52
TARİH
ANI
GEZİ
OLAY

H. V. VELİDEDEOĞLU

İLK MECLİS

H. V. VELİDEDEOĞLU

İLK MECLİS

Millî Mücadele'de Anadolu

TBMM'NİN 70. YILI
1920·1990

çağdaş yayınları

Ord.Prof.Dr. HIFZI VELDET
VELİDEDEOĞLU

İLK MECLİS
ve
Milli Mücadele'de Anadolu

ÇAĞDAŞ YAYINLARI
ÇAĞDAŞ GAZETE, DERGİ, KİTAP BASIM ve YAYIN
ANONİM ŞİRKETİ
Türkocağı Caddesi No: 39 - 41 Cağaloğlu - İstanbul

Ofset Hazırlık: Çağdaş Yayıncılık ve Basın Sanayi A.Ş.
Baskı: Cumhuriyet Matbaacılık ve Gazetecilik T.A.Ş.
EYLÜL 1990

ÖNSÖZ

Kuvayı Milliye Ruhu: 70 yıl önce, 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanan ilk Büyük Millet Meclisi, "Kuvayı Milliye Ruhu"nu temsil eden bir meclisti.

Ne demekti "Kuvayı Milliye ruhu?"

Ulusal güçlerin bütün milletçe benimsenme ve özümsenmesinden oluşan bir ruh, ulusal bir kükreyiş demekti bu. Yunanlılar 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıkmış, Anadolu'nun içlerine doğru ilerliyordu. Millet her yerde tedirgindi. Yer yer "Müdafaa-i Vatan", "Müdafaa-i Hukuku Milliye", "Vilayatı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk", "Red-di-İlhak" gibi türlü adlar altında dernekler kurulmuştu.

Mustafa Kemal Paşa 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktığında, direniş odakları böyle dağınık ve güçsüzdü. Mustafa Kemal'in parolası "Kuvayı Milliyeyi âmil, iradeyi milliyeyi hâkim kılmak" idi. Bu parola Amasya buluşmasından Erzurum Kongresi'ne, oradan Sıvas Kongresi'ne ulaştı. Sıvas Kongresi'nde, yurttaki bütün müdafaa-i hukuk dernekleri "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adı altında birleştirildi; "Kuvayı Milliyeyi âmil, iradei milliyeyi hâkim kılmak" (Ulusal güçleri harekete geçirmek, ulusal istenci egemen kılmak) sloganı Amasya'dan Erzurum'a, Erzurum'dan Sıvas'a, oradan da Ankara'ya ulaşarak İlk Büyük Millet Meclisi'nin de parolası oldu.

İlk Meclis'in, Kuvayı Milliye ruhunu temsil ettiğini söylemekliyim bundandır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin birinci devresi 23 Nisan 1920'de başlayıp *eylemli olarak* 21 Mayıs 1923 tarihine kadar sürdü; ama *hukuksal olarak* İkinci Meclis'in işe başlama tarihi olan 11 Ağustos 1923'e değin görevi bitmedi. Bu devreye *"İlk Meclis"* denir. Buradaki "devre" sözcüğü "seçim dönemi" demektir. Osmanlıca'da buna "devre-i intihabiye" denirdi. Biz, görevi üç yıldan biraz fazla süren bu Meclise Birinci Meclis ya da yukarıda belirtildiği gibi *İlk Meclis* diyoruz. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde bu Meclis sürdürmüş ve kazanmıştır; önemi bu yönden çok büyüktür.

Seçimlerin yenilenmesiyle oluşan İkinci Meclis, 11 Ağustos 1923'te göreve başlayıp eylemli olarak 26 Haziran 1927 tarihine kadar sürer. Hukuksal olarak ise görevi, yeni seçimler sonunda gelen Üçüncü Meclis'in işe başlama tarihi olan 1 Kasım 1927'ye değin devam eder.

Üçüncü Meclis'in görev süresi ise 1 Kasım 1927'den başlayıp 1 Kasım 1931'de biter.

Ben, Meclis'in ilk açıldığı gün olan 23 Nisan 1920'den 1 Ocak 1929 tarihine kadar her üç Meclis'te türlü görevlerde bulundum. Bunlar Cumhuriyet tarihinin en ilginç ve önemli meclisleridir: Birinci Meclis, az önce vurguladığım gibi *"Milli Mücadele Meclisi"*; İkinci ve Üçüncü Meclisler ise *"Siyasal ve toplumsal devrim meclisleri"*dir. Bu nedenle hem Milli Mücadele'nin başından sonuna değin bütün evrelerini hem de devrimlerin türlü aşamalarını onların içinde yaşadım.

Şunu hemen not etmeliyim ki İlk Meclis'te göreve başladığımda, o zaman "Sultani Mektebi" denilen Ankara Lisesi'nin 11. sınıfına yeni geçmiştim. Okulun tatili bitince, lise öğrenimimi tamamlamak için 5 Ekim 1920'de liseye geri döndüm. 11 ve 12. sınıf bitirip lise diplomamı aldıktan sonra, yani tam iki yıl geçince, Ekim 1922'de Ankara'ya dönüp İlk

Meclis'te yeniden memurluğa başladım.

Meclis'ten uzak kaldığım bu iki yıl, birbirini izleyen rastlantılar zinciriyle, çoğunca kendi istencim dışında, beni Milli Mücadele Anadolusu'nun türlü yörelerine sürükledi. Bu sürüklenişin başlangıcında çok üzülmüştüm, ama Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın etki ve yansımalarını yurdumuzun türlü yörelerinde izlemek ve gözlemlemek fırsatını verdiği için bu olgunun yetkinleşmemde büyük payı oldu. İki yıl içinde Anadolu'nun türlü yörelerini, dahası, düşman siperlerine çok yakın olan savaş cephesini, düşman işgali altındaki İstanbul'u gördüm, gözlemlerimi not ettim.

İlk Meclis'in hem başlangıç hem de son yılında, onun içinde görevli olarak yaşamış olmak, genç yaşta beni daha da çok olgunlaştırdı. Bu Meclis, belki de dünya tarihinde benzeri olmayan bambaşka bir ulusal kuruluştur. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın, bütün Türk ulusunu kapsayıcı olarak 19 Mayıs 1919'da Atatürk'ün Samsun'a çıkışı ile başladığım ve 9 Eylül 1922'de İzmir'in kurtarılması ile sona erdiğini kabul edersek, ben bu iki tarih arasındaki üç buçuk yıllık süre içinde Milli Mücadele'ye ilişkin en önemli olayların kimi zaman tam odak noktasında, kimi zaman kıyı ve köşesinde, herhalde, gerek yer gerek düşünce yönünden, her an içinde bulundum. Bu üç buçuk yıllık zaman parçasındaki yaşantılarım benim yaşamımda normal olarak akıp geçen "yıl" ya da "ay"larla ölçülen bir yaşam süreci değil, kimi zaman saat, hatta dakikalarla bile ölçülemeyen coşku, korku, gerilim veya mutluluklarla dolu bir yaşantılar zinciridir. Şimdi aradan yetmiş yıl bir süre geçtikten sonra bu zincirin kimi halkalarını bir kitapta derli toplu anlatmayı yararlı gördüm.

Şunu hemen belirtmeliyim ki Milli Mücadele'ye savaş boylarında eylemli bir katkım olmadı, olamazdı; yaşım elverişli değildi. Bu nedenle, yazdıklarım bir başarının öyküsü değil, çok önemli bir tarih döneminde Ankara, Anadolu ve

İstanbul'daki gözlem ve izlenimlerimin, özellikle İlk Meclis'in öyküsüdür. Bunları anlatırken, o dönemin koşulları dolayısiyle, vaktinden önce olgunlaşıp ülkemizin türlü sorunları üzerinde kendine göre bir görüş açısı edinmiş liseli bir gencin yetmiş yıl önceki gözlemlerini, ruh tazeliğini ve arılığını bozmadan, olabildiğince doğru ve tıpkısı tıpkısına kâğıda aktarmaya çalıştım.

Şurasını önemle belirtmeliyim ki bu kitap bir yandan ilk Meclis'i bütün yönleriyle tanıtmak isteyen *"bilgi verme"*, öte yandan da *"anılarımı açıklama"* amacını güdüyor.

Bilginin kaynağı, TBMM'nin açık ve gizli Zabıt Ceridesi (Tutanak Dergileri), Atatürk'ün Büyük Söylev'idir (Nutuk). *Anıların kaynağı* ise küçük güncelerim, o dönemdeki fotoğraflarım, kişisel gözlem ve izlenimlerimdir. Kısacası kitap, *bilgi ve anılardan oluşan karma bir nitelik taşımaktadır.* Bu, doğaldır. Hem İlk Meclis'te hem de Anadolu'nun türlü önemli merkezlerinde ve İstanbul'da toplam üç buçuk yıl bulunmuş bir insanın o dönemi olabildiğince eksiksiz anlatabilmesi, ancak sözünü ettiğim iki kaynağı kullanmakla mümkün olabilirdi. Ben bunu yaptım.

İkinci ve Üçüncü Meclisler de çok önemlidir. Ancak bu kitabın konusu değildir; bunlar belki ayrı bir kitapta ele alınabilir.

İstanbul-Göztepe, 23 Nisan 1990
Hıfzı Veldet Velidedeoğlu

Birinci Bölüm
İLK MECLİS'İN KURULUŞU VE TÜRLÜ YÖNLERİ

I. İSTANBUL MEBUSAN MECLİSİ'NİN KAPATILMASI VE ULUSAL ANT (MİSAKI MİLLİ)

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi (yönetim kurulu) Sıvas'tan Ankara'ya taşınıp bu kente çalışma merkezi olarak yerleştikten bir süre sonra İstanbul Hükümeti Osmanlı Mebusan Meclisi'ni (Osmanlı Parlamentosu'nu) toplamak için genel seçim yapılmasına karar verdi. Anadolu'nun düşman işgali altında bulunmayan bölgelerinde Osmanlı "intihab-ı mebusan kanunu"na (milletvekilleri seçim yasası) göre iki dereceli seçim yapılarak seçilen mebuslar İstanbul'a gitmeye başladılar. Bu seçimlerde çoğunlukla Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin desteklediği adaylar kazanmıştı. Cemiyetin başkanı Mustafa Kemal Paşa İstanbul'da toplanacak olan Mebusan Meclisi'ni güvencede görmüyor, Meclis'in Anadolu içlerinde güvenli bir yerde toplanmasını istiyordu. Ne yazık ki, onun bu öngörüsüne önem verilmedi; Mebusan Meclisi İstanbul'da toplandı.

16 Mart 1920'de İngilizlerle savaş ortakları Fransız ve İtalyanlar İstanbul'u eylemli olarak askeri işgal altına alınca üyelerinin büyük çoğunluğu Anadolu'daki Milli Mücadele'yi destekleyen Mebusan Meclisi kapatıldı. Mustafa Kemal'in yakın arkadaşlarından bir bölümü, Rauf

(Orbay) Bey başta olmak üzere, Milli Mücadele yanlısı birçok üye ve yurtsever kişi İngilizler tarafından Malta Adası'na sürgün edilip gözaltına alındı. Bir bölüm mebuslar da çok güç koşullar altında Anadolu'ya kaçarak Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne katıldı.

İlk Meclis'i ve Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında Anadolu ve İstanbul'un durumunu anlatmaya geçmeden önce, İstanbul Mebusan Meclisi'nden söz etmemin nedeni, bu Meclis'in vermiş olduğu en önemli kararı, yani Misakı Milli (Ulusal Ant) adıyla anılan ünlü bildirgeyi vurgulamak içindir. Osmanlı Mebuslar Meclisi'nce 17 Şubat 1920 tarihinde kabul edilen "Misakı Milli"nin günümüzün Türkçesine çevirdiğim tam metni şöyledir:

ULUSAL ANT

Osmanlı Mebuslar Meclisi üyeleri, devlet ve ulus bağımsızlığının; ancak haklı ve sürekli bir barışa kavuşmak için göze alınabilecek ödünlerin en son sınırını içeren aşağıdaki ilkelere eksiksiz uyulmak koşuluyla sağlanabileceği ve bu ilkeler dışında bir Osmanlı Devlet ve toplumunun kalımlılığına olanak bulunmadığı inancına varmışlardır:

Madde: 1 — Osmanlı ülkesinin, yalnız Arap çoğunluğunca oturulan ve 30 Ekim 1918 günlü Ateşkes Anlaşması'nın yapıldığı sırada düşman ordularının işgali altında kalan bölümlerinin yazgısı, halkın özgürce açıklayacağı oylara göre belirlenmelidir. Adı geçen *Ateşkes sınırları içinde ise din, ırk ve soyca birlik ve karşılıklı saygı, özveri duygularıyla dolu olan sosyal ve toplumsal hakları ile bölge koşullarına hepten saygılı bulunan Osmanlı-İslâm çoğunluğunun oturduğu toprakların tümü, eylemli ya da varsayımlı hiçbir nedenle bölünmez bir bütündür.*

Madde: 2 — Özgürlüğe kavuşur kavuşmaz halkın oylarıyla anavatana katılmış olan Kars, Ardahan ve Batum için yeniden özgürce oylamaya başvurulmasını kabul ederiz.

Madde: 3 — Batı Trakya'nın, Türkiye barışına değin askıda bırakılan tüzesel (hukuksal) durumu da ora halkının tam bir özgürlük içinde açıklayacağı oylara göre saptanmalıdır.

Madde: 4 — İslâm Halifeliği'nin yeri, sultanlığın merkezi ve Osmanlı Devleti'nin Başkenti İstanbul'un ve Marmara Denizi'nin güvenliği, her türlü tehlikeden korunmuş olmalıdır. Bu ilke saklı olmak koşuluyla, Akdeniz ve Karadeniz Boğazları'nın ticarete ve dünya ulaşımına açık olması konusunda, bizimle birlikte bütün öteki devletlerin oybirliğiyle verecekleri karar geçerlidir.

Madde: 5 — İtilâf devletleri ile onların savaştaki hasımları ve kimi ortakları arasında antlaşmalarla saptanan ilkeler uyarınca, azınlıkların hakları, komşu ülkelerdeki Müslüman halkın da özdeş haklardan yararlanmaları (koşul ve) inancıyla tarafımızdan desteklenip güvence altına alınacaktır.

Madde: 6 — Ulusal ve tutumsal (ekonomik) gelişmemize olanak sağlamak ve işlerin çağdaş bir yönetim düzeniyle yürütülmesinde başarıya ulaşabilmek için her devlet gibi bizim de gelişme koşullarını sağlamakta bağımsız ve tam özgür olmamız, yaşam ve varlığımızın temelidir. Bu nedenle siyasal, yargısal, parasal gelişmemize engel olacak sınırlamalara (kapitülasyonlara) karşıyız.

Saptanacak (dış) borçlarımızın ödenme koşulları bu ilkelere aykırı olmayacaktır.

Yeni Türkiye Cumhuriyeti Ulusal Ant'ta belirlenmiş olan sınırlar içinde kurulmuştur. Bu Ant'ın önemi, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın amacı bakımından büyüktür.

Ancak şurasını önemle not etmek gerekir ki Osmanlı Mebusan Meclisi "Misakı Milli"yi, doğal olarak Osmanlı Devleti'nin ayakta kalıp yaşayacağı varsayımıyla kabul etmiş bulunuyordu. Türkiye'de 3.5 yıl sonra Cumhuriyet'in ilan edileceği, Misakı Milli'yi kabul eden Osmanlı Mebusan Meclisi üyelerinden hiç kimsenin aklından geçmiyordu ve geçemezdi de. Nitekim ileriki bölümlerde görüleceği gibi İlk Türkiye Büyük Millet Meclisi de kendisine hedef olarak "Cumhuriyet'in kurulmasını" değil, "Makam-ı Hilafet ve Saltanat'ın tahlisini" ve yurdun düşmandan kurtarılmasını saptamıştı.

Büyük Utku'dan (Zaferden) ve İzmir'in kurtarılmasından sonra olaylar yıldırım hızıyla değişecek, gelişecek, sonunda Cumhuriyet'e varılacaktır.

II. İLK MECLİS'İN TOPLANTIYA ÇAĞRILMASI

İstanbul Mebusan Meclisi'nin kapatılması haberi Ankara'ya ulaşır ulaşmaz Mustafa Kemal Paşa "salahiyeti fevkaladeyi haiz bir meclisin" (olağanüstü yetkili bir meclisin) Ankara'da toplanmasına karar verdi(*) ve bu kararını 19 Mart 1920'de aşağıdaki telgrafta görülen sivil ve askeri makamlara bildirdi.

İllere, Bağımsız Sancaklara ve Kolordu Komutanlarına

Devlet Başkentine de İtilâf Devletleri'nce resmi olarak el konulması, yasama, yargı ve yürütme erklerinden oluşan ulusal devlet gücünü kırmış ve Mebuslar Meclisi,

(*) Mustafa Kemal Paşa İstanbul'un 16 Mart 1920'de işgalinden sonra Anadolu'da almış olduğu askeri güvenlik önlemlerini Büyük Millet Meclisi'nin açılışının ikinci günü sabahtan akşama kadar beş oturumda yapmış olduğu uzun konuşması sırasında birer birer anlatmıştır. (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt 1, s. 8-30)

bu durum karşısında görev yapamayacağını Hükümet'e resmi olarak bildirip dağılmıştır. Şu duruma göre devlet başkentinin korunmasını, ulusun bağımsızlığını ve devletin kurtarılmasını sağlayacak önlemleri düşünüp uygulamak üzere ulusça olağanüstü yetki verilecek bir meclisin Ankara'da toplantıya çağrılması ve dağılmış olan mebuslardan Ankara'ya gelebileceklerin de bu meclise katılmaları zorunlu görülmüştür. Bunun için aşağıda bildirilen yönerge uyarınca, seçimlerin yapılmasını yurtseverliğinizden ve anlayışlılığınızdan beklerim:

1— Ankara'da, olağanüstü yetkili bir meclis, ulusun işlerini yürütmek ve denetlemek üzere toplanacaktır.

2— Bu meclise üye olarak seçilecek kişiler, mebuslara ilişkin yasal koşullara uyacaklardır.

3— Seçimde sancaklar(*) seçim bölgesi olacaktır.

4— Her sancaktan beş üye seçilecektir.

5— Her sancakta, ilçelerden gelecek ikinci seçmenlerle sancak idare ve belediye meclisleriyle Müdafaa-i Hukuk yönetim kurullarından; illerde, il merkez kurullarından ve il yönetim kurulu ile il merkezlerindeki belediye meclisinden ve il merkeziyle merkez ilçesi ve merkeze bağlı ilçelerin ikinci seçmenlerinden oluşacak bir kurulca belli günde ve oturumda seçim yapılacaktır.

6— Meclis üyeliğine, her parti dernek ve toplulukça aday gösterilebileceği gibi her kişinin de bu kutsal savaşa eylemli olarak katılması için bağımsız adaylığını istediği yerden koymaya hakkı vardır.

7— Seçimlere her yerin en yüksek sivil yöneticisi başkanlık edecek ve seçimin doğru ve yolunda yapılmasından sorumlu olacaktır.

8— Seçim gizli oyla ve salt çoğunlukla yapılacak; oyları, kurulun kendi içinden seçeceği iki kişi, kurul önünde sayacaklardır.

9— Seçim sonunda, bütün kurul üyelerinin imza edecekleri ya da kendi mühürleriyle mühürleyecekleri üç tane tutanak düzenlenecek; bir tanesi yerinde alıkonularak öteki iki taneden biri seçilen kişiye verilecek, öteki de Meclis'e gönderilecektir.

10— Meclis üyeliğine seçilenlerin alacakları ödenek, daha sonra Meclisçe kararlaştırılacaktır. Ancak, geliş yollukları, seçimi yapan kurulların zorunlu giderleri olarak uygun görecekleri tutarlar üzerinden her yerin hükümetince sağlanacaktır.

11— Seçimler, en geç on beş gün içinde Ankara'da çoğunlukla toplanmayı sağlamak üzere belirtilerek üyeler yola çıkarılacak ve sonuç, üyelerin adlarıyla birlikte hemen bildirilecektir.

12— Bu telin varış saati bildirilecektir.

Çıkma: Kolordu Komutanlıklarına, İllere, Bağımsız Sancaklara bildirilmiştir.

Temsilciler Kurulu adına
Mustafa Kemal

22 Nisan 1920 günü de Anadolu'daki sivil ve askersel makamlara bir telgrafla şu buyruğu verdi:

"Tanrının yardımıyla Nisan'ın 23. Cuma günü Büyük Millet Meclisi açılarak çalışmaya başlayacağından o günden sonra bütün sivil ve askeri makamların ve bütün ulusun emir alacağı en yüksek kat bu Meclis olacaktır. Bilgilerinize sunulur."(*)

Böylece Büyük Millet Meclisi'nin toplanması için bütün işlemler tamamlanmış oldu.

(*) Söylev (Velidedeoğlu çevirisi, 18. Baskı), s. 242

Günlerden 23 Nisan 1920 Cuma. Tatlı ve ılık bir bahar günü. İngilizler ve müttefiklerince işgal edilmiş olan İstanbul'un son Mebuslar Meclisi'nden kaçıp gelebilen mebuslarla Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın genelgesi ve çağrısı üzerine il meclislerince yerinde seçilmiş olan milletvekilleri Ankara'ya ulaştılar. O gün Meclis açılacak. Cuma namazı Hacıbayram Camii'nde kılındı. Kurbanlar kesildikten sonra İlk Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldı.

Meclis vaktiyle İttihat ve Terakki Kulübü olarak yapılmış olup Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıktığımız için Ankara'ya kadar sokulan birkaç Fransız subayına bir süre konut olmuş, sonradan, yani İkinci Meclis binası yapılınca uzun süre Halk Partisi'nin merkez binası olarak kullanılmış bir yapı. Bugün İnkılap Tarihi Müzesi olarak aynı doğrultuda görevini sürdürüyor.

O zaman bu binanın birçok bölümü henüz tamamlanmamış olduğu için ivedi olarak onarılıp tamamlanmış. Toplantı salonu küçük, mobilya adına Ankara Valiliği bürolarından, şuradan buradan derlenmiş kırık dökük bazı eşya var. Milletvekilleri Ankara Öğretmen Okulu'ndan ve Ankara Sultanisi'nden (lisesinden) getirilmiş öğrenci sıralarında oturuyorlar.

Bunların kılıkları, giysileri, yaşları, düşünsel düzeyleri ve görgüleri başka başka ve çok değişik; beyaz sarıklı, ak sakallı, cüppeli, eli tespihli hocalarla pırıl pırıl üniformalı genç subaylar; yazma veya şal sarıklı aşiret beyleri, külâhlı ağalar ve kavuklu çelebilerle Avrupa'daki yükseköğrenimlerini bitirip yeni dönmüş, Batı kültürüyle yetişmiş, nokta bıyıklı, "Kuvayı Milliye" kalpaklı gençler yan yana oturuyorlar.

İlk gün sayıları yirmiyi geçmeyen Meclis memurları da şuradan buradan gelmiş, daha doğrusu getirilmiş. Ankara ilinin bürolarından çağrılan memurların Abdülhamit ve Meşrutiyet dönemlerini yaşamış olanlarından çoğu, İstanbul'daki Sultan hükümetine ve Saray'a karşı başkaldırma niteliğinde gördükleri böyle bir kurumun içine, memur kimliğiyle de olsa karışmayı ihtiyatlı bulmamış olacaklar ki Meclis memurluğunu kabul etmemişler. Okullar erken tatil edildiğinden Ankara Lisesi (o zamanki adı ile Mektebi Sultaniyesi) ve Darülmuallimin (Öğretmen Okulu) öğretmenleri Meclis'te memurluk görevine çağrılınca koşa koşa gelmişler. Lisenin yüksek sınıf öğrencilerinden elyazısı düzgün olan kimileri de mübeyyiz (yani resmi yazıların müsvettelerini temize çeken kâtip) olarak alınmışlar. Müdürü, öğretmeni, öğrencisi, il sağlık müdürü, defterdarlık kalemi bürosu şefi, genç, dinamik Birinci Dünya Savaşı'nda uzun yıllar görev yapmış bir kurmay subayı olan başkâtipleriyle birlikte Meclis Yazı Kurulu (hey'eti tahririyesi) adı altında birleşerek uyumlu ve ideal bir çalışma kurulu oluşturmuşlar.

İlk Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin her yanında uyum var.

Gerçi milletvekillerinin kılık kıyafetleri değişik ve renk renk, öğrenimlerine ve yetişme ortamlarına göre düşünce yöntemleri değişik, ama gönülleri ve amaçları bir.

Gerçi Meclis binası küçük ve eşyası gösterişsiz, ama dava büyük.

Bu Türk ulusunun ölüm-kalım savaşı davası. Tarihte bağımsızlığını hiç yitirmemiş olan Türk ulusu ya düşmanı yurdundan kovacak ve özgür yaşayacak ya da son erine kadar ölecek. Parola bu.

Gerçi silah, cephane ve düzenli ordu yok, ama Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde Türk halkının birleşmiş çelik istenci var.

Gerçi para yok, ama halkın cömertliği ve gönül zenginliği sonsuz.

Gerçi düşman bir değil, pek çok; zayıf değil, çok güçlü; ama Türkün kükreyişi ve bağımsız yaşama azmi daha güçlü.

Meclis'te herkes yerini almıştı. En yaşlı üye Sinop Milletvekili Şerif Bey Meclis'i o gün, yani tam yetmiş yıl önce, 23 Nisan 1920 Cuma günü saat 14.00'te kısa bir konuşma ile açtı.

Küçük toplantı salonunun iki yanındaki dar dinleyici locaları ve bunlara çıkan merdivenler hiç yer kalmamacasına dolu.

Ben, toplantı salonunun, bizim kalem odasına yakın olan kapısının hemen yanındaki merdivenin alt basamağında, locanın oturduğu direğin yanında ayakta duruyorum.

Başkanlık kürsüsünün önünde bulunan konuşmacı kürsüsünün hemen önünde, daha alçak bir sırada tutanak kâtipleri ve tutanak grubu şefi, yüzleri milletvekillerine ve arkaları kürsüye dönük olarak yerlerini aldılar.

Bu tablo ve salondaki bekleyiş dakikaları, çok canlı bir resim, bir sinema filmi gibi, en küçük ayrıntılarına kadar bugün de gözlerimin önündedir. Lisenin onuncu sınıfından on birinci sınıfa henüz geçmiş, on altı yaşını bile tam doldurmamışbir gencin o tarihsel andaki yürek çarpıntılarını da hâlâ duyarım.

En yaşlı üye Şerif Bey vakarlı ve yaşına göre çok dik bir yürüyüşle ağır ağır başkanlık kürsüsüne çıkıp açış söylevini okudu.

Bağılsız koşulsuz (kayıtsız şartsız) Türk bağımsızlığının Ulusal Kurtuluş Savaşı'ndaki ilk ve değişmez belgesi olan bu söylevi, günümüzün diline çevirip aşağıya alı-

yorum:

"Saygıdeğer dinleyiciler:

İstanbul'un, geçici kaydiyle yabancı güçler tarafından işgal olunduğu, bütün temelleriyle Halifelik makamının ve hükümet merkezinin bağımsızlığının yok edildiği hepinizce bilinmektedir. Bu duruma baş eğmek, ulusumuzun bize sunulan yabancı tutsaklığını kabul etmesi demektir. Ancak tam bağımsızlık *(istiklâli tam)* ile yaşamak için kesinlikle kararlı olan ve ezelden beri özgür ve başına buyruk yaşamış bulunan ulusumuz tutsaklık durumunu son derece sertlik ve kesinlikle reddetmiş ve hemen vekillerini toplamaya başlayıp yüksek meclisinizi oluşturmuştur. Bu yüce Meclis'in en yaşlı üyesi kimliğiyle ve Tanrı'nın yardımıyla ulusumuzun iç ve dış tam bağımsızlık (istiklâli tam) içinde yazgısının sorumluluğunu doğrudan doğruya yüklenip kendisini yönetmeye başladığını bütün cihana duyurarak Büyük Millet Meclisi'ni açıyorum. Kutsal olarak bağlı olduğumuz bütün Müslümanların Halifesi ve Osmanlıların Padişahı Altıncı Sultan Mehmet Hazretleri'nin yabancı boyunduruğundan kurtarılmasında ve saltanatın sürekli merkezi olan İstanbulumuz ile işgal altında ve türlü kıyım ve işkence içinde nesnel ve tinsel (maddi ve manevi) bakımdan insafsızca yok edilmekte olan zulüm görmüş bütün illerimizin kurtarılmasında bizi başarılı kılmasını yüce Tanrı'dan dilerim."

Bu konuşma Türk ulusunun kendi egemenliğini artık tümüyle kendi eline aldığının ilk açıklaması ve müjdecisidir. Gerçi konuşmanın sonuna "Bütün Müslümanlığın Halifesi ve Osmanlıların Padişahı"nın düşmanın elinden kurtarılması sözü eklenmişse de bu ek Padişah Vahdettin'in taç ve tahtını korumak kaygısıyla, Türk ulusunun İstiklâl Savaşı'nı hiçbir zaman hoş görmeyen, dahası, İngilizlerle anlaşan hain bir padişah olduğunu henüz

bilmeyenleri, Ulusal Kurtuluş Savaşı'na karşı harekete geçirmemek için alınmış psikolojik bir önlemden başka bir şey değildi.

Nitekim Ankara Milletvekili Mustafa Kemal Paşa, Büyük Millet Meclisi'nin 24 Nisan 1920 Cumartesi günü yapılan ikinci toplantısında, Mondros Mütarekesi'nden o güne kadarki siyasal olayları ve o günkü siyasal ve hukuksal durumu Meclis'e bildiren uzun tarihsel açıklamaları arasında sözü Hilafet ve Saltanat'a da getirerek harfi harfine şöyle demişti:

"Hilafet ve Saltanat makamının tahlisine muvaffakiyet hasıl olduktan sonra Padişahımız ve Halife-i Müslimin Efendimiz her nevi cebr-ü ikrahtan âzâde (baskı ve tehditten kurtulmuş), tamamiyle hür ve müstakil olarak kendisini milletin aguşu sadakatinde (sadık bağrında) gördüğü gün Meclisi âlinizin tanzim edeceği esasatı kanuniye dairesinde vaz'ı muhterem ve mübeccelini ahzeder (alır)."

Bu sözlerin üzerindeki süslü ve yaldızlı tabaka çıkarılırsa anlamı şöyle olur: "Padişah Meclis'in ve dolayısiyle milletin emrine bağlıdır, onun vereceği karara uymakla yükümlüdür."

Meclis'in ilk günkü toplantısında gerek İstanbul'dan gelen mebusları gerek Anadolu'dan ve Rumeli'den yeni seçilmiş olan milletvekillerinin seçim tutanaklarını incelemek üzere iki komisyon seçilmiş, başka bir işlem yapılmamıştır.

Ulusal Egemenliğin Hukuksal Olarak Gerçekleşmesi

Meclis'in açılmış olduğu 23 Nisan Cuma günü geçici başkan Sinop Milletvekili Şerif Bey'in konuşmasıyla Büyük Millet Meclisi, ulusun yazgısına eylemli olarak elkoymuş bulunuyordu. Ancak bunu hukuksal temellere oturtmak gerekliydi.

Bu noktayı belirtmeden önce yukarıda sözünü ettiği-

miz "Tetkik-i mezabit encümeni" denilen "tutanakları inceleme komisyonu" adı altında kurulmuş olan iki kuruldan kısaca söz etmek isterim. Bu komisyonlar, bir torbadan çekilen fişlerdeki adların yüksek sesle okunması ve tutanağa geçirilmesi yoluyla oluyordu. Başkan Şerif Bey'e, Mustafa Kemal Paşa'nın önerisi üzerine, divan kâtibi kimliğiyle Bursa Milletvekili Muhittin Baha (Pars) ve Kütahya Milletvekili Cevdet Bey yardım ediyorlardı. Ad çekme işi ve fişlerin ayrımı bitince, seçilen komisyon üyeleri Meclis'e bildirildi.

Birinci komisyonda, bugün de adları bilinen kişilerden Edirne Milletvekili Albay İsmet Bey (İnönü), Konya Milletvekili Refik Bey (Koraltan), Konya Milletvekili ve Mevlevi çelebisi Abdülhalim Çelebi Efendi; ikinci komisyonda ise Ankara Milletvekili Mustafa Kemal Paşa, İkinci Meşrutiyet'te hürriyet kahramanı olarak anılan Niyazi ve Enver paşaların arkadaşlarından Eskişehir Milletvekili Eyüp Sabri, Kayseri Milletvekili Sabit ve Kırşehir Milletvekili Hakkı Behiç Beyler vardı.

Bu komisyonlardan birincisinde Albay İsmet Bey'in, ikincisinde ise Mustafa Kemal Paşa'nın adlarının torbadan çıkmış olmasına o zaman şaşırmıştım. Bugün bu durumun herhalde bir rastlantı sonucu olmadığını, Mustafa Kemal Paşa'nın daha ilk günden Meclis'e tehlikeli sızmaları önlemek için komisyonlarda kendisinin ve güvendiği kişilerin bulunmasını sağlayıcı önlem almasından ileri geldiğini kabul ediyorum.

Komisyonların kurulması işi bittikten sonra geçici başkan Şerif Bey ertesi sabah saat 10.00'da toplanılmak üzere o günkü oturuma son verdi.

Liderlik niteliği, iktidar ve halk. İlk Büyük Millet Meclisi'nde lider-iktidar-halk ilişkisi tarihsel ve sosyal bakımdan, tarih uzmanlarınca ayrıntılı olarak incelenmeye de-

ğer önemli bir konudur. Biz burada bu konuya, örnekler vererek değinmekle yetineceğiz.

İstanbul'u alıp Osmanlı İmparatorluğu'na merkez yapan Fatih Sultan Mehmet'in şu sözü tarih kitaplarına geçmiş: "Padişah bir babadan doğmuş olmaklığım bir rastlantıdır, ama Padişah (yani iktidar sahibi) olmaklığım rastlantı değildir."

Bu söz bize devlet başkanı olmada tanrısal gerekircilik anlayışının, "iktidar sahibi" olmada ise kişiliğin ve kişisel toparlayıcılık ve buyurma gücünün somut örneğini veriyor.

Yalnız eski çağlarda güçlü bir padişah ya da kral olmanın değil, günümüz demokrasilerinde de güçlü bir lider olmanın koşulu bu kişisel buyurma etkinliği, derleyip toparlama ve yürütme gücüdür.

Yetiştikleri ortam, bilgi, görgü, taşıdıkları zihniyet bakımından birbirinden büsbütün başka, ayrı ayrı nitelikte olan milletvekillerinden oluşmuş Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni, vatanı kurtarma ve tam istiklâl kazanma amacına yönelterek hiç çatlak vermeden yürüten giz ve kerameti, Mustafa Kemal Paşa'daki liderlik gücünde aramak gerekir.

Ancak Mustafa Kemal Paşa, liderlik otoritesini Büyük Millet Meclisi toplantılarında hiçbir zaman dokundurma yoluyla da olsa kullanmamış, tersine her zaman "Ben bu milletin bir memuruyum" diyerek halkın ve Meclis'in emrinde olduğunu söylemiştir.

IV. İKİNCİ OTURUM VE MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN ÜNLÜ ÖNERGESİ

24 Nisan 1920 Cumartesi günü sabah saat 10.00'da yeniden toplanan Meclis, milletvekillerinin seçim tutanak-

larını inceleyen komisyon raporlarını kabul etti. Daha sonra söz alan Mustafa Kemal Paşa, öğleden önce ve sonra, birisi gizli olarak yapılan(*), beş oturumda, 1918 Mondros Silah Bırakması'ndan (mütarekesinden) başlayarak Büyük Millet Meclisi'nin açılmasına değin geçen zaman aralığındaki olaylara ilişkin olarak, yer yer çok alkışlanan uzun ve ayrıntılı açıklamalarda bulundu. Kürsüden inince, o zamana kadarki eylemleri dolayısiyle kendisine teşekkür edildiğinde harfi harfine şöyle konuşmuştur:

"Benim için dünyada en büyük mükafat, milletin en ufak bir takdir ve iltifatıdır. Meclisi âlinizi teşkil eden âzâyı kiram bütün milletin mümessili olmak itibariyle, teveccühatını umum milletin teveccühatı gibi telakki ederim. Binaenaleyh, bu dakikada hissettiğim saadetin azametini tarif edemem. Yalnız hayatımda en zevkli bir an yaşadığımı arzetmekle kesbi mübahat eylerim. Teşekküratımı ikmal için şunu ilave etmeliyim ki ben diğer milletdaşlarımdan fazla bu vatana ve bu millete medyun olduğum vazifeden daha fazla bir şey yapmış değilim. Eğer mütezahir bir muhassala varsa bunu yine milletin bana müteveccih olan enzarı itimadına medyunum ve millet esas olduktan sonra her ferdinin azami muhassalasından istifade edilmek pek tabiidir."(**)

Bu sözleri o tarihte Meclis'in küçük bir memuru olarak ben de dinledim ve (şiddetli) alkışlara tanık oldum.

Bilindiği gibi Atatürk, yeni Türkçe akımını ve Türkçenin arılaştırılması ilkesini başlatıncaya değin, Büyük Nutkunda bile çok koyu Osmanlıca konuşmuştur, özelli-

(*) 1980 yılında yayımlanan gizli tutanak dergisinin birinci cildinde, gizli oturumda Mustafa Kemal Paşa'mn, ulusal sınırlarımızı elde etmek konusundan başlayarak sınırlarımızdaki Suriye, Irak, Kafkasya, Azerbaycan, Ermenistân ve Gürcistan'la ilgili durumlar, Fransızlarla olan ilişkiler, Yunanlıların doğrudan doğruya İngilizlere dayandığı konularında geniş açıklamaları yer almıştır.

(*) TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 1, s. 2-10

(**) TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt 1., s. 33

ğini bozmamak için o zaman söylediklerini, ağzından çıktığı ve tutanağa geçirildiği biçimde buraya aktardım. Ufak bir çaba ile bunu herkes anlayabilir. Bu sözlerin yalnız son cümlesini bugünkü dile çevirmek isterim:

"Ulusal temel olarak alınca, onun bireylerinin her birindeki potansiyelden en geniş ölçüde yararlanmak pek doğaldır."

Bundan sonra Antalya Milletvekili Hamdullah Suphi (Tanrıöver) de Meclis üyelerini coşturan bir konuşma yaptı.

O gün hemen yasama çalışmalarına ve hükümet kurulması işinin görüşülmesine başlandı. Mustafa Kemal Paşa Meclis genel kuruluna anayasal nitelikli ve ayrıntılı bir önerge sundu. Bu önergenin en önemli bölümleri günümüzün diliyle şöyledir:

Bugünkü güç durumda vatanı çökmek ve yok olmak tehlikesinden kurtarmak için gerekli tedbirleri almak, pek doğaldır ki yüksek kurulunuza düşer. (...) Yüksek Meclisiniz denetleyici ve inceleyici bir parlamento değildir. Böylece, yalnız yasama ve kanun koyma ile görevli olarak sorumlu bir kattan ulusun alınyazısiyle ilgili işleri gözetim altında bulunduracak değil, bununla eylemli olarak uğraşacaktır. Nitekim olağanüstü durumlarda bütün uluslar bu ilkeleri bir yana bırakarak ya yasama görevine ara verip yürütme kurullarına üstün yetkiler tanırlar ya da bütün ulusun genel oyuna başvurarak kararlar alırlar. Biz halkın oybirliğine her organdan çok yetki tanıyan İslâmlık ilkelerini göz önünde tutup yüksek Meclisinizi ulusun bütün işlerine doğrudan doğruya elkoymuş olarak tanımak yanlısıyız. Bu temel ilke kabul edildikten sonra, yüksek Meclisinizin genel kurulu bütün işlerin ayrıntılarına değin doğrudan doğruya inceleme ve görüşme yapma olanağını bulamayacağından, saygıdeğer kurulunuzdan ay-

rılacak ve kendilerine vekillik verilecek üyelerin, bugünkü hükümet kuruluşlarına uygun olarak, gereken iş bölümü ilkesine göre görevlendirilmesi ve her birinin ayrı ayrı ve hepsinin ortaklaşa genel kurul karşısında sorumlu olması, amacın sağlanması için yeterlidir. Bu durumda yüksek Meclisinize başkanlık edecek zat yüksek Meclisinizi temsil edeceğinden, işlerle görevlendirilen üyelerden oluşacak kurula da onun başkanlık etmesi ve yüksek Meclisiniz adına imza koymaya ve kararları onaylamaya yetkili olması ve yürütmeye ilişkin konularda, öteki üyeler gibi, genel kurul karşısında her yönden sorumlu bulunması zorunludur. Böyle bir yürütme kurulu, yüksek Meclisin uygun görmesi sonucunda, vekil olarak görevlendirilecek ve genel kurula karşı sorumlu bulunacak saygıdeğer üyelerden oluşacak ve hatta "vekil" adını alacaktır. Gerçi başkan olacak zat ağır bir sorumluluk altında bulunacaktır. Çünkü yürütme kurulu ve vekiller ile saygıdeğer Meclisiniz arasında bütün sorumluluk ilk önce ona düşecek ve bu sorumluluk hem yüksek Meclisinizdeki hem vekiller kurulundaki başkanlık makamının her ikisini birden kapsayacaktır. (...) Anadolu'da, geçici nitelikte bile olsa bir devlet başkanı tanımak veya bir padişah vekilliği ortaya çıkarmak hiçbir zaman caiz değildir. Şu halde başkansız bir hükümet meydana getirmek zorunluğu içindeyiz. Oysa bir tek noktada denge kurmayan devlet güçlerinin çalışmasını uyumlu biçimde sürdürmek de olanaksızdır. Öte yandan herhangi bir makama devletin ve ulusun güçlerini birleştirme ve dengeleme yetkisi vererek o makamı sorumsuz tanımak felaket getirir. Halifenin bile sorumluluğunu ilke olarak kabul etmiş olan İslâmlığın böyle çözüm yollarına elverişli olamayacağı açıktır. Bu güç ve birbiriyle bağdaştırılması olanaksız prensipler içinde uzun uzadıya celeme yaparak en sonunda İslâmlığın temel ilkelerine

başvurup yüksek Meclisinizde yoğunlaşmış olan ve bütün Müslüman halkın birleşmiş oylarıyla uygun görülen *ulusal iradeyi,* vatanın alınyazısiyle ilgili işlere eylemli olarak el koymuş tanımak ilkesini kabul ediyoruz. (...) Böylece yüksek Meclisiniz taşıdığı olağanüstü yetki dolayısiyle karşısına çıkacak bir yürütme kurulunu yalnız denetlemek ve ulusun çok önemli (yaşamsal) sorunları üzerinde böyle bir kurulla çatışma zorunda bulunmak gibi, günümüzdeki durumun hiç de elverişli olamayacağı dar bir yasama görevi ile değil, ulusun genel yönetimini eylemli olarak yüklenmek, ülkenin ve Hilafet'in kurtuluşunu doğrudan doğruya sağlamak ve savunmak görev ve yetkisi ile kurulmuştur. *Ve artık yüksek Meclisinizin üstünde bir güç yoktur.*

İşte ülkemizin, şimdiye değin geçirdiği bunalımda, felaketlerde, kimi zaman Avrupa'yı taklit etmek, kimi zaman devlet işlerinin yönetimini kişisel görüşler açısından düzenlemeye çalışmak, kimi zaman anayasayı bile kişisel ihtiraslara oyuncak yapmak gibi pek acıklı sonuçlarını gördüğü, uzak düşünceden yoksun tutumlardan doğan genel uyanışa tercüman olduğumuz kanısiyle şu güç ve bunalımlı tarih döneminin savaşlarını bu yoldan yürütmek taraflısıyız. Doğallıkla karar saygıdeğer kurulunuzundur. Yalnız karşı karşıya bulunduğumuz yok olma tehlikesine devlet ve ulus işlerinin uzun süredir mercisiz kaldığına dikkat gözünü çekerek gereksiz teoriler ortasında sürüp gidecek tartışmaların en kötü yönetimden daha fena etkiler doğuracağını arz etmeyi de bir yurt görevi olarak gerekli görüyorum. Yüce Tanrı başarıya ulaştırsın, amin!(*)

Bu önerge üzerine duraksamalar ve çeşitli konuşmalar oldu. Konya Milletvekili Refik (Koraltan) Bey bunun bastırılıp üyelere dağıtılmasını istedi. Buna karşılık Kır-

(*) T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre I, cilt 1, s. 30/32, (Alkışlar üç dakika sürdü)

şehir Milletvekili Hoca Müfit Efendi, Mustafa Kemal Paşa'nın önerisini destekledi.

Duraksamaları gören Mustafa Kemal Paşa yeniden söz alarak şöyle konuştu:

"Efendiler; bütün nesnel ve tinsel (maddi ve manevi) sorumluluğu Heyet Temsiliye adım taşıyan kurul üstlenmiş ve 16 Mart 1336 (1920) tarihinden bu dakikaya değin, bütün acı gelişme ve görünümlere karşın, görev yapmayı olağanüstü bir ödev bilmiştir. Bu sorumluluk çok ağırdır. O kurulu artık bu sorumluluğun altında bırakamayız. Şunu öneriyorum ki bu dakikadan başlayarak ulusun yazgısının sorumluluğunu üstleniniz. Bundan kaçınmak gereksizdir. Bu görev o denli önemli, içinde bulunduğumuz zaman o denli tarihseldir ki koca sorumluluğu içinizden üç beş kişiye yüklemekle yetinemeyiz. Bütün bu Meclis'in, bütün anlamıyla sorumlu olması gerekir. Millet bizi ancak bunun için gönderdi. Bizi buraya, ulusu beş kişinin eline bırakalım diye göndermedi."

Mustafa Kemal Paşa'nın bu enerjik ve mantıklı konuşmasına karşın, kimi milletvekilleri yine direndi. Özellikle Sıvas Milletvekili Hoca Mustafa Tak Efendi şöyle konuştu:

"Yüksek bilgileri içindedir ki ivmek pek uygun değildir. İşin önemli oranında, ileriyi düşünerek ivediliğe düşmemek de gereklidir. İvediliğe düşmeyelim, bu çok önemli bir sorundur. Önergenin örneği bildirilsin, herkes kendisi enine boyuna ve derinliğine düşünsün, incelesin, ayrı ayrı konuşulsun, görüşülsün; bu, acele edilecek bir şey değildir. Paşa Hazretleri ve saygıdeğer Heyeti Temsiliye arkadaşları şimdiye dek aylarca şu ulusun ağır yüküne katlanmışlar; sanırım ki birkaç gün daha katlanırlar."

En sonunda Mustafa Kemal Paşa'nın önergesi çoğunlukla kabul edildi ve böylece Türkiye Büyük Millet Mec-

lisi ulusun işlerine doğrudan doğruya el koyarak eylemli olarak ulusal egemenlik kurulmuş oldu.

Aynı gün, yani 24 Nisan Cumartesi öğleden sonra Meclis başkanlık divanı seçimleri yapıldı ve Mustafa Kemal Paşa Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne birinci başkan, İstanbul Mebusan Meclisi'nden gelen ve o Meclis'in birinci başkanı olan Erzurum Milletvekili Celâlettin Arif Bey de ikinci başkan seçildi.

Mustafa Kemal Paşa Meclis'e birinci başkan seçildikten sonra milletvekillerinin çağrısı üzerine başkanlık kürsüsüne çıkınca, temelini "ulusal egemenlik" üzerine oturttuğu şu konuşmayı yaptı:

"Sayın efendiler; ulusun yazgısına ilişkin işlere eylemli ve tüm olarak el koyup Halifeliği ve Saltanatı içine düştüğü tutsaklıktan kurtarmaya ve ülkenin bütünlüğü ve kurtuluşu uğrunda her türlü özveriye büyük bir azm ile katlanmaya karar vermiş olan yüksek Meclisinizin başkanlığına seçerek hakkımda cömertçe gösterilen güvene ve sıcak yakınlığa teşekkür ve minnetimi sunarım. Yaşamımın bütün evrelerinde olduğu gibi son zamanların bunalımları ve felaketleri arasında da bir dakika geçmemiştir ki her türlü huzur ve rahatlığımı her çeşit kişisel duygularımı ulusun esenlik ve mutluluğu için feda etmekten zevk duymayayım. Gerek askerlik hayatımda gerek politika yaşamımın bütün dönem ve evrelerini kapsayan savaşlarımda her zaman tuttuğum yol ulusun ve vatanın gereksindiği amaçlara yürümek olmuştur. Bugün saygıdeğer kurulunuzun oybirliğinde açıklanmış olan ulusal güveni, layık olduğumun çok üstünde görmekle birlikte, kendim için bir amaç olarak değil, elbirliğiyle giriştiğimiz kutsal savaşın yönelidiği amaçları elde etmek için ulusun armağan ettiği bir destek sayıyorum. Bu ulusal birliğin bana yüklediği sorumluluk, biliyorum ve hepiniz de biliyorsunuz ki pek ağır-

dır. İçinde yaşadığımız, benzeri çok az olan dakikaların çok tehlikeli olmasına rağmen bu ağır ulusal sorumluluğun yükü altında, ancak sayın kurulunuzun yardımı, arka olması ile ve savaşımızın her zaman hak yolunda olmasına rağmen, Yüce Tanrı'nın yardımından ve desteğinden umutlu olarak çalışacağım. İnşallah cihan padişahı olan Efendimiz Hazretleri'nin sağlık ve esenlikle ve her türlü yabancı boyunduruğundan kurtulmuş olarak yüce tahtlarında sürekli kalmalarını, Tanrı'nın lütfundan yakarırım." (Şiddetli alkışlar)(*)

Ertesi günü, yani 25 Nisan Pazar sabahı saat 10.00'da Meclis yeniden toplanıp akşama değin çalışmalarını sürdürdü. Türkiye'nin her yanından gelen mutasarrıf, kaymakam, belediye başkanı, birçok kentin ileri gelenleri, kimi askeri birlikler komutanlarının imzalarını taşıyan çeşitli kutlama telgrafları Meclis kürsüsünden genel kurula okundu.

V. HALKA BİLDİRİ

Ülkenin her yöresindeki türlü çevrelerden gösterilen ilgi ve bağlılığa karşın, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Anadolu'da bütün halk tarafından henüz anlaşılmamış olması kuşkusu vardı. Oysa Bağımsızlık Savaşı, ancak halkın inancı ve bu davaya can ve yürekten katılması ile başarılabilirdi. Halk arasında, çeşitli yollardan çok olumsuz ve zararlı propaganda rüzgârları estiriliyordu. Böyle propagandaları etkisiz kılmak için Türkiye Büyük Millet Meclisi halka ilk bildirisini yayımladı. Antalya Milletvekili Hamdullah Suphi Bey tarafından, o çağa göre oldukça sade bir Türkçe ile kaleme alınmış olup konuşma kürsüsünden kendisince okunan bu bildiri, bugünkü Türkçe ile şöyledir:

(*) TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt 1, s. 39

Büyük Millet Meclisi'nin Memleketine Bildirisi

Anadolu'nun her köşesinden gelen vekillerinizin kurduğu Büyük Millet Meclisi, olanı biteni dinleyip anladıktan sonra ulusa gerçeği söylemeyi gerekli gördü. İngilizler tarafından satın alınan ve ulusu birbirine düşürmek amacını güden kimi hainler sizleri aldatmak için türlü türlü yalanlar söylüyorlar. İzmir ilinin, Antalya'nın, Adana'nın, Antep'in, Maraş ve Urfa yöresinin düşmanlarca işgali üzerine silahına sarılan milletdaş ve dindaşlarınızı yine size yok ettirmek için Padişah ve Halife'ye isyan sözünü ortaya atıyorlar. Millet Meclisi, Halife ve Padişahımızı düşman baskısından kurtarmak, Anadolu'nun şunun bunun elinde parça parça kalmasına engel olmak, devlet merkezimizi yine anavatana bağlamak için çalışıyor. Biz vekilleriniz ulu Tanrı ve yüce Peygamberi adına yemin ederiz ki Padişaha ve Halife'ye isyan sözü bir yalandan başka bir şey değildir ve bunun amacı vatanı savunan güçleri, aldatılan Müslümanların elleriyle yok etmek ve ülkeyi sahipsiz ve savunmasız bırakarak elde etmektir. Hint'in, Mısır'ın başına gelen durumdan kutsal vatanımızı kurtarmak için İngiliz casuslarının sizi aldatmak üzere uydurdukları yalana inanmayın! İzmiri'ni, Adanası'nı, Urfa ve Maraşı'nı, kısacası düşman salgınına uğramış bölgelerini savunanları, din ve uluslarının şerefi için kan döken kardeşlerinizi arkadan size vurdurmak isteyen alçakları dinlemeyin ve onları Millet Meclisi'nin kararı üzerine cezalandıracak olanlara yardım edin. Taa ki din son yurdunu kaybetmesin! Taa ki ulusumuz köle olmasın! Biz birlik oldukça düşman üzerimize gelmeyeceğini kamusal olarak (resmen) açıkladı. Onun candan özlediği, aramızda ayrılık çıkması ve birbirimize düşmemizdir. Tanrı'nın laneti düşmana yardım eden hainlerin üzerine olsun ve kutsal

yardımı, Halife ve Padişahımızı, ulusu ve vatanı kurtarmak için çalışanların üzerinden eksik olmasın.(*)

Bir gün önce halka böyle bir bildiri yayımlanmasını önermiş olan Antalya Milletvekili Hamdullah Suphi Bey, bunu 25 Nisan 1336 (1920) Pazar günkü Meclis'in öğleden sonraki altıncı oturumunda okudu. Bu bildirinin alkışlarla kabul edildiği, tutanağa geçirildiği ve ayrıca bunun basılarak her yana dağıtılacağı o oturumda toplantıyı yöneten ikinci başkan Celâlettin Arif Bey tarafından açıklandı.(**)

Görüldüğü gibi Meclis bu bildirisi ile Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı baltalamak ve çökertmek, bunun için de Türk Ulusu'nu iki düşman parçaya ayırmak isteyen gerçek düşmanların amacını açığa vurmak için yayımlanmıştı. Bu ülkede her çağda hainler çıktığı gibi, o ölüm kalım döneminde de düşmanla işbirliği eden hainler vardı. Meclis bu bildirisiyle halkı o hainlere karşı uyarıyor, Kurtuluş Savaşı'nı daha ilk aylarında içten çökertmek isteyenlerin bu girişimine karşı koymak amacını güdüyordu.

VI. GEÇİCİ İCRA ENCÜMENİ, İLK BAKANLAR KURULU VE HÜKÜMET PROGRAMI

Şimdi biraz geriye dönüp benim gözümün önünde yeni Türk Devleti'nin nasıl doğduğunu belgelere dayanarak anlatayım.

Mustafa Kemal'in bir hükümet kurulması konusundaki önergesi 24 Nisan 1920'de kabul edildi ve 25 Nisan'da Meclis kararıyla, *Fevzi Paşa* ile *Celâlettin Arif, Câmi, Bekir Sami, Hamdullah Suphi* beylerden oluşan bir icra encümeni (yani geçici kabine) kuruldu; *Büyük Millet Meclisi Başkanı'nın, bu geçici kabinenin de tabii başkanı olduğu belirtildi.*

(*) TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, cilt 1, s. 60.
(**) TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, cilt 1, s.60.

Bir hafta kadar süren görüşmelerden sonra 2 Mayıs 1920 Pazar günü *"Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin, Suret-i İntihabına Dair Kanun"* kabul olundu. Bu yasa, Meclis'in kuruluşundan sonra kabul ettiği üçüncü yasa idi.(*)

1. İlk Bakanların Listesi: Bu yasaya göre 3 Mayıs 1920 Pazartesi günü İcra Vekilleri Hey'eti (Bakanlar Kurulu) üyelerinin seçimine başlandı. Seçim, her bakan için ayrı ayrı olmak üzere, salt çoğunlukla yapılıyordu. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bu yolda seçimle kurulan ilk kabinesi, her üyenin aldığı oy sayısı sırasıyla şöyledir:

1) **Miralay İsmet (İnönü)** (Edirne): Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi.

2) **Dr. Adnan (Adıvar)** (İstanbul): Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili.

3) **Bekir Sami Bey** (Amasya): Hariciye Vekili.

4) **Fevzi (Çakmak)** (Kozan): Müdafaai Milliye Vekili.

5) **Yusuf Kemal (Tengirşenk)** (Kastamonu): İktisat Vekili.

6) **Câmi Bey** (Aydın): Dahiliye Vekili.

7) **Celâlettin Arif Bey** (Erzurum): Adliye Vekili.

8) **Mustafa Fehmi Efendi** (Bursa): Şer'iye Vekili.

9) **İsmail Fâzıl Paşa** (Yozgat): Nafıa Vekili.

10) **Hakkı Behiç Bey** (Denizli): Maliye Vekili.

11) **Dr. Rıza Nur Bey** (Sinop): Maarif Vekili.

Milli hükümetin bu ilk kabinesi on bir bakandan kurulmuştu. Aynı zamanda Başbakan durumunda olan Meclis Başkanı da buna eklenirse, bu sayı on iki ediyordu.

En çok oyu İsmet Bey (129), en az oyu da Rıza Nur Bey (65) almıştı.

Hükümet kurulmuş ve böylece yeni ulusal Türk Devleti, bütün resmi kuruluşlarıyla tarihte yerini almıştı.

(*) 1 sayılı yasa Agnam Resmi Kanunu, 2 sayılı yasa Hıyaneti Vataniye Kanunu'dur.

Ben ise bu tarihsel olayın bütün evrelerine tanık olduğum için pek mutluydum. Gözümün önünde, ulusal yeni bir devlet doğmuştu. İki yıl sonra da Osmanlı Devleti'nin resmen sona erişine tanık olacaktım.

2. *İlk Hükümet Programı:* Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilk Bakanlar Kurulu seçildikten sonra 9 Mayıs 1920 günkü toplantının, Birinci Reis Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığındaki birinci oturumunda bu ilk hükümetin programı okundu. Bunun önemli parçalarını vermeliyim ki hangi sorunların hâlâ bugün bile "sorun" olarak kaldığı görülsün.

Başkan Mustafa Kemal Paşa: *"İcra Vekilleri Kurulu'nun yüksek Meclise sunulmak üzere bir programı vardır. Müsaade edilirse Rıza Nur Beyefendi okuyacaklar"* dedi ve Maarif Vekili Rıza Nur Bey —genç kuşakların anlaması için dilini sadeleştirdiğim— şu kısa programı okudu:

TEMEL AMAÇ, bağımsızlığı sağlamak:

Ulusun karşı karşıya bulunduğu olağanüstü durumdan dolayı kuramsal, karışık ve uzun süreli iş ve işlemlere yer olmadığı yüksek bilgileri içindedir. Yüksek Meclisiniz adına işe başlamış olan İcra Kurulumuzun üzerine aldığı işler vatanın kurtarılması, Hilafet ve Saltanat'ın bağımsızlığı ve dokunulmazlığı, ulusumuzun şan ve şeref dolu bir zafer ve uygarlık tarihine dayanan varlığını ayakta tutma amacına yönelmiştir. *Bu nedenle üstlendiğimiz görevi, bu amacın elde edilmesine değin, ulusun birlik ve dayanışmasına güvenerek atıldığımız bir savaş diye kabul ediyoruz. Bu savaşta en büyük silahımız,* ulusun bağımsızlığına ilişkin doğal ve meşru hakkını koruma yolundaki istenç ve direnmesidir ve bu istenç ve direnmenin belirdiği yer de yüksek Meclisinizdir.

DIŞ POLİTİKADA güttüğümüz amaç bugün başken-

timizi tutsaklıkta ve zorbalıkla elinde bulunduran devletleri; daha önce İstanbul'da toplanmış olan son Mebuslar Meclisi'nin oybirliğiyle düzenleyip saptadığı ant ve "Milli Misak" uyarınca bağımsızlığımıza saygılı kılmaktır. Barışta varılacak kararların kabulü, kesin olarak onaylanması doğallıkla, yüksek kurulunuzun alacağı karara bağlıdır.

İÇ POLİTİKADA bütün çalışmalarımızın ortak amacı, ulusun birlik ve dayanışmasının korunması ve genel güvenliğin kurulup yerleştirilmesidir. Dış ve iç kışkırtmalarla meydana getirilen hayınlık olaylarının etkili biçimde ortadan kaldırılıp yok edilmesiyle güvenliğin her yerde tezelden sağlanmasını en büyük bir vatan görevi saymaktayız. Yürütme işlerinin her yönden güvenilir, dayançlı (azimli) ve güçlü ellerde bulunmasını istediğimizden, yüksek Meclisinizin bunu emretmek ve sağlamlaştırmak üzere düzenleyeceği kurallar, doğaldır ki kararlılık ve kesinlikle uygulanacaktır.

MİLLİ SAVUNMA: Gerek dış gerek iç politikamızın gerektirdiği askeri önlemlerin sağlam bir yoldan yürütülmesi için *"Kuvayı Milliye" düzenli ordu kuruluşlarına katılarak resmi bir şekle konmak üzere, gerekli önlemlerin alınmasına girişilmiştir.*

MALİ POLİTİKADA dahi amacımız, ulusal savaşımızda ülkenin iktisadi durumunu, halkın gönenç (refah) ve mutluluğuna uygun, düşmanlarımızın kötü niyet ve saldırılarına karşı dayanıklı kılmaktır. Dostluğunu eylemli olarak kanıtlayacak devletlerin ekonomik çıkarlarını, ülkemizin temel yararı ile bağdaştırarak, *kabulden yanayız.*

BAYINDIRLIK İŞLERİNDEKİ girişimimize gelince: Ülkenin iktisat bakımından çok gerekli olup da şimdiye değin yapımına başlanmamış olan ana ulaşım yollarının, bilinen bunalım yüzünden, bu yıl yapımının sürdürülememesi zorunluluğu vardır. Ancak mevcut olan yol-

larda halkımızın işlemesine engel olan harap yol parçaları ile köprülerin onarımına ve bu yollarda yapımı bitmemiş olan önemli bölümlerin yapımının bitirilmesine başlanacağı gibi Ankara-Sivas demiryolunun yapımı "Yahşi Han" durağına kadar tamamlanıp işletilmesiyle ilgili önlemler alınmıştır.

SAĞLIK, SOSYAL YARDIM konusunda bugünkü parasal durumumuzun elverdiği ölçüde ve olabildiğince tutumlulukla, sağlık ve sosyal yardımın gerçekleştirilmesine çalışılacaktır. Halkın ve ülkede bulunan sağlık kurumlarının ilaç ve sağlıkla ilgili gereçler konusunda güçlüğe uğramamaları için şimdiden bu gibi gereçlerin ülkeye ithal edilmesine çalışılıyor. Elimizde bulunan ilaçları ve hekimliğe özgü eczayı savurganlık yapmadan kullanırsak bu bunalımlı dönemi kolaylıkla atlatabileceğimizi sanıyoruz. Salgın hastalıkların bu yıl ülkede, önceki savaş yıllarına oranla pek az olduğunu şükranla belirtmekle birlikte, bugün sosyal hastalıklar adı altında anılan malarya ve frenginin zararının sınırlanması için devlet yönetiminin öteki kollarıyla birlikte önlem alınacağını söylemek isteriz.

MİLLİ EĞİTİM (MAARİF) İŞLERİ'ndeki amacımız, çocuklarımıza verilecek eğitimi her anlamıyla dinsel ve ulusal bir duruma koymak ve onları, yaşam savaşında başarılı kılacak, dayanaklarını kendi kendilerinde bulunduracak girişim gücü ve kendine güven gibi karakterler verecek, onlarda üretici bir düşünce ve bilinç uyandıracak *yüksek bir düzeye ulaştırmak; resmi öğretimi, bütün okullarımızı, en bilimsel, en çağdaş olan bu ilkeler ile sağlık kuralları uyarınca yeniden düzenleyip programlarını düzeltmek, ulusun özyapısına, coğrafya ve iklim koşullarımıza, tarihsel ve sosyal geleneklerimize uygun bilimsel ders kitapları meydana getirmek,* halk yığınlarından sözcükleri toplayarak dilimizin büyük sözlüğünü yapmak, *bizde ulusal ruhu besleyecek tarih, yazın (edebiyat) ve sosyal bi-*

limlere ilişkin kitapları yetkililere yazdırmak, ulusal eski eserlerimizi kütüğe geçirmek ve korumak, Batı'nın ve Doğu'nun bilim ve teknik alanındaki kitaplarını dilimize çevirtmek, kısacası, *bir ulusun yaşam ve varlığının korunması için en önemli etken olan milli eğitim işlerinde dikkat ve özel bir çaba ile çalışmaktır. Bugün ise ilk işimiz mevcut okulları iyi yönetmektir.*

ADALET kurumlarında durumun iki açıdan incelenmesi gerekir: Birisi yargıç ve memurlar, öteki genel işlemler.

1— Kuşku yoktur ki yürürlükteki yasaları iyi uygulayabilecek yargıçlarımız çok değildir. Ancak bu azlık, yargıçların düşünsel açıdan yetersiz olmasından çok, onlara, mesleğe kesin bir bağlılıkla bağlanacak ölçüde (refahlarının) parasal olanak sağlanmasının düşünülmemesinden ileri gelmiştir. Pek yüksek yetkilere sahip olan yargıçlar kurulu, öteki memurlara oranla, çok az maaş alarak geçim derdi içinde çırpınıyor. Bunun için yargıçların parasal durumlarının iyileştirilmesi bizim için bir ilkedir...

2— Yargıçların parasal durumlarının düzeltilmesi ve görevine dikkat ve özen göstermeyenlerin görevden atılması ilkesinin kabulünden sonra sıra mahkemelerdeki günlük işlerin çabuk sonuuçlandırılmasını amaç tutan önlemlerin alınmasına gelir... Sorgu yargıcı veya savcının suçüstü olaylarına giderek tamamladığı soruşturma kâğıtlarının, bir iki tanığın eksik olması yüzünden, sorgu dairelerinde uzun süre kalmasına ve sonra suçlama kuruluna gitmesine ve sorgu yargıçlığınca ifadesi alınan kişilerin altı ay sonra yeniden cinayet mahkemesi kapılarında sürünmesine ve daha başka sakıncalara yol açan bugünkü adalet kuruluşlarını değiştirmek ve yerine, suçüstü halinde, hemen işin olduğu yere gidilip sorgu ve dinleme işlemini aynı zamanda yaparak (gereken) kararı vermekle görevli üçer kişilik toplu Yargıçlar Kurulu ve öteki ceza işlerinde suçlama (it-

ham) gibi işlemleri uzatan ve yiyicilik ve rüşvete büyük kapılar açan kuruluşları ortadan kaldırmak; gezici barış yargıçları *eliyle tek yargıç usulünü kabul etmek, sorgu ve adaleti halkın ayağına götürmek en iyi yoldur...*

3. Tartışmalar: Bu kısa hükümet programı okunur okunmaz *Kırşehir Mebusu Müfit Hoca programda Şer'iye işlerine ilişkin noktalardan ve medreselerden söz edilmediğini söyledi.*

Hükümet programını okuyan Maarif Vekili Rıza Nur Bey yanıt olarak, "Hayır efendim, söz edilmiyor" deyip kısa kesti.

Program üzerine uzun tartışmalar oldu. Bunlardan en dikkate değer olanları, Kütahya Mebusu Besim Atalay, Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Beylerin ve Karahisarı Sahip (Afyon) Mebusu İsmail Şükrü Efendi'nin konuşmalarıydı.

Besim Atalay Bey, hükümet programında değinilen "Büyük Türk Sözlüğü" dolayısiyle şunları söylemişti:

"Arkadaşlarım; hepiniz bilirsiniz ki bizim dilimiz — hele elimizdeki çorba dil— kadar dünyanın hiçbir yerinde hiçbir zamanında, hiçbir anında karışık bir dil görülen şeylerden değildir. Nasıl ki bizim kıyafetlerimiz fesli, sarıklı, kalpaklı, şalvarlı, donlu vesairedir; nasıl ki bir Arap, Arabistan'dan gelir maşlahı ile dolaşır, bir Frenk Frengistan'dan gelir şapkasıyla gezer; bilmem hangi millete mensup bir fert bizim memleketimizde kendi milli kıyafetini taşır; herhangi bir kelime ve terkip de bizim dilimiz içine girince, kendi özelliğini, kendi kurallarını korur, durur. Alındırılmaz. Halk dili arasında esaslı sözcüklerimiz kaybolup gidiyor. Biz halk dilinde kullanılan sözleri toplayarak ulusal büyük bir sözlük meydana getirirsek hiç kuşkusuz uygar ve çağdaş bir ulus olduğumuzu göstermiş oluruz.. Zamanımızda kendisi büyük sayılan maarif yetkelerinden, bilim yetkelerinden sayılan kişilerin ulusal di-

limize karşı yabancı ve ilgisiz kalması hiçbir zaman doğru değildir.

Din terbiyesine gelince, sanılmasın ki şimdiye değin ulusal ve dinsel bir eğitime özen gösteriliyordu. Ben sizi temin ederim ki ezber gidiyordu. Dinsel terbiye demek, çocukların ruhunda, duygusunda, din terbiyesini, din duygularını yaşatmak demektir. Kuru kuru ezberlemek hiçbir zaman din eğitimini sağlamaz...''

İlk Meclis'in devrimci ve açık yürekli milletvekillerinden Tunalı Hilmi Bey şöyle konuştu:

''Söz, eyleme dönüşmedikçe benden hiçbir övgü, hiçbir eleştiri beklemeyiniz. Eğer biz ayrıntılarla uğraşacak olursak, korkarım ki bir gün vatan çan seslerinin çınladığı bir yer olur arkadaşlar. Hükümet programı, ulusun birliğine, Meclis'in azim ve dayanışmasına güveniyor. Bu programın 'Kuvayi Milliye kuruluşlarının düzenli askeri kuvvetlere katılması için gerekli önlemler alınacaktır' sözüne kadar olan bölümünün bütün köylere kadar duyurulmasını öneririm.''

Afyon Milletvekili İsmail Şükrü Efendi ise medreselerden söz ediyor ve şöyle diyordu:

''Yüksek bilgileri içindedir ki ulusların yükselmesi için 'maddiyat' ile 'maneviyatı' birleştirmek gerektiğinden, buna çare olmak üzere 'Dar-ül Hilâfetül Aliyye' kurulması kararlaştırılmış, hatta bir zamanlar Padişah Hazretleri'nin iradesinde bile yer almıştı. Bu programda medreseler ile okullar karıştırılmış; unutulmasın ki milli eğitim başkadır, medreseler başkadır. (...) İcra Vekilleri Kurulu'nun buraya dikkat gözünü çekmek isterim.''

4. Onaylama: Maarif Vekili Rıza Nur Bey buna cevap olarak ''resmi kurullar'' sözü içinde medreselerin de bulunduğunu ve hükümet programında dini terbiyeden söz edildiğini bildirdi ve Şer'iye Vekili Bursa Mebusu Mustafa Fehmi Efendi de, önemli olan medrese konusunun bir-

kaç kez değişikliğe uğradığını, teşkilatın pek önemli olduğunu, ancak şimdilik mevcudu korumakla yetinmek ve Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasından sonra bunların düzeltilmesi üzerinde durmak gerektiğini söyleyerek ortalığı yatıştırdı.

Sonunda, Beyazıt Milletvekili Refik (Saydam) ve Hakkâri Milletvekili Mazhar Müfit Beylerin: *"İcra Vekilleri Kurulu'nun programına bilgi edinilmiş olduğundan görüşme gündemine geçilmesi"* konusundaki önergelerini Reis Paşa oya koydu; oylama sonucunda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilk hükümetinin programı onaylandı.

Artık halka dayanan parlamentosu ile birlikte yeni bir hükümete sahip, yeni bir devlet kurulmuş ve bu, benim gözümün önünde olmuştu. Bu devletin o zamanki resmi adı *"Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti"* idi.

VII. İLK MECLİSTE SEÇİM BÖLGELERİ

Biz memurlar bütün mebusların seçim bölgelerini daha ilk günden, seçim tutanaklarını sıraya dizerken öğrenmeye başlamıştık, çünkü öğrenmek zorundaydık. O zaman Soysallıoğlu İsmail Suphi, Besim Atalay, Tunalı Hilmi gibi soyadı kullanan milletvekilleri müstesna olmak üzere, bütün milletvekilleri kendi adlarıyla anılırdı. Böyle olunca onları birbirinden ayırt edebilmek için nerenin mebusu olduğunu bilmek gerekirdi. Meselâ Necip Bey adında bir milletvekilinin herhangi bir işi veya önergesi memurlar arasında söz konusu olsa, "Mardin" mi yoksa "Ertuğrul" (Bilecik) mu diye sorulurdu. Böylece çok geçmeden hemen bütün mebusların seçildikleri yerleri, *sanki bir soyadı gibi* onların adıyla birlikte ezberlemiştik. Hacı Şükrü Bey denildiğinde, hemen Diyarbakır, Zamir Bey denildiği zaman

hemen Adana, Hafız İbrahim Bey denildiği zaman hemen Isparta aklımıza gelirdi. Hele Refik Bey, Refik Şevket Bey gibi İlk Meclis'in en çok söz alan milletvekillerinin adı söylenince "Konya" veya "Saruhan" sözleri ağzımızdan çıkardı. Haydar Bey denilirse, "Kütahya" mı "Van" mı, diye sorardık. Öyle bir zaman geldi ki Birinci Büyük Millet Meclisi'ndeki —hiçbir işe karışmayan, hiç söz almayan silik mebuslar dışında— hemen bütün milletvekillerinin adları ve seçim bölgeleri bir arada olmak üzere belleğimizde yerleşti.

Bugün aradan yetmiş yıl geçtiği halde, örneğin "Hüseyin Hüsnü Efendi" denilse, bir çağrışımla hemen "Isparta" ve rahmetlinin dikkatli bakışları, sakallı ve sarıklı görünüşü hatırıma gelir.

Mebusların seçildikleri illerin adı, sanki askerlikteki künye veya şimdi öz ad ile birlikte kullanılan soyadı niteliğinde idi o Meclis'te.

VII. (ZABIT CERİDELERİ) İLK MECLİS'İN TUTANAK DERGİLERİ

Tutanak yöntemi: Meclis'te genel kurul görüşmeleri başlamadan önce, tutanak kâtibi arkadaşlarımız, milletvekillerinin konuşma kürsüsü önünde bulunan yerlerine — sırtları bu kürsüye, yüzleri salona dönük olarak— otururlar, grup şefi arkalarında ayakta beklerdi. Görüşmeler başlayınca tutanaklar şöyle tutulurdu: Konuşmacıların söylediklerini tek kişi zapt edemeyeceği için on beş kişilik tutanak kâtipleri kurulu, birer şefin yönetiminde, beşerden üç gruba ayrılmıştı. Bu beş kâtipten biri "yedek"ti. Dört kişilik grup oturur, konuşmacı söze başlayınca tutanak şefi elindeki kalemle en sağdaki kâtibin omzuna dokunur (O zaman yazı sağdan sola doğruydu), konuşmacının sözle-

rinden o kâtibin belleğinde tutabileceği kadar bir zaman geçince onun solundakinin omuzuna, daha sonra ötekine dokunur, en soldakinden sonra yeniden en sağdakinin arkasına gelir ve görüşmeler süresince bu iş böylece yinelenirdi. Omuzuna dokunulan kâtip, konuşmacının sözlerini —cümle başı veya cümle sonu olduğuna bakmaksızın— hemen duyduğu yerden yazmaya başlar, kendisine yeniden sıra gelip omuzuna vurulana değin, belleğinde tutabildiği sözleri önündeki kâğıda döker, yeniden omuzuna vurulunca, yazmakta olduğu satırı hemen olduğu yerde kesip alt satıra geçerek konuşmacının o anda konuştuğu yerden yazmaya başlardı.

Kalem odasına (yani büroya) gidilip kâğıtlar yan yana konduğu zaman her satırda yazılanlar birbiri hizasına getirilerek konuşmacının sözlerinin tümü meydana çıkarılıp ayrı bir kâğıda temize çekilirdi. Buna "zaptın tevhidi" (tutanağın birleştirilmesi) denilirdi.

Zabıt grupları her on beş veya yirmi dakikada bir nöbet değiştirerek büroya dönüp "tevhid"i yaparlar, süre dolunca yeniden salona giderek nöbet değiştirirlerdi. Meclis görüşmelerinin gece yarılarına değin sürdüğü günler "tevhid" işi de kimi zaman, sabahlara kadar sürerdi.

***

İlk Meclis'in Tutanak Dergileri'nin ikinci basısı yeni yazılarla Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'nca 29 cilt halinde çıkarıldı.

İlk Meclis'teki görüşmelerin bir de suyun altında, hiç görülmeyen bir yönü vardır. Bunlar, gizli tutanaklardaki görüşmelerdir.

Böyle gizli görüşmeierin tutanaklarını Meclis'in zabıt kâtipleri değil, milletvekillerinin kendileri yazarlardı. Bu gizli tutanaklar İlk Meclis'in 50. yılında yine TBMM Başkanlığı'nca dört cilt olarak yayımlandı.

Meclis Tutanak Dergileri'nden (Zabıt Cerideleri'nden) söz ederken, birer devrim Meclis'i olan ikinci ve üçüncü dönem Meclislerinin Tutanak Dergileri'nden de kısaca bilgi vereyim. Çünkü bunların da önemi çok büyüktür.

TBMM'nin ikinci dönem Tutanak Dergileri 33 cilttir. Bunların da ilk basıları Arap harfleriyle, ikinci basıları yeni Türk abecesiyle yayımlanmıştır.

Yine bir devrim Meclisi olan ve yeni Türk abecesini bir yasa ile kabul eden üçüncü dönem TBMM'nin Tutanak Dergileri 31 cilt olup, ilk yedi cildi Arap harfleriyle, sekizinci ciltten sonrakiler ise yeni Türk abecesiyle basılmıştır. Sonradan bu yedi cildin de Türk abecesiyle ikinci baskısı yapılmış, böylece yeni abeceyle basılan koleksiyonlar tamamlanmıştır. Bunlar Türk Devrim Tarihi bakımından olağanüstü önem taşımaktadır.

IX. İLK MECLİS'İN ÂMİR VE MEMURLARI

1) Reis Paşa

Burada Mustafa Kemal'i, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın önderi olarak değil, özellikle Türkiye Büyük Millet Meclisi memurlarının en yüksek âmiri olarak, benim küçük memur gözümle anlatmaya çalışacağım.

Onun adı, bizim bürodaki memurlar ve dışarıda koruyucu polis, jandarma ve hatta odacılar arasında hep *"Reis Paşa"* diye geçerdi. Milletvekillerinden çoğu da O'nu böyle anarlardı.

Biz bürodakiler için Meclis'te iki büyük kişi vardı: Reis Paşa ve Başkâtip Recep Bey. Bunların ikisi de askerdi. Aralarında rütbece büyük mesafe vardı: Biri (kurmay) paşa, öbürü kurmay binbaşı; ama ikisi de rütbe işareti taşımazdı. Biz memurlar için aralarındaki fark sanki kıl payı gi-

biydi. Hatta Recep Bey'den daha çok çekinirdi.

Meclis'teki kimi memurlar, örneğin bizim Evrak ve Tahrirat Kalemi Müdür Yardımcısı Ankaralı Tevfik Bey, Mustafa Kemal Paşa'yı ilk kez Meclis'te gördüğü halde ben, birisi Ankara'ya ilk ayak bastığı gün[1], öbürü, 30 Aralık 1919'da Ankara Lisesi'ni ziyaret ederek bir konuşma yaptığı gün olmak üzere, O'nu daha önce iki kez görmüştüm.

Reis Paşa'yı Meclis'in genel kurul toplantılarından başka zamanlarda pek gördüğümüz olmazdı. O, ya Başkanlık Kürsüsü'nde Meclis'i yönetir ya da —eğer Meclis'i İkinci Başkan yönetiyorsa— kürsünün solundaki ikinci sırada, her zaman aynı yerde otururdu. Onu böylece hep uzaktan görürdük.

Yalnız bir kez Ramazan Bayramı'nda bütün memurlar O'nun makamına bayram kutlamasına gitmiş, elini sıkmıştık. Bir de küçük memurlardan yalnız ben, makamına giderek onu çok yakından gördüm.

Benim için her ikisi de çok büyük ve değerli birer anı olan bu olayları burada anlatmalıyım:

Kutlamaya gidiş: 1920 yılının Ramazan Bayramı, o yıl haziran ayına rastlamıştı. Daha mayısta, kimi milletvekilleri Meclis Başkanlığı'na bir önerge vererek Meclis'in ramazan süresince tatile girmesini istemişlerse de *"ahvalin nezâketine binaen Meclis'in müstemirren çalışmak mecburiyetinde olduğu"* düşüncesi üstün gelmiş ve önerge kabul

(1) "Mustafa Kemal" ile "Ankara"nın ayrılmazlığını bir yazımda şöyle dile getirmiştim: "Mustafa Kemal ve Ankara!.. Bunlardan biri Türk vatanını batmaktan, Türk ulusunu tutsaklıktan kurtarma savaşına başarıyla önderlik eden ve Cumhuriyetimizi kuran Türk kahramanı ve devlet adamı. Öteki bu savaşın kalbi ve genç Türkiye Cumhuriyeti'nin merkezi olan kahraman kent. Simgeleşmiş bu iki ad birbirine öylesine kenetlenmiştir ki Mustafa Kemal'siz bir Ankara'da ve Ankara'sız bir Mustafa Kemal'de kavram olarak bir eksiklik duyarız. Mustafa Kemal Paşa 27 Aralık 1919'da Ankara'ya geldi. O tarihten başlayarak sürekli konutu Ankara oldu. Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra Ankara Milletvekilliğini kabul etti ve ölünceye değin bu görevde kaldı. Öldükten sonra da fâni ve aziz vücudu Ankara toprağının bağrına gömüldü. Onları birbirinden nasıl ayırırsınız?"

olunmamıştı. Hacı, hoca, şeyh, çelebi milletvekillerinin oldukça çok bulunduğu bu Meclis gerçekten vatansever bir Meclis'ti. Birçok milletvekili: *"Meclis daha yeni açılmışken bırakıp gitmek ve tatile girmek, halkın gözünde Mücadele-i Milliyeyi zayıflatır"* diye diretiyordu. Zaten ramazanda tatile girmek isteyenlerin düşüncesi de ramazandan yararlanarak ülkenin içine dağılıp halkı Kurtuluş Savaşı'nın amacı üzerinde aydınlatmaktı.

Ankara sıcak günlerini yaşiyordu. Kent içinde hiçbir taşıma aracı bulunmadığından, her gün okuldan Meclis'e yürüyerek gidip gelirdim. Ramazan akşamları erkence, yani tam iş saatinin bitiminde Meclis'ten ayrıldığımız günler (başka günler geç saatlere değin çalıştığımız çok olurdu) okula dönerken, kimi zaman birdenbire havanın kararması ve şimşeklerle başlayan *"kırk ikindi"* yağmuruna yakalanır, yol kıyısında bir yere sığınarak geçmesini beklerdim. O yıl bu "kırk ikindi yağmurları" ne kadar da bol yağmıştı.

Ramazanın sonuna gelmiştik. Arife günü Başkâtibimizden büroya bir haber geldi: Bütün memurlar ertesi günü Reis Paşa'ya bayram kutlamasına gidecekti. Bu bayram, Meclis açıldıktan sonra gelen ilk bayramdı.

En önde Başkâtip Recep Bey, sonra müdürler, müdür yardımcıları, büro şefleri ve onların ardından küçük memurlar, kalem odasının önündeki dar koridorda sıralandık. Boş olan toplantı salonundan geçerek binanın öteki ucunda bulunan Başkanlık odasına yöneldik. Ben, en genç memur olarak en sondaydım. Az önce milletvekilleri kutlamayı bitirmişlerdi. Odanın kapısı açıktı. Girdik. Başkâtip Recep Bey, Reis Paşa'nın elini sıkarak masanın yanında ayakta durdu. Reis Paşa da ayakta idi. Kalem müdürlerini zaten önceden tanımış olduğu için Recep Bey yalnız öbür memurları, adları ve görevleriyle Paşa'ya tanıtıyordu. Memurlardan kimisi Reis Paşa'nın elini öpmeye dav-

randı. O da bundan memnun olmadığını belli ederek elini çabuk geri çekti.

Sıra bana gelince Reis Paşa, herkese yaptığı gibi: *"Teşekkür ederim, memnun oldum"* diyerek elini uzattı. Uçları sigaradan sararmış ince parmaklı zayıf fakat biçimli elini sıkarken yüreğim göğsümden dışarı fırlayacakmış gibi şiddetle çarpıyordu. Elini öpmeye kalkışmadım. Hafifçe eğilerek sıktım. Çok kısa süren bu tören benim kutlamamdan sonra bitti.

Bu kutlama, kalem memurlarının Reis Paşa'yı ilk ve son kutlaması oldu. O tarihten sonra bayram kutlamalarına kalem müdür ve memurları adına yalnız Umumî Kâtip (yani Başkâtip) giderdi.

Reis Paşa ile son kez karşı karşıya gelişim, resmi bir kâğıdın imzalanması işi için oldu: Bir gün Başkâtibin odacısı kaleme gelip Evrak Müdür Yardımcısı Tevfik Bey'i çağırdı. Tevfik Bey yerinde yoktu. Odacı yeniden geldi, *"Başkâtip Bey evrak memurlarından kim varsa gelsin diyor"* dedi. Yalnız ben vardım; gittim. *"Şu kâğıdı al, çabuk Reis Paşa'ya imzalat geri getir"* buyruğunu verdi.

Ceketimin düğmelerini kontrol ettim. Yakamın kopçalarını ilikledim. Henüz sivil elbisem olmadığından okul üniforması giyiyordum. İlk maaşımla siyah kuzu derisi bir Kuvayı Milliye kalpağı almıştım. Kalpağımı düzelttim ve Reis Paşa'nın makamına gidip kapıyı vurdum. *"Giriniz!"* sesini duyunca girdim. Sanki insanın gözlerinden içeriye doğru delip geçerek ta ruhuna işleyen keskin bakışlarıyla yüzüme baktı. *"Ne var?"* demek istiyordu. Ben hemen: *"Efendim,* (Paşam demeyi beceremiştim) *Başkâtip Bey zâtıâlinize imzalatmak üzere gönderdi"* diyerek kâğıdı uzattım. Aldı okudu, masanın üzerine koydu ve *"Peki kalsın. Siz Recep Bey'e söyleyin, bana kadar gelsin"* dedi; çıktım.

Recep Bey bana hep *"sen"* diye hitap ederdi. Reis Pa-

şa ise *"siz"* demişti. O anda genç ruhumda büyük bir gurur duydum: *"Reis Paşa bana, 'siz' diyordu"*. Büyük adamlık duygusu geldi içime!

Bu iki anıyı hiç unutamam.

O günden sonra *Başkâtip dışında hiç kimse* Reis Paşa'ya kâğıt imzalatmaya gitmedi. Oysa eskiden müdür ve yardımcıları imzalatırlardı. Reis Paşa askerlikte o zaman *"silsile-i merâtip"* denilen emir ve komuta zincirindeki sırayı Meclis'te de uygulamıştı.

O günden sonra Reis Paşa ile doğrudan doğruya karşı karşıya gelmek, fırsatına bir daha kavuşamadım. Fakat Meclis'teki hemen hiçbir konuşmasını da kaçırmadım ve 1927'deki *Büyük Nutuk*'unu da başından sonuna dek dinledim.

2) Başkatip Recep (Peker) Bey

Büyük Millet Meclisi *"heyeti tahririyesi"*nin (yazı kurulunun) âmiri olan Başkâtibimiz Recep (Peker) Bey, yüzü hemen hiç gülmeyen, ama asık suratlı ve ters bir adam da olmayan, görev konusunda çok dikkatli ve titiz, gözünden virgül ve nokta kaçmayan, hepimize örnek olacak kertede çalışkan, dürüst bir insandı. Şakaklarına hafifçe kır düşmüş olmasına karşın, genç ve çok dinamikti. Uzunca denecek boyda, vücutça toplu, fakat çevik, hafif esmer yüzlü, top bıyıklı, çok zeki gözlü bir görüntüsü vardı. İş konusunda, zaman zaman çok sert olurdu. Yakası kapalı bir ceket, bacaklarına getr taktığı bir külot pantolon giyerdi. Bu, aslında apoletsiz ve yıldızsız bir subay üniformasıydı.

Bir gün beni odasına çağırmış: *"Bugün gizli bir yazıyı temize çekeceksin. Şunu bil ki Meclis'in mahrem işlerinin dışarıya ifşası çok büyük cezayı muciptir. Zaten sen aklı başında, vatanperver bir gençsin, yapmazsın. Fakat*

usulen yemin etmen de lâzım" diyerek bir kâğıda: *"Muttali olduğum mahrem hususları kimseye ifşa etmeyeceğime dair Allahım ve şerefim üzerine yemin ederim"* cümlesini yazıp bana yüksek sesle okutmuş, ondan sonra kendisinin kaleme almış olduğu bir yazı müsvettesini vermişti. Aradan yetmiş yıl geçtiği ve sonraki olaylarla gizliliği kalmadığı için şimdi söyleyebilirim: Bu yazı Çerkez Etem'le ilgiliydi.

O güne değin, bir kahraman olarak bildiğim ve Reis Paşa'nın otomobilinde ve onun yanında gördüğüm, Büyük Millet Meclisi dinleme locasına gelince bütün mebuslar tarafından ayakta alkışlandığına tanık olduğum Çerkez Etem'in, Yunanlılarla ve İstanbul hükümetiyle ilişki kurmak istemesinden kuşkulanıldığını öğrenmekliğim, genç ruhumda adeta şok etkisi yapmıştı. Bunun yanında, böyle bir devlet sırrının bana güvenle açıklanmış olmasından ötürü içimde büyük bir büyüklenme duygusu doğmuştu. O tarihte gerçekten bir sır olan bu olayı, hiçbir gizlilik yanı kalmadığı halde, bugüne değin kendimde saklamış ve hiç kimseye anlatmamışımdır.

Recep Bey'in odasına birçok milletvekili gelir giderdi. Herhalde Mustafa Kemal Paşa'nın güvenini kazanmış bir insan olduğu için olacak bunlardan çoğu onun yanında çekingen dururdu. Zaten Recep Bey milletvekilleriyle bir *"Meclis Başkâtibi"* gibi değil, eşit, hatta kimi zaman rütbece sanki onlardan üstünmüş gibi konuşurdu. Ben buna şaşakalır, Recep Bey benim gözümde daha da büyür, ona karşı olan korkuyla karışık saygım günden güne artardı. Benim, gerektiğinde, tatil saatlerinde bile çalışarak işimi düzgün yaptığımdan memnun olur, sert duruşunun ardından kimi zaman yumuşak bir ruh meydana çıkar, değer verici ve özendirici sözler söylerdi.

Arkadaşça ve senli benli konuştuğuna tanık olduğum milletvekillerinden yalnız, her zaman şık giyinen ve kalpa-

ğını da yanlamasına değil, köşeleri öne ve arkaya gelmek üzere diklemesine taşıyan Trabzon Milletvekili Hüsrev (Gerede) Bey'i anımsıyorum. Ne zaman bir iş için Recep Bey'in odasına gitsem, çoğunda, Hüsrev Bey'i orada görürdüm.

Bu kitapta rahmetli Recep (Peker) Bey'e başlıbaşına bir yer ayırmaklığımın birinci nedeni, daha Meclis açılmasından bir gün önce rahmetli amcazadem Halil Şerafettin ile birlikte, memurluk sınavının sonucunu öğrenmek için odasına gittiğimizde, onun kişiliğinin benim üzerimde büyük bir etki yaratmış olmasıdır. O, sıradan bir adam olmayıp, belirgin bir kişiliğe sahip seçkin bir insandı.

Recep Peker, prensip bildiği konularda hiçbir ödün tanımayan, dik başlı, pek yürekli, halkın *"dört dörtlük"* dediği türden bir kişiydi. Bu nedenle Atatürk ona *"peker"*'den gelen *"Peker"* soyadını koymuş(1).

Paraya - pula, mala - mülke düşkün değildi. Milletvekili olduktan sonra Keçiören'de, o zamanlar çok ucuz olan bir bağ almış, içindeki binayı ve çevresini onartmıştı. Orada otururdu. İstanbul'da ise Sultanahmet Meydanı'nda Yüksek Ticaret Okulu karşısındaki sağ köşede, sanırım eşine ait, ahşap, iki katlı bir evi vardı. İstanbul'a geldiği zamanlar orada kalırdı.

***

(1) Duyduğumuza göre Atatürk, Recep Bey'in düşmanlarının gammazlamasıyla onun aileye ilişkin özel bir işine karışmak isteyince: *"Paşam vatan içinde yüzde yüz ölümle sonuçlanabilecek bir görev veriniz, emrinizi derhal yerine getireyim. Fakat buyurduğunuz şey benim özel bir işimdir. Emrinizi maalesef yerine getiremeyeceğim"* yanıtını vermiş ve bunun üzerine öfkelenen Atatürk, onu CHP Genel Sekreterliği'nden uzaklaştırmıştı. Bu haber gazetelerde büyük manşetlerle *"Atatürk Recep Peker'i Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'nden affetti"* diye çıkmıştı. Söylentiye göre aslı "azletti" imiş; rahmetli Saffet Arıkan'ın ricası üzerine Atatürk "affetti"ye çevirmiş. Yine bir söylentiye göre Recep Bey Başvekil iken —eski başvekiller zamanında devlet işlerinin bütün ayrıntılarına karışmaya alışmış olan— Cumhurbaşkanı Millî Şef İnönü, bir gün ona: "Recep Bey, ne var, ne yok? İşlerden haberdar olamıyoruz" deyince anayasaya göre devlet işlerinden sorumlu olmayan Cumhurbaşkanı'na Recep Bey, sorumluluğunu bilen gerçek bir başbakana yaraşan şu karşılığı vermiş: *"Reisicumhur Hazretlerine arzedilmesi gereken hususlar olursa arzedilir efendim."*

Recep Peker'e bu kitapta genişçe yer ayırmanın ikinci nedeni de, onunla aramızda 22 Nisan 1920 perşembe günü ilk Türkiye Büyük Millet Meclisi binasında başlayan *"en büyük kalem âmiri - en küçük kalem memuru"* ilişkisinin, sonradan da hiç kopmadan, türlü ilişkiler halinde sürüp gitmesidir. Gerçi o Meclis'in ikinci döneminde 1923'te Kütahya Milletvekili olunca artık kalemle ilişkisi kesilmiş, bizim odaya seyrek uğrar olmuştu. Fakat eski memurlarını tanır, Meclis binasında rastladıkça, Başkâtipliği zamanındakinden daha çok iltifat ederdi.

Zaman geçti. Ben 1929 yılı başında Meclis memurluğundan ayrıldım. Devletçe açılan sınavı kazanarak hukuk doktorası yapmak üzere, İsviçre'ye ve sonra Almanya'ya gönderildim. 1932'de Berlin'de öğrenci iken Recep Bey oraya geldi. Bütün Türk öğrencilerini öğrenci müfettişliğinde toplayarak bir konuşma yaptı. O sırada Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri idi. Öğrenciler arasında beni görünce memnun olduğunu gözlerinden anladım. Öğrenci Müfettişi rahmetli Cevat (Dursunoğlu) Bey'e bir şeyler sordu. O da yüksek sesle: "Hıfzı Bey çok iyi çalışıyor, yüzümüzü ağartıyor. Kendisiyle iftihar ediyoruz" deyince Recep Bey'in: *"Daha İlk Meclis'te küçük bir memur iken de iyi çalışırdı. Kendi kendisini yetiştirmiş bir halk çocuğudur"* demesi, bugünkü gibi kulaklarımdadır.

1934 yılı başında İstanbul Hukuk Fakültesi'ne doçent olmuştum. 1935'te bütün fakülte ve yüksekokulların son sınıflarına Türk Devrim Tarihi dersleri konuldu. Bu dersler o zamanki Edebiyat Fakültesi'nin *"sirk"* denilen yuvarlak amfisinde yapılırdı. Milletvekillerinden Yusuf Kemal Tengirşenk, Hikmet Bayur, Mahmut Esat Bozkurt, Recep Peker bu derslere profesör olarak atanmışlardı. Bu profesörlere yardımcı olarak sırasıyla Doçent Rüçhan Naci, Enver Ziya Karal, Yavuz Abadan ve ben atanmıştık. Ben,

"partiler ve ideoloji" bahsini anlatan Recep Bey'in doçenti olmuştum. İlk Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden on beş yıl sonra —fakat bu defa üniversitede— Recep Bey'le yeniden bir çeşit âmir-memur durumuna gelmiştik. Fakat bu kez o bana karşı, kimi zaman beni mahcup edecek derecede alçakgönüllü davranır, her defa derse gelirken yanında bulunan milletvekillerinin karşısında, beni onlara üstün tutardı. Ders vermek için bu konulardaki formasyonunun eksikliğine rağmen, çok çalışır, *"vatan, millet, bayrak"* edebiyatı yapmaz, hazırladığı notlarına göre ders verirdi. Sonradan bu notlarını yayımladı.

Recep Peker, Atatürk döneminde Meclis Başkâtipliği, milletvekilliği, bakanlık, CHP Genel Sekreterliği yapmıştı. O dönemde İtalya'da Mussolini, Rusya'da Stalin, Almanya'da Hitler, kendi partilerinin ideolojisini yaparlar ve bu konuda kitaplar yayımlarlardı. Bizde de CHP Genel Sekreteri olarak bu işi Recep Bey yapmaya çalışırdı. Yukarıda belirttiğim gibi formasyonu bu işe yeterli değildi. Fakat çok yakından biliyorum ki Türkiye'nin devletçilik ile kalkınacağına ve lâiklik sayesinde kurtulacağına yürekten inanmıştı. Milliyetçi, fakat şoven değildi. Irkçılıktan ise nefret ederdi. Tam bir Atatürk milliyetçisi idi.

***

Recep Bey'in gözden düştüğü zamanlar da oldu. Kimi —sözümona— devlet adamları koltuklarını yitirince ortadan silinir, nam ve nişanları kalmaz, kimsenin yüzüne bakamaz duruma gelir. Recep Peker *"menkûp"* (yani gözden ve mevkiden düşmüş) olduğu zamanlar hiç aldırmaz, sanki bir şey olmamış gibi her zaman gittiği yerlere gider, milletvekilleriyle yine eskisi gibi üstten konuşurdu. Mebuslar Recep Peker'i sevmez, fakat ondan çekinirlerdi. *"Korkarlardı"* demiyorum; çünkü Recep Bey intikam duygusu nedir bilmez, kimseye kötülük yapmazdı.

Milletvekili profesörler 1940'ta profesörlükten ayrıldılar. O da ayrıldı.

4 Mayıs 1942'den sonra ben Cumhuriyet Gazetesi'nde hemen her hafta **"Hukukî Düşünceler"** genel başlığı altında, yurttaşlar hukuku, ulusun hakları, hukuk devleti, demokrasi üzerine yazılar yazmaya başladım. Ankara'ya gittiğimde Recep Bey'i her zaman ziyaret ederdim. Bu ziyaretlerimden birinde bana *"Yazılarını dikkatle okuyorum. Bazı düşüncelerinle beraber değilim. Fakat tebrik ederim, yaz yaz; inkılâba inanmış, samimî insanların yazması memleket için her zaman faydalıdır"* demişti.

Bence Recep Peker, kafasının içinde tilki dolaştıramadığı ve düşüncelerini açıkça ve dobra dobra söylediği için bir Doğu ülkesi olan Türkiye'de, bütün ülkücülüğüne rağmen, başarılı bir devlet adamı olarak görev yapamamış, ama namuslu bir devlet adamı olarak ölmüştür.

3) Yazı Kurulu

İlk Meclis'in "Yazı Kurulu" çoğunlukla Ankara Lisesi'nin ve Öğretmen Okulu'nun öğretmenlerinden ve Ankara Vilayet Kalemi'nden gelen birkaç memurdan oluşmuştu.

Bütün memurlar bir tek odada, vilâyet dairelerinden ve okullardan derlenerek getirilmiş ve odanın dört yanına, duvarlara paralel biçimde yan yana dizilmiş derme çatma masalarda görev yapıyordu. Bu oda, İlk Meclis binasının batı kanadındaki kapısından girilince sağdaki ilk büyük oda idi. Kapısından girilir girilmez, soldan ikinci masayı bana vermişlerdi. Benimkinden önce, yani kapının hemen dibindeki küçük masa "Evrak Tevzi Memuru" Mehmet Bey'indi.

Bu odanın adı, kısaca "kalem" diye anılırdı. Zabıt (yani tutanak) ve kavanin (yani kanunlar) kalemleri ve —o

sırada henüz Kanunlar Müdürlüğü'ne bağlı olan— evrak ve tahrirat (yani yazı işleri) kalemi, müdür, müdür yardımcısı, kalem şefi, kâtip ve memurlarıyla birlikte, bu tek odanın içinde toplanmıştı. Bu kişilerin arasında, lisede tarih öğretmenim olan Hâmit, coğrafya öğretmenimiz Zeki Beyler kavanin ve zabıt müdürü idiler. Bunlar daha sonra liseden büsbütün çekilerek uzun yıllar bu görevlerde kaldılar. Kimya öğretmeni Muhittin ve Avnürrefik, Fransızca öğretmeni Server, matematik öğretmeni İbrahim Sıtkı, tabiat bilgisi öğretmeni Kâzım Beylerle İhsan Bey, başka öğretmenler ve Erkek Öğretmen Okulu'ndan rahmetli Şeref Ağabeyim, Cevat (Duru) Bey ve öteki bir kısım öğretmenler, Ankara vilâyet kaleminden bazı memurlar, ilk Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, kimisi müdür yardımcısı, kimisi kalem şefi, kimisi de tutanak kâtibi veya yazı işleri memuru olarak görevlendirilmişlerdi. Başkâtip Yardımcısı Doktor Muhittin Celâl Bey çok kısa bir süre sonra görevinden ayrıldı.

***

Memurlar arasında öğrenci olarak ilk zamanlar yalnız ben vardım. Bir süre sonra bizim okulun gündüzcü öğrencilerinden Vehbi (Koç) de Meclis Matbaası'na memur olarak geldi. Vehbi bizden aşağı sınıflarda olduğu için kendisiyle yakın arkadaşlığımız yoktu; ara sıra konuşurduk. Tatil günlerinde kimi zaman babasının Karaoğlan Çarşısı'ndaki nalburiye dükkânında, terazi başındaki minderde, tıpkı babası gibi bağdaş kurup oturur, çivi, tel, musluk ve benzeri nalburiye gereçleri satardı. Temiz beyaz yüzlü, sakin ve utangaç davranışlı, ciddi edâlı bir çocuktu. Ben onun okulda koşup oynadığına, okulda veya Meclis'te bir günden bir güne güldüğüne rastlamadım. Hayatı daha o yaşında pek ciddiye alır, insanlara bakışları, normal bir bakış olmaktan çok, sanki yoğunlaşmış bir dikkat, bir süz-

me, hatta bir şüphe belirtisi gibi gelirdi.

Vehbi (Koç), İlk Meclis Basımevi'nde pek kısa bir süre çalıştı ve sonra ayrıldı.

Benim görevim, başta söylediğim gibi müsvetteleri temize çekmek, yani bugünkü daktiloların gördüğü işi yapmaktı. Müsvetteleri, Kavanin Müdürü Hâmit Bey ya da Evrak ve Tahrirat (yazı işleri) Müdür Yardımcısı Tevfik Bey yazar, Başkâtip Recep Bey gerekli gördüğü yerleri düzeltir, ben de temize çekerdim.

Temize çekilmiş yazılar eğer Meclis Başkanı tarafından imzalanacaksa, bir dosya içinde başkâtip veya kavanin müdürü tarafından Reis Paşa'ya götürülüp imza ettirildikten sonra yine bana gelir, ben de onları, Tevfik Bey'den öğrendiğim yöntem uyarınca, "Sâdıra" (yani "Gitti") defterine kaydedip numaralayarak yerlerine gönderilmek üzere "evrak tevzi memuru"na verirdim. Ortaokul mezunu olan tevzi memuru Mehmet Bey bizim evrak kaleminde derece ve maaşça benden sonra gelen tek memurdu.

Kalemde en sonuncu olmayıp sondan ikinci olduğum için gizli bir teselli duyardım içimde.

Temize çekilecek kâğıt olmayınca, yani boş zamanlarımda, bürodan ayrılıp doğruca on adım ötedeki toplantı salonuna giderek Meclis görüşmelerini ayakta izlemekten büyük bir zevk duyardım. Dinleyici locasına çıkan merdivenin dibi benim mekânım olmuştu. Bu yüzden benim ilk derecede doğrudan doğruya âmirim olan Yazı İşleri Müdür Yardımcısı Tevfik Bey'den birkaç kez ihtar almıştım. "Seni arayınca yerinde bulmalıyım" diyordu. Ben kolayını bulmuş, masa komşum tevzi memuru Mehmet Bey'le anlaşmıştım. Tevfik Bey beni arayınca Mehmet Bey hemen gelip bana haber verir, ben de sanki ellerimi yıkamaktan geliyormuşum gibi mendil elimde kaleme girerdim. Tevzi memuru görevle dışarıya giderken ben toplantı salonun-

da isem önce bana gelerek dikkatli olmamı söylerdi. Bu Mehmet Bey Ankaralı, mert bir çocuktu. Küçük yaşlarımıza rağmen görev başında ve dışarıda birbirimize büyük memurlar gibi "Siz" derdik.

liseden öğretmenim olan müdür ve muavinler de bana büroda hep "siz"le hitap ederlerdi. Yalnız Başkâtip Recep Bey, askerlikteki "üst-ast" uygulamasından kalma alışkanlıkla, yalnız beni değil, hemen herkesi "sen" diye çağırırdı.

4) İlk Meclis'in Yazı Kurulu'nda Görevlendirilişimin Öyküsü

İlk açıldığı günden başlayarak birinci, ikinci ve üçüncü dönemlerinde, çeşitli kalemlerinde tam altı buçuk yıl (1920-1929)(*) memurluk yaptığım ve mümeyyizliğe kadar yükseldiğim Türkiye Büyük Millet Meclisi, 1920 yılının nisan sonlarına doğru açılacaktı. İstanbul'un 16 martta müttefikler, özellikle İngilizler tarafından işgalinden sonra Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'da bir "Meclisi Millî"yi toplantıya çağırdığını daha önceden duymuştuk. Okulda sınavlarımız erken yapılmış, sınıftaki sıralardan bir bölümü, mebusların oturması için Meclis'in toplanacağı salona gönderilmişti(1).

(*) Liseyi bitirmek için Kasım 1920'den Kasım 1922'ye kadar iki yıl ayrılmamış olsaydım bu süre sekiz buçuk yıl olacaktı.

(1) Ne garip bir rastlantıdır ki 1920 nisanında Büyük Millet Meclisi'ne gönderdiğimiz okul sıralarında ben 1925'te —fakat bu kez yükseköğrenim görmek için— yeniden oturdum. Çünkü Ankara Hukuk Mektebi 5 Kasım 1925'te Türkiye Büyük Millet Meclisi binasında Atatürk'ün bir söyleviyle açılmış ve sabahları öğretim iki ay gibi kısa bir süre için orada yapılmıştı. İlk günlerdeki sıra arkadaşım, sonradan doktora yapmak üzere İsviçre'ye birlikte gittiğimiz rahmetli Profesör Hüseyin Cahit Oğuzoğlu idi. Öğrenciler, mebusların oturduğu eski lise sıralarında yer alır, profesörler de Meclis Başkanı'nın oturduğu kürsüde otururlardı. O tarihte İstanbul'daki üniversiteye "Darülfünun" ve onun hocalarına "müderris", Ankara Hukuk Mektebi'nin hocalarına ise "profesör" denirdi Birkaç ay sonra okulumuz, hükümet konağı arkasındaki eski postane binasına kaldırıldığı zaman çok üzülmüştüm. Çünkü o Meclis binasında benim hem lise öğrenciliği hem Meclis memurluğu hâtıralarım vardı.

O yıl onbirinci sınıfa geçmiştim. Liseyi bitirmeme daha iki yıl vardı. Ankara Darülmuallimininde (erkek öğretmen okulunda) tabiat bilgisi öğretmeni olan —öz ağabeyim gibi sevdiğim— amca oğlu Halil Şerafettin, sınavların bitiminden birkaç gün sonra, yani 20 veya 21 nisan sabahı liseye gelip beni buldu. Bahçenin yoluna çıktık: *"Hıfzı! Biz öğretmenler, yeni açılacak Millî Meclis'te memur ve zabıt kâtibi olarak bütün tâtil boyunca çalışacağız. Mustafa Kemal Paşa öyle istemiş. Meclis Başkâtibi, Recep Bey isminde bir Erkânı Harp zâbiti. Bu zat bizi çağırdı.* Yazısı iyi ve imlâsı düzgün, şâyanı itimat kimseler tanıyorsanız getiriniz. Daha memura ihtiyacımız var, *dedi. Senin yazın güzeldir, bakalım beğenecekler mi? Haydi gidelim"* diye kolumu tuttu.

Meğer Ankara Vilâyeti dairelerinden göreve çağrılan yaşlı memurların Abdülhamit ve Meşrutiyet dönemlerini yaşamış olanlarından çoğu, Saray'a ve İstanbul Hükûmeti'ne karşı başkaldırmış durumunda saydıkları böyle bir Meclis'te, memur niteliğiyle de olsa çalışmayı ihtiyata uygun bulmayıp birer bahane ile çağrıyı kabul etmiyorlarmış. Bunun üzerine okullara başvurulmuş. Öğretmenler hemen gitmişler; ancak kadro dolmamış; yazısı düzgün olan öğrencilerden de Meclis'e memur alacaklarmış.

Bu işe çok sevinmekle birlikte: *"Benim yaşım küçük diye Kuvayı Milliye'ye bile almadılar. Memur alırlar mı?"* diye duraksadım. Şerafettin ağabeyim, *"Şimdi olağanüstü bir durum bulunduğunu, benim Sultanî Mektebi'nin onbirinci sınıf öğrencisi olduğumu, memurluk için yaşa bakılmıyacağını"* bildirdi. Liseyi yarım bırakmak istemediğimi söyleyince de: *"Esasen ben de öğretmenlik mesleğini bırakacak değilim. Tatil bitince okula döneceğim. O zaman sen de görevden çekilirsin"* dedi. Bu son söz bu işe aklımı yatırdı ve bütün duraksamalarımı ortadan kaldırdı.

O zamanki duygumu gerçek olarak yansıtmak gerekirse söylemeliyim ki, tarih dersinde okuduğumuz Amerikan Bağımsızlık Savaşı'ndaki Kurucu Meclis'e ya da Fransız İhtilâli'nin başındaki Parlamento'ya benzettiğim bu *"Meclisi Millî"*de çalışmak, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarını çok yakından görmek, benim için bir "nimet" ve bulunmaz tarihsel bir fırsattı. Ancak Çorum'da bulunan babam acaba bu işe ne derdi? Herhalde sevinç ve belki de henüz çocuk sandığı oğlunun böyle önemli yerde görev aldığından gurur duyardı[1].

***

Şeref ağabeyimle birlikte Meclis'e gittik. O sırada Başkâtip Recep Bey odasında yokmuş. Şeref ağabeyim beni Evrak Müdür Yardımcısı Ankaralı Tevfik Bey'e götürdü ve durumu anlattı.

Tevfik Bey boş bir kâğıt uzatarak beni imlâ ve hüsnü hattan (yazım ve kaligrafi) sınava çekti, sonuçtan çok memnun olduğunu söyledi. Başkâtip Recep Bey odasına gelince, yazdırdığı kâğıdı ona götürdü. Az sonra Recep Bey'in çağırtması üzerine, ağabeyimle birlikte odasına girdik. Heyecandan titriyordum. Gerçi daha önce Tevfik Bey gülerek onun odasından çıkmış, sınavı kazandığımı ve "mübeyyiz" tâyin edildiğimi bildirmişti ama ben yine heyecanlıydım. Recep Bey, ağabeyime dönerek memnunluğunu belirttikten sonra, bana da: *"Aferin küçük! Çok okunaklı yazın var. Seni mübeyyizliğe (müsvetteleri temize çeken kâtipliğe) tâyin ettim"* dedi. *"Teşekkür ederim efendim"* diyebildim ve çıktık.

---

(1) Düşüncelerimde aldanmamışım. Meclis memurluğuna atanmamdan sonra babamdan: **"Nur-ı aynım evlâdım; seni tebrik ederim. Sâyin meşkûr olsun. Ben sizleri bugünler için yetiştirdim. Vatan uğrunda tarik-i iffet ve istikamette sıdk ile çalış. Avni Bâri ile vatanımız halâs bulacaktır"** cümlelerini içeren ve beni çok sevindiren güzel bir mektup aldım.

Henüz onaltı yaşımı doldurmadan Millî Meclis'in, o zamanlar Kanunlar Kalemi'ne bağlı olan Evrak ve Tahrirat Kalemi mübeyyizi olacaktım. Hatta olmuştum bile. Tevfik Bey 23 nisan günü sabahleyin orada hazır olmamı, ancak maaşa (maaşım ayda 600 kuruştu) mayıs başında geçebileceğimi, şu halde bir hafta parasız çalışacağımı söyledi. Benim maaş filân düşündüğüm yoktu. "Peki" dedim (Maaşa 10 mayısta geçmiş, fakat 23 nisan - 10 mayıs arasındaki süre için herkes gibi gündelik almıştım).

Meclis memurluğuna atandığımı ve bu göreve tatil süresince okuldan gidip geleceğimi okulda müdür yardımcımıza, bir büyük adam edasiyle, fakat her zamanki saygımı göstererek söyledim. Önce pek inanamadı. Çalışkan öğrencilerden olduğum için hocalar ve idareciler beni severlerdi. İnanmadığını açıkça söylemedi. Belki aldatıldığımı sanıyor, fakat beni kırmak da istemiyordu. Meclis Başkâtipliği'nden "resmi bir yazı" getirmedikçe idarenin bana her gün sabahtan akşama değin okul binası dışında kalmak üzere izin veremeyeceğini söyledi. Aslında haklı idi. Fakat benim yine de canım sıkılmıştı.

Meclis'e gitmek üzere izin aldım, çıktım. Açılışa bir gün kalmıştı. Her ne olursa olsun, ilk açılış günü orada bulunmak istiyordum. Hemen koşa koşa giderek Şeref ağabeyimi buldum, durumu anlattım. Yine birlikte Meclis'e gittik.

Evrak Müdür Yardımcısı Tevfik Bey beyaz bir kâğıt alarak benim, *"An karib küşâd olunacak Meclisi Millî'de evrak mübeyyizi olarak ifayı vazife edeceğimi, resmî tâyin muamelemin, Meclis açıldıktan sonra tekemmül ettirilip ayrıca iş'ar olunacağını"(*)* kendi eliyle yazıp bir kenarına paraf koydu ve içeri giderek bu kâğıdı Başkâtip Recep Bey'e de imzalattı. Kâğıt *"Ankara Sultanisi Müdi-*

riyeti Aliyyesine" başlığını taşıyordu. Bunu zarfa koydu, yapıştırmadan bana verdi.

Meclis binası Ulus Meydanı'nda, okulumuz ise Samanpazarı'nın ötesinde, Hacettepe'nin yakınında idi. Bunlar o zamanki Ankara'nın iki ucunda bulunuyordu.

Meclis'ten okula dönerken -hem bedence hem ruhçasanki uçuyordum. Vakit akşamdı. Müdür yardımcımız gitmiş, kendi yerine orta kısım öğretmenlerinden birini bırakmıştı. Kâğıdı ona vermedim.

O akşam ve gece, koyu Osmanlıca bir anlatımla yazılmış olan bu resmî kâğıdı en azından elli kez okumuşumdur. Bir daha duyulmasına artık olanak bulunmayan ne tatlı, ne temiz, ne bozulmamış bir heyecandı o! Ben o çağımda Millî Mücadeleyi de, cephe haberlerini de, arkadaşlarımızın zaman zaman anlattıkları savaş yaşantılarını da aynı coşkunluk rüzgârının harekete geçirdiği yürek çırpıntısı ile karşılıyordum. Olayları izlemek değil, sanki yaşamaktı benimkisi!

Ertesi sabah okul idaresinden izin çıkmış ve ben ilk İhtilâl Meclisi'nin ilk hey'eti tahririyesinde (yazı kurulunda) yer almıştım.

X. İLK MECLİS'İN İSTİKLÂL MAHKEMELERİ

1920 yılının Eylül başlarındaydı. Meclis'te çok seyrek görünen Müdafaai Milliye (Millî Savunma) Bakanı Fevzi (Çakmak) Paşa'nın bir gün kürsüye çıktığını görünce merakla dinlemeye başladım. Vakarlı, yapmacıksız, tam askerce konuşuyor, memlekette firar ve bekaya (yani kıt'-

(*) Bu, günümüzün Türkçesiyle şöyledir: "Yakında açılacak olan Millet Meclisi'nde görev yapacağımı, resmi atanma işleminin, Meclis açıldıktan sonra tamamlanıp ayrıca bildirileceğini..."

alardan kaçma veya askerliğe hiç gitmeme) olaylarının pek çoğaldığından rakamlar vererek söz ediyor, silâhıyle ya da silâhsız olarak kaçıp birliklerini boş bırakanların bu tehlikeli davranışlarının önüne geçmek için İcra Vekilleri Heyeti'nce (Bakanlar Kurulu'nca) bir yasa tasarısı hazırlanarak Meclis'e gönderildiğini, bunda, askerlikten kaçanların ailelerinin sürgün edileceğinin ve bütün mallarına el konulacağının öngörüldüğünü, asker kaçakhğı durumunun önüne ancak bu yolla geçilebileceğini söylüyordu.

Bu tasarı, Meclis'in ilgili komisyonlarından geçtikten sonra Meclis Genel Kurulu'na geldi. Orada günlerce süren çok sert ve uzun tartışmalara konu oldu. Çünkü komisyon bu tasarıya —onda yazılı şiddet önlemlerini uygulamak üzere— gerektiği kadar *"İstiklâl Mahkemesi"* kurulmasına ilişkin bir madde eklemiş bulunuyordu. Bu mahkemelerin üyeleri Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri arasından ve Meclis'çe salt çoğunlukla seçilecekti.

Mahkemelerin kuruluşu ve üyelerinin seçilişi konusundaki hemen bütün tartışmaları hiç kaçırmadan izledim.

Daha önce anlatmış olduğum gibi, kalemde yapılacak bir iş veya temize çekilecek bir yazı olmayınca, boş oturacağıma, hemen 7-8 adım ötedeki toplantı salonuna gidip Meclis'in Genel Kurul görüşmelerini özel bir ilgiyle izlerdim. Müdür Muavinimiz Tevfik Bey beni arayınca, arkadaşım evrak tevzi memuru Mehmet Bey'in yavaşça bana haber ulaştırması durumu, yalnız iki ay kadar sürdü. Tevfik Bey beni birkaç kez toplantı salonunda yakalayınca bir gün ona açık yüreklilikle ve biraz da başkaldırıcı bir eda ile: *"Muavin Bey! Şimdiye kadar hangi işim geri kaldı veya gecikti? Kalemdeki masamın başında âvâre durmaktansa, hey'eti umumiye müzakerelerini takip ederek bir şeyler öğreniyorum. Kalemden üç adımlık yer. Lâzım olunca hemen geliyorum"* dedim.

Yumuşadı: *"Evet ama burası devlet dairesi. Siz mek-*

tepte müdürden izin almadan nasıl bir yere gidemezseniz, burada da gidemezsiniz. Bana haber ver, öyle git'' dedi. Kendisine teşekkür ettim.

O günden sonra her sabah, Zabıt (Tutanak) Müdürlüğü'ndeki ruznâmeye (gündeme) bakar, gümrük, vergi, bütçe ve harcırah (yolluk) işleri gibi o zamanlar benim için ilginç olmayan konuların görüşüldüğü günler hiç masamdan ayrılmaz, İstiklâl Mahkemeleri ve Men'i Müskirat (İçki Yasağı) Kanunu gibi ilginç ve önemli tasarı veya önerilerin görüşüleceği günler ise Tevfik Bey'den izin alıp tartışmaları izlerdim.

Tevzi memuru Mehmet Bey'in bana anlattığına göre, kimi zaman ben toplantı salonunda iken kaleme gelen küçük işleri, iyi kalpli Tevfik Bey: *''Haydi, bunun için bizim küçük mebusu (!) çağırmayalım. Şunu sen yapıver''* diye Mehmet Bey'e verirmiş; hattâ kimi zaman kendisi yazarmış.

Görüşülen tasarının adı "İstiklâl Mahkemeleri Kanun Lâyihası" değil, *''Firarîler Hakkında Kanun Lâyihası''* idi. Görüşmelerde birçok mebus, Anadolu'nun asker kaçaklarıyla dolu olduğundan, bunlardan bir kısmının eşkıyalık yaptığından, ülkede güvenlik kalmadığından, bu yasanın gerekliliğinden söz ederken, ben bir yıl önce Tatar arabalarıyla Yozgat'tan Ankara'ya gelirken rastlayıp bir hayli korktuğumuz kaçak askerleri düşünüyor, onların durumunu gözümün önüne getiriyor, bu tehlikeli rastlantıdan ucuz kurtulduğumuza bir kez daha seviniyordum. İçimden bu yasanın kabul edilmesi dileğinde bulunuyordum.

Kimi zaman görüşmelere kendimi kaptırır, yasayı savunanları —orada küçük bir memur olduğumu unutarak— bir kısım milletvekilleriyle birlikte alkışlayasım gelirdi. Ama pek iyi biliyordum ki, eğer dalgınlıkla böyle bir densizlik yaparsam, ya beni büsbütün memur-

luktan atarlar ya da bir daha toplantı salonuna sokmazlardı. Bu ise benim için felâketli bir şey, büyük bir mutsuzluk olurdu.

Bu tasarı üzerine pek çok milletvekili söz alıp konuştu. Bunlardan belleğimde kalanlar, başka konulardaki eski tartışmalarda sık sık söz alıp dikkatimi çekmiş olan milletvekilleridir. Bunlar özellikle Tevfik Rüştü (Aras), Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Abdülkadir Kemalî, Mahmut Celâl (Bayar), Çorum'un mebuslarından İsmet (Eker), sonradan Maarif Vekilliği yapmış olan Mustafa Necati ve Refik Şevket'ir (İnce).

Hamdullah Suphi Bey'den gayrısı bu yasayı bütün güçleriyle savunuyordu. Ben Hamdullah Suphi Bey'in konuşmasına hayrandım; ağzından çıkanları sanki güzel bir şiir dinler gibi dinlerdim. Hamdullah Suphi Bey halkın güç durumunu, perişanlığını canlı tasvirlerle anlatıyor, asker kaçaklığının önüne sertlikle değil, yumuşaklıkla, aydınlatma ile geçilebileceğini söylüyordu.

Türk köylüsünün durumunu küçük yaşımdan beri çok iyi bildiğim için içimden ona hak vermeye başlamıştım. Ancak kim olduğunu görmediğim bir mebus; *"Hamdullah Bey, Hamdullah Bey, memleket şiirle, hissiyatla idare edilemez. Hakikatlara bakınız"* diye bağırınca kendime geldim. Yukarıda adlarını saydığım mebuslar ve onların dışında daha birçok milletvekili, tam üç gün süre ile bu konu üzerinde konuştu ve tartıştı.

Saruhan (Manisa) Milletvekili Mahmut Celâl (Bayar) Bey'in kürsüye gelip cephede bulunduğu sırada, kaçan bir askerin köyüne başka askerleri göndererek onun bütün koyun, keçi ve sığırlarını müsadere ettirip cepheye getirttiğini ve arkasından o kaçağa haber salarak: "Eğer cephedeki birliğine katılmazsa, bunları kestirip askere yedireceğini" bildirdiğini, bunun üzerine o kaçağın hemen gelip özür dilediğini ve birliğine katıldığını hikâye etmesi

ve böyle sert tedbirlerin gerekli olduğunu bildirmesi, rahmetli Refik Şevket'in (İnce) Hamdullah Suphi Bey'e "korkak" demesi ve Hamdullah Suphi Bey'in bunu sert karşılaması, yine Refik Şevket Bey'in: *"Efendiler, asacağız, asılacağız, fakat bu istiklâl mücadelesini kazanacağız"* diye bağırması bugün bile kulağımda çınlar.

Bu Meclis gerçekten bir "ihtilâl meclisi" idi.

Üç gün süren çetin tartışmalardan sonra yasa kabul edildi: Meclis'çe, milletvekilleri arasından seçilen üçer üyeden oluşacak İstiklâl Mahkemeleri kurulacaktı.

Hükümet adına konuşan Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi (Genelkurmay Başkanı) Miralay İsmet Bey (İnönü), bu mahkemelerin ivedi olarak yedi yerde kurulmasını istedi. Kimi mebuslar bunu çok bulup yalnız düşmanla savaşılan cephelerin gerisinde kurulmasını istiyorlardı. Bunun tartışılması da birkaç gün sürdü ve en sonunda, gerektiğinde yerleri değiştirilmek üzere yedi yerde kurulmasına karar verildi.

Arkasından üye seçimine geçildi. Bunların salt çoğunlukla seçilmesi gerektiğinden, birkaç kişi müstesna olmak üzere, bu salt çoğunluk sağlanamadı. İlk günü seçilenler Muhittin Baha (Bursa), Mustafa Necati (Saruhan), Refik Şevket (Saruhan) idi. Her üçü de Meclis'in çok ateşli, devrimci hatiplerindendi. Bunlardan başka birkaç kişi daha çoğunluğu sağladı ise de onları anımsamıyorum. Fakat daha en az onbeş kişinin seçilmesi gerekiyordu.

Bu seçimin işi bir hafta - on gün sürdü. Birçok üye seçimde çekimser kaldığından, salt çoğunluk bir türlü sağlanamıyor, üye seçimi işi uzayıp gidiyordu.

İşte o günlerde Refik Şevket, Mustafa Necati ve Muhittin Baha Beyler enerjik müdahalelerde bulundular ve *"Bizler ilk seçimde seçildik, memleketin içine gider vazife görürüz"* diye adeta Meclis'e meydan okudular.

Burada o günkü tartışmaların yüzde birini bile yan-

sıtamıyorum. Kendim de şaşırmıştım: Bir hafta önce yasayı kabul eden Meclis, bir haftadan beri İstiklâl Mahkemeleri'ne üye seçimi işini bir türlü bitiremiyordu. Bunun nedenini anlayamıyordum.

Sonunda en çok oy alan on beş milletvekilinin İstiklâl Mahkemeleri'ne üye seçilmiş sayılması Meclisçe kabul edildi de seçim işi tamamlandı ve mahkemeler ülkenin türlü bölgelerinde görev yapmağa başladı.

İstiklâl Mahkemeleri'nin, önce Millî Mücadele'nin kazanılmasında ve daha sonra devrimlerin gerçekleştirilmesinde büyük payı vardır.

XI. İLK MECLİS'İN BİNASI

Ankara'da Ulus Meydanı'nda, ilkin "Türkiye Büyük Millet Meclisi Müzesi" olarak düzenlenen, yıllar sonra ise adı "İnkılâp Müzesi"ne çevrilen İlk Meclis binası, İttihatçılar döneminde "İttihat ve Terakki Kulübü" olmak üzere yapılmış; fakat içinin kimi bölümleri yarım kalmış; biten kısımları, İlk Dünya Savaşı'ndaki yenilgiyi izleyen yılda Ankara'ya gelen birkaç yabancı subay ve er tarafından kullanılmış; Atatürk'ün Ankara'ya gelişinden az sonra, yani 1919 yılının son günlerinde, bu yabancı askerler Ankara'dan kaçınca boş kalmıştı.

Bu taş bina, Birinci Dünya Savaşı sırasında büyük bir yangın felâketi geçirmiş olan, harap ve kerpiç evlerle dolu o zamanki Ankara'nın —tıpkı Ankaralıların "Taş Mektep" dedikleri bizim lise binası gibi— hemen dikkati çeken güzel yapılarından biriydi. İstanbul'un 16 Mart 1920'de işgali ile "Misak-ı Millî"yi kabul ve ilan etmiş olan Meclis-i Mebusan'ın İngilizler tarafından basılması ve kimi üyelerinin yakalanıp Malta Adası'na sürülmesi üzerine Ankara'da bir Millî Meclis'in toplanmasına karar verilince, bu yapının eksikleri hemen tamamlanmış ve eşya-

sı da evvelce anlattığım gibi kimi resmi daire ve okullardan, derme çatma olarak toplanmıştı.

Bu binaya "Bizim Meclis Binamız" derdim; çünkü biz Meclis memurları, içinde İlk Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmış olduğu bu binayı çok severdik. Hele ben, burasını sanki dedelerimizden yadigâr kalmış, her köşesi anılarla dolu eski bir mülk gibi ilk günden beri çok sevmiş ve benimsemiştim.

İlk Meclis binasına karşı beslediğim bağlılık duygusu belki şundan doğmuştur: Türkiye tarihinin büyük bir dönüm noktası olan *"ulusal egemenlik çağının başlayışı"* ve dünya tarihinde de *"tutsak ulusların emperyalist saldırganlara karşı başkaldırma çağının açılışı"* gibi çok büyük çaptaki devrimsel olayları, o binada kendi gözlerimle, günü gününe izlemiş, onun içinde —küçük bir görevle de olsa— çalışarak o devrim çağını doğrudan doğruya yaşamıştım.

Bu, benim için az şey değildi.

Bugün müze olan İlk Meclis binası, Millî Mücadele'nin sanki soluk alıp verdiği "göğüs kafesi" idi. Bu mücadelenin yüreği onun içinde çarpıyor, cepheye ve yurdun her yanına, her gün inanç, yüreklilik, savaş dayancı (azmi), umut ışığı oradan dağılıyordu. Duraksamaları, inançsızlıkları, İslâmcı ihanet ve başkaldırmaları yok eden bütün atılımlar, Mustafa Kemal'in başkanlığındaki Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin çalıştığı bu binadan yapılıyordu. Millî Mücadele ve Kuvayı Milliye ruhu Türkiye'nin her yanına oradan yayılıyordu. Bu bina bu ruhun bir "füze rampası" idi ve ben, devlerin yönettiği bu rampada ince bir teli saran ya da küçük bir civatayı sıkıştıran teknik personelden biriydim. Benim için ne büyük bir mutluluktur ki, o sırada, yalnız sardığım teli ya da sıkıştırdığım civatayı değil, rampanın tümünü, füzenin gücünü ve onu yö-

neten beynin güçlülüğünü görebilecek, kendime göre değerlendirebilecek yetenekte idim.

MÜZE İÇİN MÜCADELE: Millî Mücadele'nin, madde olarak en önemli ve en büyük yadigârı olan İlk Meclis binasının iç bölümlerini betimlemeye geçmeden önce, bu binanın müze yapılması için harcadığım çabaları kısaca anlatmalıyım. O zaman bu satırları okuyanlar, bu kitap içinde bu binaya neden ayrı bir bölüm özgülediğimi daha iyi anlayacaklardır.

★ ★ ★

1937 yılındayız. İlk Meclis'in açılışı üzerinden tam *on yedi* yıl geçmiş. Ben İstanbul Hukuk Fakültesi'nde Medeni Hukuk Doçenti ve bütün fakülte ve yüksekokulların son sınıflarında okutulan "Türk Devrim Tarihi" kürsüsünde de Devrim Tarihi doçentiyim. O zaman bu dersin profesörlerinden biri Recep Peker'di. Recep Peker aynı zamanda Cumhuriyet Halk Partisi'nin genel sekreteri ve partinin, Atatürk'ten sonra en güçlü adamlarından biriydi. İlk Meclis binası ise bu partinin genel merkez binası durumuna konulmuştu. 1937'de görevle Ankara'ya çağrılmış, Devrim Tarihi derslerinin sınavları dolayısiyle rahmetli Recep Peker'i CHP genel sekreterliği makamında ziyaret etmiştim.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin işgal etmiş olduğu bu eski Meclis binasına girince, 1920 yılı anıları kafamda ve gönlümde canlandı. Etrafa şöyle bir göz atar atmaz, eski dekordan eser kalmadığını görerek çok üzüldüm. Bekleme odasında hüzünle geçen on dakikadan sonra Recep Peker'in yanına girince, ders konusundaki konuşmalar sırasında gösterdiği ilgi ve yakınlıktan ve o günkü neşesinden cesaret alarak, *"Efendim, bu bina büsbütün değişmiş; oysa eski haliyle korunup müze durumuna getirilseydi daha iyi olmaz mıydı? Çünkü..."* diye söze başladım. Rahmet-

linin yüzü birden değişti ve sözümü keserek *"İstanbul'dan Ankara'ya bu vazife ile mi geldin? Bunları konuşmanın sırası değil. Mevzuumuza gelelim"* diyerek bana bu işle uğraşmamaklığım konusunda bir tür uyarıda bulundu.

O gün o binadan çıkarken duyduğum üzüntüyü hiç unutamam. Bir daha Recep Peker'le bu konuda tek bir söz konuşmadım.

★ ★ ★

1944 yılındayız. Milletvekileri Devrim Tarihi profesörlüklerinden çekileli çok olmuş. Devrim Tarihi doçentleri profesörlüğe yükselince, her fakültede ayrı ayrı olmak üzere, ek görev olarak, bu dersin de profesörlüğüne atandık. Devrim Tarihi Enstitüsü'nün resmi bir toplantısındayım. Ankara'da yapılan bu toplantıya rahmetli Millî Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel başkanlık ediyor. İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nün ayrı bir binası yok; Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nin bir odasına sığınmış. O sırada hâlâ CHP'nin işgal etmekte olduğu, *"İlk Meclis binasının iç bölümleri ve ilk eşyası ile birlikte restore edilip 'İnkılâp Müzesi'ne dönüştürülmesi ve Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'ne özgülenmesi"* dileğini bu toplantıda açıkladığım zaman rahmetli Hasan Âli Yücel, yarı ciddi yarı şakacı bir sesle:

"—Oooo, o binayı partiden alıp İnkılâp Enstitüsü'ne tahsis etmeye benim gücüm yetmez" dedi ve mesele öyle kaldı.

★ ★ ★

1949 yılının 23 Nisan'ı geldi. Benim içimdeki sönmez arzu yine depreşti ve şöyle yazdım:

"O tarihi günü birçoklarımız, hatta onun içinde çalışıp yükselenlerimiz bile unuttu. Onu, bahar çiçekleri gibi canlı, sevimli ilkokul çocuklarımız —23 Nisan Çocuk Bayramı adı altında— kutluyor. Fakat bu çocuklar resmi

nutuklarda bol bol övdüğümüz ve kendisiyle övündüğümüz Türk Devrimi'nin tarihsel beşiği olan İlk Büyük Millet Meclisi binasını, ilk biçimi ile görmekten yoksundurlar. Cumhuriyet bayramlarında yurdun her yanından Ankara'ya koşan, asker, sivil, izci, mektepli gençlere, 'İstiklâlimizi ve bugünkü milli varlığımızı sağlayan Türk İnkılâbı işte şu küçük salonda, şu mütevazı sıralarda oturan senin baban, amcan, deden, hocan tarafından başarıldı. Günü gelirse sen bundan daha fakir, daha az elverişli şartlar altında daha büyük işler başarabilirsin' diyemiyoruz ve onları yurdun dört bir yanına inkılâp ateşi ile ve nefse itimat imanı ile geri yollayamıyoruz. Avrupa'da milli tarihe ait her şey ilk şekli ile titizce saklanır. Biz, inkılâp beşiğini, yokluk içinde iradenin harikalar yarattığı ilk demokratik Meclis'in binasını ilk şekli ile yirmi dokuz yıl neden saklayamadık? Bu yazımızda herhangi bir siyasi tenkid veya tariz tevehhüm edilmesin! Bu satırlar, Türk milletindeki manevi hazineye ve Türk inkılâbına can ve gönülden inanmış, hiçbir siyasi ihtirası olmayan, yalnız vicdanının ve idealinin çizdiği yolda yürüyen sayısız ve isimsiz Türk aydınlarından biri sıfatıyla yazılmıştır. Milli Hâkimiyet Bayramı'nın bu yirmidokuzuncu yıldönümünde bütün dileğim —ne kadar çok maddi fedakârlığa mal olursa olsun— İlk Türkiye Büyük Millet Meclisi binasının, onun içinde bu vatanın kurtuluşu için çalışanlar henüz sağ ve iktidarda iken, ilk haline konulması, onların eliyle, bir 'İnkılâp Müzesi' olarak Türk milletine armağan edilmesi ve otuzuncu Millî Hâkimiyet Bayramı'nda halka açılmasıdır. Bu, milli mücadele tarihine, milliyetçilik ve inkılâpçılık idealine yapılacak çok önemli bir hizmet ve milli tarihimize güzel harflerle işlenecek mutlu bir icraat olur." (Cumhuriyet Gazetesi 23 Nisan 1949)

Ne yazık ki benim bu dileğim o zaman yine ters karşılandı ve gerçekleştirilmedi.

1950 seçimlerinde iktidara gelen Demokrat Parti devrinde —1952 yılının 23 Nisanı'nda— ise şöyle yazdım:

"CHP iktidarı o zaman bu içten dileğe aldırış bile etmedi ve İlk Meclis binası, otuzuncu Milli Hâkimiyet Bayramı'nda, yani 23 Nisan 1950'de yine CHP genel merkez binası olarak kaldı. CHP bu tarihten üç hafta sonra 14 Mayıs 1950'de yapılan seçimlerde iktidardan düştü. Oysa CHP'nin kendi iktidarı sırasında bu binayı İnkılâp Müzesi yapması bu partiye şeref kazandırırdı. Böyle olmadı. DP iktidarı, CHP'nin malları hakkındaki kanunla bu partiyi, genel merkez olarak kullandığı (İlk Meclis) binasından çıkardı. CHP iktidarı biraz uzağı görseydi, bu bina meselesinde uğradığı hüsran yerine, memleket tarihine şerefli bir yaprak eklemiş olurdu. İnsan ihtirası bazen milli işlerde neden bu kadar miyop oluyor, bilmem. Bugün 32. Milli Hâkimiyet Bayramı'nı kutluyoruz. Geçen yıl bu binanın İnkılâp Müzesi haline konulması için bir kanun teklifi yapılmış. İnşallah dileklerimiz 33. yılda gerçekleşir. Yeniler birçok eski hadiselerden ibret almalı. Bu dünya kimseye kalmıyor." (Cumhuriyet Gazetesi, 23 Nisan 1952)

Burada şu gerçeği dile getirmek gerekir ki, eski eşyalarını da onun içine taşıtmak suretiyle bu binayı eski durumuna getirip TBMM Müzesi yapmak DP iktidarına nasip oldu.

BÖLÜMLERİ: İlk Meclis binasının bölümlerini, memurlar bölümünden anlatmaya başlayayım: Müdür ve memurların toplamı 23 Nisan 1920'de 30 kişi kadardı. Binanın kalem tarafına girilen dış kapısının merdivenlerinde, en önde Recep Bey olmak üzere, bütün Meclis memurları toplu olarak bir resim çektirmiştik. Ben dik, yakası kapalı olan okul üniforması taşıyordum. Başımda fes vardı. Yedeksubaylıktan gelme —toplu resimde tam benim önümde duran— bir arkadaş müstesna olmak üzere benden başka kravatsız memur yoktu. Resim çekilmeden ön-

ce hemen yakamın kopçasını ve ceketin üst iki düğmesini açarak sağ elimi göğsüme soktum, kendimce büyük adam pozu aldım. Herhalde o gün kravatlı olmayışımın yarattığı bir kompleks içindeydim.[1]

Bütün memurlar —Başkâtip Recep Bey müstesna olmak üzere— önceleri bir tek odada otururduk. Birkaç ay sonra memur kadrosu genişletildiğinde, iki odaya ayrıldık. Recep Bey'in odası bizim odanın karşısındaki küçük odaydı. Kendisi orada tek başına otururdu.

Bu odaların bulunduğu koridordan Meclis'in toplantı salonuna girilirdi. Bu salon, tablası kuzeye ve ayağı güneye bakan (T) biçiminde olup tabla kısmının iki yanında tahta merdivenlerle çıkılan ve ahşap direklere oturan dar ve uzun balkonlar biçiminde birer loca vardı. Bunlar, dinleyici localarıydı. Meclis toplantılarını, gazeteciler de buradan izlerdi. Toplantı salonunun geniş kısmının orta gerisinde, duvara yaslanmış birkaç basamakla çıkılan başkanlık kürsüsü ve hemen önünde biraz daha alçakta hitabet (konuşma) kürsüsü, onun önündeki yerde ise tutanak kâtiplerinin oturduğu sıra ve sandalyeler vardı.

Milletvekili sıraları, yer darlığı yüzünden, kürsünün hemen dibine yakın bir yerden başlayarak geriye ve yanlara doğru dizilmiş, aralarında ancak bir insanın geçebileceği dar geçitler bırakılmıştı. Söz alan milletvekilleri konuşma kürsüsüne, bu geçitlerden adeta sıyrılırcasına geçerek ulaşırlardı.

Toplantı salonunun, Ulus Meydanı tarafındaki koridorun iki yanındaki odalar, bizim kalemin bulunduğu bölümün benzeri idi; çünkü bina simetrik yapılmıştı. O tarafın büyük giriş kapısından Reis Paşa, Başkanlık Divanı üyeleri ve milletvekilleri işlerlerdi. Bu kapıdan girilince soldaki ilk oda Reis Paşa'nın odasıydı. Onun yanındaki oda encümen (komisyonlar) odası olarak kullanılırdı. Reis Pa-

şa, önemli toplantıları da bu odada yapardı. Karşılarındaki küçük odalarda ise yaverler ve özel kalem bulunurdu. Bu küçük odalardan biri de *mescit* olarak kullanılırdı.

Binanın önünde, istasyona inen caddede yapılan geçit resimleri, bu yöndeki iki balkondan seyredilirdi.

Her Ankaralı ve Ankara'ya giden herkes bugün İnkılâp Müzesi olan bu binayı ulusal bir tapınak gibi ziyaret etmelidir ve kimi zaman çok büyük tarihsel işlerin böyle küçük ve gösterişsiz yerlerde başarıldığını görüp bunun üzerinde düşünmelidirler.

XII. İLK MECLİS'İN GECİKMELİ ANAYASASI

Yıl 1920. Günlerden 18 kasım perşembe, saat 13.35. Türkiye Büyük Millet Meclisi 99. toplantısını yapıyor ve yine önemli günlerinden birini yaşıyor.

Başkanlık kürsüsüne, İkinci Reis Vekili Hasan Fehmi Bey çıkıyor. İçtüzük uyarınca bir önceki toplantının tutanak özeti okunup kabul edildikten, bazı yasa önerileri komisyonlara gönderildikten ve kimi milletvekillerinin izin istekleri karara bağlanıp Meclis'e gelen bazı telgraflar da okunduktan sonra Anayasa Özel Komisyonu'nun raportörü, Burdur Milletvekili Soysallıoğlu İsmail Suphi Bey'in konuşmasıyla Teşkilatı Esasiye Kanunu Lâyihası'nın (yani anayasa tasarısının) görüşülmesine geçiliyor. Bu görüşmeler Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın bütün cephelerde bütün kanlılığı ile sürüp gittiği bir dönemde —bir kısmı gizli oturumlarda olmak üzere— tam iki ay sürecektir.

Birinci maddesinde *"Hâkimiyet bila kayd-ü şart milletindir. İdare usulü, halkın mukadderatını bizzat ve bil-*

(1) Özel dosyamda bulunan bu resmi agrandisma yaptırıp büyük bir tablo boyutunda camlı çerçeve içinde armağan olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi Müzesi'ne sundum (1970).

fiil idare etmesi esasına müstenittir" diye başlayan 85 sayılı Teşkilatı Esasiye Kanunu, Meclis'in ancak 20 Ocak 1921 tarihli 135. toplantısının ikinci oturumunda kabul edilecektir. Böylece 23 madde ile bir geçici maddeden oluşan bu 85 sayılı anayasa, Meclis'ten tam iki ayda çıkabilmiştir. Bu iki aya ait Tutanak Dergileri'nin 4, 5, 6 ve 7. ciltlerinde yalnız anayasanın görüşülmesine ilişkin sayfaların toplamı 242'dir. Ayrıca gizli oturumlarda da çok uzun görüşmeler yapılmıştır.

Bütün cephelerde amansız bir savaşın sürdürüldüğü bir sırada anayasa üzerindeki görüşmelerin bu kadar çetin olması ve uzun sürmesi, bir kısım mebusların, İstanbul'da bulunan padişah hükümeti ve Osmanlı Anayasası karşısında böyle bir anayasayı kabul etmemek konusundaki direnişlerinden ileri gelmiştir. Onların düşüncesine göre Büyük Millet Meclisi geçicidir; Osmanlı Kanunu Esasisi zaten vardır. Geçici Meclis'in usulleri ise Nisabı Müzakere Kanunu ile belirtilmiştir. Şu halde yeni bir anayasaya gereklilik yoktur.

Bu direniş iki ayda yenildi ve ilk anayasa yukarıda belirtildiği gibi 20 Ocak 1921'de kabul edildi. Aslında bu yasanın hazırlanıp olgunlaşması ve Meclis'çe kabulü çok daha uzun bir süre aldı. Sözünü ettiğim iki ay sadece yasanın görüşülmesiyle ilgilidir. Şimdi bunun evrelerini anlatayım:

Birinci evre: 18 Eylül 1920 günü Meclis'in 67. toplantısının üçüncü oturumunda bu oturumu yöneten ikinci Reis Vekili Konya Mebusu Vehbi Efendi *"Hükümetin beyannamesi var, okunacak"* dedikten sonra kâtip Bursa Milletvekili Muhittin Baha (Pars) Bey önce şu yazıyı okuyor:

"Büyük Millet Meclisi Başkanlığına:

Bakanlar Kurulu'nun siyasal, sosyal, idari ve askeri

görüşlerini özetleyen ve idari teşkilat konusundaki kararlarını kapsayan programı Büyük Millet Meclisi'ne sunuyorum. Bu ilkelere dayanılarak hazırlanması gereken yasa tasarılarının dahi yakında sunulmak üzere olduğu bildirilir.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal."

Görülüyor ki, aynı zamanda hükümet başkam olan Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa *beyanname* (bildiri) adı altında kendi görüşlerini Meclis'e sunmak arzusundadır. Bu bildirinin ikinci maddesi, günümüzün Türkçesiyle şöyledir:

"Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, hayat ve bağımsızlığını kurtarmayı biricik amaç ve erek bildiği, halkı emperyalizm ve kapitalizmin tahakküm ve zulmünden kurtararak yönetim ve hâkimiyetinin gerçek sahibi kılmakla amacına erişeceği kanısındadır."

Altıncı madde de şöyledir:

"Egemenlik bağılsız, koşulsuz ulusundur. Yönetim usulü halkın kendi yazgısını doğrudan doğruya ve eylemli olarak kendisinin yönetmesi ilkesine dayanır." (Bu madde, sonradan ilk anayasanın birinci maddesi olacaktır)

13 Eylül 1920 tarihini taşıyan ve otuz bir maddeden oluşan programın tümünü buraya aktarmaya olanak yoktur. Bunların hepsi okunup bittikten sonra Başkan ve onun ardından Lütfü Bey (Malatya), bunun önce Anayasa Komisyonu'na gönderilmesini öneriyorlar. "Beyanname" veya "program" adı altında Meclis'e sunulan bu belgenin ardındaki gerçek amacı sezen mukaddesatçı ve hilafetçi Ali Şükrü Bey (Trabzon) hemen atılıyor ve *"Bu, kanun değildir. Rica ederim"* diyor. Yani, "Bu bir programdır, yasa önerisi değildir, yasalaşamaz" demek istiyor.

Maliye Vekili Ferit Bey (İstanbul) söz alarak: "Tabii bu kanun değildir. Bu kadar uzun bir kanun olamaz. Çünkü içinde teşkilata, anayasal hukuka ilişkin bölümler vardır. (...) Bunlardan her birinin başlı başına ayrıntılı bir yasa olması gerektir. Gerekli yasaları da her bakanlık özellikle hazırlamaktadır... Bu, hükümetin siyasal programı niteliğindedir."

Ali Şükrü (Trabzon) bu programın görüşme rayına oturmasını engellemek için hiç ilgisi olmayan şu sözleri söylüyor: "...Bu, yasa tasarısı değildir ki komisyona gönderelim... Hiçbir şey söylemeyelim, kapansın gitsin bu mesele... Bugün düşüncemiz ve biricik görevimiz memleketi kurtarmaktır ve bunun için cephede gerekli savunmayı yapacak ve memleketi kurtaracak bir ordumuz vardır... Fakat askerimiz kaçıyor. 1908 ihtilalinde bir ilke, bir amaç olarak denildi ki: Vatan bizim canımızdır. Vatanı savunacağız. Bunu bizim düşünce bakımından yükselmemiş, aydınlanmamış vatan sözcüğünün anlamını değil, kendisini bilmeyen halka bir amaç olmak üzere vermek istedik. Zavallı Mehmetçik yolda gelirken 'Vatan bizim canımız' diye şarkı okudu. Fakat bunu hiç anlamıyordu... Ben Bolşevizm akımına karşı değilim. Fakat eskiden yaptığımız gibi bugünkü dünyanın geçirmekte olduğu büyük devrimden etkilenmeyeceğiz diye kimse konuşamaz. Yönetimimizde değişiklik olacak, fakat bunu eskiden yaptığımız gibi, yine taklit ederek Rusların yaptığına yahut Almanların yaptığına bakarak yapacak olursak, memlekete ikinci bir bozgunculuk sokacağız. Biliyorum ki, Bolşeviklerin yöneldikleri erek, insancıldır ve izledikleri amaç bizce bilinmektedir. Fakat zaten bizim din kurallarımız bunu emretmektedir... Bu bakımdan eğer memleketimizin yönetiminde yenilik yapılmak isteniyorsa, uzman-

lar toplansın; halkın zaten alışık olduğu, hiç değilse ruhça bağlı bulunduğu bir ilke halka aşılansın ve bu ilke uyarınca bir yenilik yapılsın ki direnme görmesin. Şimdiye değin halktan her zaman direnme görülmüştür. Çünkü halkın ruhu ve bağlı bulunduğu mukaddesatı göz önüne alınmamıştır."

Maliye Vekili Ferit (Tek) Bey: "Yok efendim, bu Bolşevik programı değildir" diye şiddetli bir çıkış yapıyor. Buna karşı Ali Şükrü: "Rica ederim, ben bugün mevcut cereyanı söylüyorum" diyor.

Başkan: "Eğer bu bir programsa, burada tartışılacak ve eleştirilecek; yok yasa ise ilgili komisyona gönderilecek."

Ali Şükrü: "...Kanun değildir, program değildir, çünkü hiçbir şey değildir. O halde hiçbir şey söylemeyelim."

Dr. Tevfik Rüştü (Aras) (Menteşe-Muğla): "Görüşme yöntemi için müsaade buyurun, bir sözü arzedeyim... Bu bir programdır ki konulacak bütün yasaların temeli bu programa göre olacaktır. Böyle bir program hükümetin değil Meclis'in olur. Bu nedenle önce bir özel komisyon kurar orada inceleriz, ondan sonra gelir."

Bu kısa konuşmadan sonra çeşitli önergeler veriliyor. Bunlar üzerinde konuşuluyor ve en sonunda bu programın komisyona gönderilmesi ve bu iş için Meclis'in her komisyondan üçer üye seçilerek bunlardan oluşan *özel bir komisyon* kurulması ve programın orada incelendikten sonra yeniden Meclis Genel Kurulu'na gönderilmesi kabul ediliyor.

İkinci Evre: Bu komisyon kuruluyor, başkanlığına Yunus Nadi (İzmir), raportörlüğüne de İsmail Suphi Soysallı (Burdur) seçiliyor ve program 18 Eylül 1920 ta-

rihinde Meclis'in 67. toplantısında özel komisyona gönderiliyor. Görüşmeler gizli oturumlarda da sürüp gidiyor. Bu oturumlarda kimi milletvekilleri dönüp dolaşıp sözü hilafet ve saltanat konusuna getiriyorlar. Bunun üzerine 25 Eylül 1920 tarihli gizli oturumda söz alan Mustafa Kemal Paşa konuşmaları sırasında şunları söylüyor:

"İkide birde Meclisi Âlinizin bu mesele üzerinde müzakere ve münakaşa açması caiz değildir kanaatindeyim. Bugün, bu makamı işgal eden zat bu millet ve memleket için hain bir adamdır (alkışlar). Müsaade buyrunuz beyim, hain bir adamdır (alkışlar ve bravo sedaları). Meclisi Âlinizde şimdiye kadar pek büyük ve cidden tarihi cüretler gördük. Maatteessüf şimdi makamı hilafet ve saltanatı işgal eden zat, bu millet için hain bir adamdır. İspat ettiniz ve bu milletin bütün mukadderatına bütün manasıyla vaziülyed (el koymuş) olduğunuzu ispat ettiniz (...) Halife ve padişah sifatını takınmış olan kimsenin bu milleti iğfal, ifsad etmek için bizzat iştigal eylediği birtakım teşkilatı mefsedetkârâne (bozguncu örgütler) vardır (...) Esir olan adam padişah olamaz. Hainane hareket ediyor. Binaenaleyh bu mesele ile iştigal caiz değildir."

Mustafa Kemal Paşa hilafet ve saltanat makamına karşı konuşmamış, dahası, bu makamın gerekliliğini vurgulamış, ancak orada oturan Padişah ve Halife Vahdettin'in İngilizlerle işbirliği yaptığını düşünerek onu hayınlıkla suçlamıştır. Altı ay önce Meclis'in ilk açıldığı gün de Vahdettin'in haymlığını biliyordu, ama söyleyemezdi. O tarihten sonra geçen olaylar padişahın tutumunu milletvekilleri gözünde de az çok, açık seçik bir duruma getirdiği için bu tonda konuşabilmiştir.

Komisyona gönderildiğini yukarıda belirttiğimiz prog-

ram, tam iki ay sonra, 18 Kasım 1920 tarihinde, Meclis'in 99. toplantısında özel komisyon raporu ile birlikte yeniden Meclis gündemine girdi ve komisyonda "Teşkilatı Esasiye Kanun Lâyihası" (Anayasa Tasarısı) adı ile daha önce belirtildiği gibi iki ay süren çetin tartışmalardan sonra Meclis'in 20 Ocak 1921 tarihli 135. toplantısında kabul edilerek kanunlaştı. 85 sayılı ilk anayasa budur. (*)

Bu ilk anayasa 23 madde ve 1 ek maddeden oluşmaktadır. Büyük Millet Meclisi ile ilgili ilk 9 maddesi günümüzün diliyle şöyledir:

Madde 1- Egemenlik bağılsız, koşulsuz ulusundur. Yönetim biçimi halkın kendi yazgısını doğrudan doğruya ve eylemli olarak kendisinin yönetmesi temeline dayalıdır.

Madde 2- Yürütme erki ve yasama yetkisi ulusun tek ve gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi'nde belirir ve toplanır.

Madde 3- Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi'nce yönetilir ve hükümeti "Büyük Millet Meclisi Hükümeti" adını taşır.

Madde 4- Büyük Millet Meclisi iller halkından seçilen üyelerden oluşmuştur.

Madde 5- Büyük Millet Meclisi'nin seçimi iki yılda bir yapılır. Seçilen üyelerin üyelik süresi iki yıl olup yeniden seçilmeleri caizdir. Eski Meclis sonraki Meclis'in toplanmasına değin görevini sürdürür. Yeni seçimler yapılmasına olanak bulunmazsa toplantı dönemi yalnız bir

(*) Bu anayasa, yukarıda belirtildiği gibi, Meclis'in gerek açıkoturumlarında, gerek gizli oturumlarda çok uzun tartışmalara neden olmuştur. Bu konuda bilgi edinmek için Meclis Tutanak Dergileri'nin sayılarını aşağıya yazıyorum: TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, *cilt 4*, s.214-223; *cilt 5* s. 291-292, s.416-429, s.448-453, *cilt 6*, s.141-188, s.295-305, s.389-408, s.414-438, s.520-525, s.558-583, *cilt 7*, s.302-324, s.353-382, s.390-416. Ayrıca *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, cilt I, s.130-140, özellikle Atatürk'ün Padişah Vahdettin'i "hayınlıkla" suçladığı sözler için, s.135-138

yıl uzatılabilir. Büyük Millet Meclisi üyelerinin her biri kendisini seçmiş olan ilin özel vekili olmayıp bütün ulusun vekilidir.

Madde 6- Büyük Millet Meclisi'nin Genel Kurulu kasım başında davetsiz toplanır.

Madde 7- Şeriat kurallarının yerine getirilmesi, bütün yasaların konulması, değiştirilmesi, kaldırılması, antlaşma ve barış yapılması, vatanın savunulması için savaş ilanı gibi temel hak ve yetkiler Büyük Millet Meclisi'nindir. Kanunların ve tüzüklerin düzenlenmesinde halkın işlemlerine ve gereksinimlerine en uygun fıkıh ve hukuk kuralları ile saygı ve davranışlar temel olarak alınır. Bakanlar Kurulu'nun görev ve sorumluluğu özel yasa ile belirlenir.

Madde 8- Büyük Millet Meclisi, hükümetinin bölünmüş olduğu daireleri özel yasa uyarınca kendisince seçilen bakanlar aracılığıyla yönetir. Meclis, yürütmeye ilişkin konularda bakanlara yön verir ve gerektiğinde onları değiştirir.

Madde 9- Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu'nca seçilen başkan, bir seçim dönemi içinde Büyük Millet Meclisi'nin başkamdır. Bu kimlikle Meclis adına imza koymaya ve Bakanlar Kurulu kararlarını onaylamaya yetkilidir. Bakanlar Kurulu (üyeleri) içlerinden birini kendilerine başkan seçerler. Ancak, Büyük Millet Meclisi Başkanı Bakanlar Kurulu'nun da doğal başkanıdır.

Bu dokuz maddeden sonra geri kalan 14 madde, yönetime, il, ilçe ve bucaklara, genel müfettişlik konusuna ilişkin kuralları; ek madde ise bu yasanın uygulanmasına ilişkin düzenlemeleri içerir. Bu ek madde yasanın ayrıca 4, 5 ve 6. maddelerinin ancak yurdun düşmandan kurtarılmasından sonra Büyük Millet Meclisi

üye tam sayısının üçte iki çoğunlukla karar verilmesi üzerine yeni seçimlerden başlayarak uygulanacağı kuralını koymuştur.

XIII. İLK MECLİS'TE GEÇEN, BİR KISMINA TANIK OLDUĞUM İLGİNÇ OLAYLAR (*)

Burada anlatacaklarım, objektif ve bilimsel yöntemle taranmış, siyasal ve sosyal yönden ilginç olarak değerlendirilmiş olaylar olmayıp, bir genç gözüyle benim ilginç bulduğum ve unutamadığım olaylardır.

1920'de Meclis'e ilk kez memur olarak girdiğimde hemen dikkatimi çeken durum, milletvekillerinin kılık, kıyafet, yaş, kafa yapısı ve görgülerinin başka başka ve çok değişik oluşuydu. Beyaz sarıklı, ak sakallı, cüppeli, eli tespihli hocalarla pırıl pırıl üniformalı genç subaylar; yazma veya şal sarıklı aşiret beyleri; külâhlı ağalar ve kavuklu çelebilerle Avrupa üniversitelerinden yeni dönmüş, Batı kültürüyle yetişmiş, nokta bıyıklı, Kuvayı Milliye kalpaklı gençler, Meclis sıralarında yan yana oturuyorlardı. Bilgileri ve yetişme ortamları çok değişik olan bu insanlar bir tek amaç doğrultusunda birleşmişlerdi:

Vatanı kurtarmak.

Bu birleşmeyi sağlayan kişi de Anafartalar kahramanı Mustafa Kemal Paşa idi.

Benim için başlangıçtaki en ilginç olay, Meclis'in açıldığının ikinci günü, Mustafa Kemal Paşa'nın, Millî Mücadele'nin nasıl başladığı konusunda bilgi veren ve akşama kadar süren konuşması ve bunun sonunda Meclis'e kendisinin okuduğu bir önerge olmuştu.

"İcra, Teşri, İslamda İttifakı Cumhur" gibi sözleri

(*) İlginç olayların bir kısmı da TBMM Zabıt Ceridesi'nde ve 1980'de yayımlanan TBMM Gizli Celse Zabıtları'ndan alınmıştır.

içeren, çok ağdalı Osmanlıca ile yazılmış bu önergeyi dinlerken o zaman pek bir şey anlamamıştım. Özet olarak anladığım şuydu: Mustafa Kemal Paşa bütün devlet işlerine bu Meclis'in el koymasını ve bir hükümet kurulmasını istiyordu. Kimi milletvekilleri ise buna yanaşmıyorlardı.

Büyük Millet Meclisi halinde toplandıktan sonra, bundan niçin kaçındıklarını bir türlü anlayamamıştım. Bizim müdür yardımcısı Tevfik Bey'e sorduğumda: *"Kolay değil. Bu, padişaha ve İstanbul'daki hükümete karşı bir isyan mahiyetindedir. Bu iş yürümezse hepimiz asılırız"* demişti.

İşte benim küçücük görevimin bile o günlerde ne kadar önemli olduğunu o vakit çok iyi anlamış ve doğrusu bundan gurur duymuştum.

[1] *Dr. Rıza Nur Bey Olayı:* İlk Meclis'in açılışından on gün sonra 3 Mayıs 1920 günü, her bakanın ayrı ayrı seçilmesi yoluyla ilk ulusal kabine kurulmuştu. O zaman kabineye dahil olan Genelkurmay Başkanlığı için yapılan seçimde 130 üyeden 129'unun oyunu Edirne Milletvekili Albay İsmet (İnönü) almıştı. Milli Eğitim Bakanlığı için yapılan seçimde de Hamdullah Suphi'ye (Tanrıöver) 65, Dr.Rıza Nur'a ise 45 oy çıkmıştı. Böylece İsmet İnönü'ye en çok, Dr. Rıza Nur'a ise en az oy çıkmış bulunuyordu. Hamdullah Suphi (Tanrıöver) ve Rıza Nur Beyler salt çoğunluğu sağlayamadıkları için 6 Mayıs 1920 Cuma günkü toplantıda yeni bir seçim yapılması gerekti. Hamdullah Suphi Başkanlığa verdiği bir yazıyla adaylıktan çekildiğini bildirdi. Tek aday olan Rıza Nur Bey yeni seçimde 128 oydan 60 oy alabildi. Bu zat, her zaman gergin yüzlü, çok az gülen, sert yaradılışlı bir kişi olarak tanınırdı. Kendisini yöresine saydırmak isteyen, mağrur denebilecek bir tutumu vardı. Kürsüye çıktığında özenli pozlarla etkili konuşmalar yapardı. Milli Eğitim Bakanlığı için ilk oylama-

da 45, ikinci oylamada ise 60 oy verilmesini kendine yediremedi. Böyle çok az bir oyla önemli bir görevi kabul edemeyeceğini Başkanlığa bildirip çekildi. Buna karşılık Meclis üyeleri "başka adaylar da bulunduğu için oyların dağıldığını, son oylamada kendisinin salt çoğunluğu sağladığını" ileri sürdüler. Konuşmaların ayrıntılarına girmeyeceğim. Başka aday dedikleri ilk oylamada Rıza Nur'dan daha çok oy almış, ancak salt çoğunluğu sağlayamamış olan Hamdullah Suphi idi. Hamdullah Suphi kürsüye çıkıp durumu açıklayıcı nitelikte bir konuşma yaparak kendisinin zaten adaylıktan çekilmiş olduğunu bildirdi ve şöyle dedi: *"Bu durum, benim çekildiğimin yeterince göz önüne alınmamasından doğan bir zaaf olabilir. Ben diyorum ki, ülkemizde siyasal yaşam içinde gerçekten iyi ün kazanmış, yurtseverliğini kanıtlamış olan sayın arkadaşımızın (yani Rıza Nur'un) adı etrafında yeniden yaptığımız bu tartışma sonunda yüce Meclisinize düşen bir görev vardır. Kendisine büyük çoğunlukla güven bildirmektir."* Bu öneri Başkan tarafından oya sunuldu ve kabul edildi. Bunun üzerine Rıza Nur kürsüye gelerek: *"Bendenize iş görmek için yüce Meclis'in büyük, geniş bir güveni olması gerekiyordu. Başka türlü iş görmek olanaklı değildi. Madem ki yüce Meclis bu çoğunluğu gösteriyor, pekiyi, kabul ediyorum"* deyip Milli Eğitim Bakanlığı görevini kabul etti. Yeniden oylama yapılmadı. Başından sonuna kadar dikkatle dinlediğim bu konuşmalar 6 Mayıs 1920 Cuma günkü toplantıda, yani Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilk açılışından on beş gün sonra oluyordu. İlk kabine son üyesinin seçiminin de kesinleşmesiyle bu tarihte tamamlandı.(*)

(*) Bu anlattıklarım TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt 1. s. 202 ve s. 217'de de yer almıştır.

2) İlk Günlerde Din Tartışması: İlk Meclis'te, o zaman "encümen" denilen Meclis komisyonlarının sayısı ve oluşumu saptanırken konu okullardaki öğretim sorununa geldi. 26 Nisan 1920 tarihli dördüncü toplantıda (yani Meclis'in açıldığının dördüncü günü) Kırşehir Milletvekili Hoca Müfit Efendi okullarda ders izlencelerinin Şeriyye Komisyonu'nca denetlenmesi gerektiğini uzun uzadıya savundu. Meclis'teki beyaz sarıklı milletvekilleri kendisini desteklediler. Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey ise bu görüşe karşı çıkarak, *"Efendim biz burada ders programları yapmak için toplanmadık"* dediyse de tartışmalar sürdü. Sıvas Milletvekili Hoca Mustafa Taki Efendi Meclis Başkanlığı'na şu önergeyi verdi. Günümüzün Türkçesine çevirerek buraya alıyorum:

"Şeriat ve evkaf işleri ile adliye ve Milli Eğitim Bakanlıkları görevlerinin birbiriyle tam bir ilişkisi vardır; okulların ve medreselerin programları bakımından bu devlet daireleri birbirine zorunlu olarak bağlıdır; bu nedenle şeriat, evkaf, adliye ve milli eğitim konularının yalnız bir tek komisyona verilmesi işleri çoğaltacağından Şeriyye Komisyonu üye sayısının çoğaltılmasına karar verilmesini öneririm."

Antalya Milletvekili Hamdullah Suphi Bey bu öneriye şiddetle karşı çıkarak, fizik, kimya, tarım gibi derslerin din ile, Şeriyye Komisyonu ile ilgili olmadığını, bu komisyonun görevinin *yalnız din işleriyle sınırlı* ve bağımlı olduğunu belirtti.

Mustafa Taki Efendi, önerisini savunmak için: *"Efendim, şimdiye değin bizi ilerlemekten yoksun bırakan etkenlerden başlıcası din ile dünyanın ayrı düşünülmesi görüşüdür. (...) Biz din ile dünyayı ayırırsak geri kalırız"* dedikten sonra, milli eğitim, adliye, evkaf, şeriyye komisyonları yerine bunların birleştirilip bir tek komisyon kurulması önerisini, yani açıkçası milli eğitim ve ad-

liyenin tümüyle Şeriyye Komisyonu'na bağlanmasını yeniden ileri sürdü. Bunun kabulü okulların ve adalet mahkemelerinin kaldırılması, böylece bütün öğrencilerin medreselerde eğitim görmesi, bütün davaların da şeriyye mahkemelerinde görülmesi demekti. Böyle bir durum ise Türkiye'yi Meşrutiyet'ten, dahası Tanzimat'tan da geriye götürmek olurdu. Düşman, vatanın bağrına doğru ilerlerken Meclis'teki hoca milletvekillerinin daha dördüncü toplantıda bu işlerle uğraşması, Bizans'ın, düşmeden önceki son günlerinde kiliselerde "meleklerin erkek ya da dişi mi oldukları" konusundaki tartışmaları ve mezhep kavgalarını anımsatıyordu.

Tokat Milletvekili Nazım Bey kürsüye gelerek, *"Efendim, biz buraya memleket felaket içinde diye koştuk, geldik. Bizim en büyük görevimiz bu felaketin önüne geçmektir ve bu olmak gerekir. Öteden beri ülkede var olan bir din ve dünya sorununu buraya koymakla iyi bir iş yapmıyoruz. Onun için rica ederim bütün fikrimiz yurdun savunması noktasında yoğunlaşmalıdır"* dedi ve çok alkışlandı. Meclis çoğunluğu bu konuşmayı onayladı; hocalar daha ileriye gidemediler.(*)

3) Padişaha Gönderilen Yazı: Düşman boş durmuyor, Meclis'in kuruluşunu boyuna Osmanlıların sultanı ve bütün Müslümanların halifesi olan padişaha karşı bir isyan niteliğinde göstererek Meclis'in asıl amacını, yani ulusça kurtulma ve bağımsız bir Türkiye olarak yaşama amacını örtmek, hiç değilse gölgelemek istiyor, her yoldan yararlanarak gizli kışkırtmalarını sürdürüyordu. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 26 nisan pazartesi günkü toplantısının saat 19.00'daki dördüncü oturumunda İzmit Milletvekili Sırrı Bey bu durumu açıklayan şu konuşmayı yaparak halifeye bir bağlılık telgrafı çekilmesini önerdi:

(*) TBMM Zabıt Ceridesi Devre I, cilt 1, s.74.

"Arkadaşlarım! Meclisimizin kurulduğu dakikadan başlayarak her vesile ile şanlı halifemiz hakkındaki bağlılığımızın güçlendirilmesine çalışmakta olduğumuz, verdiğimiz kararlarla, söylediğimiz sözlerle kanıtlanmıştır. Bunu kuşkuya düşürecek bir zerrenin bile bizden çıkmadığında şüphe yoktur. Çünkü amacımız, halifemizi tutsaklıktan kurtarmaktır. Fakat hiç kuşkum yoktur ki düşmanlarımız bizim buradaki toplantımızın erek ve amacını elbette ve elbette padişahımız efendimiz hazretlerine ters yönde yansıtacaklardır. Bunda kuşku duymayalım. Biz toplanmamızın gerçek nedenini, kendilerine olan sarsılmaz saygımızı ve kulluk bağlantımızı, şahane ülkelerini yabancıların zulmünden kurtarma konusundaki kutsal savaşımızın niteliğini kendilerine, ayaklarının toprağına (yüksek katlarına) en içten duygularla sunup bildirelim ve diyelim ki, biz senin kullarınız; amacımız, şahane kişiliğinizin yabancılar elinde tutsak bulunmasından doğan üzüntümüz gereği olarak sizi kurtarıncaya değin çalışacağız. Bütün çalışmalarımızı yalnız yüksek padişahlığımız uğruna adamışız, başka dileğimiz yoktur. Sizi ve bizi sevmeyenlerin, padişahla uyrukları arasına fesat sokmakta olan rezillerin amacı, elbette bizim en haklı davranışlarımızı size ters göstermektedir. Onun için başkanlık divanı, padişahlık katına bir telgraf çeksin!"(*)

Bunun üzerine "Ne yolla göndereceğiz?" diye sesler yükselmiş, buna karşılık olarak Sırrı Bey de:

"Olanak bulunan araçlarla yapalım, olanağı bulunan araçlara başvuralım. Düşmanlarımız hiç olmazsa bundan üzülürler. Hiç değilse düşmanlarımızda üzüntü yaratalım" diye safça, hatta çocukça bir yanıt vermişti. Bizim kanımıza göre Sırrı Bey'in padişahlığa karşı bu aşırı bağlılık gösterisinde içtenlik yoktu. Bundan başka, bu konuşma-

(*) TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, cilt 1, s. 85.

da bağımsızlıktan, vatanın kurtuluşundan da hiç söz açılmayarak, yalnız padişahın kurtulmasından söz edilmişti. Bununla birlikte, propagandaya çok önem veren Meclis, öneriyi "kabul, muvafık" sesleriyle uygun gördü. Bu öneri uyarınca padişaha gönderilmek üzere Başkanlık Divanı'nca hazırlanan ve 27 Nisan 1336 (1920) tarihini taşıyan yazı, 28 nisan toplantısının ikinci oturumunda, yine Antalya Milletvekili Hamdullah Suphi Bey tarafından çok güzel ve etkili bir biçimde okundu. Bunun Başkanlık Divanı'nca hazırlandığı söylenmiş ise de Meclis'in, Türk halkına ilk bildirisi gibi, Hamdullah Suphi Bey tarafından kaleme alındığı ve Atatürk'ün yönettiği Başkanlık Divanı'nca gözden geçirildiği ve daha ilk cümlesine "ulusal bağımsızlık" ilkesinin eklendiği kesin bir gerçektir.

29 nisan salı günü, öğleye doğru Başkâtip Recep Bey beni çağırtarak iki sayfalık bir müsvette uzattı. "Bu yazı padişaha gönderilecektir, çok dikkatle temize çek" dedi; bir de bizim büroda bulunmayan türden, kalınca ve parlak bir boş kâğıt verdi. O zamanlar iyi cins kâğıt sıkıntısı çekerdik. Büroya döndüm. Öğle tatiline az vakit vardı. Bunu rahat yazmak üzere masamın gözüne koydum. Herkes yemeğe çıkınca önce müsvetteyi okudum. Yazı Recep Bey'in el yazısı değildi. Bunun Antalya Mebusu Hamdullah Suphi Bey tarafından Meclis kürsüsünden okunan yazı olduğunu anladım. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kararıyla padişaha gönderilmek için temize çekilmek üzere Recep Bey'in bana verdiği yazı buydu.

Büyük Millet Meclisi ve Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa kim, Osmanlı Devleti'nin padişahı Vahdettin kim ve ben "Ankara Lisesi onbirinci sınıf öğrencilerinden 787 numaralı Mustafa Hıfzı Efendi" (Bu, benim okul künyemdi) kim, diye düşündüm bir süre...

Çok heyecanlanmıştım. Son haddini bulan yürek çarpıntılarım biraz yatıştıktan sonra, müsvetteyi temize çek-

meye başladım. Yazıyı kâğıdın ön yüzü almadığından, arka yüzüne geçerek tamamladım.

Başkâtip Recep Bey çoğu kez yemeğini odasında yer, dışarıya gitse de bütün memurlardan erken dönerdi. Ben yazıyı bitirdiğim zaman o dönmüştü. Müsvetteyi ve temizini götürdüm. Görür görmez: "Olmamış; arkasına yazmayacaktın" dedi. Ben "Başka kâğıt yoktu" demek için daha ağzımı açmadan, "Bir kâğıda sığmadı diyeceksin; beklerdin ve benden bir kâğıt daha isterdin" diye ekledi. Temize çektiğim kâğıdın arkasına kalın kırmızı kalemle *"Bu gibi mühim şeyler kâğıdın arka sahifesine yazılmaz"* cümlesini yazdı. "Arabî ve Rumî tarih" kelimelerini de tarih konacak yere ekledi. En eski yazım kuralına göre, "ordu" kelimesi, baştaki "elif"ten sonra "vav"sız yazılırdı. Fakat yeni imlada "vav"la yazılıyordu. Ben yeni imla ile yazmıştım. Bunu düzeltti. Başlık olarak da en yukarıya mürekkepli kalemle "Rikâb-ı Refîi Hazreti Hümayuna" (yani padişah hazretlerinin yüce katma) sözcüklerini yazdı (Düzeltilmiş olan bu belgenin fotokopisi aşağıdadır) ve bana iki temiz kâğıt vererek: "Haydi bakalım, bunu yeniden yaz getir" dedi. Bu sert davranıştan üzüldüğümü sezmiş olacak ki gönlümü almak için arkamdan "Aslında senin kabahatin yok. Yazıyı da düzgün ve güzel yazmışsın. Yenisini iki sahife halinde daha güzel yazarsın" diye ekledi.

Yazıyı ikinci kez temize çekip müsvettesiyle birlikte götürürken, düzeltme gören ilk yazıyı götürmedim, o da unuttu ve sormadı. İkinci yazıyı okuyunca "Aferin, güzel olmuş" dedi. Aşağıda klişesi görülen eski Türkçe yazı, benim yazdığım düzeltme gören yazının fotokopisidir. Aslı, tarafımdan armağan olarak TBMM Müzesi'ne sunulmuştur.

Bugünkü Türkçeye çevirerek aşağıya aktardığım ve bu yazıdaki *"Kendi hükûmetimizin idaresi altında mut-*

suz ve fakir yaşamak, yabancı tutsaklığı pahasına elde edeceğimiz huzur ve mutluluktan bin kat yeğdir" cümlesi, ilk açılış konuşması ile "istiklâli tam" ilkesine oturmuş olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin o çok umutsuz görünen dönemdeki tam bağımsızlık inancının ne kertede büyük ve güçlü olduğunu gösterir. Yazı şöyledir(*):

Halife Hazretleri'nin yüce katına

Halife ve pek kutsal Hakanımız Efendimiz:

İstanbul'un işgali ve bunu izleyen çok acıklı olaylar üzerine durumu inceledik ve yüce saltanatınızın haklarını ve *"ulusal bağımsızlığımızı"* savunmak ve sağlamak amacıyla bu kez Ankara'da Büyük Millet Meclisi halinde toplandık. Anadolu'nun düşman salgını altında olmayan her köşesinden gelen ve ulusça olağanüstü yetki ile görevlendirilen milletvekilleri, oybirliğiyle aldıkları bir kararla yüksek katınıza bazı gerçekleri arz etmeyi kendileri için bir bağlılık ve kulluk borcu bildiler.

Padişahımız;

Yüce kişiliğinizce bilindiği gibi sultanlık soyunuzun kutsal ve saygıdeğer atası olan Sultan Osman, ulusal tarihimizin mutlu ve uğurlu bir gecesinde, anısı kuşaklardan kuşaklara geçen bir düş görmüştü. O düşün üç kıta üzerine gövdesini salan ve altında yüz milyonluk bir âlem barındıran kutsal ağacından artık bütün dallar kesilmiş ve ortada yalnız koca bir gövde kalmıştır. O gövde Anadolu'dur. Ve onun kökleri, çok derin gitmek üzere, bizim yüreklerimizin içindedir. Şerefli dedelerimiz Rumeli'de kendi başına bir cihan olan ülkeleri fethedip alırken, ordularını bu Anadolu topraklarından çağırır ve uzak memleketlerin büyük ana hatlarını, askeri yollarını güven altında bulundurmak için yine Anadolu'dan halkı getirir ve

(*) Bu yazı, Büyük Millet Meclisi'nin 28 Nisan 1920 günkü toplantısında okunmuştu. (TBMM Zabıt Ceridesi; Devre: I, cilt: 1, s. 123-124).

en önemli noktalara yerleştirirlerdi. Bu halk yığınları Bosna-Hersek ve Mora içlerine kadar yayıldı. Basra Körfezi'ne kadar indirildi. Suriye, Filistin yollarında taraf taraf yerleştirildi.

Padişahımız;

Yüce saltanat tahtınızın şerefi ve olduğu gibi kalması için Anadolu halkı yüzyıllardan beri baba ocaklarından çok uzak savaş yerlerinde can vermeyi kendisine en kutsal bir borç bilmişti. Anadolu boşaldı, Anadolu yıkıldı. Fakat iklimlerden iklimlere uzayan Hakanlığınızın yücelik ve güçlülüğü uğrunda her sıkıntıya, her felakete, seve seve katlandı. O bir topraktır ki Macaristan içlerinden Yemen çöllerine kadar, Kafkas eteklerinden Basra yalılarına kadar kuşak kuşak uzayıp giden sayısız şehitliklerle kaplıdır. Ve o şehitlikleri her yerden çok şimdi özgürlük ve bağımsızlık için yeni bir kutsal halk savaşı yapan bu eski Anadolu verdi.

Görkemli padişahımız;

İslamın her bir yanda bozguna uğrayan bayrakları gelip onun ufuklarında toplandı. Onun ufuklarında kendine en son sığınağı ve kurtuluş yolunu aradı. İzmir'in işgali üzerine, şahane ülkelerinizin en bayındır ve en mutlu bir parçası nasıl ateşle, yağma ve boğazlanmalarla baştan başa harap oldu, bilirsiniz. Hiçbir hakka dayanmayan ve ulusumuzu son yurdunda köle yapmayı amaç edinen bu vahşi akın üzerine yüce kalbinizin duyduğu acı üzüntüleri dünya basınına doğrudan doğruya kendiniz bildirmiştiniz. İzmir işgalini Adana faciaları ve bu faciaları, Maraş, Antep boğazlaşmaları ve onu da felaketlerimizin en büyüğü olmak üzere İstanbul işgali izledi. Soyundan yetiştiğiniz ulus, binlerce yıldan beri cihanın en görkemli tahtlarına sultanlar yetiştirmiş ve özgür yaşamış olan bir ulus niteliğiyle bu durum karşısında ne yapabilirdi? Padişahı çok üzücü bir savaş sonucunda ordularını kullanmaktan ya-

saklanmış ve yoksun gördüğü için kendi kendine silaha sarıldı ve anavatanı nerede saldırıya uğramışsa oraya, dinsel ve ulusal namusunu kurtarmak için koştu.

Padişahımız;

Kafkasya'nın İslam kahramanları babalarının ocaklarını kendilerinden yüz kat güçlü bir düşmana karşı otuz yıl kadın erkek savundular. Zavallı Fas on yıldır ki Fransız işgalini tanımıyor ve silahını teslim etmiyor. Trablus bir kahramaniyle aynı cenk içindedir. Bugün İslam âleminin her köşesi silahtan büsbütün yoksun bir durumda iken, zulüm ve nihayetin boyunduruğunu atmak için ayağa kalkar ve isyan ederken Abbasi ve Fatımi halifeliklerinden, Selçuk Türklerinden beri hemen bin yüz yılı aşan bir zamandır bağımsızlık, özgürlük ve din uğruna savaşan büyük ulusunuz, Asya'nın ve İslamın bayrak taşıyıcı önderi olarak evrensel bir ünü olan ulusunuz, kurtuluşunu canına susamış düşmanlarının merhametinden bekler mi?

Yücelerin Yücesi Efendimiz;

Ulusal savunmamızı kutsal padişahlık makamınıza karşı bir isyan gibi göstermek ve halkı aldatmak için durmadan çalışan hainler var. Onlar halkı birbirine kırdırmak ve düşmanın yurdu ele geçirmesi için yolu açık bırakmak istiyorlar. Oysa vuran da vurulan da hepsi sizindir. Hepsi size aynı derecede bağlı evladınızdır. Ulusal savunmamızı, düşmanların bayrakları babalarımızın ocakları üstünden çekilinceye değin bırakamayız. Her yeri büyük Hakanımızın dinsel ve tanrısal aşkına görkemli ve heybetli bir kanıt olan İstanbul mabetleri etrafında düşman askerleri gezdikçe, öz vatanın toprakları üstünden yad adamların ayakları çekilmedikçe biz kutsal savaşımızı sürdürmek zorundayız.

Yüce Tanrı atalarınızın yurdunu koruyan, Halife ve Hakan'ın şerefi ve bağımsızlığı için uğraşan evlatlarınızla

beraberdir. *Kendi hükümetimizin yönetimi altında mutsuz ve yoksul yaşamak, yabancı tutsaklığı pahasına elde edeceğimiz huzur ve mutluluktan bin kat yeğdir.*

Padişahımız;

Yüreğimiz bağlılık ve kulluk duygusuyla dolu olarak tahtınızın çevresinde her zamandan daha sıkı bir bağlantı ile toplanmış bulunuyoruz. Toplantısının ilk sözü Halife ve Padişahına bağlılık olan Büyük Millet Meclisi, son sözünün yine böyle olacağını yüce katınıza en büyük saygı ve gönül eğilmesi ile sunar.

Padişaha yollanan özgün Osmanlıca metin şöyledir:

Halife ve Hakanı Akdesimiz Efendimiz:

İstanbul'un işgali ve bunu takip eden fecayi üzerine vaziyeti tetkik ve hukuk-ı saltanatı seniyyelerini ve istiklâli millîmizi müdafaa ve temin etmek maksadıyla bu defa Ankara'da Büyük Millet Meclisi halinde içtima ettik. Anadolu'nun düşman istilası altında olmayan her köşesinden gelen ve millet tarafından selahiyeti fevkalade ile terhis edilen mebuslar müttefikan ittihaz ettikleri bir karar ile süddei seniyyelerine bazı hakayıkı arz etmeyi kendilerine bir vecibe-i sadakat ve ubudiyet bildiler.

Padişahımız;

Malumu seniyyeleridir ki, Hanedan-ı saltanatı hümayunlarının ceddi mübarek ve mübecceli olan Sultan Osman, tarihi millîmizin mesut ve müteyammen bir gecesinde, hatırası nesillerden nesillere intikal eden bir rüya görmüştü. O rüyanın üç kıta üzerine gölgesini salan ve altında yüz milyonluk bir âlem barındıran kudsi ağacından artık bütün dallar kesilmiş ve ortada yalnız muazzam bir gövde kalmıştır. O gövde Anadolu'dur ve onun kökleri çok derin gitmek üzere bizim kalplerimizin içindedir. Ecdadı kiramınız Rumeli'de kendi başına bir cihan olan kıtaları fetih ve istila ederken ordularını Anadolu topraklarından davet eder ve uzak memleketlerin büyük ana hatlarını, askeri yollarını muhafaza ettirmek üzere yine Anadolu'dan ahali celp ve en mühim noktalarda iskân ederlerdi. Bu halk kitleleri Bosna Hersek ve Mora içlerine kadar yayıldı. Basra körfezine kadar indirildi. Suriye ve Filistin yollarında taraf taraf yerleştirildi.

Padişahımız;

Tahtıgâh-ı saltanatı seniyyelerinin şeref ve bekası için Anadolu halkı asırlardan beri baba ocaklarından çok uzak harp yerlerinde ifnayı hayat etmeyi kendine en kudsi bir borç bilmiştir. Anadolu boşaldı. Anadolu viran oldu, fakat iklimlerden iklimlere uzayan hakanlığınızın şevket ve kudreti için her mihneti, her felaketi cana minnet bildi. O bir topraktır ki, Macaristan içlerinden Yemen çöllerine kadar, Kafkas eteklerinden Basra yalılarına kadar kuşak kuşak uzayıp giden namütenahi meşhedlerle muhattır ve o meşhedleri her yerden fazla şimdi hürriyet ve istiklali için yeni bir halk mücadelesi yapan bu eski Anadolu verdi.

Şevketlü Padişahımız;

İslamın her tarafta duçarı hezimet olan bayrakları gelip onun ufuklarında toplandı. Onun ufuklarında kendine en son penahı ve necatı aradı. İzmir istilası üzerine memaliki şahanelerinin en mamur ve en mesut bir kısmı nasıl ateşle, yağma ve kıtal ile baştan başa harap oldu bilirsiniz. Hiçbir hakka istinad etmeyen ve milletimizi son yurdunda düçarı esaret etmeyi emel edinen bu vahşi akın üzerine kalbi hümayunlarının duyduğu acı teessürleri cihan-ı matbuata bizzat tevdi buyurmuştunuz. İzmir işgalini, Adana fecayii ve bu fecayii Maraş, Antep kıtalleri ve onu da felaketlerimizin en büyüğü olmak üzere İstanbul işgali takib etti. Soyundan yetiştiğiniz millet, binlerce seneden beri cihanın en muhteşem tahtlarına sultanlar yetiştirmiş ve hür yaşamış olan bir millet sıfatiyle, bu hal karşısında ne yapabilirdi? Padişahını elim bir harb neticesinde ordularını kullanmaktan memnu ve mahrum gördüğü için kendi kendine silaha sarıldı ve nerede anavatanı tecavüze uğramış ise oraya dinini ve milli namusunu kurtarmak için koştu.

Padişahımız;

Kafkasya'nın İslam kahramanları, babalarının ocaklarını kendilerinden yüz kere kavi bir düşmana karşı otuz sene, kadın ve erkek müdafaa ettiler. Zavallı Fas on senedir ki Fransız işgalini tanımıyor ve silahını teslim etmiyor. Trablus bir avuç kahramaniyle aynı cidal içindedir. Bugün İslam âleminin her köşesi silahtan tamamiyle mahrum bir halde iken, zulüm ve hıyanetin boyunduruğunu atmak için kıyam ve isyan ederken, Abbasi ve Fatımi hilafetlerinden, Selçuk Türklerinden beri hemen bir yüz seneyi mütecaviz bir zamandır istiklâl ve hürriyet ve din için gaza eden büyük milletiniz, Asya'nın ve İslamın alemdarı diye cihanşümul bir şöhreti olan milletiniz halâsını canına susamış düşmanlarının merhametinden bekler mi?

Şevketpenah Efendimiz;

Millî müdafaamızı mübarek makamı hümayunlarına karşı bir isyan suretinde göstermek ve iğfal etmek için mütemadi çalışan hainler var. Onlar milleti birbirine kırdırmak ve düşman fütuhatına yolu açık bırakmak istiyorlar. Halbuki vuran da vurulan da hepsi sizindir. Hepsi aynı derecede sadık evladınızdır. Millî müdafaamızı, düşmanların bayrakları, babalarımızın ocakları üstünden çekilinceye kadar terk edemeyiz. Her yeri, büyük Hakanımızın aşkı dini ve ilahisine mutantan ve mehib bir delil olan İstanbul mabetleri etrafında düşman askerleri gezdikçe, öz vatanın toprakları üstünden yad adamların ayakları çekilmedikçe biz mücadelemizde devam etmeye mecburuz. Cenabı Hak, atalarının yurdunu koruyan Halife ve Hakanının şeref ve istiklâli için uğraşan evladınızla beraberdir. Kendi hükümetinizin idaresi altında bedbaht ve fakir yaşamak ecnebi esareti pahasına nail olacağımız huzur ve saadete bin kere müreccahtır.

Padişahımız; kalbimiz hissi sadakatı ubudiyetle dolu olarak tahtınızın etrafında her zamandan daha sıkı bir rabıta ile toplanmış bulunuyoruz. İçtimaının ilk sözü halife ve padişahına sadakat olan Büyük Millet Meclisi son sözünün yine bundan ibaret olacağını süddei seniyyelerine en büyük tazim ve huşu ile arz eder. 27 Nisan 1336 (1920)

4) İçki Yasağı Yasası Tartışmaları: Hiç unutamadığım olaylardan biri de Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey tarafından, içkinin yasaklanması konusunda Meclis'e sunulan yasa önerisinin doğurduğu tartışmalardır. Bu öneri Meclis'in birçok komisyonlarından geçmiş, "Şer'iye Encümeni" içkinin İslamlıkta zaten haram ve yasak olduğunu, bunun için bir yasa yapmanın bile gereği olmadığını, şeriat kurallarının uygulanmasının yeterli olacağını raporla bildirmişti.

Meclis açılalı dört ay olmuştu. Böyle bir yasaya karşı olanlar vardı. Özellikle Maliye Bakanı Ferit (Tek) Bey çok uzun, açık yürekli, açık sözlü, herkesin anlayacağı dilde bir konuşma yaparak böyle bir yasanın uygulama olanağı bulamayacağını, buna polis yetişmeyeceğini, birçok evin gizli meyhane olacağını, oysa bütçenin paraya gereksinmesi olduğunu, bunun Amerika'da bile uygulanamayacağını, Bolşevik Rusya'da da yasaklanma düşünülmüş ise de uygulama olanaksızlığı yüzünden vazgeçildiğini uzun uzun anlattı. Kendisiyle Ali Şükrü Bey arasında çok sert ve hakarete kadar varan söz düellosu oldu. Sarıklı hocalar kürsüye doğru yürüdüler. Aslında çok kibar, nazik ve yumuşak bir zat olan Ferit Bey hiç korkmadı, yılmadı, hepsine gerekli yanıtları verdi.

Ben, dinleyici locasına çıkan merdivenin tahta basamağında Ferit Bey'e bir şey olacak diye üzülüp titriyordum.

Ferit Bey'e bir şey olmadı, ama içki yasağı önerisi çoğunlukla kabul edilerek yasalaştı.

O günden sonra, içkiye düşkün olduklarını gizlemeyen milletvekillerinin:

"Humler şikeste, câm tehiy, yok vücud-ı mey.
Ettin esir-i kahve bizi hey zemâne hey!",

yani "küpler kırılmış, kadehler boş, içkiden eser yok; hey zamâne, bizi kahvenin esiri kıldın" beytini yüksek sesle

söyleyerek, içkinin yasak olduğu Dördüncü Murat dönemini anımsattıklarını birkaç kez duydum.

5) Rasih (Kaplan) Hoca'nın Hindistan'a Gönderilmesi: Meclis kurulur kurulmaz propagandaya büyük önem verilmiş, bir "irşat" yani halkı aydınlatmak için propaganda komisyonu kurulmuş, ünlü gazetecilerden İzmir Milletvekili Yunus Nadi Bey bu komisyonun başkanı seçilmişti.

Meclis bildiriler yayımlıyordu. Ülkenin her yanından gelen kutlama telgrafları Meclis'te okunurdu. Örneğin ben birçok belediyelerden, ilçe kaymakamlarından, Onbeşinci Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'dan, Konya Kadınlar Cemiyeti'nden gönderilip Meclis'te okunan telgrafları anımsıyorum.

Şer'iye Encümeni (Din İşleri Komisyonu) İslam dünyasına seslenen bir bildiri yayımlamıştı. Ben bu bildiriden de bir şey anlamamış, sadece istenen şeyin, bütün dünya Müslümanlarını bizim davamızla ve savaşımızla ilgilendirmek olduğunu sezmiştim. Bu amaçla Antalya Milletvekili Rasih Hoca'nın Hindistan'a gönderilmesi söz konusu oldu. O sırada Hindistan ve Pakistan bağımsız birer devlet olmayıp henüz İngiliz sömürgesi idi. Kalemde kulağımıza geldiğine göre Rasih Hoca oraların Müslümanlarından para yardımı da isteyecekti. Rasih Hoca kara topsakallı, kalm sesli, öfkeli yaradılışlı bir kişi idi. Kendi içimden, Hindistan'a daha yumuşak huylu birinin gönderilmesinin daha iyi olacağını düşünmüş, fakat bunu Tevfik Bey'e bile söylemeye cesaret edememiştim.

Rasih Hoca gitti ve aylar sonra döndü. O saman başındaki beyaz sarığın üstünde çok enli, şerit gibi parlak, yeşil bir sargı gördüm. Bir süre sonra onu çıkarıp eski kılığına girdi.

Oralardan ne kadar parasal yardım sağladığını bilmiyorum.

6) Bolşevik Rusya'dan Alman Telsiz: Tarih: 11 Mayıs 1920, Salı. İlk Türkiye Büyük Millet Meclisi 14. toplantısını yapıyor. Açılması üzerinden henüz 18 gün geçmiş olan Meclis'i o gün ikinci Başkan Erzurum Mebusu Celalettin Arif Bey yönetiyor. Sıra gündemin beşinci maddesine geldi. Başkan bunu "Efendim, Kâzım Karabekir Paşa'dan bir telgraf var. Bir genelge okunacaktır" diyerek Meclis'e bildirdi ve Başkanın yanındaki kâtip, Bursa Mebusu Muhittin Baha (Pars) şu telgrafı okudu:

"Büyük Millet Meclisi Başkanlığına;

Rus Halk Komiserliği Sovyeti'nden son defa elde edilen genelgedir:

1- Rusya ve Doğu Müslümanlarına: Kolçak ordularının, Denikin ordularının mahvolmasından daha önemli bir sorun, bütün Müslüman kavim ve uluslarının uyanması ve harekete gelmesidir. Doğu'nun paylaşılması için başlayan kanlı savaşların sonu gelmek üzeredir. Dünyanın bütün kavimlerini kendi boyundurukları altına alan İngiliz yağmacılarının kuvvetleri, seferberlikleri yıkılmaktadır. Artık Rus büyük devriminin darbeleri sayesinde dünyada, kölelik ve tutsaklığın eski yapıları yıkılıyor. Hükümetler ulusların eline geçecektir. Rusya, alınteriyle ve kan pahasına çalışan bütün uluslara, dünyanın tutsak uluslarına özgürlük kazandırmak için şerefli bir barış yapacaktır. Rusya bu kutsal amacın arkasında yalnız değildir. Avrupa'nın, Dünya Savaşı yüzünden bitkin bir duruma gelmiş olan uluslarının elleri bize uzanmıştır. Ayrıca Avrupa'nın ünlü yağmacılarına yüzyıllar boyunca tutsak olan büyük Hindistan dahi kendi delegelerini seçerek uğursuz tutsaklığı yıkarak ve Doğu kavimlerini özgürlüğe çağırarak kendi eliyle isyan bayrağını kaldırmıştır. Yağmacıların ayağı altında emperyalizm tuzağı yatmaktadır. Rusya'nın ve Doğu'nun İslamları; o camileri, ibadet evleri, okulları yıkılan ve hakları ellerinden alınan insanlar; si-

zin dininiz ve gelenekleriniz, ulusal ve uygarlık hürriyetiniz serbest ve el sürülmez bir durumda kalacaktır. Özgür ve engelsiz olarak ulusal yaşamınızı düzenleyiniz; buna hakkınız vardır. Bilmelisiniz ki, Büyük Rus Devrimi'nin sovyetleri sizin haklarınızı bütün gücüyle koruyacaktır. Bu nedenle devrime ve onun yetkili hükümetine yardım ediniz. Şarkın Müslüman halkları; Türkler, Arap İranlılar, Hindular, kendi memleketleri, malları, hayatları taksim ve harap edilmek üzere bulunan kimseler; yıkılan Çarlık tarafından düzenlenen İstanbul'un zorla işgali antlaşması yıkılmış ve yok edilmiştir. Rus Sovyet Cumhuriyetleri, memleketinizin zorla işgal'ini reddederek ilan eder ki, İstanbul Müslümanların elinde kalacaktır. Türkiye'nin taksimine ve Türk topraklarından bir Ermenistan kurulmasına ilişkin olan antlaşma yırtılmış ve yok edilmiştir. Yine ilan ederiz ki, İran'ın mahvedilmesine ilişkin olarak yapılan antlaşma da yırtılmıştır. Yağmacıları, memleketinizi boyunduruk altına alan zalimleri reddediniz. Artık susulacak çağ geçti. Memleketinizin efendisi kendiniz olunuz. Arkadaşlar, kardeşler, dünyanın tutsak uluslarının kurtuluşunu bayraklara yazalım.

2- Büyük Millet Meclisi başkanlığı'na, Kolordulara, Miralay Refet Bey'e, Trabzon, Van vilayetlerine, Erzincan Mutasarrıflığına, 15. Kolordu Tümenlerine yazılmıştır.

15. Kolordu Komutanı
Kâzım Karabekir

Meclis'te Kâzım Karabekir Paşa'nın bu telgrafını dinleyen milletvekilleri, ömürlerinde hiç görmedikleri acayip bir nesneyi ilk kez gören ve o nesnenin etrafında merakla halkalanan küçük çocukların ruh haleti içine düştüler. Meclis'in o günkü durumu çok renkli, sosyal ve psikolojik bir tablodur. Milletvekilleri bu telgrafa karşı nasıl dav-

ranacaklarını, ne gibi bir durum alacaklarını bilemiyorlardı. Uzunlu kısalı konuşmalar yapılıyordu. Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa o günkü toplantıda yoktu. Belki de cephedeydi.

Bu telgraf üzerine geçen konuşmaların, Meclis üyelerinden kimisinin o zamanki dünya görüşünü ve kültür düzeyini yansıtan kimi bölümlerini aşağıya aktarıyorum:

Hamdullah Suphi (Antalya) — Reis Beyefendi, nereden geliyor efendim?

Başkan — Efendim, Sovyetler'in telsiz telgraflarından genelge olarak veriliyor ve Erzurum'daki bizim telsiz telgrafımız bunu alıyor. Kâzım Karabekir Paşa da genelge olarak bize ve komutanlıklara bildiriyor.

Hamdullah Suphi — Yüksek Meclis adına bir cevap vermek gerekmez mi efendim? (Yeri malum değil sesleri).

Kâtip Muhittin Baha (Bursa) — Elde edilen tamimdir, diyor.

Müfit Efendi (Kırşehir) — Ele geçmiş, bir özgüleme olmadığı için cevap istemez.

Feyzi Efendi (Malatya) — Teşekkürlerle dinlenilmiştir.

Tunalı Hilmi (Bolu)— Bir teşekkür yazılmalıdır. Kime yazılacağı bellidir. Sovyet hükümetinin imzası var.

Bu arada Reis gündemin başka bir konusuna geçti.

Hamdullah Suphi — Madem ki telgrafın bizimle ilgili olan bir yanı var, niçin Millet Meclisi bunun üzerinde söz söylemesin, efendim?

Başkan — Bekledim, bu konuda söz isteyen olmadığı için, başka konuya geçtim.

Hamdullah Suphi — Memleketimiz kuşku yok ki, Bolşevizmin ne demek olduğunu, amaçları nelerdir, bunu açık ve seçik olarak bilmiyor. Fakat bizim bilmememiz Bolşevizmin sınırlarımıza gelmesine engel olmuyor. Bu hareket, bütün Rusya Müslümanları arasında yer yer

toplanmalar, birlikler ve yeni hükümetler vücuda getirdi; bundan Türk orduları doğdu; onlar Bolşevik hareketlerine katıldılar ve Rusya'da doğmuş olan yeni büyük devrimin bir kısmını da oradaki kardaşlarımız vücuda getirdiler. Çok eskimiş bir zaafımızdır. Biz açıklıktan çekiniyoruz. Memleket Bolşevizmi bilmiyor; Bolşeviklik hakkında aydınlatılmamıştır; aldatılmıştır. "Bolşeviklik bu topraklara girecek olursa yağmacı olarak girecektir, tahrip edecektir. Yakacak, yıkacaktır, geleneklerimize ve mukaddesatımıza saygı göstermeyecektir" diyenler var. Fakat açıklamalıyız, Bolşeviklik nedir? Öğrenmeliyiz, hakkında yargıya varmalıyız. Belki öyle değildir. Belki bizim için gerçek bir yardımcı geliyor. Başkalarını topraklarımızdan kovmak için bize destek bir kuvvet geliyor. Her tarafta az çok güçlükler içindeyiz. Belki onlardan yararlanarak düşmanlarımızı atacağız, milli birliğimizi kuracağız. Onun için bana göre Millet Meclisi Bolşevikliğin ana ilkeleri hakkında açık bir fikir elde etmeli ve kendi görüşünü belirtmelidir (...). İman ediyorum ki memleketimizdeki saldırgan hain kuvvetleri kovmak için bizim en doğal yardımcımız Bolşeviklerdir (Alkışlar).

Besim Atalay (Kütahya) — Arkadaşlarım; bugün Osmanlı âlemi, Anadolu, karşılıklı iki akımın birleşme noktasında bulunuyor.

Bunlardan birisi inançların, dinlerin doğduğu Doğu'dur; öbürü zulmün, saldırganlığın, zorbaların belirdiği Batı'dan geliyor.

Celâl (Bayar) (Saruhan) — Uygarlık adı altında... (Bravo sesleri).

Besim Atalay — Biz Bolşeviklere yakınlaşmakla şeriata daha fazla yaklaşıyoruz. Şeriat diyor ki: "Dilenciler ve yoksulların sizin mallarınızda hakkı vardır." Ben teşekkür telgrafı çekilmesinden yanayım. Özellikle bizden söz ediliyor ve bizim göz bebeğimiz olan İstanbul'dan söz

ediliyor ve bize daha fazla satırlar ayrılıyor.

Ali Şükrü (Trabzon) — (...) Düşünelim. Biz Bolşevik kuvvetinin ne olduğunu bilmiyoruz ve bilmediğimizi de Hamdullah Suphi Bey pekâlâ belirttiler. Onun için şimdi Meclis, Bolşevik programının ne olduğunu bilmediği halde, esasen propaganda ile memlekette kamuoyu zehirlenmiş olduğu halde biz kalkar da Bolşeviklerle ittifak ettik dersek bunun memleketteki kötü etkisi bizim için iyi olmaz (...). Evet ben de biliyorum. Cereyan iyidir, hakikaten emperyalizmi yıkıyor (...). Herhalde düşüncelerimiz Bolşevikliğe karşı yapılan propagandalarla dolmuştur sanıyorum. Bu nedenle biz olumlu bir programla halkın önüne çıkmayacak olursak, sanırım ki, bazı yanlış anlamalara meydan verilir ve biz zarar görürüz. Bakanlar Kurulu, Bolşeviklerle ilişki kursun, anlaşsın ve olumlu esaslar içinde bizde kendileriyle anlaşalım ve her şeyi yapalım. (Pek doğru, hay hay, sesleri).

Sırrı (İzmit) — "İstanbul sizde kalacaktır. Memleketinizin efendisi siz olacaksınız; bundan sonra vatanınızın bir kısmından Ermenistan'a bir yer ayrılmayacaktır" diye yapılan hitaba karşı Meclisimizin duyarsız kalması gerçekden kadirbilmezliktir. Bize şu hitabeyi yapan kurula teşekkür borçlu olmalıyız ve teşekkürümüzü eylemli olarak göstermeliyiz (Alkışlar).

Tunalı Hilmi (Bolu) — Hamdullah Suphi ve Şükrü Bey biraderlerimizin önerileri gerçekten derin düşünülecek iki öneridir. Meclis meşgul olursa nasıl meşgul olabilecek? Bir sualdir.

Celâl (Bayar) (Saruhan) — Bakanlar Kurulu meşgul olacak. Meclis değil.

Tunalı Hilmi — (...) Bu bir nevi aşırı sosyalistliktir.O aşırı sosyalistlik ki, şeriatimizde ararsanız orada da bulacaksınız. Kaynağı yine şeriatten alınmıştır. İnsan tarak dişleri gibi bir asıldandır, diyen şeriatimdir. Bunu daha ileri-

ye vardıracak olursak, her şeyi kanaatimce söylüyorum...

Müfit Efendi (Kırşehir) — Şeriatte aşırılık yok.

Tunalı Hilmi — Her esas noktayı şeriatimizde buluruz.

Müfit Efendi — Şeriat her zaman istiklâl emreder.

Tunalı Hilmi — Hoca efendilerden çok istirham ederim. Ben şahsım adına söylüyorum. Önce kendi aralarında bu ideoloji için özel incelemede bulunurlarsa emin olsunlar ki önce bize, Meclis'teki arkadaşlarına ve sonra öbür dindaşlarımıza çok hizmet etmiş olurlar.

Ali Şükrü (Trabzon) — Bu bilgi nereden alınacak, rica ederim?

Tahsin (Aydın) — Önce bu konuda hükümet görüşünü açıklamalı, ona göre incelenmesi gerekir (Doğru, doğru sesleri).

Ali Şükrü (Trabzon)— (...) Ben Bolşeviklerle anlaşma meselesini söylemedim. (...) Hamdullah Suphi Bey, Meclis, Bolşeviklik hakkındaki görüşünü saptasın. Bir kanaat açıklansın demişti. Ben dedim ki, kanaat oturulduğu yerde olmaz; onların görüşlerini, programlarını anlamalıdır. Bu işi bu kurul yapamaz, bu kurul Bolşeviklerle temas edemez; temas etse etse ancak Bakanlar Kurulumuz edebilir (...). İşbirliği filan söz konusu değildir. Aşırılığa kaçmayalım. Bilirsiniz ki bir zamanlar İngilizler de bize İstanbul'un kaldığım müjdelemişler ve gazetelerimiz bunu alkışlamıştı. Ne oldu? Rica ederim. Çok ileri gitmeyelim.

Başkan — Şimdi efendim, önce söz konusu olan sorun, bu telgrafa bir teşekkür yazılmasıdır. Kabul edenler lütfen ellerini kaldırsınlar (Eller kalkar). Kabul edildi.(*)

Böylece Kâzım Karabekir Paşa'nın telsizle yakalayıp Meclis'e ulaştırdığı propaganda telgrafı işi tatlıya bağlan-

(*) TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, cilt 1, s. 256-261

dı ve sonraki tarihlerde Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa iç işlerimize müdahale ettirmeden, Ruslarla anlaşmanın ve Millî Mücadele'de onlardan yararlanmanın yolunu buldu.

7) Casus Mustafa Sagir Olayı: Hintli İngiliz casusu Mustafa Sagir esmer suratlı, küçük kafalı, kısa boylu, göbekli, kaplumbağayı andıran bir tipti. İlk günler Ankara'da çok itibar gördü; sonra casusluğu ve Mustafa Kemal'i öldürmekle görevlendirildiği ortaya çıkınca İngilizlerin bütün kurtarma çabalarına rağmen İstiklâl Mahkemesi'nce ölüm cezasına çarptırıldı. Asıldığı zaman ben Konya'da idim.

8) Ali Şükrü Bey'in Öldürülmesi: Kesin zaferden sonra Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa vatandan düşmanı kovan muzaffer başkomutan olarak halk ve ordu gözünde çok büyük bir saygınlık kazanmıştı. Kimi milletvekilleri onu çekemiyor, kimileri de Meclis'i dağıtıp diktatör olacağından korkuyor ve onu yıpratmaya çalışıyordu.

Ankara'da "Tan" adında bir gazete çıkarılmaya başlanmıştı. Sahibi Trabzon Milletvekili, saltanatçı ve hilafetçi Ali Şükrü Bey, bunda çok sert eleştiri yazıları yayımlıyordu. Meclis'te de İkinci Grup üyesi olarak ağır eleştiriler yapıyordu.

Bir gün Ali Şükrü Bey ortadan kayboldu. Bunu Mustafa Kemal Paşa'nın yakınlarından bildiler. Meclis birbirine girdi. Hükümeti sorguya çekiyorlar, Ali Şükrü'nün bulunmasını istiyorlardı. İcra Vekilleri Heyeti Reisi (yani Başbakan) Rauf (Orbay) Bey, Ali Şükrü Bey'i bulmak için her şeyin yapılacağım söyleyerek ortalığı yatıştırmaya çalışıyordu. Meclis gerçekten çok gergin günler yaşadı.

Birkaç gün sonra Ali Şükrü Bey'in ölüsünün Ankara'nın Dikmen taraflarına 7-8 km uzak bir yerde, çuval içinde toprağa gömülmüş olarak bulunduğu, kendisinin,

Çerkes Etem'den sonra en ünlü çete reisi, (ilk zamanlar ordu dışındaki millî kuvvetlere çete denilirdi) olan Giresunlu Topal Osman Ağa tarafından öldürüldüğü haberi geldi. Meclis'te yine çok sert görüşme ve tartışmalar oldu. Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni (Ulaş) Bey'in Meclis kürsüsünden *"Ali Şükrü'ye kıyan bilekleri keseceğiz. O bilekler, isterse sırmalı paşa bilekleri olsun"* sözleri hâlâ kulağımda çınlar.

Millî Mücadele'nin çok çetin ve tehlikeli başlangıç döneminde, özellikle Pontusçu Rum çetelerinin temizlenmesinde büyük hizmeti geçmiş olan Osman Ağa teslim olmadı; çetesiyle birlikte Dikmen sırtlarına çekildi. Kendisini izleyen "Muhafız Kıtası" birlikleriyle giriştiği çarpışmada ölü olarak ele geçti ve sonra asılarak teşhir edildi.

O çatışma günündeki yoğun silah seslerini hep duymuş ve merakla izlemiştik.

O günden sonra bir süre daha gergin olarak devam eden siyasal hava yavaş yavaş yatışmaya başladı. Zaten artık yeni seçimlere doğru bir rüzgâr esiyordu.

9) Yerli Kumaş Kullanma Zorunluğu Tasarısı: İlk Meclis'in ikinci yılında yerli kumaş giyme zorunluğuna ilişkin yasa tasarısının görüşme ve tartışmaları Tutanak Dergileri'nde gerçekten ilginç ve yer yer çok renkli tablolar halinde yer almıştır:

1 Ocak 1921 tarihinde Konya Mebusu Kâzım Hüsnü Bey Meclis'e bir yasa önerisi veriyor. Bunun üzerine o gün uzun uzadıya görüşmeler yapılıyor. Konuşmalar sonunda Meclis, öneriyi dikkate alıp uygulanabilir bir duruma konulması için, İktisat Bakanlığı'na havale edilmesini uygun görüyor. Bu nokta Meclisçe oylanırken, Konya Mebusu Refik (Koraltan) "yalnız uyumamak şartiyle" diye bağırıyor.

İktisat Bakanlığı, bu öneriyi Bakanlar Kurulu'na gönderiyor. Öneri orada görüşülüp yeni bir biçime konula-

rak, aradan altı ay geçtikten sonra, hükümet tasarısı biçiminde Meclis'e geri geliyor.

Tarih 20 Haziran 1921, Büyük Millet Meclisi'nin kurulması üzerinden 14 ay geçmiş. Cephelerde az çok durgunluk var. Sakarya yengisi ile sonuçlanacak olan Yunan taarruzu henüz başlamamış. İlk Meclis, ikinci yılının 40. toplantısını yapıyor. İşte bu toplantıda "yerli kumaş giyilmesi hakkında kanun tasarısı"nın —İktisat Komisyonu'nun buna ilişkin raporu ile birlikte— görüşülmesine başlanıyor. Yedi maddelik tasarının altında o zamanki kabinenin bugün de tanınıp bilinen üyelerinden şu imzalar var: İcra Vekilleri Heyeti Reisi ve Müdafaai Milliye Vekili, Fevzi (Çakmak), Maliye Vekili Ferit (Tek), Maarif Vekili Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Sıhhiye Vekili Dr. Refik (Saydam) ve İktisat Vekili Mahmut Celâl (Bayar).

Bu tasarının en önemli bölümü, birinci maddesiyle gerekçesidir. Öbür maddeler ceza yaptırımlarını ve uygulama kurallarını düzenliyor. Tasarının birinci maddesi, bugünkü Türkçe ile şöyledir(*):

"Madde: 1- Büyük Millet Meclisi üyeleriyle bütün hükümet memurları ve görevlileri, jandarma, belediye başkan ve üyeleriyle genel meclis üyeleri, okulların kadın ve erkek öğretmenleri ve yatılı okul öğrencileri yerli kumaştan elbise giymek zorundadırlar. Bu yasanın yayımlandığı tarihte yabancı kumaşından yapılmış elbisesi bulunanların elbiseleri bağlı bulundukları dairelerin başkanlarınca damgalanarak özel bir deftere yazılacak ve bu elbiseler eskiyinceye değin kullanılıp giyilecektir."

Uygulama güçlüğü ve hele ikinci cümlesindeki deyim biçimi bakımından çocukça denebilecek derecede basit ve romantik olan bu maddenin kısa gerekçesi, iktisadi bakım-

(*) Yerli kumaş tasarısının görüşme ve tartışmaları için bakınız: TBMM Zabit Cerilesi Devre I, cilt 10 s. 428-448, cilt II, s. 13-26.

dan bugün de az çok geçerliği olacak ölçüde ciddidir. İktisat Vekili Mahmut Celâl'in (Bayar) önerisi üzerine Meclis'te okunan gerekçe şöyledir:

"Ülkemizde iptidai madde pek bol durumda bulunduğu halde türlü neden ve etkenlerle bunları mamul bir duruma getiremiyoruz. Bu gibi maddeler üzerinde Avrupa'da süregelen bunalım da ihracata engel olmaktadır. Anadolu'nun çoğu yerlerinde ilkel bir biçimde de olsa, mevcut olan tesislerle dokunan kumaşların bugünkü gereksinmelerimizi sağlayabileceği, yapılan incelemeden anlaşıldı. İptidai maddelerimizin en önemlilerinden biri olan yapağı ve tiftiğin mamul halde tüketimi için bu yerli dokumalarımızın korunması pek gereklidir. Hem bu amacı elde etmek hem de dışarıya akan paramızın içerde kalmasını sağlayabilmek için aşağıdaki yasa maddeleri düzenlenmiştir."

Bu gerekçenin ardından yasa tasarısı da okunduktan sonra görüşmeler şöyle başlıyor:

Ragıp (Kütahya) — Efendim, memlekette herkesin yerli kumaş giymesi için yasa koymak (...) ülkenin yüksek çıkarlarına uygun olduğundan, pek çok takdire değer. Ancak çözümlenmesi gerekli birtakım sorunlar vardır. (...) Memleketimizin pek çok yerinde halk yerli kumaş dokuyor. Bu kumaşların büyük bir kısmı ilkel bir durumdadır (...), köylüler giyerler (Biz de köylüyüz sesleri). Müsaade buyrun rica ederim, köylüler kendileri dokur, kendileri giyerler diyorum. Biz köylü değiliz demiyorum.

Tunalı Hilmi (Bolu) — Köylülere hakaret etmek istiyorsunuz.

Ragıp (Kütahya) — Ben köylülere hakaret etmiyorum. Kendileri dokur, kendileri giyer diyorum.

Yahya Galip (Kırşehir) — Canım köylüler hakkında söz söylenmez mi?

Ragıp (Kütahya) — Şarlatanlık etmek isterler (sözümü geri al sesleri).

Abdülkadir Kemali (Kastamonu) — Şarlatan kendisidir.

"Tunalı Hilmi (Bolu) —Şarlatan diye kime söylüyorsun, Meclis'e değil mi?

Ragıp (Kütahya) — Bana köylüleri tahkir etti, diyenlere.

Tunalı Hilmi (Bolu) — Onlar da şarlatan değildir.

Ragıp (Kütahya) — Peki sözümü geri aldım (...). Şimdi efendim köylülerin giydikleri kumaş önemli bir miktar tutuyor. Memleketimizde çıkan kumaş miktarından bunu çıkaracak olursak geri kalacak olan miktar memur ve öğretmen sınıfının tümüne ihtikâr yapılmaksızın gerçek fiyatıyla verilebilecek mi?

Besim Atalay (Kütahya) — İğneden ipliğe kadar her şeyi Avrupa'dan almak uygun mudur? (...) Birdenbire yüksek sanayi kurulamaz. Herhalde el tezgâhlarından başlayacaksın, ondan sonra yavaş yavaş fabrikalara varacaksın... Yerli kumaşa ne olmuş? Bunları giyelim efendiler.

İktisat Vekili *Mahmut Celâl (Bayar)* (Saruhan) — (...) Görüyorum ki esas bakımından bu yasaya karşı olan hiçbir kimse yoktur. Yalnız uygulama olanağı konusunda duraksıyorlar. Ben bir iktisat vekili sıfatıyla arzediyorum ki, sunduğum bu kanunun uygulanmasında duraksama imkânı yoktur... Malatya'da yapılmış bir fabrika var, yılda yüzelli bin metre kumaş yapıyor. Dünya Savaşı sırasında orduya 2.5 milyon metre vermiştir. Buna benzeyen fabrikalarımız vardır. İtiraf ederiz ki herkesin ince zevkini karşılayacak nefis biçimde değildirler; fakat bilgi isteğe bağlıdır. Bugün malımıza istek gösterilirse gelişme olur. (...) Bu nedenle bunun kabulünü teklif ederim...

Bu genel görüşmeler yeterli görüldükten sonra maddelerin görüşülmesine geçiliyor.

Hakkı Hami (Sinop) — Şimdi efendim bu yasa maddesi yalnız memurlar için olmalı, Osmanlı uyruklu herkes yerli malı kumaş giymekle zorunlu kılınmalıdır. Bunu sağlamak hükümetin görevidir.

Ali Şükrü (Trabzon) — İktisat Vekili Beyefendi burada açıklamaların en önemli bölümünü ihmal ettiler. Bu konuda hükümetin iktisat politikası nedir? Avrupa kumaşını yasaklayacak mıyız? Yerli kumaş üretimi için hükümet monopol mü yapmak istiyor? Kişilerin eline mi bırakıyorsun? Ne yapacak bunu anlamıyorum. (...) Cebri olarak halkın bir kısmı üzerine sen şunu yapacaksın, bunu yapmayacaksın demek caiz değildir (Bu kanuna ihtiyacımız var sesleri). Efendi, bu, milletin ruhundan doğmalıdır. Bunu size arzedeyim (Doğdu, doğdu sesleri).

Süleyman Sırrı (Yozgat) — Maddeye "Her sınıf memurlar için resmen kabul edilmiş örnek gereğince" fıkrasının eklenmesini öneriyorum.

Nafiz Bey (Canik-Samsun) — Efendim (...) Bu yasa bugüne kadar gecikmiştir. (...) Ben her şeyden önce Avrupa kumaşlarının memlekete ithalinin kesin olarak yasaklanmasını öneririm. O vakit hemen memleket içindeki üretim çoğalacak, hatta memleketin ihtiyacı kendi kendine sağlanacaktır.

Refik (Koraltan) (Konya) — Maddenin olduğu gibi kabulü taraflısı olmakla birlikte bunun uygulanmasında başarı sağlanabilmesi için herhalde bunu koruyacak bir gümrük tarifesinin Meclis'e getirilmesi gereklidir.

İktisat Vekili *M. Celal (Bayar)* (Saruhan) — (...) Bu, yakında yüksek kurulunuza gelecektir.

Abdülkadir Kemalî (Kastamonu) — (...) Maddeye Büyük Millet Meclisi üyeleri de konmuş, başka bir maddede ise ceza var. Bu ceza biz Meclis üyeleri için söz konusu edilmemiş. Şu halde bu maddeden Meclis üyelerini büsbütün kaldırmak uygun olur. (...) Bir de damgalama

meselesi çok tuhaf. Elbisemi bir bohça içinde elime alıp götüreceğim, filan yerde damgalattıracağım. Bu memurlar için de başkaları için de pek tuhaftır.

Dr. Abidin (Lazistan-Rize)— Avrupa'dan kumaşlar getirip fantezi şeyler ile yaşayacağımıza böyle kaba şeylerle yaşayalım. Bu kravatın ne lüzumu var. Sonra efendim Abdülkadir Kemali Bey dediler ki, Büyük Millet Meclisi azalarım mecbur kılmayalım. Ben mecbur kılalım diyorum. Evvela biz numune olalım, evvela biz gelelim, şayaklı, kebeli, abalı, şahıslar olalım: Herkes bizi görsün ve biz herkese öncü olalım. Hatta tek örnek (giyelim)...

Sırrı (İzmit) — Sonra asker zannederler.

İsmail Remzi (Isparta) — Reis Bey, Abidin Bey kravatını şimdi kürsüde çıkarsın boynundan (Kravatı çıkar sesleri).

Dr. Abidin (Lazistan-Rize) — İşte kravatımı çıkarıyorum (Yaşa sesleri, alkışlar). Bir daha giymeyeceğime namusumla söz veriyorum.

Hüseyin Avni Ulaş — Kanunlar uygulanabilir durumda olmalı. Uygulanamayan yasalar kanunsuzluk doğurur (...) Bu ahlaki mesele kanunla olmaz.

İktisat Vekili *Mahmut Celâl (Bayar)* (Saruhan) — 30 yıl önce başlasaydık memleketin çeşitli yerlerinde yüzlerce fabrika olurdu.

Musa Kâzım Efendi (Konya) — (...) Kanunun olduğu gibi kabulünü teklif ederim.

İktisat Encümeni Raportörü *Halil İbrahim* (Antalya) — Gerçi cezaya Büyük Millet Meclisi üyeleri girmiyorsa da bu yasada onların da bulunması gereklidir. Kendini bilen bir vekilin kamuoyuna karşı yerli malı giymesi zorunludur.

İktisat Vekili *Mahmut Celâl (Bayar)* (Saruhan) — Ali Şükrü Bey, iktisat politikamızın ne olduğunu sordular. İktisat politikamızın özellikle sanayie ilişkin bölümünde ül-

kemizin himaye usulünde yürüyebileceğini ve bundan başka kurtuluş çaresi olamayacağım bildirmiştim. Bunu tekrar ediyorum.

Tunalı Hilmi (Bolu) — Yaşasın yerli malı, yaşasın yerli malı.

Görüşmelerin yeterliliği için önerge veriliyor ve kabul ediliyor. Gürültüler arasında birinci madde kabul edildikten sonra ceza meselesine geçiliyor ve çok uzun tartışmalar yapılıyor.

1 Ocak 1921 tarihinden, 23 Haziran 1921 tarihine değin çeşitli günlerde uzun süre tartışılan bu tasarı en sonunda Şebinkarahisarı Mebusu Ali Sururi Efendi'nin önerisi üzerine Adalet ve İktisat komisyonlarına gönderiliyor.

Mazhar Müfit Bey bağırıyor: "Uyumamak şartıyla."

İktisat Vekili *Mahmut Celâl (Bayar)* (Saruhan) — Bendenize bu kanunu tevdi ederken uyumamak şartıyla tevdi buyurmuştunuz. Şimdi komisyona da uyumamak şartıyla yollamanızı rica ederim (İvedilikle sesleri).

Böylece bu tasarı "uyumamak şartıyla" komisyonlara gidiyor ve orada bir daha hiç uyanmamacasına rahat bir uykuya dalıyor.

Hiçbir şeyden haberi olmayan Mehmetçik ise bu sırada cephelerde savaş sürdürüyor ve büyük tehlikeli düşman taarruzunun kara bulutları ve onların arkasında Sakarya utkusunun (zaferinin) ışıkları, ufukların pek az gerisinde bulunuyordu.

10) İstiklâl Marşı'nın Kabulü: Türk Devleti için bir istiklâl marşı hazırlanması düşüncesi öteden beri mayalanıyordu. Sonunda istiklâl marşı güftesinin (metni) yazılması için Millî Eğitim Bakanlığı'nca yarışma açıldı ve gelen metinler ön seçimden geçirilerek birkaçının Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulmasına karar verildi. Karesi (Balıkesir) Milletvekili Hasan Basri Bey (Çantay) o günkü ikinci oturumda bir önerge vererek İstiklâl Marşı güf-

tesinin Antalya Milletvekili Hamdullah Suphi Bey (Tanrıöver) tarafından okunmasını istemişti. Ancak o gün daha önce Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa ikinci toplantı yılı açış konuşmasını yaptı ve Meclis'çe 23 Nisan 1920 tarihinden o güne değin yapılmış olan işleri ve bundan sonra yapılması gerekenleri anlattı. Paşa başkanlık kürsüsünde yerini alınca Genelkurmay Başkanı ve Batı Cephesi Komutam, Edirne Milletvekili İsmet Paşa (İnönü) bir söylev vererek cephedeki durum üzerinde bilgi verdi. Daha sonra birkaç milletvekili Meclis'in ikinci toplantı yılının açılması dolayısıyla kutlama niteliğinde konuşmalar yaptılar. Başkanlık kürsüsünde bulunan Mustafa Kemal Paşa İstiklâl Marşı'nın güftesinin Hamdullah Suphi Bey tarafından Meclis kürsüsünden okunmasını isteyen Hasan Basri Bey'in önergesini oya koydu, önerge kabul edildi. Hamdullah Suphi (Tanrıöver) kürsüye gelerek henüz yazarı açıklanmayan bugünkü İstiklâl Marşımızın güftesini konuşma kürsüsünden coşku ile okudu. İki gün sonra, 12 Mart 1921 günü, ikinci oturumda Maarif Vekili (Millî Eğitim Bakanı) Hamdullah Suphi (Tanrıöver) istiklâl marşı yarışmasına katılanlar üzerinde açıklamalar yaptı ve sonuçta şair Mehmet Akif (Ersoy) tarafından yazılmış olan metin Hamdullah Suphi Bey tarafından tekrar kürsüde okunarak büyük alkışlarla kabul edildi.*

11) "23 Nisan"ın İlk Yıldönümünde Milliyetçi ve Mukaddesatçılar: Bilindiği gibi; her yıl 22 Nisan'ın öğleden sonrası ve 23 Nisan gününün tümü ulusal bayram olarak kutlanır. Bu günlerin ulusal bayram olduğu, 27/5/1935 tarih ve 2739 sayılı kanunun 2/B maddesinde yazılıdır. Böyle olmakla birlikte, 23 Nisan'ın bayram olması çok da-

(*) TBMM Zabıt Ceridesi Devre 1, cilt 9, s. 81-90

ha eski bir tarihten, 23 Nisan 1921'den gelir. Anlatayım:

Tarih, 23 Nisan 1921. Günlerden cumartesi. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin toplanmasının birinci yıl dönümündeyiz. Meclis gündeminde Saruhan (Manisa) Milletvekili Refik Şevket (İnce) ve onbir arkadaşının bir yasa önerisi, bir de İçel Milletvekili Şevki Bey'in bir önerisi var. Her ikisinin amacı da birbirinin aynı:

23 Nisan gününün Ulusal Bayram olmasını istiyorlar.

İçel Milletvekili Şevki Bey, önerisinde şöyle diyor:

"Büyük Millet Meclisi Yüksek Başkanlığı'na;

Hayat ve bağımsızlığımızın korunması için Türk Ulusunun savaştığı büyük devrime rastlayan 23 Nisan 1336 (1920) gününde Büyük Millet Meclisi kurularak ulusun yazgısıyla ilgili işlere elkoymuş bulunduğu mutlu bir gün olduğundan, halkın yüreğinde yüceltmek için bu tarihin resmi günlere giren bir bayram günü olmasını öneririm."

Refik Şevket (İnce) ve arkadaşlarının yasa önerisi de harfi harfine şöyle:

Madde 1 — Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilk yevmi küşadı olan 23 Nisan âyâdı milliyedendir.

Madde 2 — Tarihi kabulünden muteber olan işbu kanunun icrasına B. Millet Meclisi memurdur.

23 Nisan 1921'de yani ilk toplantısından tam bir yıl sonra, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde bu önerilerin görüşülmesine başlanıyor.

Başkanlık makamında Birinci Reis Vekili Hasan Fehmi Bey oturuyor.

İlk sözü Konya Milletvekili Vehbi Efendi alarak şöyle konuşuyor:

Vehbi Efendi (Konya) — Efendim, ulusal amacımıza ulaşmak için başlangıç sayılan bugün, gerçekten bizim ulusumuz için mutlu bir gün olacaktır (İnşallah sesleri). Fakat gerçek gayemize ulaşmamız, düşmanlarımıza gücü-

müzü gösterip, özellikle İzmir'e o mübarek bayrağımızı diktiğimiz günde olacaktır (O da başka bir gün, sesleri). Efendiler, bu gibi bayramlar ulusun yüreğinden doğar. Dış görünüşüyle, nümayiş yapmakla bayram olmaz. Böyle nümayişlerle ulusun manevi gücünü kuvvetlendirmek, desteklemek istersek, bunlar geçicidir. Bunlarla güçlendirilemez, rica ederim. İçinizde bir tek Hıristiyan yoktur. Ezânı Muhammedî okunuyor da katiyen aldırış etmiyoruz. Eğer ulusun gücünü artırmak, moralini yükseltmek istersek, onu itikat noktasından yukarı kaldırmak çaresine bakalım.

Yahya Galip (Kırşehir) — O başkadır efendim.

Vehbi Efendi (Konya) — Nasıl başka? Bugün nümayişlere önem verilmez, bu konuda yapılacak bir şey yoktur. Ulusumuz millî amacını tam olarak elde ettiği gün yüzünde gerçek bir bayram yaşatır... Rica ederim, böyle kanuna ne ihtiyaç vardır?

Feyzi Efendi (Malatya) — Geçen yıl Ankara'ya sekiz saatlik yerde savaş oluyordu. Biz burada üzüntü ile oturuyorduk. Hamdolsun bu yıl askerlerimiz daha ileri gitmiştir.

Vehbi Efendi (Konya) — Efendiler, bayram, gösteri bir şey yapmaz. Söyleyeceğim budur efendiler.

Feyzi Efendi (Malatya) — Kutsal günleri takdir etmezsek o günlerin değeri kalmaz.

Yahya Galip Bey (Kırşehir) — Hoca Vehbi Efendi hiçbir vakit doğru düşünmüyor. Müsaadenizle söyleyeceğim, eğer sizin fikrinizi bu ulus taşımış olsaydı, bu Meclis toplanmazdı. Bu, öyle bir ulusal bayramdır ki, bunun üzerinde hiçbir bayram düşünülemez. Millet kurtuluş ve mutluluk berâtını o gün almıştır. (...) Hoca efendi hazretleri, bugünü gökteki melekler bile yüceltiyor, siz ne için yüceltmek istemiyorsunuz? (...) Sizi buraya gönderenler İngilizler idi. Siz buraya kendiliğinizden gelmediniz.

Başkan — Rica ederim, Yahya Galip Bey.

Yahya Galip Bey (devamla) — Bu bir gerçektir efendim. Efendi hazretleri buraya İngilizlerin vasıtasiyle ve aynı zamanda özel trenle gelmiştir.

Hamdi Namık Bey (İzmit) — Ben de şahidim.

Tunalı Hilmi (Bolu) — Evet İngilizler göndermişti. (Şiddetli gürültüler).

Yahya Galip Bey (devamla) — Ne patırdı ediyorsunuz efendiler? Benim sözümü dinlemek zorundasınız. Ben kimseye hakaret etmiyorum. Ne vakit böyle bir millî bayram olur, memleketin sevinçli anları olur, bunun içine "ahlâkı İslâmiye" sokarlar... Her gün her fırsattan yararlanarak temcit pilâvı gibi bunu söylemekten ne çıkar? Ben anlamıyorum.

Mahmut Celâl (Bayar) (Saruhan) — (...) Bütün insanlığın hain ve rezil düşmanı olan İngilizler son Hilafet makamına da saldırdılar. Papaz Fru adında bir casus, ne yazık ki, bugünkü Padişahı avucunun içine almış.

Neşet Bey (İstanbul) — O da onun gibidir. Kahrolsun.

Mahmut Celâl Bey (devamla) — Efendiler, her gerçeği açık olarak söylemek zamanı gelmiştir. (...) Biz tutsaklığı kesin olarak reddediyoruz. Bağımsız olarak yaşadık ve yaşayacağız. Bu bizim hakkımızdır. Rica ederim bu, bütün İslâmlar için büyük bir gün değil midir? (Hayhay sesleri).

Ali Şükrü (Trabzon) — Efendiler, hisleriniz gergin, beni sükunetle dinleyiniz. (...) Vehbi Efendi ve yüce arkadaşları ulusun seçmenleri tarafından buraya gönderilmişlerdir. (...) Sanıyorum ki, biz kutsal savaşımızın daha başındayız. Boynumuza takılmak istenen tutsaklık halkasını atmak istiyoruz ve atacağız. Fakat bugün mü, yarın mı, bir yıl sonra mı, onu Allah bilir. (...) İşi bütün ulus yaptığı halde bu başarı doğrudan doğruya bize mi aittir?

Meselâ bir ordunun başarısı bir kumandana mı ait olacak? Meclis'in kendi kendine: "Ben bu işi yaptım, 23 Nisan'da burada toplandığım gün için bugünü bayram yapıyorum; bugünü siz de bayram yapın" demesi uygun değildir sanıyorum.

Feyzi Efendi (Malatya) — Pek yanlış söylüyorsunuz.

Ali Şükrü Bey (devamla) — (...) Duygusallıkla uğraşmayalım. Birtakım duygusal gösterilerle vakit geçirmeyelim...

Muhittin Baha (Bursa) — Efendim, 22 Nisan ile 23 Nisan arasındaki farkı düşünmek, bugünün millî bir bayram günü olup olmadığına dair kesin karar vermek için iyi bir ölçü olur. 22 Nisan'da, bize hıyanet etmiş, yüksek Halifelik ve Saltanat makamına tecavüz etmiş bir adam (yani Sultan) ve onun takımı vardı. Ulus başsızdı. (...) Ulus burada 23 Nisan'da ilk sözünü söyledi ve bu ulusal dâvaya atıldı, yoktan bir ordu çıkardı. Dağılan halkı bir araya topladı. Milletin başına musallat olan Halifeyi orada yalnız bıraktı. Müslüman âlemini ve halkını buraya bağladı. (...) Bu nedenle yalnız Türklerin, yalnız Anadolu'nun değil, bütün İslâm âleminin hayatını, geleceğini kurtaracak bir ulusun temellerini 23 Nisan'da attı, efendiler; (Bravo sesleri ve alkışlar) (...) Biz bugünü millî bayram yapmakla şerefi kendimize özgülemiyoruz. Biz ne yaptık? Yapan ulustur.

Müfit Efendi (Kırşehir) — (...) Efendiler, bugünün bir millî bayram olması gereklidir. İki gün önce Afgan Elçisi Sultan Ahmet Han'ı karşılamak için gitmiştim. O zat demişti ki, "Elliyedi gündür 23 Nisan'a yetişmek için menziller aşarak geliyorum; beni Tanrı bunda başarıya ulaştırdığı için sevinçliyim ve Afganistan'ın Müslüman halkı da sevinçlidir" diyor. İşte İslâmın millî bayramı olan bugünü kutsallaştırmalı ve bugünü her bayramdan daha say-

gıdeğer olarak kabul etmeliyiz, efendiler (Şiddetli alkışlar).

Refik Şevket (Saruhan) — (...) Koca tarihi canlandırmak şerefini, koca bir tarihi yeniden yaşatmak görevini üzerine alan Meclisimiz, bugünü elbette ve elbette değerlendirecek ve kutsallaştıracak ve bunu torunlarına yadigâr bırakacaktır. Buna inandığım içindir ki, Yüksek Kurulunuza, bu önerinin oybirliğiyle kabulünü teklif ettim. (...) Sayın Kuruldan bu önerimin oybirliğiyle kabulünü rica ediyorum.

Refik (Koraltan) (Konya) — (...) Efendiler, 23 Nisan tarihinden önce düşmanlarımızın bizim için sürekli olarak söyledikleri "Türk ulusu bağımsızlığa lâyık değildir" sözünü, işte bu büyük güne ulaşmakla yalanlıyoruz ve bunu bugünkü toplantı çözümlemiştir. Bugünün âyadı milliyemizden biri olmak üzere kabulünü rica ederim.

Tunalı Hilmi (Bolu) — Efendim, millî bayramdır. Türkçe olsun.

Abdülkadir Kemalî (Kastamonu) — Efendim, millî bayram olsun.

Başkan — Efendim, *millî bayram* olarak düzeltilmesi teklif ediliyor. Kabul edenler lütfen el kaldırsın. Kabul edildi. Efendim, kanun teklifinin bütününü kabul edenler el kaldırsın. Kabul edildi. Efendim, şimdi kabul ettiğimiz kanun gereğince (bugün resmi tatil olduğundan) pazartesi günü toplanılmak üzere oturumu kapıyorum(*).

(*) Yasa önerisi, görüşme ve tartışmalar için bakınız: TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I. cilt 10. s. 70-74

12 Eylül 1980 darbesinden sonra Org. Kenan Evren'in başkanlığındaki Millî Güvenlik Konseyi çıkarttığı bir yasa ile 23 Nisan Ulusal Egemenlik Bayramı'nı resmi bayramlar arasından çıkardı ve o yıl bu bayram resmi olarak kutlanmadı. Bu, büyük bir tarihsel yanılgı ve gafletti. 18 Nisan 1981 tarihinde yazdığım bir yazıda ulusal egemenliğin kuruluşunu hiçe sayan bu davranışı eleştirmiş ve umarım torunlarımız 23 Nisan gününü yeniden resmi bayram olarak kabul eder demiştim. Temsilciler Meclisi kurulduktan sonra üyelerden Erzincan Temsilcisi Kur. Alb. Abdülbaki Cebeci bu yoldaki eleştiriden esinlendiğini bildirerek, Meclis'e bir önerge verip 23 Nisan Ulusal Egemenlik Bayramı'nın yeniden resmi bayram ve tatiller arasına konulmasını istedi; bu istek Temsilciler Meclisi'nce kabul edildi ve tasarı onaylanmak üzere Millî Güvenlik Konseyi'ne yollandı. Konseyde Başkan Org. Kenan Evren'in bu tasarıyı önemsemediğini gösteren sözlerine karşın, yasa tasarısı onaylandı ve böylece bir yıl atladıktan sonra 23 Nisan Ulusal Egemenlik Bayramı yeniden resmi bayramlar arasına girdi.

12) Seçim Sistemi Tartışması: Anayasa görüşmeleri sırasında en uzun, en önemli ve en sert tartışmalar, seçim sistemi, köylü ve halk konusu üzerinde olmuştur. Anayasa Özel Komisyonu Raportörü İsmail Suphi Soysallı, köylüye ve halka ilişkin olarak hazırladığı tasarıyı Meclis'in 18 Kasım 1920 tarihli 99. toplantısında ilk kez şu sözlerle sunuyor:

"Arkadaşlar; bize 'halkçılık programı' adı altında hükümetçe yaklaşık olarak bundan iki ay önce gönderilmiş olan ve tarafınızdan kurulmuş Özel Komisyonca 'Anayasa Ön Tasarısı' adı altında Yüksek Meclisinize sunulan yasa tasarısının görüşmelerine bugün başlıyoruz. Bu an memleketimizin yönetim ve siyaset tarihinde, hiç kuşkusuz, olağanüstü bir andır. Ülkenin dört bir yanı ateşe verilmiş olduğu bir sırada, beş-altı cephede birden savaştığımız bir sırada, Yüksek Meclisinizin bu kadar önemli bir yasa tasarısını görüşmeye başlamış olmasından dolayı ben, sizinle birlikte kendimi mutlu sayarım. Böyle bir ana eriştiğim için Tanrı'ya hamdü şükür ederim"[1].

Özel Komisyon Raportörü'nün Meclis Genel Kurulu'na bu sözlerle sunduğu 21 Ekim 1920 tarihli raporun altında sadece Komisyon Başkanı İzmir Mebusu Yunus Nadi ve raportör Burdur Mebusu İsmail Suphi Soysallı'nın imzaları vardı[2].

Bu raporun seçim sistemiyle ilgili 4. maddesi harfi harfine şöyledir:

"Büyük Millet Meclisi, iller halkınca, meslekler erbabı (yani her sınıf halk) temsil edilmek üzere, doğrudan doğruya seçilen üyelerden oluşur"[3].

Anayasa Özel Komisyonu'nun raporunda bu maddeye ilişkin şu gerekçe pek ilginçtir:

"Büyük Millet Meclisi üyelerinin her vilayette meslek erbabı temsil edilmek üzere seçilmesi —ki bu yöntem ile hem halkın şimdiki iki dereceli seçimden doğrudan doğ-

ruya tek dereceli seçime geçmesi, hem de genel refahın ve ülkenin bayındırlık ve esenliğinin sağlayıcısı olacak biçimde, çalışanların ve emekçilerin tümünün temsil edilmesi ve böylece de halk sınıflarının kendi ihtiyaçları ile doğrudan doğruya uğraşması gibi yararlar elde edileceği— düşünülmüştür. Bu yöntemi gerçekleştirecek Seçim Kanunu ile Büyük Millet Meclisi'ne her ilden, şimdikine oranla birkaç kat fazla sayıda mebus seçileceğinden, Meclis bu kalabalık ile ancak sayılı bir süre kongre halinde toplanarak iç ve dış politikada düşüncesini ve genel yönü belirttikten sonra, onun yerine, yasama ve Yürütme erkine sahip küçük bir Meclis sürekli olarak çalışacaktır."(4).

Görülüyor ki, Özel Komisyonun önerisine göre seçim tek dereceli olacak ve bu seçimde bütün halk sınıfları temsil edilmek suretiyle büyük bir şûra kurulacak; o şûra, belirli zamanlarda toplanıp politikaya yön verecek ve dağılacak; yasama ve yürütme erkine sahip küçük bir Meclis ise memleket işlerini yürütecektir. Meclis'e sunulan tasarıdaki "mesleki temsil" deyiminden anlaşılan budur.

Bu konudaki tartışmalardan önemli bölümleri, Tutanak Dergileri'nden alarak aşağıya aktarıyorum:

Dr. Abidin (Lâzistan - Rize) — Sayın arkadaşlar; şimdiye değin örneği görülmemiş güçlü ve bütün anlamiyle ulus için hayatını feda edecek olağanüstü bir Meclis kurduk (...) Olağanüstü işler görmemiz lâzımdır. Fakir halka bu hakkı, yani mesleki temsili vermeliyiz (...) Köylü diyor ki: "Senin hakkın yoktur; çünkü benim sayemde büyüdün, benim sayemde geldin başıma sivrildin, belâ oldun. Onun için bana bırak. 600 yıldır beni idare ettiğin zaman ne yaptın? Yol mu yaptın? Beni mi düşündün? Beni bırak, kağnıları da kaldıracağım, şimendifer, elektrik,

(1) TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, cilt 5, s. 363.
(2) TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, cilt 5, s. 369
(3) TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, cilt 5, s. 370
(4) TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, cilt 5, s. 369.

tramvay yapacağım; ısınmak için kalorifer de yapacağım. Bu büyük ve olağanüstü Meclis bana bu hakkı vermezse, nankörlük etmiş olur ve millet bunu zorla alır[5].

Mehmet Şükrü (Afyonkarahisar) — Az çok herkes emeğiyle geçinir; bir çiftçi, bir doktor, bir esnaf emeği ile geçinir, kısacası şu gözünüzün önünde gördüğünüz sınıf hep emeğiyle geçinir. Bu emeğe dayanmak lâzımdır. Memleketin bütün yükleri çalışanlar üzerine yüklenmiştir ve onların omuzları üzerindedir[6].

Feyzi Efendi (Malatya) — (...) Emekçilere emekçi hakkını veriniz. Aylâk, uyuşuk, boş duran adamın burada yeri yoktur (...) Madem ki ulusun gerçek temsilcisi olarak bir kurul arıyoruz; emekçiler de gelecek, çift sürenler de gelecek. Evet, bugün onlar da gelecektir. Ben çok çiftçi biliyorum ki, bu çifti yüz paraya sürüyor, bin kütüğü yüz paraya kırıyor. Evet şimdiye değin onların hakkı verilmedi. Zaten bizim çektiğimiz nedir biliyor musunuz? Herkesin hakkını vermedik, zulmeyledik. O zulümdür ki bizi yıktı[7].

Hulusi (Afyonkarahisar) — Vasıtasız seçim, genel oy demektir. Bundan birçok tehlike doğar. Böylece halkı yeniden aldatmış oluruz. Burada ağalar Meclisi yapmayıp herhalde halkı temsil için mesleki temsil kabul edilmelidir. Fakat bir köyde on tane yumruklu kartal bulunur[8].

İleriki görüşmelerde Şebinkarahisar Mebusu Mustafa Bey söz alarak halkı 1) Aydınlar sınıfı (yani memurlar, emekliler, avukatlar); 2) İkinci sınıf (yani eşraf ve ileri gelenler, sarıklı hocalar, tüccarlar); 3) Üçüncü sınıf (yani emekçiler) olmak üzere üç sınıfa ayırıyor ve şöyle konuşuyor:

"Birinci, ikinci tabakaların geçimini sağlayan ve bin

(5) TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, cilt 5, s. 410
(6) TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, cilt 5, s. 411
(7) TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, cilt 5, s. 415
(18) TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, cilt 5, s. 417.

türlü zahmet ve eziyete katlanarak Hazine'yi dolduran, düşmanın top güllelerine göğüs geren ve büyük çoğunluğu teşkil eden, üçüncü tabakadır. Benim kanıma göre, halkçılık ile kastedilen halk bu üçüncü tabaka halkı olacaktır ve bu kanunda söz konusu olan da bu tabaka (yani sınıf) olmak gerekir. Şimdi görüşme konusu olan mesleki temsil sırf bu üçüncü tabakanın hakkını korumaya ilişkin sistem demektir"[9].

Yahya Galip (Kırşehir) — Birinci maddede diyor ki: Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir. Bunu biz mi veriyoruz, yoksa almış mıdır? (Almıştır sesleri) Ben diyorum ki, millet kendi egemenliğini kendisi almıştır. Biz vermiyoruz. Bunların haklarını korumak için mi mesleki temsili kabul ediyoruz? Onların hakları zaten korunmuştur (değildir sesleri)[10].

Yunus Nadi (İzmir) — (Anayasa Özel Komisyonu Başkanı) Mesleki temsil, memurları ortadan kaldırarak, yerine diğer memur olmayan adamları koyacak değildir. Mesleki temsili kabul etseniz de, elbette memleket içersinde bir idare olacak ve o idare birtakım adamlar tarafından yönetilecektir; o adamlar memurlar sınıfını yine teşkil edecektir. Mesele idare değildir. Mesele, şimdiye değin yürürlükte olan "hükümetin hâkimiyet zihniyeti" yerine "halkın egemenliği zihniyetini" koymaktadır[11].

Halil İbrahim (Antalya) — Bir kimsenin başkasını, azle ve vekâlet vermeye yetkili olmak üzere vekil yapması mümkün değil mi? Emin olun seçim olacağı zaman kimse gelmiyor. Doksan defa seçim yapılıyor gelmiyor. Kim mebus olursa olsun diyor. Onun için ağalardan birine v let veriyor. (...) Kısacası benim düşünceme göre zaten di uygulanmayacak olan bu yasanın görüşülmesi...

Dr. Abidin (Lâzistan - Rize) — Sayın kardeşler; olağanüstü durumlar karşısında olağanüstü zamanlarda, olağanüstü unutulmaz büyük işler yapılıyor. Biz hâlâ kendi-

mizden korkuyoruz. Yani kendi mevkiimizden, kendi oturduğumuz yerden korkuyoruz. Aman terketmeyelim. Burası pek tatlı geldi.

Mesleki temsil esasına dayanan tek dereceli seçime ilişkin 4. madde üzerindeki tartışmalar böylece uzayıp gidiyor ve en sonunda 30 Kasım 1920 tarihli 106. toplantıda İzmit Mebusu Hamdi Bey'in *"Bugün için uygulanma olanağı bulunmadığına inandığım 4. maddenin tasarıdan çıkarılmasını öneririm"* biçimindeki önergesi oya konuyor ve kabul edilerek seçim sistemine ilişkin 4. madde Anayasa tasarısından çıkarılıyor ve iki dereceli seçim sistemi eskisi gibi kalıyor.

13) Şehzade Abdülmecit Efendi'den TBMM Başkanlığı'na Gönderilen Mektup: 24 Aralık 1337 (1921) Cumartesi günü Meclis'in yaptığı gizli oturumda, Başkanvekili Dr. Adnan (Adıvar), Veliaht Şehzade Abdülmecit Efendi'den Meclis Başkanlığı'na bir mektup geldiğini, bunun üzerine yapılacak görüşmelerin gizli oturumda olmasını oya koydu ve bu öneri Meclis Genel Kurulu'nca kabul edilerek gizli oturuma başlandı. Abdülmecit Efendi'den gelen mektup okundu. Ne yazık ki, milletvekillerinin yazdığı Gizli Tutanak Dergisi'nde yalnızca "Şehzade Abdülmecit Efendi'nin mektubu okundu" tümcesi var, mektubun metni yok. Ancak sonraki bazı konuşmacıların sözlerinden bu mektubun, Osmanlı soyunun atası sayılan Süleyman Şah'ın mezarının bulunduğu yerin Türk Ulusu'nca düşman elinden kurtarılması dolayısıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bir teşekkür mektubu olduğu anlaşılıyor.

(9) TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, cilt 6, s. 121.
(10) TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, cilt 6, s. 122.
(11) TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, cilt 6, s. 122

İlk söz Mustafa Kemal Paşa'ya verildi. Paşa kürsüye gelerek şu kısa konuşmayı yaptı:

"Arkadaşlar; Şehzade Abdülmecit Efendi Hazretleri bundan önce de bir iki mektup göndermiştir. Ancak o mektuplar doğrudan doğruya benim şahsıma ait idi ve içeriği açık ve kesin anlatımlı olmaktan çok, meçhul sıygaları ile doluydu. Ben kendisine bir aracı ile gönderdiğim haberde, 'Benim şahsımın hiç önemi yoktur ve benim şahsımla ilişki kurmak hiçbir yarar sağlamaz. Soylu kişiliğiniz ulusumuzun temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi'ni tanımalısınız ve ancak Meclis'le ilişkide olmalısınız' dedim. Bugün gelmiş olan mektup doğrudan doğruya Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'nadır ve içeriğinde de duyduğunuz gibi, Meclisimiz 'Meclisi Kebiri Milli' deyişiyle kutlamak suretiyle ifade olunmuştur. Buna karşı yapılacak işlemi gizli celsede görüşmek uygun olur sanıyorum."

Gizli oturum başladı. Mektubu ve Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmasını dinleyen hoca ve hacı milletvekilleri, özellikle İlyas Sami Efendi (Muş), Vehbi Efendi (Konya), Emir Paşa (Sıvas), Hoca Feyzi Efendi (Malatya), Hoca Tevfik Efendi (Çankırı) bu mektuba bir yanıt verilip teşekkür edilmesini istediler.

Buna karşılık Hüsrev Bey (Trabzon), Osman Bey (Rize), Şeref Bey (Edirne), Celal Nuri Bey (Gelibolu), Hoca Müfit Efendi (Kırşehir) mektuba yanıt ve teşekkür yazılmasına karşı çıktılar. Şeref Bey (Edirne) uzunca konuşmasının bir yerinde şöyle dedi:

"Efendiler; 16 Mart 1919 tarihinde altı yüzyıl bütün Türk ve İslâm imanını yaşattığı İstanbul işgal oluyorken ve sizin oradaki vekilleriniz (yani İstanbul Mebusan Meclisi'ndeki üyeler) sürüklenirken bu Şehzade Efendi nerede idi? İzmit karşısında sizin yolladığınız inançlı Anadolu evlatları İngilizlerle çarpışırken ve Mehmetçiğin kurşu-

nu İngilizin kalbine girdiği vakit İstanbul hastanelerine gidip (onları) kutlayan bu Efendi idi; şimdi size mektup yazan Efendi.

Efendiler; siz dayanç (azim) ve inancınızla buraya toplandınız ve bir varlık yarattınız, ama Taymis muhabirine saltanatın veliahtı adına 'Sevr Antlaşması'nı uygulamaktan başka çare yoktur' diyen yine bu Efendidir."

Mustafa Kemal Paşa da son konuşması sırasında şöyle dedi:

"Demin arzettiğim özel ilişki sürerken (Abdülmecit Efendi'nin) Anadolu'ya gelmesini önerdim. Bana verdiği yanıtta, 'Ben burada bazı siyasal ilişkiler içinde girişimde bulundum. Bunların sonucunu bekliyorum' diyordu.

Efendim, bunların oğlu Ömer Faruk Efendi İnebolu'ya gelmişti; ben kendisini geri yolladım. Onun gelişinin babasının yahut kayınbabasının onayıyla olup olmadığını bilmiyorum. Bir 'Saltanat Cemiyeti' kurulmuş İstanbul'da; bazı belirtileri Anadolu'ya da yayılmaya başlamıştı. Tam böyle bir zamanda bir şehzadenin oraya gelmesini uygun bulmadım.

İkincisi de kişisel olarak Ömer Faruk Efendi'yi tanırım. Bana bazı mektuplar yazmıştı ve kendisiyle yakından temasta bulunan bazı arkadaşlarla da haber göndermişti. Bana yazdığı mektuplarda diyor ki: 'Ben oraya geliyorum. Ben oraya gelir gelmez, benim durumumu şimdiden saptayınız ve ben buradan birtakım insanlar getireceğim ve benimle birlikte kalacaklardır.' Doğrudan doğruya güttüğü amaç halife ve padişah olmak... Bunun mümkün olamayacağını kendisine söylemişler. Bunu kafasına koymuş. Oysa Ömer Faruk Efendi'yi buraya getirmek halife veya padişah yapmak söz konusu değildi. Belki de birçok karışıklıklara neden olacaktı. 'En iyisi, görevinizi İstanbul'da yerine getirirsiniz' demiştim. Yalnız ona demişler ki, gider gitmez bir olup bitti yaparsın ve millet her şeyi unu-

tur, büyük gösterilerle seni padişah yapar; o da buna güvenerek benim onayımı almaksızın gelmiş ve gerçekten İnebolu'ya çıktığı zaman, derhal İstanbul'a haber vermiş. Anlaşılıyor ki, Padişahın veya babasının onayıyla gelmiştir."

Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmasından sonra da görüşmeler sürdü. Konuşmalar bitince Başkanlığa iki önerge sunuldu. Beyazıt Milletvekili Dr. Refik Bey (Saydam) önergesinde şöyle diyordu:

"Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Şehzade Abdülmecit Efendi Hazretleri tarafından gönderilen mektuba yanıt verilmesine gerek yoktur. Açık oturumda ve 'Meclis'e gelen yazılar' arasında okunup gündeme geçilmesine karar verilmesini öneririm". Bu önerge oya sunuldu ve reddedildi. Çünkü daha önce hocalardan kimileri bu durumun ilk açık oturumda görüşülmesini istemişlerdi. Böylece Abdülmecit Efendinin mektubu, henüz kaldırılmamış olan saltanat ve hilafetin yararına propaganda aracı olarak gazetelere geçecekti. Herhalde gizli oturuma katılanların çoğunluğu bunu uygun görmedi ki, önerge kabul olunmadı.

İkinci önerge Gelibolu Milletvekili Celal Nuri Bey'in idi. Bunda şöyle deniliyordu:

"Görüşmenin yeterliğini ve bu mektuptan yalnız gizli oturumda alınan bilgi ile yetinilmesini öneririm."

Bu önerge oya sunuldu ve oy çoğunluğuyla kabul edilerek görüşmelere son verildi.(*)

14) Vahdettin'in Bir İngiliz Zırhlısıyla İstanbul'dan Kaçması ve Şehzade Abdülmecit Efendi'nin Halife Seçilmesi: Türkiye Büyük Millet Meclisi 18 Kasım 1922 Cumartesi günkü toplantısının dördüncü oturumunu gizli olarak yaptı. Başkanlık kürsüsünde, İkinci Başkan Dr. Ad-

(*) TBMM Gizli Celse Zabıtları Devre I, cilt 2, s. 522-527

nan (Adıvar) yer almıştı. Bundan önceki gizli toplantının tutanak özeti okunduktan sonra başkan ilk sözü, Bakanlar Kurulu Başkanı Hüseyin Rauf Bey'e (Orbay) verdi.

Rauf Bey: "Efendim, 17.11.1338 (1922) tarihinde İstanbul'dan Refet Paşa'dan bir telgraf aldık, onu okuyorum" diyerek şu telgrafı okudu:

"Vahidüddin Efendi bu gece saraydan ayrılmıştır. İstanbul Komutanı ve polis müdürünü soruşturma yapmak ve gerekli önlemleri almak üzere saraya gönderdim. Alacağım bilgileri ayrıca sunacağım. Vahidüddin, büyük bir olasılıkla baş mabeyincisi ve birkaç yakını ile birlikte İngilizlerin yardımıyla ortadan kaybolmuştur. (...)"

Bundan sonra Rauf Bey 17.11.922 tarihli Refet Paşa'dan gelen başka bir telgrafı okudu: "General Harrington'dan şimdi aldığım mektubu ve ilişikteki bildiriyi sunuyorum. Mektup örneği şöyledir:

'Bir örneğini ilişikte sunduğum resmi bildirisinde söylediği gibi, Vahidüddin kendisini İngilizlerin korumacılığına teslim ederek bir İngiliz savaş gemisiyle İstanbul'dan ayrılmıştır.'

Bildiri ise şöyledir:

Resmen açıklanır ki, Padişah (Oysa saltanat 1 Kasım 1922'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce kaldırılmış, Vahdettin'in üzerinde yalnız halifelik kalmıştı) bugünkü durum sonucunda özgürlük ve yaşamını tehlikede gördüğünden bütün İslâmların halifesi kimliğiyle İngiliz korumacılığını ve aynı zamanda İstanbul'dan başka bir yere götürülmesini istemiştir. Kendisinin isteği bu sabah yerine getirilmiştir. Türkiye'deki İngiliz kuvvetlerinin başkomutanı General Sir Charles Harrington Padişah'ı almaya giderek bir İngiliz savaş gemisine kadar kendisine eşlik etmiş ve Padişah gemide Akdeniz Filosu Başkomutanı Amiral Dudrook tarafından karşılanmıştır. İngiltere'nin yüksek komiser vekili Sir Nevil Henderson Padişah'ı gemide

ziyaret ederek Kral Beşinci George'a bildirilmek üzere arzularını sormuştur. Beraber gidenler şunlardır: Başyaver Ömer Yaver Paşa, Hadaka Kumandanı Kaymakam (yarbay) Zeki Bey, Esvapçıbaşı Küçük İbrahim Bey, Berberbaşı Mahmut Bey, Seccadecibaşı İbrahim Bey, İkinci Musahip Mazhar Ağa, Üçüncü Musahip Hayrettin Ağa, Başhekim Reşat Paşa, Vahüddin'in oğlu Ertuğrul Efendi."
(Bu telgraf okunduktan sonra milletvekilleri "Allah kahretsin!" diye bağırdılar.)

Daha sonra Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa imzasıyla İstanbul'daki Refet Paşa'ya yazılan telgraf ve bundan gelen yanıtlar okundu. Bunun ardından da birçok milletvekili konuşma yaptı, yeni halife seçilebilmesi için eskisinin halifelik yetki ve unvanının alınmasına, yani halifelikten çıkarılmasına karar verildi. Veliaht Abdülmecit Efendi'nin halife seçilmesi önerildi. Seçilecek halifenin Anadolu'ya getirilmesi söz konusu edildi. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa uzun bir konuşma yaparak İngilizlerin artık İstanbul'da egemen durumda olmadıklarını bilmeleri gerektiğini belirttikten sonra, yeni seçilecek halifenin Anadolu'ya getirilmesi konusundaki görüşünü şöyle belirtti:

"... Bir de halifenin Anadolu'ya bugünlerde getirilmesi söz konusu olmamak gerekir. Biz delegelerimizi bütün dünya karşısında barış için Lozan'a göndermişiz. Barış istiyoruz ve barışın olacağını da umuyoruz. Şu halde yeni bir olay ve çok önem verir gibi bir durum yaratmamak gerekir. Barış yapalım diyoruz. Eğer barış olmazsa savaş yapmak zorunluğu doğarsa o zaman belki halifenin, 'Ben düşmanın etkisi altında duramam' deyip buraya gelmesi ve bizimle birlikte burada dikkatleri üzerimize çekerek savaşa devam olunması, bizim için bir güç kaynağı olabilir. (...)"

Atatürk'ün bu konuşması elbette politik bir konuş-

mu idi. Yeni seçilecek halifenin Ankara'ya getirilmesinde o zaman büyük sakıncalar olabilirdi. Ama bu noktada uzun görüşmeler yapıldı, direnenler oldu ve Mustafa Kemal Paşa yeniden söz alarak şu kısa konuşmayı yaptı:

"Efendiler; görüşme konusu olan şey halifenin seçilmesi sorunudur. Halife'nin buraya gelmesi sorunu ayrı bir konudur. Şu halde onun üzerinde henüz görüşme yapılmış değildir. Görüşme yapılmamış olan bir konu oylanamaz."

Ama görüşmeler yine sürdü gitti. Sonunda gizli oturumu kapatıp açık oturuma geçilmesine karar verildi[1]

O günkü beşinci oturum açık olarak yapıldı ve bu oturumda Vahdettin'in düşmanlarla işbirliği yapıp Müslümanlara karşı tavır aldığı gerekçesiyle halifeliğinin sona ermiş olduğuna ilişkin olarak Şeriye Vekili (Bakanı) Konya Milletvekili Hoca Mehmet Vehbi Efendi'nin eski usulde yazdığı kısa fetva okundu. Osmanlı Devleti zamanında yazılmış olan eski fetvalar biçiminde kaleme alınmış bu fetva harfi harfine şöyledir:

"Minel Tevfik

İmamül müslimin olan zeyid düşmanın umum müslimin aleyhinde mucibi mahvolan tekâlifi şedidesini bilâzaruretin kabul ile hukuku İslâmiyeyi müdafaadan aczini izhara müsliminin müdafaaten mücahedelerinde düşmana muvafakatle müsliminin ihtilâl ve iştikâsmı mucip harekâta fiilen teşebbüs ve harekâtı ihtilâlkâraneye devam ve ısrar ve badehu ecnebi himayesine iltica ederek Makamı Hilâfeti terk ve firar ile hilâfetten bilfiil feragat etmekle şer'an münhali olur mu? Elcevab — Allâhu a'lem bissevâb olur.

Ketebehül fakir afa anhülğani
Mehmed Vehbi"

Bundan sonra da türlü görüşmeler yapıldı ve yeni halifenin seçimine geçildi. Oyların ayrılması sonucunda, toplantıya katılan 163 milletvekilinden 148'inin Şehzade Abdülmecit Efendi'ye, ikisinin Şehzade Abdülrahim Efendi'ye, üçünün Şehzade Selim Efendi'ye oy verdiği, dokuz milletvekilinin de çekimser kaldığı anlaşıldı ve böylece Abdülmecit Efendi 148 oyla Halifeliğe seçildi(2).

XIV. İLK MECLİS'İN ÜNLÜ VE RENKLİ KİŞİLERİ

Ünlü kişiler derken Mustafa Kemal Paşa gibi ilk Meclis'e ve Türk tarihine zaten damgasını vurmuş olan liderleri değil, ilk aylarda benim genç ruhum üzerinde türlü yönleriyle özel bir izlenim bırakarak benliğimde canlı kalmış olan milletvekillerini kastediyorum. Bunlar, görüşmelerde ileri sürdükleri düşünceler veya konuşma tarzları ile o zaman dikkatimi çeken kişilerdir.

Gazetecilik gibi meslekleri veya çok sık söz almaları ya da Meclis'te pek az söz aldıkları halde bütün milletvekillerinden özel saygı görmeleri veya dış görünüşleri ve giysileri dolayısıyla benim unutamadığım kişilerden de ayrıca söz edeceğim.

Kısacası 'unutulmaz kişiler'i objektif bir değer yargısına ve sıralamaya göre değil, o tarihteki öznel değerleme ve izlenimlerime göre anlatacağım.

Burada ilkin Mustafa Kemal'in sadece başkanlık durumuna kısaca değinmek istiyorum.

Bence Meclis'in en iyi konuşan ve olayları doyurucu biçimde anlatan hatibi Mustafa Kemal Paşa idi. Kesin, çok etkili, kararlı, zaman zaman sertlik taşıyan, fakat batmayan, ürkütmeyen bir konuşma biçemi (üslubu) vardı Reis Paşa'nın.

(1) TBMM Gizli Celse Zabıtları Devre I, cilt 3, s. 1042-1065.
(2) TBMM Zabıt Ceridesi Devre I, cilt 24, sh. 562-566 (bilindiği gibi halifelik de 3 Mart 1922 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce kaldırıldı. H.V.V.)

Seyrek, ama özlü konuşurdu.

Meclis'e başkanlık ettiği günler, laf meraklısı kimi milletvekillerinin konu dışına çıkmalarına izin vermez, görüşmeleri, her zaman, tartışılan konunun doğrultusunda yürütürdü; böylece çalışmalardan daha çabuk sonuç alınır, işler daha çabuk yürürdü.

1) Reisi Sani (İkinci Başkan) Celalettin Arif Bey: Kibar davranışlı, şişman, hatta göbekli, vapur dumanı gözlüklü bir zat olan ikinci başkan, Erzurum Milletvekili Celalettin Arif Bey de iyi hatiplerdendi. İstanbul Meclis-i Mebusanı'nın Birinci Başkanı iken, İstanbul'un işgali üzerine Ankara'ya kaçarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne katılmış, orada İkinci Başkan seçilmişti. Bu seçimden pek memnun olmadığı anlaşılıyordu. Belki, İstanbul'daki gibi birinci başkanlık umduğu, ama umduğunu bulamadığı, bizim kalemde bile söyleniyordu. Yüzü hiç gülmezdi. Böyle olduğu halde Meclis toplantılarını yönetmede Reis Paşa ayarında bir otorite kuramazdı.

2) İsmet (İnönü): Edirne Milletvekili Miralay İsmet Bey, cephedeki görevi gereği olarak, Meclis'te çok az görünürdü. Kürsüde, kısa, kesin ve sertliğe kaçan bir tonla konuşur, söz söylerken sanki dilini ağzının içine doğru çekiyormuş gibi bir izlenim uyandırırdı. Kandırıcı ve doyurucu bir konuşma biçimi vardı.

İlk Meclis'in ilk zamanlarında kendisini hiç sivil kılıkta görmedim; hep üniformalı gelirdi. İlk kabine seçiminde (O zamanki yasaya göre bakanlar Meclis'te teker teker seçilirlerdi.) en çok oyu İsmet Bey (İnönü) alarak Erkânı Harbiye-i Umumiye Reisi (Genelkurmay Başkanı) olmuştu. O dönemde bu makam bir bakanlık durumunda idi.

İsmet Bey, cin gibi zeki gözleriyle o zamanlar benim üzerimde saygı ile birlikte bir tür korku duygusu uyandı-

rırdı. Onda, öteki milletvekillerine benzemeyen, fakat ne olduğunu bilip çıkaramadığım bir özellik vardı.

İsmet Bey için herkes *"Mustafa Kemal'in sağ kolu"* derdi.

3) Rauf Bey (Orbay): Rauf Bey İstanbul Meclis-i Mebusanı'nda İngilizler tarafından yakalanıp Malta'ya sürülmüş olduğu için Birinci Meclis'in 1920'deki ilk zamanlarında yoktu. Fakat ben onun adını, daha 1917-1918'de Yozgat'ta bulunduğum sırada 'Hamidiye Kahramanı' olarak duymuş, kendisini de Mustafa Kemal'i Ankara'da okulca ilk karşıladığımız gün O'nun yanında görmüştüm.

1922'de liseyi bitirip yeniden Meclis memurluğuna dönünce, Rauf Bey'i Meclis'te buldum. Tutsaklıktan kurtulmuş, Ankara'ya gelmişti. Meclis'te Sivas milletvekili, Kabine'de de İcra Vekilleri Heyeti Reisi (Başbakan) olarak bulunuyordu. Güzel konuşurdu. O zaman artık belirginleşmiş olan birinci ve ikinci grup milletvekillerinin çoğunluğunca sevilirdi.

Biz memurlar da onu pek severdik. Çok sevimli ve alçakgönüllü bir davranışı vardı. Yersizlik yüzünden küçük memurlarla aynı odada oturan bizim Evrak ve Tahrirat (Yazışleri) Müdürü Necmettin Sahir (Sılan) Bey'in yanına sık sık gelir, bizleri de her zaman selamlar, hatır sorardı. Açık ve mert halini, nazik ve erkekçe davranışını pek beğenirdim. Sonraları onun Halife'ye eğilimli olduğunun söylenmesi içimdeki sevgiye gölge düşürdü ise de ona karşı olan kişisel sevgi ve saygımı hiçbir zaman yitirmedim.

Sanıyorum ki benim hiç değişmeyen bu psikolojik durumum,. onun gerçekten içtenlikli ve açık yürekli bir insan oluşundan ileri geliyordu.

4) Fevzi (Çakmak) Paşa: Fevzi Paşa, Meclis'e geç katılmıştı. İlk günlerde orada değildi. Meclis'e, Kozan mil-

letvekili olarak, bir süre sonra katılmıştı. Politika ortamını yadırgar bir durumu vardı; bu ortama pek ayak uyduramazdı. Zaten Meclis'te çok az görünürdü. Her zaman ciddi yüzlü, (fakat ters ve aksi değil), babacan bir tutum içindeydi. i

Onu Meclis'te dinleme fırsatını, bir kez asker kaçakları için konuşurken yakalamıştım. Bizim zabıt kâtibi arkadaşlar etkili bir hatip olmadığını söylerlerdi. Doğruymuş: Konuşması da yaradılışı gibi sade idi. Reis Paşa'nın hocası olduğu ağızdan ağıza yayıldığı için ona karşı büyük bir saygı duyardık.

5) Refet (Bele) Paşa: İzmir Mebusu olan *Miralay Refet Bey* çok sevimli, davranışları, üniforması ve kalpağı fiyakalı olan, kürsüye çıkınca sempati uyandıran bir zattı. Gösterişi sevdiği —memurlar dahil— herkesçe bilinir, fakat gösterişi kendine yakıştırdığı ve sahteleştirmediği için bu huyu hoşgörülürdü.

Nasıl ki okulda öğrencilerin her öğretmen hakkında ortak bir yargısı olursa, biz memurlar da o zamanki milletvekilleri hakkında ortak yargılara varırdık. Refet ve Rauf Beyler 'sevimlilik'ten yana bizlerden 'tam numara' alan milletvekillerindendi.

Refet Bey için 'Mustafa Kemal Paşa'nın sol kolu' denirdi.

6) Hüseyin Avni (Ulaş): Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey ilk Meclis'in sayılı konuşmacılarındandı. Asıl mesleği avukatlık olan Hüseyin Avni Bey, 23 Temmuz 1919'da Erzurum'da toplanan Vilayatı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Kongresi'nden beri ülkenin düşmandan kurtulması konusuyla yakından ilgilenmiş ve ilk Meclis'e Erzurum'dan milletvekili olarak seçilmişti. Orta boylu, yağız, esmer yüzlü, yiğit ruhlu bir kişiydi. Meclis'te önemli konularda söz alır, görüşünü sonuna kadar savunur, heyecanlı ve mantıklı konuşmalarıyla dinleyenleri etkilerdi.

Bir ara, yine Erzurum Milletvekili Celalettin Arif Bey ile birlikte Meclis'ten aldıkları izinle seçim bölgesine gitmiş, her nedense iznini uzattıkça uzatmış sonra yeniden dönmüştü. Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey'in konuk olduğu bir evde Kuvayi Milliyeci birliklerden birinin başı olan kuzey Karadeniz bölgesinde büyük yararlıkları görülen "Topal Osman" adıyla anılan Giresunlu Osman Ağa tarafından öldürülmesi üzerine Hüseyin Avni Bey'in Meclis Genel Kurulu'nda yapmış olduğu konuşma çok ünlüdür. O gün bu konuşmayı başından sonuna değin ayakta dinledim. Sözleri arasında şu tümce de vardı: "Ali Şükrü'yü öldüren bilekleri kıracağız; o bilekler isterse sırmalı paşa bilekleri olsun." Hiç unutmadığım bu sözleri herhalde daha sonra Meclis tutanak dergileri'nden çıkartmış olacak ki orada yerini bulamadım. Meclis'in öteki dönemlerinde politikacılıktan ayrılıp yeniden avukatlığa başlayan Hüseyin Avni (Ulaş) İlk Meclis'in tarihinde ilginç bir yeri olan milletvekillerindendir ve bu Meclis'in sonlarına doğru kısaca 'Birinci Grup' adıyla anılan ilerici 'Müdafaa-i Hukuk Grubu' karşısında muhalefet grubu olarak oluşan tutucu 'İkinci Grup' milletvekillerinin eylemli başkanı görünümündeydi. Tutucu idi, ama mukaddesatçı ve gerici değildi.

7) Kâzım Karabekir Paşa: Edirne Milletvekili ve Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'yı Meclis'in ilk günlerinde, kişisel olarak değil, bu Meclis'e sık sık çektiği telgraflar dolayısıyla tanıdım. Sovyet telsizinden alarak Meclis'e yollamış olduğu uzun bir telgraf Genel Kurul'da okunduğu zaman oradaydım. Bu telgraf çok uzun görüşme ve tartışmalara yol açmıştı.

Meclis'e bayram ve kandillerde kutlama telgrafları da yollardı.

İstanbul'daki kötü propagandayı ve Milli Mücadele'ye karşı olan faaliyetleri sebep göstererek memlekete ve

dünyaya bildiriler yayımlanmasını salık veren bir telgrafı üzerine Meclis Şeriyye Encümeni, yüzde doksanı Arapça terkip, âyet ve dua ile dolu bir beyanname hazırlamış ve bunu Kırşehir Mebusu Müfit Hoca kürsüden okumuştu. Ben bundan hiçbir şey anlamamıştım. Onun arkasından Antalya mebusu Hamdullah Suphi Bey kendi hazırladığı bir bildiriyi okumuş, Meclis her ikisinin de yayımlanmasına karar vermişti.

Ben liseyi bitirip yeniden Meclis'e döndükten sonra Kâzım Karabekir Paşa, Doğu'da yetiştirdiği küçük yetim okul çocuklarıyla birlikte Ankara'ya gelmiş, bir meydanda onlara öğretmenleri aracılığıyla, türlü cimnastik gösterileri yaptırtmıştı.

Edirne Milletvekili ve 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'yı Meclis'in ilk aylarında gözümde çok büyütmüş olduğum için kendisinin böyle şeylerle uğraşmasını o zaman yadırgamıştım.

Dış görünüşü bakımından çok vakarlı bir insan ve mert bir askerdi. Onu yakından görüp kendisiyle konuşmak fırsatı hiç doğmadı.

8) Celâl (Bayar): Burun üstünden sıkıştırılan kelebek biçimli, hafif dumanlı gözlük taşıyan, söz alınca, konuşma kürsüsüne doğru ağır ağır yürüyerek kürsüye çıkan Saruhan Mebusu Mahmut Celâl Bey, sonraki e'yi uzatarak "Efendileeeer!" diye söze başlar, din ilkelerini halka yayan İsa havarileri gibi, sözcükleri seçe seçe konuşur ve konuşmasını etkili kılmak için bakışlarını bütün Meclis üyeleri üzerinde dolaştırarak sesinin tonunu konuya göre bir artist gibi ayarlayıp söz söylerdi.

Meclis'in ilk haftalarında bir gün, işgal olunan topraklarda Yunan kıyımını anlatan bir konuşmasını dinlemiş ve çok etkilenmiştim. Kimi yerde ağlar gibi konuşuyor, Meclis'i coşturuyor, onu dikkatle dinleyen milletve-

killeri düşman için sık sık 'kahrolsunlar!' diye bağırıyordu.

Konuşurken hiç acele ettiğini görmedim.

Konuşması, Hamdullah Suphi Bey'inki gibi süslü değil, ama yalınkat kafalar üzerinde daima etkili olurdu.

Onun İttihat ve Terakki Fırkası'nın İzmir Kâtibi Mesulü olduğunu ve daha sonra kılık değiştirerek 'Galip Hoca' takma adıyla Demirci Efe'nin yanında Kuvayi Milliye komutanlığı yaptığını memur arkadaşlardan biri söylemişti.

Geleceğin cumhurbaşkanı olacağına işaret olacak herhangi belirgin ve olağanüstü bir özellik ve görüntüsü yoktu. Sadece Meclis'in sivrilmiş üyelerindendi.

İlk bakışta, insan ruhunu sarıveren, her türlü kuşkudan uzak tam bir güven aşılayan tiplerden değildi. Hafif dumanlı gözlüklerinden midir nedir, sanki bir karanlık yanı varmış gibi gelirdi bana.

Burada anlatılmasına gerek olmayan vesilelerle, İsmet İnönü ile bir kez cumhurbaşkanı iken, bir kez de 27 Mayıs 1960 Devrimi'nden sonra görüştüm.

Celâl Bayar'la da cumhurbaşkanı iken iki kez karşı karşıya gelip konuştum.

Sanıyorum ki bu konuşmalardan, ne onun yıldızı benimkiyle, ne de benim yıldızım onunkiyle barışık çıkmadı. Bu ruhsal *'yıldız uyuşmazlığı'* duygusundaki nedenlerin anlatılmasına olanak yok. Zaten bu konu bu kitabın çerçevesi dışında kalır.

9) Refik Şevket (İnce): Ulusal Kurtuluş Savaşı döneminin tam devrimci ve yürekli bir politikacısı, vatan ve milleti ilgilendiren sorunların savsaklanmasına asla katlanamayan, inanmış, yurtsever bir Türk aydınıydı. 11 Eylül 1920'de İstiklâl Mahkemeleri Yasası kabul edilip bu mahkemelerin üyeleri için Türkiye Büyük Millet Meclisi'n-

ce yapılan seçimi ilk turda büyük bir çoğunlukla kazanan üç milletvekilinden biri o oldu. (Öbür ikisi Muhittin Baha (Pars) (Bursa), Mustafa Necati (İzmir). Birinci turdan sonra günlerce süren seçim turlarında hiçbir milletvekilinin salt çoğunluğu sağlayamadığı günlerden birinde Refik Şevket, Meclis kürsüsüne çıkıp tam bir içtenlik ve coşkuyla: *"Bizler ilk intihapta seçildik. Yalnız başımıza memleketin içine gider, yüksek Meclis'in verdiği vazifeyi yerine getiririz"* diye bağırarak o günlerde Meclis üyelerinde görülen gevşeklik ve sarsaklamaya karşı koydu. —İlk İstiklal Mahkemeleri bölümünde belirttiğim gibi şöyle kükredi: *"Efendiler asacağız, asılacağız fakat bu vatanı kurtaracağız."*

Onun engin yurt sevgisi bu sevgiden doğan yüreklilik ve coşku ölümüne değin sürdü.

Ülkenin kurtuluşundan ve cumhuriyetin ilanından sonra kendisini yalnız politikacılığa ve hukukçuluğa değil, yurt ormanlarının korunması ve maden ocaklarına gerekli direklerin sağlanması, bataklıkların kurutulması gibi önemli ülke sorunlarına adadı. Bu amaç için okaliptüs ağaçlarının geniş ölçüde yetiştirilmesi, okaliptüs ormanları oluşturulması için çalıştı, araştırma ve incelemeler yaptı, dahası, "Ökaliptüs" adını taşıyan bir de kitap yazılmasını sağladı.

Çok yönlü bir yurtseverdi o. 23 Nisan 1920 gününün Ulusal Egemenlik Bayramı olarak kabul edilmesi için 23 Nisan 1921 Cumartesi günü, yani Meclis'in toplanmasından tam bir yıl sonra ilk önergeyi veren odur. Refik Şevket bu önergenin hemen oybirliğiyle kabul edileceğine inanıyordu. Ama karşı koyanlar ya da bu yasa önerisini sulandırmak isteyenler çıkınca hemen kürsüye fırlayıp şöyle konuştu: "Koca tarihi canlandırmak şerefine, koca bir tarihi yeniden yaşatmak görevini üstlenen Meclisimiz bu

günü elbette değerlendirecek, kutsallaştıracak ve bunu torunlarımıza yadigâr bırakacaktır..." Bu konuşmadan sonra öneri kabul edilerek yasalaştı ve 23 Nisan Ulusal Egemenlik Bayramı böyle yerleşti.

Refik Şevket (İnce) 23 Nisan 1920'den tam 35 yıl ve bir gün sonra 24 Nisan 1955'te yaşama gözlerini yumdu. Ülkemizin tarihinde sayıları ne yazık ki pek az olan böyle idealist hukukçu ve politikacıları unutmamak, gençliğe örnek olarak göstermek, Türk aydınlarına düşen büyük bir görevdir. Çok değerli hukuk kütüphanesini İzmir Ege Üniversitesi'ne armağan etmiş olup, orada kendi adına özgülenen ayrı bir bölümde yer almıştır.

10) Yunus Nadi Bey: Vücutça toplu olduğu için kısa boylu görünen Yunus Nadi Bey, hafif gerdanı, kalın sesi, burnunun üstüne dolaşan bir yayla tutturulmuş eski tip, ilginç gözlüğü, vakarlı duruşu ile İlk Meclis'in hemen göze çarpan üyelerinden biriydi. Bütün milletvekillerinin ona karşı özel bir saygı gösterdiklerine uzaktan tanık olurduk.

Her milletvekilinin, istediği komisyona kendi kendisini aday göstermesi yoluyla yapılan encümen (komisyon) seçimlerinde, kalın sesiyle *'Umuru İktisadi'* diye bağırmış, bir süre sonra İrşât Komisyonu'na da girmişti. Bu komisyon, o zamanlar bana 'halka nasihat komisyonu' gibi geldiğinden, bu seçimi yadırgamıştım. Çünkü Yunus Nadi Bey'in, insanlara hemen yanaşacak güleç yaradılışı ve yığınları etkileyecek bir güzel konuşma yeteneği yoktu. O gün toplantı salonundan çıkarken bu düşüncemi zabıt kalemindeki yaşlıca arkadaşlardan birine söyleyecek oldum, bu arkadaş hemen: *"Siz ne söylüyorsunuz? O, Yeni Gün gazetesinin sahibidir. Öyle muktedir bir sermuharrir* (başyazar)*dır ki, İstanbul'da iken bir tek makalesiyle hükümet düşürmüştür. Yazılarıyla herkesten iyi irşât yapar"*

diyerek beni aydınlatmış ve Yunus Nadi Bey'in değerini gözümde büyütmüştü.(*).

II) Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Dr. Rıza Nur Beyler: 1920 yılının 23 Nisanı'nda, yani başlangıçta 110 üye ile toplanan ve dönem sonunda, yani 1923 Ağustosu'nda ise üye sayısı —Malta tutsaklığından gelenler ve yeni seçilenlerle birlikte— 300'ü aşan ilk Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki milletvekillerinden Dr. Rıza Nur ve Hamdullah Suphi beylerin, benim lise öğrenciliği yaşamımda özel birer yeri olduğundan, bu iki milletvekili hakkında o zaman edindiğim izlenimleri açıklamalıyım.

Meclis Genel Kurul toplantılarını hemen hemen kaçırmayıp muntazam olarak izlediğim için Hamdullah Suphi ve Rıza Nur beyleri ilk günlerde tanıdım. Hamdullah Suphi Bey'in adını *"Büyük hatip"* diye daha önce işitmiştim. Meclis'in açıldığının ertesi günü Mustafa Kemal Paşa'nın birkaç oturum süren uzun konuşmasından sonra söz alan ve düşmanlarımızı lanetleyen milletvekilleri arasında Hamdullah Suphi Bey de vardı; gerçekten coşkulu, akıcı ve çok güzel konuşuyordu.

Daha sonraki günlerde Meclis tarafından halka yayımlanan bildiriyi ve padişaha yazılan yazıyı konuşma kürsüsünden Genel Kurula yine Hamdullah Suphi Bey okudu. Sovyetler Birliği'nce telsizle yayımlanan ve dünyanın bütün ezilen halklarına seslenen bildirinin Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ulaştırılması üzerine açılan ve uzun

(*) Aradan yaklaşık üç yıl geçtikten sonra onun, Ankara'da çıkmakta olan Yeni Gün gazetesinde birkaç ay muhabirlik yaptığım sırada beni hiç görmedi. Ama İlk Meclis'in açılışından 22 yıl sonra 1942'de, Cumhuriyet gazetesinde ilk makalem çıkınca beni görmek istemiş. Yazı İşleri Müdürü Feridun Osman Menteşoğlu ile yanına girdiğimde karşısına oturtup: **"Gazetem size açıktır; hukuki ve içtimai mevzularda yazılar getirirseniz memnun olurum"** dediği zaman kendisine ilk Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden ve daha sonra Meclis'in tatil aylarında, iki ay kadar muhabir olarak çalıştığım Yeni Gün gazetesinden söz açmak istedimse de beni "ukala bir doçent" sanmasın diye vazgeçtim.

süren bir görüşme sırasında yine Hamdullah Suphi Bey çok etkili, coşkulu bir konuşma yapmış ve bunun bir yerinde: *"Evet arkadaşlar, bu vatanı kurtarmak için gerekirse Bolşevik de olacağız, şeytan da olacağız"* diye bağırmıştı. Sonradan bizim büroya gelerek bu sözlerini tutanaktan çıkardığını samyorum. Fakat ben bu sözleri bugünkü gibi anımsıyorum.

Birkaç ay sonra İstanbul Hükümeti'nin olumsuz tutum ve propagandaları üzerine, yine Kâzım Karabekir Paşa'dan gelen ve ülkedeki bütün halka yeni bir bildiri yayımlanmasını öneren yazı üzerine bu bildirinin Hamdullah Suphi Bey'le birlikte *"Şer'iyye Encümeni"* (yani Din İşleri Komisyonu) tarafından hazırlanmasına Meclis'ce karar verilmiş, fakat Şer'iyye Encümeni'nin bildirisi, halkın anlayamayacağı biçimde çok ağdalı bir Osmanlıca ile kaleme alındığından, Hamdullah Suphi Bey ayrı bir bildiri hazırlayıp, Kırşehir Milletvekili Müfit Hoca'nın okuduğu Şer'iyye Encümeni bildirisinden sonra kendi bildirisini okumuş ve Meclis bunların her ikisinin de yayımlanmasına karar vermişti.

Kısacası, Hamdullah Suphi Bey'i ilk Meclis'te çok dinledim, zevk ile dinledim. Yazılı bir kâğıt veya nota bakmadan, doğrudan doğruya derli toplu, etkili, şiir gibi güzel ve heyecanlı konuşurdu. Ne var ki bu konuşmalarda beni doyurmayan bir yön sezer, bunun ne olduğunu bir türlü anlayamazdım. Onu dinlerken çok duygulanır, hoşlanır ve heyecanlanırdım, ama sonra kendi kendime düşününce, kafamın içinde onun söylediklerinden pek bir şey kalmadığını görürdüm. Alkışlanmaktan çok hoşlanan Hamdullah Suphi Bey'in güzel konuşmaları, bir bakıma; İzmit'in pişmaniye helvası gibi bir şeydi. Tatlı, daha doğrusu yerken tatlı, fakat asla özlü ve doyurucu değildi. Bunu çok geç fark ettim.

Bununla birlikte Hamdullah Suphi Bey'i, uzaktan

uzağa çok severdim. Dinleyici locasının basamaklarında, ayakta durup konuşmalarını büyük bir coşku ile dinleyen liseli Meclis memurunun, elbette ki farkında değildi. Ama ben onun çok özenle ortasından iki yana taranmış kır saçlarına, sesinin müziğine, konuşmalarının akıcılığına, yüzünün nazik ve güleç ifadesine, davranışlarındaki kibarlığa uzaktan uzağa hayranlık duyardım.

Dr. Rıza Nur Bey'le Hamdullah Suphi Bey arasında Meclis'in ilk günlerinden başlayan bir rekabet vardı; bu yarışma Milli Eğitim Bakanı'nın Meclis'çe seçilmesi sonunda su yüzüne çıkmıştı.

Dr. Rıza Nur Bey, Meclis üyelerince de pek sevilmezdi. Önlemesine, (yani köşeleri öne ve arkaya doğru) giydiği kuzu derisi kıvırcık gri bir kalpak, hâki renkli bir giysi taşırdı.

Dr. Rıza Nur Bey'de 'büyüklük hastalığı' vardı. İlk hükümet kuruluşuna göre Meclis'in başkanı, aynı zamanda *'İcra Vekilleri Heyeti'*nin (yani Bakanlar Kurulu'nun) da başkanı idi. Bu nedenle hükümet programını — Meclis'in başkanı olan— Mustafa Kemal Paşa okuyamazdı. Bunu Meclis'te Milli Eğitim Bakanı Dr. Rıza Nur Bey okudu. Kendisini ilk kez Meclis'te bu vesile ile dinledim.

Hamdullah Suphi Bey'in yarısı kadar hatipliği yoktu. Fakat düzgün konuşuyor, elindeki metni, kandırıcı pozlarla okuyordu. Sanıyorum ki bu programı Mustafa Kemal Paşa'nın yerine, O'nun temsilcisi olarak, okuduğunun bilincini taşıyordu.(*)

(*) İleride anlatacaklarım, kendisinin büyük adam olduğunu sanan Dr. Rıza Nur Bey'in ne denli küçük işlerle uğraşabildiğini ve bir Milli Eğitim Bakanı'nın bir okul yöneticisi gibi ayrıntılı işlere dalabileceğini ve yaratılış bakımından da "küçük adam" olduğunu gösterecektir.

12) Tunalı Hilmi Bey: Bolu Milletvekili olan Tunalı Hilmi, ilerici, daha o zaman öz Türkçeci, kadın hakları savunucusu, tam ülkücü bir insandı. Birinci Meclis'teki tutucu hocalar onu sevmezler, kürsüye her gelişinde gürültü yaparlar, hiç konuşturmak istemezlerdi.

Esmer yüzü, pos bıyıkları, şakakları ağarmış saçları, kalın ve gür sesi ile ilk Meclis'in çok renkli kişilerindendi. Bugün sağ olsaydı Türk devriminin zedelenmesi karşısında yine o kalın sesini yükseltip bir aslan gibi kükreyeceğinden hiç şüphe etmiyorum.

13) Diyab Ağa: Dersim Milletvekili Diyab Ağa uzun boyu, dik duruşu, şahin bakışlı gözleri, uzun ve bakımlı beyaz sakalı, çok açık yeşil renkte, ipek işlemeli şal sarığı ile her görenin dikkatini çeken bir kişiliğe sahipti. Yöresindekiler üzerinde saygı uyandırırdı. Büyük Millet Meclisi'nin Başkanı Mustafa Kemal Paşa da ona karşı çok saygılı davranırdı. Toplantı salonunda karşılaştıkları zaman (ben yalnız iki kez tanık oldum) Paşa, ona doğru yönelir elini sıkar hatır sorardı. Diyab Ağa'nın açık bir otomobilde Mustafa Kemal Paşa ile birlikte çekilmiş resmi çok ünlüdür.

Diyab Ağa, Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu'nda pek az söz alırdı. Ama konuştuğu zaman etkili olurdu. Benim Meclis'ten iki yıllık ayrılığım sırasında, Yunanlıların Ankara yakınlarındaki Polatlı'ya kadar ilerlemesi üzerine Meclis Genel Kurulu'nda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Kayseri'ye taşınması söz konusu olmuş; kimi milletvekillerinin taşınmadan yana olduklarını gören Diyab Ağa kürsüye çıkarak: "Bizler buraya Ankara'dan kaçmak için gelmedik, düşmanla savaşmak için geldik; bir yere kıpırdamayız. Meclis'in Ankara'dan ayrılması millette korku yaratır. Burada kalıyoruz ve kalacağız" biçi-

minde konuşmuş ve bu konuşması pek etkili olmuş. Bu olayı Meclis'te yeniden görev aldığım zaman öğrendim.(*)

Diyab Ağa, şahin bakışlarına karşın, çok sevimli, alçakgönüllü, güleç yüzlü, ama vakarlı bir insandı. Görünümü unutulacak gibi değildi.

14) Hoca Mehmet Salih Efendi: Dört kadınla evlenmeyi zorunlu kılmak konusunda Meclis'e verdiği öneri ile bir vakitler ülke ölçüsünde ün kazanmış olan Erzurum Milletvekili Hoca Salih Efendi, fesinin üstüne şal motifli dar bir sarık saran, kısa boylu ve cerbezeli bir kişi idi. Konuşmak için Meclis kürsüsüne çıkınca, söze başlamadan, herkesin dudağında bir gülümseme belirirdi. Düşüncelerinde tutucu, davranışlarında samimi görünür, konuşurken espriler yapmaktan hoşlanırdı. Salih Hoca ilk Meclis'in unutulmaz renkli kişilerindendi.

15) Hatipler (İyi Konuşanlar): Bursa Mebusu *Muhittin Baha (Pars),* sonradan Adliye Vekili olan Saruhan Mebusu *Refik Şevket (İnce),* İzmir Mebusu *Mahmut Esat (Bozkurt),* Saruhan Mebusu *Mustafa Necati,* Kastamonu Mebusu *Abdülkadir Kemali,* Konya Mebusu *Refik (Koraltan),* Erzurum Mebusu *Hüseyin Avni (Ulaş)* ilk Meclis'in bellibaşlı *hukukçu* hatiplerinden; Bursa mebusu *Operatör Emin,* İzmir Mebusu *Dr. Tevfik Rüştü (Aras)* beyler de sık sık söz alan *doktor* hatiplerdendi. Her zaman sanki bir şeye sitem eder gibi konuşan uzunca boylu şişman İzmit Mebusu *Sırrı Bey* de ilk Meclis'in dikkat çeken milletvekillerindendi. Bir Malatya Mebusu *Reşit Ağa* vardı ki birçok konuya aklı erer ve dikkate değer konuşmalarıyla Meclis'i etkilerdi. Benim memleketim olan Çorum'-

(*) Ne yazık ki Meclis'in Kayseri'ye nakli için gizli oturumda yapılan görüşme ve tartışmaların tutanakları, divan katibi milletvekillerince düzgün yazılmamış. Erzurum Milletvekili Mustafa Durak Bey'in aynı doğrultudaki konuşması gizli Tutanak Dergisi'ne geçmiş (TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt 2, s. 103), Diyab Ağa'nınki geçmemiş.

un mebusları içinde en çok konuşanı fakat pek ciddiye alınmayanı *Haşim Bey*, az konuşup kendisini dinleteni de *İsmet Bey (Eker)* idi. Bu zat Meclis'in sonraki dönemlerinde de çok uzun süre milletvekilliği yapmış ve Meclis birinci reis vekilliklerinde de bulunmuştur.

16) Fazla Dikkat Çekenler: İlk Meclis'ten, belleğimde çakılı kalan mebuslardan Lazistan (Rize) Mebusu *Ziya Hurşit* (İzmir suikastında asıldı), Hakkâri Mebusu *Mazhar Müfit*, Burdur Mebusu *İsmail Suphi* beyleri de burada anmalıyım.

Henüz çok genç olan *Ziya Hurşit* Bey konuşmalarındaki ataklığı, kendine özgü şivesi, *Mazhar Müfit Bey* oturaklı ve anlatışlarının tutarlı ve düzgün oluşu ile dikkati çekerlerdi.

İsmail Suphi Bey'e gelince, daha o zaman *"Soysallıoğlu"* soyadını kullanırdı. Kalemde onunla ilgili bir önerge, işlem veya başka bir iş olduğu zaman ondan söz ederken hepimizin dili "Soysallıoğlu İsmail Suphi Bey" demeye alışmıştı. Konuşmaları hemen her zaman coşkulu idi. İnceleme ve etüt üzerine değil, duygular üzerine oturturdu konuşmalarını. Onunla tartışmaya girişen pek olmazdı.

Gaziantep Mebusu *Kılıç Ali Bey*'i sonraki aylarda gördüm Meclis'te. Kara sakallı, kalpaklı, yakışıklı bir mebustu. Onun kürsüde konuştuğuna hiç rastlamadım. Kendisiyle yıllar sonra, 1925'te, Ankara İstiklal Mahkemesi'nde yeniden karşılaştım, top sakalını kesmişti.

17) Kavuklu ve Külahlılar: Kavuklu ve külahlı mebuslardan, Konya Milletvekili, koyu vapur dumanı bir gözlük taşıyan Mevlevi çelebisi *Abdülhalim Çelebi Efendi*, Erzincan Milletvekili *Şeyh Hacı Fevzi Efendi* ve Denizli Milletvekili *Mazlum Baba Efendi*'nin yüzleri hiç gözümün önünden gitmez.

Motifli şal sarıklı, uzun sakallı ve uzun boylu, kartal bakışlı Dersim Mebusu *Diyab Ağa*'ya benzeyen, başka bir ağa mebus, sanırım ki o tarihte ilk Meclis'te bulunan herkes tarafından, her zaman anımsanacak renkli kişilerdendir.

18) Sarıklılar: İlk Meclis'te sarıklı hocaların sayısı epeyce çok olduğundan, bunlar giysileri ile değil, sayılarının çokluğu ile dikkatimi çekmişti. Bunlardan, ilk hükümetin kuruluşunda Şer'iyye Vekili seçilen nur yüzlü, bembeyaz sakallı, her zaman temiz giyimli Bursa Mebusu *Fethi Efendi;*; kürsüde sert ve kavga eder gibi konuşan top kara sakallı Antalya Mebusu *Rasih Hoca;* sonradan Şer'iyye Vekili seçilen, sarığı ve cübbesi her zaman düzgün, herkesten saygı gören Eskişehir Mebusu *Abdullah Azmi Efendi;* cepheden döndüğü bir gün kendisini fişeklik kuşanmış olarak mavzerle gördüğüm ve bu askerce durumunu başındaki beyaz tülbent sarıkla pek bağdaştıramadığım Isparta Mebusu *Hafız İbrahim Efendi*; her zaman çok şık giyinen ve güzel konuşan Kırşehir Mebusu *Müfit Hoca*; çok dar ve ince bir beyaz sarık saran, eline aldığı her konuyu derinlemesine işleyen ve o zaman gördüğüme göre hemen her konuya aklı eren, zayıf yapılı, titiz ve çalışkan Karahisarı Şarki (Şebinkarahisar) Mebusu *Ali Sürurî Efendi;* her ikisi de Meclis üyelerinden çok saygı gören Konya Mebusu *Mehmet Vehbi* ve *Musa Kâzım efendiler;* medrese mollası kılıklı Batum Mebusu *Ahmet Nuri Efendi*, belleğimde canlı izler bırakan hoca mebuslardan birkaçıdır.

İkinci Bölüm

MİLLİ MÜCADELE'DE ANADOLU VE İSTANBUL

I. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDAN ULUSAL KURTULUŞ SAVAŞI'NA

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkması üzerine 30 Ekim 1918'de Mondros silah bırakışması (mütareke) anlaşmasının imzalandığı sırada Yozgat Lisesi'nin dokuzuncu sınıfında idim. Bu yenilgi benim gibi ülke işleriyle ilgili birkaç arkadaşımı çok üzüyordu; okulun bir köşesinde toplanıp devletin geleceğinin ne olabileceği üzerinde konuşmalar yapıyorduk. 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlılarca işgal edildiği haberi gelince kapıldığımız büyük üzüntü, umutsuzluk ve karamsarlık, Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktığı haberiyle azıcık hafiflemişti.

1919 Haziranında yıl sonu sınavlarımız bitti; onuncu sınıfa geçtim. O tarihte on beş yaşımı sürüyordum. Bizim sınıfta sadece on iki öğrenci vardı. Yaşları on yediden yukarı olan arkadaşlarımızı Birinci Dünya Savaşı'nın son yılında askere alıp 'Talimgâh'a gönderdiklerinden, sınıfımızdaki öğrenci sayısı bu kadarcık kalmıştı. O tarihte yedek subay okuluna "ihtiyat zabiti talimgâhı' derlerdi.

Yozgat'taki öğretmenlerimizin çoğu milliyetçiydi. Zaten ilkokuldan beri, İttihat ve Terakki Partisi'nin ülkede estirdiği milliyetçilik havası içinde yetiştiğimizden, öğretmenlerimizin bu doğrultudaki, hatta ırkçılık yönündeki düşünce aşıları ile Orta Asya, Turan, akınlar ve akıncılık, binicilik ve Bozkurt söylencelerine, yüzünü hiç görmediğimiz, tadını bilmediğimiz Türk içkisi 'kımız', oba ve kağan öykülerine bayılırdık.

Doğu Anadolu'da savaş olanca sertliğiyle sürüyordu; Rusların işgal ettiği illerimizden, bütün Orta Anadolu'ya olduğu gibi Yozgat'a da perişan, bitkin, yersiz yurtsuz, yiyeceksiz, giyeceksiz kadınlar, çocuklar ve yaşlılardan oluşan birçok göçmen toplulukları gelmişti. Yozgat'taki 'Muhacirin İdaresi' (Göçmenlik Bürosu), bunların derdine çözüm bulamıyordu. Nereden bulacaktı? Ülkemizde üretilen buğdaylar çuval çuval savaş ortağımız Almanlara gönderiliyordu. Bunu hepimiz biliyorduk.

Okulumuzun laboratuvar niteliğinde olan doğa bilimleri dersliğine, Almanya'dan bu bilimlerle ilgili birçok tablo, renk renk grafik, bir sürü küçük makine gelmişti. Bizi o laboratuvara götürsün diye doğa bilimleri öğretmenimiz, *Salih Şevket Bey*'in derslerini sabırsızlıkla beklerdik. Laboratuvardaki türlü resim ve gereçleri gördükçe, bizim için yepyeni olan bu görünüm karşısında açlığımızı ve buğdaylarımızın Almanya'ya gidişini unutur, dahası, bunu doğal ve gerekli görürdük. Kafalarımız, Almanların dostluğu ve üstünlüğü öyküleriyle öylesine yıkanmıştı ki Türklerle birlikte sınırlarda çarpışan bu ulusa karşı akılcı değil, duygusal bağlarla bağlanmıştık. Vaktiyle birtakım cıncık boncuk karşılığında, vahşi hayvan postu, fildişi, ham elmas gibi değerli nesneleri Avrupalı sömürücülere kaptıran Afrika zencilerinin ruhsal durumu içindeydik sanki.

Biz yatılı öğrenciler, sabah kahvaltısında mercimek

çorbası, yemeklerde ise kurufasulye ve bulgur pilavı verildiği günler sevinirdik, hele bir de üzüm hoşafı çıkarsa bu sevincimiz iki kat olurdu. Ekmek kara, kimi zaman içi çamur gibi çıktığı için yalnız kabuklarını yiyebilirdik. Onu da bulamayıp süpürge tohumu, hatta bir gün öğle ve akşam sadece haşlanmış kara kabak yediğimiz olmuştu.

Sınıflar petrol lambalarıyla aydınlatılırdı. Bir ara petrol de kalmadı. Gece etütlerinde, teneke kandiller içinde cızırtıyla yanan haşhaş yağının ışığında ders çalışırdık; iki öğrenciye bir kandil verirlerdi.

Saç sobalarda yakılan odunla ısınırdık. Odun bulunmadığı günler de olurdu. O zaman elbirliğiyle, lüzumsuz kâğıt karton, kırık cetvel tahtası gibi şeyler toplayarak sobayı doldurur, onun saman alevinden farksız, gürültülü yanışından, fiziksel olarak ısınmasak da psikolojik ısınma duygusu ile avunurduk.

İstanbul'dan ve başka illerden parasız yatılı olarak sık sık şehit ve göçmen çocukları gönderilirdi okulumuza. İstanbul'daki rüşvet ve suiistimal olaylarını, aşırı sefahat ve eğlencelerin ayrıntılarını, yabancı artistler uğruna banknottan (kâğıt paradan) yorgan yapma, banknotla sigara yakma öykülerini oradan gelen kimi çocuklardan dinliyorduk. İstanbul'da bulgur karaborsasından kazanılan para ile yaptırılan ve halkın *"Bulgur Palas"* adını taktığı görkemli binayı daha o zaman öğrenmiştik. O tarihteki ilkel ulaştırma araçlarıyla İstanbul neresi, Yozgat neresi idi? Böyle olduğu halde kötülüklere ve kötü insanlara ilişkin haberler ülkenin dört bir ucuna nasıl da yayılıveriyordu *"Sen âlemi kör, herkesi sersem mi sanırsın"* sözü ne kadar doğruydu!..

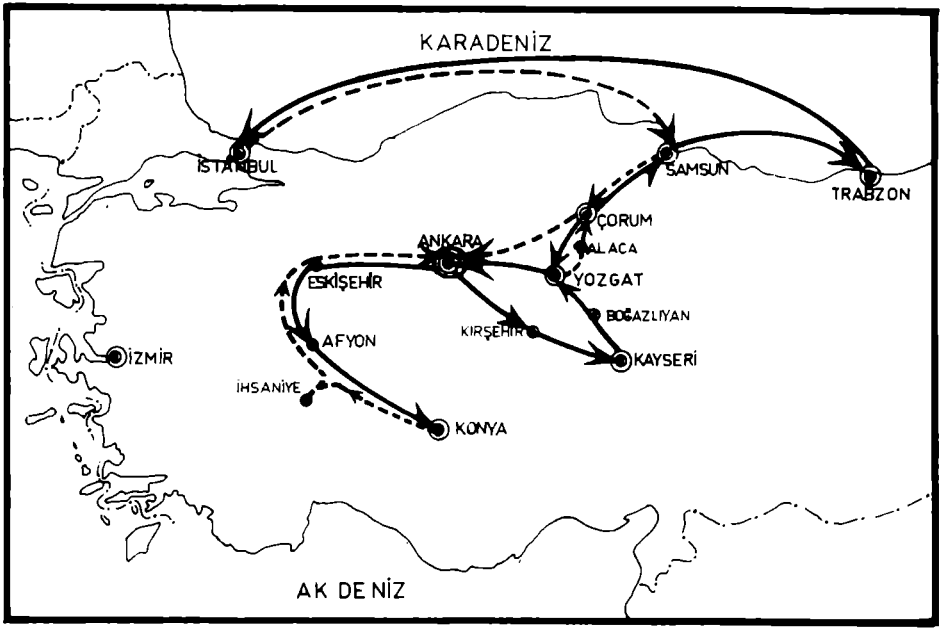
Genç ruhumu yaralayan bu utandırıcı öyküler ve hele Bulgur Palas adı kafamda öylesine mıhlanmıştı ki

1922'de Trabzon'dan İstanbul'a gittiğimde dayımın oğluna bu binayı göstermesini rica etmiştim. O da beni, evlerinin bulunduğu Şehremini'nin arka sokaklarından geçirerek kestirme yoldan Cerrahpaşa ve Samatya'ya doğru indirip en üst çatısında kubbesi bulunan bu yapıyı bana göstermişti. Bunu üzüntüyle seyrederken vaktiyle Yozgat'ta halkın büyük bir bölümünün ve göçmenlerin yiyeceksiz, perişan durumları, derine çökmüş gözleri, yanakları kurumuş ve sanki mumyalaşmış sapsarı çocuk yüzleri, bizim okulda yıllarca süren yarı aç, yarı tok yaşantımız gözümün önüne geldi.

II. BENDEKİ DÜŞÜNSEL OLGUNLAŞMA SÜRECİ VE ANADOLU YOLCULUKLARININ BAŞLANGICI

Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın başından sonuna değin geçen üç buçuk yıllık süre içinde, bir lise öğrencisi, sonra lise mezunu olarak, bu kitapta açıklayacağım nedenlerle, tıpkı bir gözlemci gibi, yalnız bu savaşın ruhsal ve beyinsel merkezi olan Ankara'da değil, Anadolu'nun, Milli Mücadele tarihinde adı geçen birçok önemli yerinde, çoğu kendi istencim dışında olarak, *"sevk-i tesadüfle"* bulundum. Yozgat'tan başlayan bu yerleri II. bölümün sonundaki haritada gösterdim.

Daha önce tanık olduğum ve içinde yaşadığım kişisel ve toplumsal olaylar beni yaşımdan ileri götürmüştü: Annemi kaybettiğim zaman on yaşındaydım. Bu olay bana yaşamımın en büyük acısını tattırdı. Bir yıl sonra Yozgat Lisesi'ne yatılı öğrenci olarak gittim. O dönemde Çorum ile Yozgat arası iki günlük yoldu. Araba ile sabah erkenden yola çıkılınca akşama, Çorum'un bir ilçesi olan Alaca kasabasına ulaşılır, orada bir handa yatılır, ertesi gün yapılan yolculuktan sonra akşama Yozgat'a varılırdı. Ben

Yazarın Millî Mücadele yıllarında Çorum'dan başlayarak gitdiği yerleri gösteren harita

tam dört yıl süre ile yılda iki kez olmak üzere bu yolculuğu gidiş-dönüş olarak yaptığım için bozkır yolculuklarının hem yorucu hem ilginç yönlerini daha çocukluk çağımda yaşadım. Köylerdeki yoksulluk ve yoksunlukları, bir daha hiç unutmamasıya, gördüm ve gözledim. O dönem, Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) yılları idi.

Ulusal Kurtuluş Savaşı (1919-1923) döneminde de henüz çocuk denecek çağda olduğum halde, ülkenin içinde bulunduğu durum ve koşullar üzerinde gözlem yapabilecek, onları kendi açımdan değerlendirebilecek düşünme yeteneğine sahip bulunuyordum ve içinde büyüdüğüm ortam beni olgunlaştırmıştı. *Babam ortaokulda tarih öğretmenimdi.* Sınıfta derse başlarken; *"Tarih dersi bir hikâyeler külliyatı değil, ibret alınacak bir tefekkür ve muhakeme dersidir"* derdi. Biz küçük yaştan başlayarak Osmanlıca öğrendiğimiz için onun ağdalı konuşmasını anlardık. Yukarıki tümce bu günkü dille "Tarih dersi bir öyküler toplamı değil, örnek alınacak bir düşünme ve usavurma dersidir" biçiminde deyimlendirilebilir. Babam tarihsel olaylar üzerinde öğrencilerin anlayacağı ölçüde analiz ve eleştiriler yapar, bizleri bu konularda düşünmeye alıştırmak isterdi. Zaten kendisi, daha ben doğmadan önce, İstanbul'da Abdülhamit despotluğu döneminde öğretmenken derslerinden birinde, Büyük Fransız Devrimi'ne kısaca değindiği için —bunu her nasılsa öğrenen okul müdürünün ihbarı üzerine— derecesi ilkokul öğretmenliğine indirilmiş, ardından bu görevle taşraya sürülerek Trablusşam'dan Diyarbakır'a değin koca Osmanlı İmparatorluğu'nun uzak ve değişik bölgelerinde dolaşıp durmuş, çok uzun yıllar sonra İstanbul'daki bir öğretmeninin yardımıyla, yeniden oraya 'mekâtibi iptidaiye' (ilkokullar) müfettişliği görevi ile dönebilmiş, Meşrutiyet'in ilanından sonra da kendi memleketi olan Çorum'un İdâdisi'ne (ortao-

kuluna) tarih, coğrafya ve kozmografya (astronomi) öğretmeni olarak atanmıştı. O tarihte 'idadi' denilen okulların ders programında astronomi dersi de vardı ve son sınıfta okunurdu.

Babam zaman zaman evde, eski sürgünlük yaşamından söz ettiği için küçük yaşımdan beri *'saray', 'Abdülhamit', 'istibdat', 'hafiye', 'sürgün'* gibi ad ve kavramları duya duya bunların anlamını çok iyi öğrenmiştim. Trablusgarb'ın (Libya'nın) İtalyanlarca işgalini harita üzerinde babamdan öğrenmiştim. Bir suikast sonucunda öldürülen *Sadrazam Mahmut Şevket Paşa* ile katil *Topal Tevfik* adlarını, bize İstanbul'dan gelen resimli bir dergide okumuş, Mahmut Şevket Paşa'nın niçin öldürüldüğünü, yine babamın açıklamalarından öğrenmiştim.

Balkan Savaşı sonunda Rumeli'deki topraklarımızı kaybedişimizi, o savaştaki düşmanlarımızın Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ(*) devletleri olduğunu biliyor ve Rumeli'deki vatan parçasının yitirilişi üzerine bestelenen: "Rumeli'nin dağları var / Ne güzeldi şimdi ağlar" şarkısını okulda hep bir ağızdan söylerken acı duyuyor ve içtenlikle ağlıyordum. Bulgar, Yunan ve Sırp kıyımını anlatan 'Türkiye Uyan' başlıklı, resimli bir kitabı büyük bir yurtseverlik ve öc alma duygusuyla okumuştum.

Birinci Dünya Savaşı'nda, savaş ortaklarımızı biliyor, ak sakallı, fesli, sırmalı giysili *Sultan Mehmet Reşat*'ın sağ yanında, uçları yukarıya doğru vurulmuş kaytan bıyıklı Alman İmparatoru *II. Wilhelm*'in; sol yanında ise çatal sakallı ihtiyar Avusturya - Macaristan İmparatoru *Fransuva Josef*'in resmi bulunan kartlara uzun uzun bakıyordum. Sonradan çıkarılan bazı kartlara Bulgar Kralı *Ferdinand*'ın resmini de eklemişlerdi.

(*) Şimdi Yugoslavya devletinin bir eyaleti.

Küçük yaşımda pul meraklısıydım ve koleksiyon yapardım. Üzerine *'İmtiyazatı Ecnebiye'nin İlgası'* damgası basılmış pul serisini babama gösterip bunun anlamını sorduğumda, babam bana bunların *"Kapitülasyon"* anlamına geldiğini söylemiş ve bunu *"Kudretli olduğumuz zamanlar yabancı devletlere tanıdığımız ve böylece kendi elimizle kendi başımıza bela ettiğimiz bazı müsaade ve ayrıcalıklar"* diye anlatmış, ardından da *"Bunlar daha Fatih zamanında başlar; koca Fatih Rum Patrikhanesi'ni İstanbul'da bırakmakla da büyük bir tarihi hata işlemiştir"* diye eklemişti.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Çorum'da bulunduğum aylarda, günlük savaş durumunu şimdiki daktilo kâğıtlarının yarısı büyüklüğünde bir kâğıda her gün mavi mürekkepli şapirografla basılıp çoğaltılan ve tanesi bir kuruşa satılan *"Ajans Haberleri"* ile izlerdik. Düşmanlarımızla savaş ortağı olan Romanya'nın merkezi Bükreş, Almanlar tarafından zaptedildiği zaman Yozgat Lisesi'nde yatılı öğrenci idim. Bu haberin şerefine lisemiz, o gece bir fener alayı düzenlemişti; Yozgat'ın sokaklarında dolaşmış, savaş tutsağı olan İngilizlerin oturduğu binaların önünde durup türlü marşlar söylemiştik.

Çanakkale Zaferi'ni çok iyi biliyor, Mustafa Kemal'in Osmanlı paşası giysili portresini daha Yozgat'ta iken resimli bir dergide görmüştüm. Altında *"Mirliva Mustafa Kemal Paşa"* yazılı idi.

Bu savaşta Alman ve Avusturyalı ortaklarımızla birlikte bizim yenilmeyeceğimize yürekten inandığım için yenilgi ve mütareke (silah bırakışması) bende hemen hemen bir şok etkisi yapmıştı. Bu bırakışma anısına çıkarılan posta pullarını hiç sevmedim, ama pul merakım dolayısıyla koleksiyonuma onları da koydum.

Kısacası, 1919'da yerel direnişler "Anadolu ve Ru-

meli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'' olarak Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde birleşip Milli Mücadele başlarken —henüz on beş yaşımda olmakla birlikte— ülke sorunları üzerinde oldukça bilgili ve uyanıktım; daha doğrusu, genel bir görüşe sahip bulunuyordum. Kimi zaman bu konularda bir büyük adam davranışı ile ve çoğu kez babamı örnek alarak, onun gibi konuşup okul arkadaşlarımı aydınlatmayı pek severdim.

Yukarıdan beri anlattığım bu düşünsel ön hazırlık bana; Milli Mücadele sırasında tam üç buçuk yıl içinde bulunduğum toplumsal olayları, onu izleyen devrimleri az çok olgun ve yetkin bir kafa ile gözleme, değerlendirme fırsat ve olanağını verdi.

O tarihte Yozgat Lisesi, öğrenim ve öğretim bakımından güçlü bir okuldu. Çünkü Balkan Savaşı'nda kaybettiğimiz Üsküp ilinin çok değerli öğretmenler kadrosuyla açılmış bir lise idi.

Öğretmenlerle birlikte, babaları Balkan Savaşı'nda şehit düşmüş çocuklar da parasız yatılı olarak gönderilmişlerdi bu liseye. Öğretmenlerini daha önceden, yani Üsküp'ten, tanıdıkları için Rumelili olmayı bir tür üstünlük ve ayrıcalık nedeni sayarlardı. Sınav veya ödev kâğıtlarında bile adlarını, örneğin 'Serfiçeli Recai', 'Ohrili Faik', 'Manastırlı Hilmi' biçiminde yazarlardı.

Biz Anadolulu öğrenciler ise bundan hoşlanmazdık. Düşünemezdik ki onlara bunu yaptıran memleket özlemi idi. Onlar yurtlarını yitirmişler, Anadolu'ya düşmüşlerdi. Yalnız özlem değil, bir tür kompleks içinde idiler. Üstünlük taslamaları bundandı. Biz Anadolulular buna karşı savunmaya geçmiş, gruplar oluşturmuştuk. Böylece yatılı okulda bir 'Anadoluluk - Rumelilik' ayrımı doğmuştu. Bunun iyi yanı, derslerde hangi grubun daha iyi not alacağı düşüncesini aşılaması, kötü yanı ise bu ayrım yüzün-

den okulda sık sık kavga çıkması idi.

Bozkır Yolculuğu: 1919 Haziranı sonunda Yozgat'taki okulumuzun lise bölümü kaldırılıp yalnız orta kısmı bırakılmış, bu nedenle açıkta kalan yirmi beş kadar yatılı öğrencinin Ankara Lisesi'ne aktarılmasına karar verilmişti. 'Tatar arabası' denilen yaysız yük arabalarından, çift atlı beş araba kiralandı. İçleri, hayvanlar tarafından yenmeyen saman artıkları ve kaba otlarla beslenip bunların üstüne çuvallar yayıldı. Küçük eski bavullarımıza tıktığımız çamaşır ve giyeceklerimizi, kitap paketlerimizi arabalara yerleştirdik. Her arabaya beşer altışar öğrenci olmak üzere dağıtıldık. Bu dağılıştan önce çocuk oyunlarındaki 'eşleşme' gibi herkes kendi yakın arkadaşlarıyla gruplaşıvermişti. Böylece daha neşeli bir yolculuk yapacaktık.

Sabah çok erken yola koyulduk. Arabalarda tente yoktu. Ben bu tür bozkır yolculuklarına alışıktım. Yıllarca, her tatil başında Yozgat'tan Çorum'a böyle arabalarla yolculuk yaptım. Bozkırda yaz yolculuklarının kendine özgü, hüzünlü, bir melankolisi vardır. Çünkü bozkırda, yaz ortalarında bile, sabahları çok tatlı bir serinlik olur. Öğle sıcağında uçsuz bucaksız bir boşluk halinde uzanıp giden mavi gökte kimi zaman beliren küçücük beyaz bir bulut, sürüsünü yitirip geniş ovada yapayalnız kalmış minik beyaz bir kuzuyu anımsatır. Sıcak yakıcı olursa da bozkırın kuru iklimi bu yakıcılığı az çok hafifletir. Akşama doğru yeniden gelen ve gündüz sıcağının çarpıcı yorgunluğunu alıveren kurtarıcı serinlik içinde gözleri, ruhları doyurucu renklerle dolu çevren (ufuk) ve uzayan gölgeler belirir, gittikçe koyulaşır, yavaş yavaş kaybolur.

Bozkırda güneşin doğuşu gibi batışı da gerçekten çok güzeldir.

Anadolu hanlarının pire lekeleriyle bezenmiş yatak-

larında geceleye geceleye yol alıyoruz. Yerköy, Sekili, Yahşihan, Ası Yozgat (bugünkü Elmadağ), bu yolculukta not ettiğim belli başlı konaklama yerleridir.

Milli Mücadele Yıllarında Eşkıyalık: Birinci Dünya Savaşı sonu Anadolusu'nun tatsız bir özelliği, asker kaçaklarının yer yer eşkıyalık etmesi ve yol kesip adam soyması idi. Eski (profesyonel) eşkıya da kol geziyordu ülke yollarında.

Müdür yardımcısı olan genç bir öğretmenin başkanlığında yaptığımız bu yolculukta arabacılar eşkıya baskınından korkuyorlardı. Tetik üzerindeydiler. Çünkü eşkıya en çok atları alıp gidermiş. Benim içinde bulunduğum en öndeki arabayı Balkan Savaşı'na katılmış, Birinci Dünya Savaşı'nda da çavuşluğa kadar yükselmiş, babacan ve yiğit bir adam olan Recep Çavuş sürüyordu. Yolda eşkıyadan söz açıldıkça "Korkmayın yahu, ben onların dilinden anlarım" diyerek bizi ve öteki arabacıları ferahlatmaya çalışıyordu.

Param pulum olmadığı halde doğrusu ben de korkuyordum. Çünkü daha birkaç yıl önce Çorum yöresinde *Kör Dede* ve *Musa Çavuş* adlarındaki kanun kaçakları, ipten kazıktan kurtulmuş birtakım kişilerle asker kaçaklarını başlarına toplayıp sayıları elliye varan bir eşkıya çetesi kurmuşlar, birçok kişiyi soymuş, hatta öldürmüşler, bir ara Çorum kentini bile tehdit edecek duruma gelmişlerdi(*).

1915/1916'da Çorum'da Süleyman Sami Bey adında bir mutasarrıf vardı. Otuz yıl sonra, 1945'lerde, İstanbul'da da valilik yapmış olan bu zat, yürekli bir yönetici idi. Silah kuşanıp jandarma birliğinin başına geçerek eşkıyayı

(*) O tarihte Çorum, Ankara iline bağlı bir mutasarrıflık idi. Şimdi kaldırılmış bulunan mutasarrıflık, il ile ilçe arasında yer alan bir yönetim merkezi idi. Başka bir anlatışla, iller mutasarrıflıklara, mutasarrıflıklar ise ilçelere bölünmüştü. Şimdi bütün mutasarrıflıklar il oldu.

kovalamaya başladı; çıkan çatışmada *Kör Dede* ve yakın yardımcıları öldürülüp kesilen kafaları Çorum'a getirilerek Saathane Meydanı'nda sergilendi. *Musa Çavuş* teslim olarak canını kurtarabildi. 'Eşkıya' denilince, çocukluğumda kesik kafalarını korku ve ürküntü ile seyrettiğim Kör Dede ve yardımcılarını anımsıyordum.

Şöyle böyle derken, korktuğumuza uğradık: Yozgat - Ankara yolunun yarısında, akşama doğru, yokuşça bir yerde, 100-150 metre ilerimizde, nereden çıktıklarını görmediğimiz, omuzları silahlı birkaç kişi beliriverdi. Recep Çavuş hemen atların dizginlerini bırakıp yavaşça arabadan atladı. Arabadaki öbür arkadaşlara da arabadan inip yaya gitmelerini, eğer silahlı adamlar yanımıza gelirse ahbaplık kurup etraflarını almalarını, bir tehditte bulunurlarsa her adama dört beş kişinin birden ansızın çullanıp silahlarını almalarını söyledi. Aynı taktik arkadaki arabalarda da uygulanacaktı.

Silahlı adamlar ilerimizde yürüyorlardı. En öndeki arabayı sürdüğüm için yanlarına ilkin ben varacaktım. Tek başıma kalmakla birlikte, arabanın yöresinde yürüyen arkadaşları görünce ilk korkum geçmiş onun yerine içimi büyük bir merak doldurmuştu. Acaba ne olacaktı, ne olabilirdi? Silahlılar adımlarını yavaşlattıklarından, çok geçmeden onlara yetiştik. Üstlerinde yıpranmış asker giysileri vardı. Recep Çavuş'un "Selamünaleyküm arkadaşlar" diye onları —komut verir gibi bir sesle— selamlamasından sonra hemen plan uygulandı: Başkanımız olan genç öğretmen ve arabalardan inmiş olan öğrenciler asker kılıklı bu kişilerin yöresini sardı. Recep Çavuş onlara hep askerce davranıyordu; bağlı oldukları birlikleri sordu. Birbirini tutmayan kaçamak yanıtlardan, yalan söylediklerini ben bile anladım. Recep Çavuş: "Hadi arkadaşlar her biriniz bir arabaya binin. Bunlar fakir mektep efendileri. Paraları yoook, pulları yok; onları sevabına (yani parasız) gö-

türüyoruz. Vatanın askerlerini de bedava götürelim, ne çıkar" dedi yüksek sesle. Adamlar birbirinin yüzüne baktılar. Topluluğumuzdaki herkesin Recep Çavuş'a olan saygısını görerek onlar da "Başüstüne Çavuşum" deyip bizim arkadaşlarla birlikte her biri ayrı bir arabaya bindi.

On on beş dakika sonra benim bulunduğum arabadaki asker: "Haydi bize eyvallah; sağol çavuşum" diyerek yere atladı. Öbürleri de indiler ve yandaki tepeye doğru hızlıca yürümeye başladılar. Onlar epeyce uzaklaşıncaya değin, Recep Çavuş arabaları harekete geçirmedi. Sonra yine yola koyulduk. Bir süre sonra Recep Çavuş: "Bunlar essahtan asker kaçağı idi. İsteselerdi daha önce içlerinden ikisini yol kıyısına pusuya yatırır, öteki ikisi de bizleri soyarlardı. Belki daha eşkıyalığa yeni başladılar, belki de avı beğenmediler." dedi.

Sonraları Anadolu'nun o dönemindeki soygun haberlerini duydukça, arkadaşlarla aramızda hep bu karşılaşmayı göz önüne getirir ve "Acaba şöyle olsaydı ne olurdu, böyle olsaydı ne yapardık" diye tartışırdık okulda.

Ulusal Kurtuluş Savaşı yıllarında sürüp giden asker kaçaklığı üzerinde türlü zamanlarda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görüşmeler yapıldığını ve uzun tartışmalar olduğunu "Firariler Hakkında Kanun" ile İstiklal Mahkemeleri kurulduğunu yukarda anlattım. O zaman tam olarak önü alınamayan eşkıyalığın kökü, cumhuriyetin ilanından sonra kazınmaya başladı ve ancak 1926'da kurulan Ankara İstiklal Mahkemesi'nin eşkıyayı asmaya başlaması sonucunda kökü hepten kurutuldu. O sırada Ankara'da yayımlanan bir gülmece gazetesi, "Mühim İlan" başlığı altında şu espriyi yapmıştı: "Ankara İstiklal Mahkemesi'nde ipsizlere ip dağıtılmaktadır. İhtiyacı olanların müracaat etmeleri ilan olunur."

III. MİLLİ MÜCADELEDE ANKARA VE ANKARA LİSESİ ÖĞRENCİLERİ

Yozgat'tan ayrıldığımızın altıncı günü Ankara'ya varıp yeni okulumuza yerleştik. Ankara Lisesi, bugün Hacettepe Üniversitesi binalarının ve Yüksek İhtisas Hastanesi'nin bulunduğu tepecik üzerinde, Abdülhamit döneminde yapılmış, hükümet ve okul binalarının ortak özelliğini taşıyan, yontma taştan, sağlam, iki katlı bir yapı idi. Alt katta bir kısım derslikler, üst katın bir kanadında birkaç derslik ve yönetici odaları, öteki kanadında ise öğrenci yatakhaneleri vardı. Yapının genişliğine göre pencereler seyrek olduğundan, binanın içi en güneşli günlerde bile biraz loş olurdu. Bahçesi, Ankara'nın bozkır iklimine göre oldukça yeşildi. Pek çok akasya ağacının yanında tek tük meyve, özellikle ayva ağacı vardı. Okula bu bahçenin ortasındaki yoldan geçilerek girilir, ana giriş kapısı oldukça geniş, loş bir hole açılırdı.

O tarihte Ankara'da bizim okula en çok benzeyen yapı, yine yontma taştan yapılmış hükümet konağı (restore edilmiş biçimiyle şimdi vilayet binası) idi. Gerek bizim okulda gerek hükümet konağında baca bulunamadığından, kışın soba boruları, pencere camlarından bir karenin yerine geçirilen demir sac veya tenekeye açılan yuvarlak delikten dışarı çıkartılan bir dirsekle yukarıya verilirdi.

Yozgat'ta iken ortaokul coğrafya dersinde Ankara'yı 'Engürü' olarak öğrenmiştik. Bu kent üzerindeki bilgim şöyleydi: "Engürü, Anadolu'nun ortasında yirmi beş bin nüfuslu bir vilayet merkezidir. Kayseri, Kırşehir, Çorum ve Yozgat mutasarrıflıkları bu vilayete bağlıdır. Toprağının önemli bir kısmı bozkır ve çoraktır. Kızılırmak'ın

suladığı yerler verimlidir. Tiftik keçisi, balı ve armudu ünlüdür. Vilayetin merkezi olan Ankara kentinin yanındaki tepede eski devirden kalma bir kalesi vardır. Ünlü bilgin Hacı Bayram Veli Ankara'da kendi adını taşıyan caminih yanındaki türbede yatar. Şehrin etrafındaki sırtlarda bağlar ve kıyısından geçen derenin yanında bahçeler vardır. En önemli ürünleri tiftik ve buğdaydır."

O tarihte on üçbin nüfuslu küçük, bakımsız bir kasaba olan Yozgat'tan, yollarda kaldığımız harap köy evleri ve hanlardan sonra Ankara gözlerimize büyük bir kent gibi göründü. İzinli saatlerimizde birkaç arkadaş birleşip Ankara'yı dolaşmaya başladık. İlk işimiz kaleye çıkmak oldu. Oradan bütün Ankara kentinin dolaylarındaki tepeler ve dağlar çepeçevre görünüyordu. Kalenin bulunduğu tepenin güney yönündeki tepe (Bugünkü Altındağ Mahallesi) bomboştu. Yalnız tam doruğunda, araları açık sütunlar üzerine oturtulmuş, üstü kubbeli, küçük Roma tapınaklarına benzeyen bir yapı vardı. Yanlış olarak (Timurlenk'in mezarı) diyorlardı buna.

Kentin dolaylarındaki tepelerde bulunan bağlar, çıplak Asya doğasının gri rengi üzerinde egemenlik kuramayan bodur ağaçlarıyla, donuk bir bozkır yeşilliği halinde görünüyordu uzaktan. Dikmen, Çankaya, Küçükesat, İncesu, Cebeci ve onların tam karşı yönünde Keçiören bağları, Ankara'nın belli başlı bağlarıydı. Bağ sahipleri yazın bütün aileleriyle birlikte oralara göçerdi. At, araba veya eşek ile bu bağlardan kimisine bir, kimisine iki-üç saatte ulaşılabilirdi. Akşam serinliği çıkınca bağ sahipleri yiyecek alışverişi yapıp ve öbür ev gereksinmelerini satın alıp hayvan veya arabalarına binerek tozlu bağ yollarına çıktıkları için küçük Ankara ovasının, özellikle Küçükesat, Çankaya ve Dikmen'e doğru uzanan bölümünü, yani bugünkü Yenişehir'in bulunduğu düzlüğü, durgun havalar-

da her akşam bir toz bulutu kaplardı.

Uzaklarda Elmadağ görünüyordu.

Doğu ve güneydoğudan gelen derelerin iki kıyısında kümelenmiş ağaçlar, bostan ve bahçeler, Ankara ovasının doğasına egemen olan gri rengi vadi boyunca yırtan iki kalın yeşillik çizgisi halinde göze çarpıyordu. *Bent Deresi* ve *Hatip Çayı* adını taşıyan bu dereler, Ankara halkının, bağı bahçesi olmayan büyük çoğunluğunun yazlık gezinti, piknik ve eğlence yerleri idi.

Ankara'nın batıya bakan Ulus Meydanı'nı tren istasyonuna, dar ve bozuk bir şose bağlıyordu. Düzlüğe inilince şosenin özellikle sol yanı (yani bugünkü Gençlik Parkı alanı) kurbağaların ve sivrisineklerin kaynaştığı geniş bir bataklıktı. Bu nedenle Ankara halkının çoğu sıtmalıydı. Ben de oradayken bu hastalığa yakalandım ve tam iki yıl çektim.

İstasyonda Haydarpaşa-Bağdat Demiryolu yönetimince, yani Almanlar tarafından yapılmış, düzgün ve sağlam birkaç kârgir bina vardı. Bunlardan biri sonradan bir süre Mustafa Kemal Paşa'nın konutu olmuştu.

Cebeci'nin arkasındaki tepede Abidinpaşa Köşkü, kentin içinde Öğretmen Okulu, Sanayi Okulu, Ulus Meydanı'nda Taşhan, sonradan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yerleştiği İttihat ve Terakki Kulübü'nün henüz eksikleri bulunan binası, kuzey yönündeki bir tepede bulunan Ankara Ziraat Okulu, kentin içindeki Hükümet Binası, güney uçtaki Sultanî Mektebi (lise binası), o zamanki Ankara'nın ilk anda göze çarpan belli başlı taş yapılarıydı. Ankara Kalesi'nin batı yönündeki yangın yeri, bilenlerin söylediğine göre Birinci Dünya Savaşı sırasında Ankara'yı harap eden büyük yangından sonraki durumda idi.

Liseli Öğrenciler: Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgiden sonra artık büsbütün yıkılıp bitti sanılan bu ülkenin içindeki potansiyel, daha doğrusu, gizli ulusal güç — Atatürk'ün deyişiyle, *"milletin sinesinde meknuz olan mücadele azmi"* Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda birdenbire ortaya çıkmış, şahlanmış, köylü - kentli, genç - ihtiyar, kadın - erkek herkesi sarmıştı. Yaşlı köylülerin kağnılarıyla, kadınların sırtlarıyla, hatta küçük çocukların merkep ve katırlarla cepheye mermi ve her türlü cephane taşıdığı o günlerin Anadolusu'nu benim gibi gözleriyle görmemiş, ruhlarında o günlerin coşkusunu duymamış olanlar, bu olayları, ressam ve yazarların hayal gücünden doğma birer söylence sanırlar.

Biz *"genç mektepliler"* de ruhlarımız, kurulmuş birer çelik zemberek gibi gergin, aynı savaşım isteği doğrultusunda, her an fırlayıp düşmana atılmaya hazır, ruhsal bir durum içindeydik. İşte bu ruhsal durum ve vatan aşkı ile Ankara Lisesi'nde benden daha yüksek sınıflardan ve benim sınıfımdan kimi arkadaşlar, 1920 yazında, okulun dinlence aylarında, gönüllü olarak Kuvayı Milliye'ye yazılıp Demirci savaşlarına katıldılar.

Kuvayı Milliye'ye gönüllü yazılmak için onlarla birlikte bizler de başvurmuştuk. İçimizden birkaç arkadaşla beni, on sekiz yaşında olmadığımızdan kabul etmediler. İki yıl önce dünyaya gelmediğimize çok üzüldük. Bizim de adımız savaşçılar arasında okunsun, gerekirse, bizim de kanımız bu vatan uğrunda dökülsün istiyorduk. Bizdeki bu *"cepheye gitme"* aşkının, bir arkadaşımla beni bir yıl sonra nasıl tehlikeli bir maceraya sürüklediğini aşağıda anlatacağım.

Arkadaşlarımızı cepheye uğurlamadan bir gün önce giysi ve başlık değiştirip Kuvayı Milliye erleri kılığına giren Salih ile birlikte Tevfik, Nuri ve ben Bent Deresi'ne

bir fotoğrafçı götürüp, hatıra resmi çektirdik. Bunu ben istedim, onlar da uygun gördüler. Bir de Salih Ağabey vardı; onu ve cepheye gidecek öteki arkadaşları o gün bulamadık. Üzüntümüz büyüktü. Belki de bir daha görüşemeyecektik. Birlikte gitseydik ne iyi olurdu.

Gidenlerden ikisi, şehit düştü ve gerçekten onları bir daha göremedik. Bunlar on ikinci sınıftan Salih Ağabey ve on birinci sınıftan benim sınıf ve sıra arkadaşım Ahıskalı Tahsin idi.

Öğretim başlayınca cepheden okula dönen gönüllüleri birer kahraman gibi karşıladık. Gözlerimiz boş yere Salih Ağabey ile Tahsin'i arıyordu. Gerçi acı haberi daha önce almıştık, ama inanmak istemiyorduk. Dönenlerden Memduh (Payzın) savaş alanında Salih Ağabey'i nasıl aradığını, onun henüz soğumamış cesediyle karşılaşınca nasıl üzüldüğünü, ailesine göndermek üzere alıp getirdiği tek serveti, saatinin o dakikada henüz işlemekte olduğunu anlattığı zaman hepimizin gözleri dolu dolu olmuştu.

Sınıf arkadaşım Lütfü (Erçin), sol el orta parmağının yarısını kurşun götürdüğünü söyleyip sarılı parmağını bize gösterince, yine bizim sınıftan Raif Gündoğdu'nun ona dönerek: *"O parmağındaki şey bir eksiklik değil, Tanrının sana armağan ettiği ebedi bir zafer halkasıdır. Ne mutlu sana. Bu millet muzaffer olacaktır"* diye gürlemesi bugün hâlâ kulaklarımda çınlar, gerçi millet muzaffer oldu; ne yazık ki bu konuşmadan birkaç ay sonra, henüz on yedi yaşındayken zatürreeden ölen o coşkulu vatansever Raif bunu göremedi.

Karadenizli olduğu için (b) leri (p) gibi söyleyen bizim sınıftan Cemal (Gökçe), cephede çarpışma başladığı zaman ilkin nasıl korktuğunu, birkaç dakika geçince nasıl "aslan kesildiğini", kendi kendisini karikatürize ederek tatlı şivesiyle anlatıyor, bizleri üzüntüden kurtarıp gül-

dürmeye çalışıyor, *"Gelecek tatil belki sizleri de kabul ederler, hep birlikte gideriz"* diye de teselliye uğraşıyordu. (Oysa bir yıl sonra artık Kuvayı Milliye kuruluşları kaldırılmış, yerine düzenli ordu geçmişti.)

Hafifçe kekeme olan Salih Orhan, Yunanlıların nasıl saldırdıklarını ve sonra nasıl kaçtıklarını, çarpışma bitip Ahıskalı Tahsin'i şehitler arasında görünce nasıl ağladığını anlatırken heyecandan büsbütün kekeliyor, heceler ve sözcükler her defasında gerilmiş bir yaydan fırlayan oklar gibi ağızdan teker teker çıkıyor Salih sarsılıyor, yoruluyor, terliyor, fakat anlatıyor, yine anlatıyordu. Bizler de onu sabır ve saygı ile hiç sıkılmadan, bıkmadan dinliyorduk.

Mehmet (Doğan), yaptığı kutsal işi, kendine özgü alçakgönüllülükle: "Ne anlatayım yahu, işte gittik, çarpıştık, geldik. İki kurban vermeseydik, hiç kederimiz olmayacaktı" diye kısa konuşuyordu.(*)

Salih'i dinlerken Ankara Lisesi'nin onuncu sınıfında sıra arkadaşım şehit Tahsin'in vasiyetini hatırladım. O, gönüllü yazılıp cepheye gideceği günlerde, sanki şehit olacağı içine doğmuş gibi Ahıska'daki anasına benim yanımda bir mektup yazmış, bunda: *"Anne, vatan için çarpış-*

(*) Bu kitapta adı geçen lise arkadaşlarımdan MEMDUH PAYZIN, uzun zaman valilik, İçişleri Bakanlığı'nda genel müdürlük, müsteşar vekilliği yapmış ve Demokrat Parti devrinde genç yaşında emekli edilmiştir. LÜTFÜ ERÇİN, uzun süre lise öğretmenliği, Milli Eğitim Bakanlığı'nda müfettişlik ve başmüfettişlik görevlerinde bulundu. Yozgat Lisesi orta kısmından beri sınıf arkadaşı olduğumuz ve sınavlara birlikte hazırlandığımız CEMAL GÖKÇE, yine uzun süre çeşitli liselerde felsefe öğretmenliği, Edirne, Ankara ve İstanbul liselerinde müdürlük yaptı. SALİH ORHAN soyadı yasası çıkınca "Onar" soyadını aldı. 1923'te liseyi bitirince, Mülkiye'ye girmek üzere gittiği İstanbul'dan tekrar Ankara'ya dönerek o sırada benim çalışmakta olduğum Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne tutanak kâtibi olarak atandı; bütün yaşamı boyunca orada çalışıp Tutanak Kalemi Müdürlüğü'ne kadar yükseldi ve oradan emekli olduktan birkaç ay sonra rahmete kavuştu. MEHMET DOĞAN da öğretmenlik mesleğini seçti, çeşitli liselerde öğretmenlik, müdürlük, Milli Eğitim Bakanlığı, Orta Öğretim Genel Müdürlüğü ve başmüfettişliği görevlerinde bulundu, oradan emekliye ayrıldı. NURİ ATAY, liseden sonra Mülkiye'de okudu, uzun süre kaymakamlık ve valilik yaptı. Demokrat Parti devrinde, genç yaşında emekli edildi. TEVFİK ise liseden sonra ticaret hayatına atılmış, kendisini bir daha göremedim.

maya gidiyorum. Dönersem görüşürüz. Şehit olursam, arkamdan sakın ağlama. İftihar et. Kafkasya'da savaşmış olan Şeyh Şâmil'in yanına cennete giderim. O zaman bu mektubumu ve kendisine emanet ettiğim gümüş yüzüğümü sana sınıf arkadaşım ve kardaşım Hıfzı gönderecek. O da senin bir evladındır. Eğer Türkiye'ye gelirsen onu ara, bul'' demiş ve okul adresim belki değişebilir diye ona Çorum'daki baba evi adresimi vermişti. Bu mektubu ve emanet yüzüğü, ilk Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Batum Mebusu olan Hoca Nuri Efendi aracılığı ile Tahsin'in Ahıska'daki anasına ulaştırıp bu kutsal vasiyeti yerine getirebilmek için nasıl çırpındığımı ve yürekten çaba harcadığımı hiç unutmam. Ne yazık ki Tahsin'in anasından hiçbir haber çıkmadı.

IV. MUSTAFA KEMAL'İN ANKARA'YA GELİŞİ VE LİSEDE YAPTIĞI KONUŞMANIN METNİ

Mustafa Kemal Paşa'nın Sıvas'tan yola çıktığı ve yakında Ankara'ya geleceği haberi okulda yıldırım hızıyla yayıldı, arkadaşlar arasında büyük bir sevinç ve coşku doğurdu. Biz, Yozgat Lisesi'nden gelmiş olanlardan 7-8 arkadaş ülke sorunlarıyla çok yakından ilgileniyorduk. Bu haberi duyunca sanki Paşa doğrudan doğruya bize konuk geliyormuş gibi sevindik. Hemen müdür yardımcısına başvurup Mustafa Kemal Paşa geldiğinde O'nu karşılamaya gitmek için izin istedik. "Zaten okulla gidip karşılayacağız, ayrı izin olmaz" dedi.

Birkaç gün sonra Paşa'nın 27 Aralık 1919 günü Ankara'da olacağı haberini aldık. O gün büyük bir telaş, sevinç ve coşku ile hazırlanıp aşağı holde toplanarak sıraya girdik. Mustafa Kemal Paşa'nın geçeceği yola kadar gidip arka arkaya iki saf halinde yol kıyısına dizildik. Ben ön sıraya düştüğüm için duyduğum sevinci hiç unutamam.

Yakın ilçelerden ve köylerden karşılayıcı olarak ge-

lenler de Ankaralılara katılmıştı. Bugünkü Genelkurmay Başkanlığı binasının bulunduğu yerden Ankara'nın Ulus Meydanı'na kadar bütün yol kıyılarını ve ovayı on binlerce kişi doldurmuştu. Yaya ve atlı Ankara Seymenleri yerel giysileriyle dikkati çekiyor, bunlardan bir bölümü düzeni sağlıyor, trafik polisi görevini yapıyordu. Bizim lise öğrencilerinin bulunduğu yerin hemen yanıbaşında, sol yanımızda —birkaç gün sonra Ankara'dan kaçtıklarını öğrendiğimiz— iki Fransız işgal subayı, at üzerinde yer almış olarak, karşılayıcılar arasında bulunuyordu.

Yolun iki kıyısını dolduran kalabalıkta ansızın bir kımıldama oldu, başlar öne uzandı. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları bizim bulunduğumuz yerden epeyce uzakta otomobilden inmişler, yürüyerek geliyorlardı. O'nun yanındakilerden yalnız 'Hamidiye Kahramanı' diye anılan Rauf Bey'i —resimlerinden— tanıyordum. Paşa'nın sağında yürüyordu. Solunda ve arkasında yürüyen kişilerin kim olduğunu bilmiyordum. Zaten gözlerimi Mustafa Kemal Paşa'dan ve Rauf Bey'den ayırıp onlara bakmıyordum bile. Yaşa, varol sesleri ve sürekli alkışlar yöreyi çınlatıyordu. Bir ara sol yana dönerek Fransız subaylarına hınçla baktım. Kılıçlarını omuzlarına doğru kaldırmışlar, selam vaziyeti almışlardı.

Mustafa Kemal Paşa üç beş adımda bir sağına ve soluna bakıp sağ elini başına götürerek selam veriyor, yol boyunca birikmiş olan halkın alkışlarını yanıtlıyordu. Başında kuzu derisinden gri bir kalpak, sırtında açık renkli, belinden kemerli gri bir palto vardı. Rauf Bey alçak kalıplı bir fes ve koyu gri uzun bir palto giymişti.

Birinci Dünya Savaşı'nda Anafartalar Kahramanı, 1919 Temmuzundan beri de Erzurum ve Sivas kongrelerinin ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Başkanı olan Mustafa Kemal Paşa'yı karşımızda gö-

rüyorduk. Daha Yozgat'ta bulunduğumuz sırada bile içimizde onu görmek özlemi uyanmıştı. İşte şimdi on beş-yirmi adım sonra yakınımızda olacaktı. Yüreğim sanki göğsümden taşacakmış gibi çarpıyordu. Önümüzden geçerken bütün öğrenciler hep birlikte O'nu ne kadar yürekten alkışlamıştık. Bizlere doğru baktı, elini başına götürüp, alkışımıza selamla karşılık verdi. Bu bakış sırasında onun olağanüstü etkili, keskin mavi gözlerini görerek ürperdim. Bu dik yürüyüşlü, ince endamlı, çok ciddi, — hatta sert denebilecek kertede ciddi— bakışlı adamda insanı büyüleyen, insanın ruhunu sanki benliğinden söküp alarak kendisiyle birlikte götüren insanüstü bir güç vardı.

Onlar geçtikten sonra halk da artlarından yürüyerek izlemeye başlamıştı. Başımızdaki müdür yardımcımız biz öğrencileri Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarım izleyen kalabalığa karıştırmadan, iki sıra halinde ve serbest yürüyüşle okula getirdi. O akşam arkadaşlarla aramızdaki tek söyleşme konusu hep Mustafa Kemal Paşa idi.

Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda başarı kazanmanın en öndeki koşulunun, bu savaşı bütün Türk halkına mal etmek olduğunu bilen Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya gelişinden bir iki gün sonra kendisini ziyarete giden Ankaralılara bir konuşma yaptığım —babası bu ziyarete katılan— Ankaralı bir okul arkadaşımızdan öğrenmiştik.(*) Olanak bulunsa bizler de ziyaretine gidebilseydik, diye düşünüyorduk ama bunun olamayacağını bildiğimizden girişime bile geçmedik. Çok geçmeden bu olanak önümüze geldi ve bizi sevindirdi. Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı devletinin 'İstiklal Günü' sayılan 30 aralık gününün 620. yıldönümü olan 30 Aralık 1919'da, yani Ankara'ya gelişinin

(*) Bu konuşmanın tam metni, tarafımdan Türkçeye çevrilip Çağdaş Yayınları'nca bastırılan SÖYLEV'in III.cildini oluşturan "Belgeler" bölümünün 253-264'üncü sayfalarındadır.

üçüncü günü, liseyi ziyaret edip okulun giriş holünde toplanan öğretmen ve öğrencilere kısa bir konuşma yaptı. O'nun geleceği haberini bir gün önceden almıştık. O andaki sevinç ve coşkumuzu olduğu gibi yansıtabilmek için yazınsal sanatın sihirli gücünü taşıyan usta bir kalem sahibi olmayı ne kadar isterdim. 30 Aralık günü, O geldi. Yanında bulunanlardan yalnız —okulumuza önceleri de gelmiş olduğu için— Ankara Defterdarı ve Vali Vekili, sakallı ve gözlüklü Yahya Galip Bey'i tanıyordum. Öğretmenlerimiz alt holde yalnız lise sınıflarının öğrencilerini toplamışlardı. Mustafa Kemal Paşa gelince biz öğrenciler sırayı bozarak onun yöresinde yarı halka oluverdik. Kısa bir konuşma ile bizlere Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın amacını anlattı. Birkaç arkadaş onun söylediklerini daha oracıkta not etmiştik. Zaten sözleri, çocukluğumda ezberlediğim koşutlar gibi belleğimde çakılı kaldı. Paşa ayrılıp gittikten sonra sınıfa çıkıp notlarımı, arkadaşım Tırnavalı Lütfü'nün notlarıyla karşılaştırarak bu kısa söylevin tam metnini defterime yazdım. Şöyle konuşmuştu Mustafa Kemal Paşa:

Mektepli Efendiler; Biliyorsunuz ki vatanımızın kısmi mühimmi elyevm düşman işgali altındadır. Sultan Osman'ın ve bütün kahraman ecdadımızın ervahı şu anda şu sakfın cevvelan etmekte, bizlerden vatanımızın istihlâsı ve istiklâli millîmizin muhafazası için fedakârlık istemektedirler. Esasen Türk milleti necibesi düşmanın istilâsı ve milletimize reva gördüğü mezalim karşısında yekpâre bir vücut halinde feveran etmiştir.

İçinde bulunduğumuz Mücadele'i Milliyenin gayei ulviyesi ve iradei milliyenin hedefi aslisi, bilâ kayd-ü şart istiklâl ve istihlas-ı memlekettir. Necip milletimiz vatanımızın harem-i ismetine kadar sokulmuş bir düşman karşı-

sında bu gayenin istihsali için kanın akıtmaktadır.

Mektepli Efendiler; Sizler menafii milliyeyi müdrik birer münevver sayılırsınız. İçinde bulunduğumuz muhataralı vaziyeti sizlere izah etmeyi lüzumsuz addederim. Gerçi müşkülât azimdir. Fakat fütur getirmemek lâzımdır. Millette ve gençlikte mücadele azmi oldukça her nevi müşkülât iktiham edilecek ve müstevliler mukaddes vatanımızın sinesinde mağlûp ve münhezim olarak mukaddes topraklarımızdan sürülüp çıkarılacaktır. Milli hudutlarımız dairesinde istiklâli tam içinde yaşayacağız. Buna emin olarak müsterihane çalışınız. Vatan sizden vazife beklediği zaman koşarak şitab edeceğinizden eminim."(*)

Vatan için *"öl"* dese hemen oracıkta ölmeye hazır bir avuç çocukirisi genç, onu nasıl içten alkışlamıştık. Sesi ahenkli, kesin ve inandırıcı idi. Loş olan holde gözlerinin rengini göremiyordum, ama o çelik mavisi gözleri birkaç gün önce Ankara'ya geldiği gün iki yanına bakınarak halkı selamladığı sırada çok az bir süre görmüştüm. Bakışları keskin ve kararlı idi.

Konuşmasını bitirdikten sonra O müdür odasına giderken bizler de sınıflarımıza döndük.

(*) Bu konuşma, günümüzün Türkçesiyle şöyledir:

Öğrenci Efendiler: Biliyorsunuz ki vatanımızın önemli bir bölümü bugün düşman işgali altındadır. Sultan Osman'ın ve bütün kahraman dedelerimizin ruhları şu anda, şu çatının altında uçuşmakta, bizlerden vatanımızın kurtarılması ve ulusal bağımsızlığımızın korunması için özveri istemektedirler. Zaten soylu Türk ulusu düşmanın saldırı ve ulusumuza uyguladığı kıyımlar karşısında tek bir vücut halinde harekete coşuştur.

İçinde bulunduğumuz ulusal savaşın yüce ereği ve ulusal istencin temel amacı, bağsız, koşulsuz olarak ülkemizin bağımsızlığı ve kurtarılmasıdır. Soylu ulusumuz, yurdumuzun temiz bağrına kadar sokulmuş bir düşman karşısında bu amacı elde etmek için kanını akıtmaktadır.

Öğrenci Efendiler: Sizler ulusal çıkarlarımızın bilincinde olan birer aydın sayılırsınız. İçinde bulunduğumuz tehlikeli durumu sizlere açıklamayı gereksiz bulurum. Gerçi güçlükler çok büyüktür. Fakat bezginliğe düşmemek gerekir. Ulusta ve gençlikte savaşma istenci sürdükçe, her türlü güçlük göğüslenecek ve saldırganlar kutsal vatanımızın bağrında yenilip bozguna uğrayarak kutsal topraklarımızdan sürülüp çıkarılacaktır. Ulusal sınırlarımız içinde tam bağımsız olarak yaşayacağız. Buna güvenerek, iç rahatlığıyla çalışınız. Vatan sizden görev beklediği zaman bu çağrıya koşarak geleceğinize güveniyorum.

V. MECLİS MEMURLUĞUNDAN İLK AYRILIŞIM

1920 yılının Ekim ayı gelmiş, okullar açılmıştı. Ben Meclis'e gireli beş aydan fazla olmuştu. Görevimden çok memnündum. Ama şimdi bir seçim yapmam gerekiyordu: Ya okul ya memurluk.

Birincisini yeğledim ve doğrudan doğruya Başkâtip Recep Bey'e giderek öğrenimimi bitirmek için Meclis'ten ayrılacağımı söyledim. *"Aferin! Seni takdir ettim. Madem ki lisenin bitmesine iki yıl var, git bitir. O zaman gelirsen seni yine Meclis'e alırım"* dedi ve çekilme dilekçemi yazıişleri bürosuna havale etti. O tarihte özlük işlerine de orası bakıyordu. Recep Bey'e teşekkür edip odasından çıktım.

İtiraf etmeliyim ki lise öğrenimini bitirmek gibi güzel bir amaç, bir ülkü uğruna çekilmiş olmakla birlikte üzgündüm. Beni ilk kez Meclise götürüp memurluğa atanmamı sağlayan amcaoğlum Şeref Ağabey de Meclis'ten çekilip kendi öğretmenlik görevinin başına döndüğü için benim bu kararımı onaylamıştı. Böylece Meclis memurluğundan —kendimce "şimdilik" kaydıyla— ayrılmış oluyordum.

Meclis'te kalmayı yeğleyip öğretmenlikten ayrılan hocalarıma ve öteki kalem arkadaşlarıma birer birer veda ettim. Bizim evrak kalemi müdür yardımcısı Tevfik Bey, iyi yürekli arkadaşım evrak tevzi memuru Mehmet Bey başta olmak üzere, birkaç memur beni dış kapı merdivenlerine kadar uğurladılar. Bu yürekten ilgi gözlerimi nemlendirmişti. Duygusallığımı belli etmemeye, erkekçe ve metin davranmaya çalışıyordum. Merdiven basamaklarını, ara sıra geriye dönüp onlara el sallayarak indim ve Ulus Meydanı'na doğru yürümeye başladım. Biraz uzaklaşınca durup Meclis binasına uzun uzun baktım. Bir hüzün,

bir eziklik doldurdu içimi. Birkaç ay önce on altı yaşımı doldurmuş, şimdi on yediyi sürüyordum. Düşündüm: Bu yaş henüz bir ömür başlangıcı sayılırdı. Ben bu başlangıç içinde o zamana kadarki yaşamımın en ilginç olaylarına bu binada tanık olmuş, orada birçok şey öğrenmiştim. Bayramda, bütün Meclis memurlarıyla birlikte, Mustafa Kemal Paşa'nın elini orada sıkmıştım. Daha lise on birinci sınıf öğrencisi iken ülkenin en büyük adamlarıyla, en önemli ve yaşamsal sorunlarıyla orada karşı karşıya gelmiş, İçki Yasağı Kanun Tasarısı'nın görüşülmesinde olduğu gibi, milletvekilleri arasında geçen ve kimi zaman beni korkutan çok sert tartışma sahnelerini orada görmüştüm. Devletin gizli yazılarını temize çekmiş, Meclis Başkanından Osmanlı Padişahı'na yazılan yazıyı müsveddesinden temiz kâğıda ben aktarmıştım. Şimdi ise liseyi bitirme ülküsü uğruna oradan ayrılıyordum. Bir ara az kalsın dönüp, çekilme dilekçemi geri alıp Meclis'te kalmayı bile düşündüm. Fakat sonunda iradem duygularımı yendi. Meclis'e arkamı dönüp Karaoğlan Çarşısı'na doğru hızlı hızlı yürümeye başladım ve okulun yolunu tuttum.

Bu, benim Meclis'ten ilk ayrılışımdı; lise öğrenimimi bitirmek uğruna yapmıştım bunu.(*)

VI. SÜRGÜN VE KONYA'YA YOLCULUK

Okulda derslerimiz başladı. Cûdi Bey adındaki müdürümüz ayrılmış, Ali Haydar Bey isminde yeni bir müdür gelmişti.

Bu zat aynı zamanda orta sınıflara tarih dersine giderdi. Bir ay geçmeden okulda disiplin kalmadı; yemekler de bozuldu. Biz yüksek sınıf öğrencileri birkaç kez mü-

(*) Tam iki yıl sonra 1922 Kasımı'nda, lise mezunu olarak, yeniden bu Meclis'e gelecek ve 1929 yılının hemen başında —bu kez de Avrupa'da yapacak olduğum hukuk doktorası uğruna ve artık bir daha dönmemek üzere— Meclis memurluğundan ayrılacaktım.

düre şikâyette bulunduk. Son gidişimizde: *"Efendim, hiçbir netice çıkmıyor, hiçbir şey düzelmiyor"* dediğimiz için bizleri odasından dışarı çıkardı. Orta sınıflardan iki öğrenci her gün birkaç kez müdürün odasına girer çıkardı. Biz bunlara espiyon gözüyle bakardık. Hatta arkadaşlar arasında daha kötü söylentiler de olurdu. En sonunda dayanamadık; okulun durumu ve müdürün tutumu üzerine Milli Eğitim Bakanlığı'na bir şikâyet dilekçesi verdik. Benim yazdığım dilekçeyi on iki arkadaş imzaladı. Müfettişler geldi, soruşturma yapıldı, hesaplar ve defterler incelendi; sonunda müdür kusurlu bulunarak disiplin cezası niteliğinde olmak üzere, maaşından bir haftalık *"kıstelyevm"* (kesinti) yapıldı.

Eh artık umutlu idik; okul düzelecekti. Fakat ne gezer! Aramızda *"Laz Haydar"* diye andığımız müdür, İstanbul'da Yüksek Öğretmen Okulunda öğrenci iken onu arkadaşları da böyle çağırırmış; bunu aylarca sonra Konya Lisesi'nde cebir öğretmenimiz rahmetli Hüsnü (Uluğ) Bey'den duymuştuk— baskısını arttırdı. Özellikle "Bütün öğrenciler adına" diyerek dilekçeyi imzalamış olan öğrenciler hakkında, olmadık bahanelerle suçlamalar yaratıyor, cezalar veriyordu. Kendisini Bakanlıkta Orta Öğrenim Genel Müdürü *Kâzım Nami Bey* adında bir zatın tuttuğu söylenti halinde yayılmıştı.

Bu haksızlıklara daha fazla dayanamadık. Bir gün gizlice sınıflardan birinde toplandık. Durumu gözden geçirdik. Sonunda Milli Eğitim Bakanlığı'nda bir sonuç alma olanağı bulunmadığı, doğrudan doğruya Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na başvurmak gerektiği sonucuna vardık.

Ben gözlerimle görmüştüm ki bu Meclis'e halktan herkes dilekçe ile başvurabiliyordu. Orası yalnız yasama organı değil, aynı zamanda yürütme organı idi.

Hiç unutmam, sekiz madde içeren bir dilekçe kale-

me aldık, okuyup uygun gördük ve dağıldık. Bunu ben temize çektim; bütün arkadaşlar birer birer imzaladı. Dilekçenin altına, her öğrencinin sınıfı ve numarası da yazılmak üzere, elliden çok imza atılmıştı. Dilekçenin sekizinci maddesi harfi harfine şöyleydi: *"Bu şikâyetlerimiz Maarif Vekâleti Celilesi'ne arz edildi ise de bir netice hasıl olmamıştır."*

Arkadaşların öyle uygun görmesi üzerine, ben Büyük Millet Meclisi binasına giderek dilekçeyi Başkâtip Recep Bey'e verdim. Recep Bey şöyle bir okudu ve: *"Bu istida Reis Paşayı, Meclis Reisi sıfatıyla değil, İcra Vekilleri Heyeti Reisi sıfatıyla alâkadar eder. İcra Vekilleri Kalemi Mahsusu'na götür"* dedi ve dilekçenin altına, her zaman kullandığı kalın kırmızı kalemle *"Kalemi Mahsus Müdürü Hayati Beyefendi'ye"* diye yazıp imzaladı ve bana geri verdi.

İcra Vekilleri Heyeti, yani Bakanlar Kurulu, Ankara'nın o günkü ve bugünkü Hükümet Konağı'ndaydı. Hayati Bey'i evvelce çok kez Mecliste görmüştüm. Gittim, durumu anlattım. Dilekçeyi okumadan: *"Pekiyi kalsın, Paşa Hazretleri'ne arz ederim"* dedi. Ben de sevinerek okula dönüp durumu arkadaşlara anlattım. Bizce müdürün atılması veya başka yere atanması artık gün meselesiydi.

Ne boş umut!

Meğer Özel Kalem Müdürü Hayati Bey dilekçenin baş maddelerini okuyunca bunun Milli Eğitim Bakanlığı'nı ilgilendirdiği düşüncesiyle, altına doğrudan doğruya: *"Maarif Vekili Rıza Nur Beyefendi'ye"* yazıp dilekçeyi oraya göndermiş. Rıza Nur Bey de bunu okuyunca, bir halk deyimiyle, küplere binmiş. Nasıl olur da lise öğrencileri bir Bakanı TBMM Başkanlığına şikâyet edebilirmiş? Aslında haklı. Fakat zulüm gören biz öğrenciler bu en son ça-

reye başvurmuşsak, *"Bunda herhalde bir bit yeniği olsa gerek"* diye de düşünebilirdi. Ne var ki onun ruhu böyle babacan bir insanlık niteliğinden yoksundu!

Bir gün okulumuza Ankara Maarif Müdürü Hilmi Bey'in başkanlığında birkaç kişi geldi. Bunlar müfettişmiş. Sabahtan akşama değin, dilekçede bulunan elli öğrenciyi birer birer sorguya çektikten sonra —içlerinde benim de bulunduğum— on iki kişiyi ayırıp ertesi günü Maarif Müdürlüğünde bulunmamızı söylediler.

Gittik. Ellerimize birer kâğıt verip birtakım sorular sordular. Soru, ama ne soru! Meğer bizim müdür, ilk şikâyet dilekçesine imza koyan on iki kişi için: *"Hep bunlar karıştırıyor. Bunların hepsi bolşevik"* demiş. O tarihte bugünkü gibi *"komünist"* denmez, *"bolşevik"* deyişi kullanılırdı.

Soruları doğrudan doğruya Bakan Rıza Nur Bey'in hazırladığını bize Maarif Müdürü açıklayarak, dosdoğru cevap vermemizi söyledi. Kâğıtları aldık; dediğim gibi neler neler sorulmuyordu ki: *"Sosyalizm ne idi? Ne zamandan beri bolşevik olmuştuk? Kimlerle ve nerelerde toplanıyorduk? vs., vs.,"*

Hepimiz ne yazacağımızı şaşırdık. Bu da neyin nesiydi ve nereden çıkmıştı? Müdürün bu denli bir alçaklık yapacağı aklımıza gelmediğinden, ben kendimce bunu Meclis'te de antipatik bulduğum Bakan Rıza Nur Bey'in kuruntulu yaradılışına yormuştum. Şöyle bir cevap yazdım: *"Hak aramanın ve şikâyette bulunmanın bolşeviklik demek olduğunu bilmiyordum. Sosyalizm ve bolşeviklik bugün Rusya'da tatbik edilen devlet idaresidir. Fakat bunun ne biçim bir idare olduğunu bilmiyorum. Hiç kimse ile bu yolda bir toplantıda bulunmadım. Yalnız arkadaşlarla Müdür Bey'i şikâyet etmek için bir defa mektepte toplandık. Başka hiçbir şey bilmiyorum."*

Ben o zaman bolşeviklik ve sosyalizm hakkındaki bu üstünkörü bilgiyi Meclis'teki memurluğum sırasında, Kâzım Karabekir Paşa'dan gelen bir telgraf üzerine kürsüde konuşan milletvekillerinden öğrenmiştim; arkadaşlardan çoğu bu kadarcık da yazamamışlar.

Birkaç gün sonra okula, Bakanlığın, "landon" veya "fayton" dedikleri atlı arabasıyla (O tarihte bakanlık otomobilleri yoktu) Maarif Vekili Rıza Nur Bey geldi. Yukarı kat holde, dilekçede imzası bulunan öğrencileri topladı ve elindeki kâğıttan bir karar okudu: Yüksek sınıflardan ilk dilekçede imzası olanlardan altı öğrencinin okuldan kesin olarak çıkarılmasına, içlerinde benim de bulunduğum öteki altısının da *"Konya Sultanisi'ne nefyedilmesine"* ve bütün diğerlerine de birer "tekdir'i aleni" cezası verilmesine karar verilmiş. Bizler de tard edilecekmişiz, ama çalışkan olduğumuz için bu defalık affedilip başka liseye nakledilmişiz. (Sonradan öteki arkadaşları da affedip, kimisini Kastamonu Lisesi'ne, kimisini de öğretmen okuluna gönderdiler.)

Maarif Vekili Rıza Nur Bey elindeki kâğıdı, yani bizim hükümlülük kararımızı okuyup bitirdikten sonra bağırdı, çağırdı: *"Müdüre mutlâk itaat lâzımgeldiğini, icabederse bütün öğrencileri kovarak başka yerden öğrenci getirteceğini"* söyledi ve ayrıldı gitti.(*)

(*) Liseden tard edilen arkadaşlarımızın sorunu TBMM'de de söz konusu edilmiş. Meclis'in 4.12.1920 (1336) günlü toplantısında İzmit Milletvekili Hamdi Namık Bey konuşmaları arasında şu sözlere de yer veriyor: *"... sonra efendiler, geçen de Mektebi Sultani'den (Lise) yedi talebe (benim bildiğime göre altı öğrenci) bu hususta şikâyette bulunuyorlar ve Maarif Vekili Bey, bu meselenin tahkikini emrediyorlar. Maarif müdüriyetinin haksızlığına kani oldukları halde bu yedi talebeyi tard ediyor, sokak ortasına atıyor."*

Kürsüde bulunan Maarif Vekili Rıza Nur Bey, konuşmalarını sürdürerek bu noktaya yanıt vermeyince, Hamdi Namık Bey, *"Lütfen, tard edilen talebe hakkında bir şey lütfetmediniz"* diyor.

Maarif Vekili Rıza Nur Bey, buna karşı şöyle konuşuyor: "Mesele istihzahta (gensoruya) dahil değildir. Onu da istizah buyurun, cevap verelim. *Hep sual, sual, sual* (...). İstizah Ankara mektepleri hakkında idi. Araya uzun uzadıya başka işler de koydunuz (...) olmaz ki."

Hasan Basri Bey (Karesi) (yani Balıkesir Milletvekili) bir önerge vererek tard edilen öğrenciler sorununun da gensoru kapsamına alınmasını istedi. Bu öner-

Ne hazindir ki, Yozgat Lisesi'nden beri Milli Mücadele ile yakından ilgilenmeyi kendileri için hava, su, ekmek kadar gerekli bir ihtiyaç halinde gören, daha birkaç ay önce o kutsal mücadeleye eylemli olarak katılmak için Kuvayı Milliye'ye başvuran ve —kabul edilince— gidip, sonra yaralı ve gazi olarak okula dönen hemen bütün ülkücü liseliler, şimdi ceza görenler arasında idi. Buna karşılık, müdüre dalkavukluk, yaltaklık edenler, espiyonluk yapanlar el üstünde tutuluyordu.

Acaba yaşamda da bu hep böyle mi olacaktı?!

BİR ACIMASIZLIK ÖRNEĞİ VE YOLCULUK

Bizlere *'sürgün'* ve *'tard'* kararlarını tebliğ eden Milli Eğitim Bakanı Dr. Rıza Nur Bey okula sabah erken gelmişti. O gidince müdür hemen bütün hademeyi topladı; çarşaflar getirtti; yatakhane dolaplarındaki eşyamızı çarşaflara doldurtarak bohça yaptırdı. Bunları ve boş bavullarımızı elimize verip bizi bir polis eşliğinde faytonlarla istasyona gönderdi. Ellerimize de *'tesviye'* denilen ve bedava tren bileti yerini tutan birer kâğıt (paso) verdi.

Anlaşılıyor ki bunların hepsi önceden hazırlanmış, tren saati ayarlanmış ve böylece bizim kimse ile görüşmemize olanak bırakılmadan yolcu edilmemiz sağlanmıştı.

O sırada okulun karşısındaki Numune Hastahanesi'nde hasta yatan küçük kardeşim Fahri (Bugün Sayıştay uzmanı denetçiliğinden emekli) ile görüşmeme bile izin ve-

ge kabul edildi. Bunun üzerine Maarif Vekili Rıza Nur Bey şöyle konuştu: "Efendim, bendenizi Basri Bey yine itham ettiler. Dediler ki: *'Sultani'ye (lise binasına) kadar gidiyor ve çocukları tard ediyor.'* Vallahi iftihar ettim. Bununla beni takdir ettiler. Çünkü teferruatla da uğraşıyorum. Balıkesir'de olsa yine giderim. Her yere gitmek isterim" dedi.

Meclis'çe kabul edilmiş olan gensoru önergesi bir daha görüşülemedi, çünkü Rıza Nur Bey uzun süre toplantılara katılmadığı için 16 Aralık 1920'de yerine Antalya Milletvekili Hamdullah Suphi (Tanrıöver) yeni Maarif Vekili (Milli Eğitim Bakanı) seçildi. (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre Cilt 6, s. 207, 209, 210, 218, 392)

rilmedi; ben hastahaneye doğru koşmak isteyince Müdür Ali Haydar: *"Polis efendi, sonra mesul olursunuz, bunu bir yere bırakmayın"* diye bağırıp beni zorla arabaya sokturdu.

Bu davranış insanlıkdışı iğrenç bir acımasızlıktı.

Trenle Ankara'dan uzaklaşırken kompartımanın penceresinden geriye doğru bakıyordum. Küçük kardeşimin yattığı hastahane ve içinde binbir heyecanla beş ay çalıştığım Meclis binası seçilmiyordu. Ankara Kalesi, bütünüyle daha görkemli ve heybetli görünüyor, onun karşısındaki ağaçsız ve sarp tepenin doruğunda eski Roma tapınaklarına benzediğini evvelce anlattığım, şimdi yerinde yeller esen, sütunlu küçük yapı, gittikçe daha da küçülerek, ufukta minyatür bir biblo görünümünü alıyordu.

O zaman odunla işleyen trenler Ankara'dan Konya'ya üç günde varırdı. Kimi zaman geceleri yol alınmazdı. Nitekim bir gece Eskişehir'de lise binasında barındırılmış, ertesi günü yeniden trene binmiştik.

Bizim Ankara'dan sürüldüğümüz günden yaklaşık bir yıl önce Mustafa Kemal Paşa'yı Ankara'da karşılamıştık. Bir an babamın ara sıra evde anlattığı Abdülhamit sürgünleri aklıma geldi. Herhalde o devirdeki sürgünler bu yaştaki okul çocuklarına ve bu denli insanlıktan uzak biçimde uygulanmazdı sanırım.

★★★

Neşemizi ve canlılığımızı yitirmemiştik. Yalnız okuldan büsbütün çıkarılan altı arkadaşımıza üzülüyorduk.

Kompartımanda yanımızdaki polis, temiz yürekli bir insandı; bizlere birtakım öğütler verdikten sonra Polatlı'da indi.

Trende kalorifer yoktu; kasım ayı sonlarında olduğumuz için üşüyerek yol alırken bir ağızdan marşlar, şarkılar söylüyorduk. Hepimizde zulme baş kaldırmış birer

kahraman edası vardı. Nitekim bu ruhsal durumla Konya'da bir fotoğrafçıda toplu olarak resimler çektirdik.

Bu sürgün yolculuğumuzun en ilginç olayı, trenimiz Eskişehir'e yanaşırken ve ertesi günü Eskişehir'den sonra, *'ihtiyat zabiti'* (yani yedeksubay) olduğunu söyleyen bir kişinin kompartımanımıza gelip bizlere bolşeviklikten, Eskişehir'de yayımlanan Yenidünya gazetesinden, bu gazetenin başyazarı Arif Oruç'tan söz açması oldu. Sezdirmeden birbirimizin yüzüne baktık. Bir hafta öncesi sorgu suale göre herhalde ağzımızı arayan bir hafiye olacaktı. Arkadaşlardan çoğu ne bu ismi, ne de Yenidünya gazetesini biliyordu. Sadece *'Hâkimiyeti Milliye'* gazetesini biliyorlardı.

Ben Eskişehir'de yayımlanan ve adının altında *"Türk bolşevik gazetesidir"* cümlesini taşıyan *"Yenidünya"* gazetesini birkaç kez Meclis'teki memurluğum sırasında görmüş ve Arif Oruç adını da orada okumuştum. Fakat yanımızdaki yabancı adama, öteki arkadaşlarım gibi ne gazeteyi ne de başyazarını tanımadığımı söyledim. Bayağı üzüldü. Sonra Çerkes Etem'den söz açtı. Onun kahramanlığını, vatana hizmetini övdü ve bunun hiç takdir edilmediğini söyledi. O zaman hemen, yine Meclis memurluğum sırasında Başkâtip Recep Bey'in bana temize çektirdiğini yukarıda anlatmış olduğum *'gizli'* yazıdaki cümleler hatırıma geldi. Hiç renk vermeyerek Etem Bey'in hizmetlerinin elbet bir gün takdir edileceğini söyledim. Etem Bey'i Atatürk'ün yanında gördüğümü, Meclis'te alkışlandığına tanık olduğumu, bu milletin kendine hizmet edenlere karşı nankör olmadığını sözlerime ekledim. Adamın gözlerinde bir memnunluk ışıltısı parladı. Anlaşıldı ki bizim kuşkulandığımız gibi casus filan değil, Çerkes Etem'in adamlarından biriydi ve onun propagandasını yapıyordu.

Sonraları kafamda Çerkes Etem ile Yenidünya gaze-

tesi arasında bir ilişki kurduğum zaman, bunu daha iyi anladım. Afyonkarahisar'a varmadan, birkaç istasyon önce adam trenden indi gitti.

VII. MİLLİ MÜCADELE SIRASINDA KONYA VE KONYA LİSESİ

Konya Lisesi Müdürü Mustafa Nuri Bey: *"Efendiler, biliniz ki burası son merhalenizdir"* diyerek bizi çok sert karşıladı.

Okulda, ders aralarında öğrencilerden kimse yanımıza yanaşmıyordu; birbirimizle dolaşıyorduk.

Öğretmenlerimiz bizlere hiç yüz vermiyordu.

Aradan bir iki ay geçti. İlk yazılı sınavlar yapıldı. Hepimiz iyi dereceler aldık. Zaten sınıftaki günlük ödevlerimizi de iyi yapıyorduk. Bir gün, şakacı ve babacan bir insan olan cebir öğretmenimiz —kendisine Arşimed dediğimiz— Hüsnü (Uluğ) Bey dayanamadı, bizleri çağırdı: *"Yahu, geldiğinizden beri bir uygunsuzluğunuz görülmedi. Derslerde de çok iyi netice alıyorsunuz. Neden sizi buraya sürgün ettiler. Şunun esasını bir anlatın"* dedi ve biz anlattığımız zaman Ankara'daki müdür için aynen: *"Haa şu Lâz Haydar mı, şimdi anladım"* diyerek bizlere yakınlık gösterdi. Meğer Ankara Lisesi Müdürü Ali Haydar'ı İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu'ndan tanıyormuş. Sınıf arkadaşıymışlar. Herhalde uğradığımız haksızlığı öteki öğretmenlere anlatmış olacak ki bizlere karşı tutumları değişti. Fizik öğretmeni Salih Şevket Bey (yıllar önce Yozgat Lisesi'nin orta kısmında benim doğa bilgisi öğretmenim olmuştu), geometri öğretmenimiz Hilmi (Erdim) Bey bizlerin yetişmemize ayrı bir özen gösterdiler.

Konyalı öğrencilerle de arkadaş olduk. Sonradan politikayı meslek edinen Prof. Dr. Sadi (Irmak), matematik

öğretmeni olan Nuri, Konya Barosu Başkanlığı'nı yapmış olan Tahir, rahmetli sanat tarihçisi Burhan Toprak bunlar arasındaydı.

Konya'ya gitmeden önce bu kent hakkında bildiğim, Selçukluların merkezi oluşu, Mevlana'nın türbesinin burada bulunuşu idi. *"Konyalım yürü"* şarkısını da duymuştum. Bozkır ve Delibaş isyanları bizim oraya gitmemizden birkaç ay önce olmuştu. Konya'da bunun belirtilerini, kimi resmi binaların ve hapishane duvarının yüzeyindeki kurşun çentiklerinde gördük. Konyalı arkadaşlar da olayın ayrıntılarını ve bu arada bilgin bir zatın yanlışlıkla isyancılar tarafından öldürüldüğünü üzülerek anlattılar.

Ebüzziya Tevfik Bey'in, Abdülhamit döneminde Konya'da sürgünde iken oturmuş olduğu köşkü dışından gördük. Bu Türk düşünürünün adını yeni duyuyordum. "Herhalde Namık Kemal'in arkadaşlarından biri olacak" diyordum, kendi kendime.

Konya'da bir kez Mevlevi ayinine, Konyalı bir arkadaşımın bulduğu *'iltimasla' (!)* girebilmiş (çünkü yer bulunmazdı) ve âyini zevkle seyretmiştim. Bunu hiç unutamam.

Bir de Meram Deresi'ni unutamıyorum. Oraya arkadaşlarla yalnız iki kez gidebilmiştik. Ankara'nın Bent Deresi'nden çok daha güzeldi.

En büyük zevkim Alâeddin Tepesi'ne çıkmak, ayrıca Selçuk kalıntılarını ve Selçuklu sultanlarının mezarlarını ziyaret etmekti. Mevlana Türbesi'ne de cumaları (o zaman okulun hafta tatilleri cuma günü olurdu) sık sık giderdim.

BABALIK GAZETESİ

Ulusal Kurtuluş Savaşı sürüyordu. Fakat Konya'da bu-

nun heyecanını görmedim. Bu savaşın nabzını Ankara'da günü gününe duymaya alışkın olduğum için Konya'nın suskunluğu bana bir tür 'vurdum duymazlık' gibi gelirdi. Neyse ki benim coşkulu ruhumu, orada çıkmakta olan 'Babalık' gazetesindeki, Milli Mücadele'yi destekleyici, ateşli yazılar beslerdi. Bu yazılardaki imzanın sahibi, başyazar Samizâde Süreyya (Berkem) Beyi hiç görmedim. (*)

Konya'da 1910-1952 yılları arasında 42 yıl çıkmış olan bu gazete kaliteli ve yürekli bir yayın organı idi. İçinde çok güzel yazılar çıkardı. Ankara'da her gün *'Hâkimiyeti Milliye'* gazetesini okumaya alışmış olduğum için Konya'da Babalık gazetesini okuyamadığım günler kendimde bir eksiklik duyardım. Gazetede sık sık kültür yazıları da yayımlanırdı. Zaten Ankara'daki *'Hâkimiyeti Milliye'* ve daha sonra çıkmaya başlayan *Yenigün* gazeteleri ile Konya'daki bu *Babalık* gazetesi, Milli Mücadele Anadolusu'nun belli başlı üç gazetesi idi.

SANATIYLA YAŞAYAN BİR RESSAM

Konya'da anlatmaya değer bir olaydır. *"Ressam Sami Bey"* adında bir zatın cadde üzerindeki bir dükkânda açmış olduğu resim atölyesidir. Resme çok meraklıydım. "Resim" dersinden, ortaokuldan beri hep birincilik alırdım. Bu atölye ile yakından ilgilendim. Sami Bey özel resim dersleri vererek yaşamını kazanıyordu. Tablolarını da satıyormuş. Ben de babamın yolladığı harçlıktan arttırdığım para ile on kadar ders aldım. Dersler karakalem üze-

(*) Bu yurtsever yazarın, 1968'de çok soğuk, tipili bir günde Ayvalık'ın Alibey Adası'nda, özel yardımlarla geçinir bir durumdayken, yaşama gözlerini yumduğunu, cenazesinin sekiz on kişilik bir cemaatle kaldırılabildiğini, cenazesinde bulunan kitapçı, Sayın Ahmet Yorulmaz'dan aldığım bir mektuptan öğrenince çok üzüldüm. Rahmetlinin 'Babalık'taki çalışma arkadaşlarından, rahmetli dostum Server İskit ve Afif Evren benim Konya'da bulunduğum aylarda Babalık gazetesinde henüz görev almamışlardı. Babalık gazetesinin sahibi, rahmetli Yusuf Mazhar Bey'in kızı Dürüşehvar Duyuran, İstanbul Kız Lisesi resim öğretmeni idi.

rine idi. Onun atölyesine hanım öğrenciler, dahası bir de evli hanım gelirdi. Sami Bey yaşlı bir zat olduğundan, çekinmezlerdi.

Milli Mücadele'nin o yoksulluk ve yoksunluk döneminde yaşamını resimle kazanan bu ressam gibi birisi, şimdi Konya'da böyle bir atölye açsa tutunabilir mi?

BULAMADIĞIM COŞKUNLUK

Birinci ve İkinci İnönü savaşlarını ve utkularımızı Konya'da yaşadım. Birinci İnönü Savaşı, biz Konya'ya vardıktan bir buçuk ay kadar sonra olmuş, utku haberi 1921 yılı Ocak ayının on birinci günü okula yayılmış, bizleri sevindirmişti. 30 Mart 1921'de kazanılan İkinci İnönü Utkusu'nu Konya Numune Hastahanesi'nde yatakta öğrenmiş, Babalık gazetesinde de okuyup çok sevinmiştim.

Fakat yukarıda anlattığım gibi ben Milli Mücadele'nin Ankara'daki coşkulu ve ateşli merkezinden ayrılıp Konya'ya gelince, oradaki ortamı çok durgun bulmuştum. Utkular gerektiği ölçüde kutlanmıyor, insanlar gerektiği ölçüde ilgilenmiyor gibi gelirdi bana. Herkeste kendi coşkumu bulmak ve görmek istiyordum.

Birinci Dünya Savaşı'nda Bükreş, Almanlar tarafından alınınca bizler Yozgat'ta —yukarıda anlattığım gibi— okulda fener alayları yapmış, Yozgat'ın sokaklarını çınlatmıştık. Bükreş neresi, Yozgat neresiydi? Hem Almanlar Bükreş'i almışlar ya da almamışlar, bunun Türkiye bakımından taşıdığı önemin derecesi ne olabilirdi? Öyle olduğu halde biz okul çocukları, müdürümüz ve öğretmenlerimizle birlikte, yürekten seviniyor, coşkunluğumuzu zafer şenlikleriyle Yozgat halkına da aşılıyorduk.

Konya'da aldığımız Birinci ve İkinci İnönü gibi iki utku haberi, vatanımız için Bükreş'in alınmasıyla oranla-

namayacak ölçüde önemli olduğu halde, ne okulda, ne kentte, ne de hastahanede, Bükreş'in zaptedildiği gün Yozgat'ta tanık olduğum coşkuyu görmedim. Resmi dairelerde bayraklar asılmış, bir de Babalık gazetesinde güzel yazılar, tebliğler, tebrikler yayımlanmıştı. İşte o kadar.

Bizler Konya'ya gelmeden önce öğrencilerin *"Tenekeci"* adını taktıkları, bizim de hep bu adla andığımız okul müdürü, çok pasif, heyecansız bir insandı. Yoksa o zafer günlerinde lise öğrencileri Konya'nın içinde ne coşkular yaratabilirdi! Milli Mücadele'de böyle heyecanların yaratılması da zaten gerekli idi. Fakat dedim ya okulda ve kentte suskunluk ve durgunluk egemendi. Sadece camilerde zafer duaları yapılıyordu!

Dua ile peynir gemisi yürüseydi, —o günkü tarihe göre— bir buçuk yüzyıl önce Peygamber postunda gece gündüz zafer duası eden, gerçekten ve yürekten dindar bir padişah olan Sultan ve Halife Birinci Abdülhamid'in duası kabul edilir, Özi Kalesi Rusların eline geçmez ve bu haberi alan padişaha inme inerek onun hayatı sona ermezdi.

Önce ulusal coşku ve savaş istenci (iradesi), teknik bilgi ve hazırlık olur, Tanrı'nın yardımı sonra gelirdi. Kısacası önce önlem alınır, gerisi takdire bırakılırdı. Ben babamdan böyle öğrenmiştim.

GEÇİRDİĞİM AĞIR HASTALIK:

Konya'da hastalandım. Geometri öğretmenimiz, temiz yürekli insan, Hilmi (Erdim) Bey'in yardımı ve diretmesi ile beni okuldan alıp 27 mart 1921'de Numune Hastanesi'ne yatırdılar. Başhekim Rıfkı Bey yakışıklı, çok çalışkan, ama sert bir doktordu. İlk gün saçlarımın kökünden kesilmesini emretti. On yedi yaşında, kanı kaynamaya henüz başlamış bir genç için saçın ne denli önemli olduğu

bilinen şeylerdendir. O gidince ben büyük bir üzüntü ile itiraz ettim: *"Öleceksem saçlarımla öleyim"* dedim. Başhemşire Fatma Hanım bana acıdı; ne yaptı etti, durumu idare etti ve Rıfkı Bey bunun üstünde bir daha durmadı.

Zatürree olmuştum. Çok tehlikeli bir hastalıktı bu. O tarihte antibiyotikler henüz bilinmediğinden, benim işim Tanrı'ya kalmıştı. Okuldaki revirde —aynı zamanda okulun doktoru olan— hükümet tabibi ihtiyar Ömer Efendi'ye (Herkes ona Ömer Efendi derdi) *"Ben artık öleceğim"* dediğim zaman, yatağımın yanma oturmuş: *"Bak oğlum, muharebe oluyor; bir bomba patlıyor, yüz kişi birden ölüyor. Hepimiz öleceğiz"* diyerek aklı sıra beni teselliye kalkmıştı. Meğer benden umudu kesmiş. Ne gariptir ki bu olaydan on gün sonra resmi bir görevle gönderildiği bir köyde hastalanmış ve sonra —benim hastalığımdan— *"zatürree*den ölmüş. Duyunca çok acıdım.

Yukarıda sözünü ettiğim öğretmenlerimden Hilmi (Erdim), Salih Şevket ve rahmetli Hüsnü'nün (Uluğ)' yardımlarıyla kaldırıldığım hastanede iyileştim. 1921 yılının nisan sonuydu. Hastaneden çıktıktan sonraki nekahet döneminde beni bir hafta izinli saydılar Okulun bahçesindeki havuzun kıyısında, güneşte menekşeler ve yeşillikler arasında dolaşarak nekahetin tatlı duygusallığını yaşadığım o bir haftayı hiç unutamam. "Âlemde bir his var mı nekahet gibi tatlı" dizesi bana hep ilk gençliğimin binbir düşlemle dolup taştığı o duygulu nekahet günlerimi anımsatır.

Yıl sonu sınavlarımız bitmiş ben sınıfın ikincisi olarak on ikinci sınıfa geçmiştim. Hastalanmasaydım birinciliğim garantiydi. Aslında dereceye önem vermezdim, ama beni seven, özendiren öğretmenlerimin gözünden düşmemek için ve ille bir şeyler öğrenmek arzusuyla çalışırdım. Örneğin o yaşımda, boş saatlerimi resim yapmak veya resim dersi almak, sözlük yardımıyla Fransızca'dan basit çe-

viriler yapmak gibi işlerle özgülerdim. Rahmetli babam *"En mühim mektep, sa'yi zâti (yani kendi kendine çalışma) mektebidir"* derdi.

VIII. DÜŞMAN CEPHESİNDE GEÇİRİLEN BİR GECE

Konya'da bulunduğum sürece aklım hep Ankara'ya dönmek ve haksız yere bizi oradan attıran müdürle yeniden uğraşmak yolunu arıyordu. Geçirdiğim hastalık sağlam bir neden ve iyi bir fırsat olabilirdi. Dr. Rıfkı Bey'e rica ettim; gerçek nedenini söylemeden, bir rapor istedim. *"Zatürree'yi eymen ve ihtikanı riei eyser"* hastalığı geçirdiğime ve Konya'nın *"âb-ü havasıyle imtizaç edemiyeceğime"* dair bir rapor verdi.

Tatil başladı. Birlikte sürgün edildiğimiz arkadaşlardan Kırşehirli Hüseyin Avni ile Ankara'ya dönmeye karar verdik. Paramız azdı. Bilet ücretini sormak için istasyona gittiğimizde orada Yozgat Lisesi'nde bizden büyük sınıflarda olduğu için Birinci Dünya Savaşı'nda yedek subay olmak için askere alınan Memduh Ağabey adında eski bir öğrenciye rastladım. Üstünde subay üniforması vardı. Meğer Ulusal Kurtuluş Savaşı'na da katılmış, Konya İstasyon Kumandanı olmuş. Durumu anlattım. Hemen bize, bilet yerine geçen birer *'tesviye'* verdi. Evvelce de sözünü ettiğim bu parasız bilet belgesine neden *'tesviye'* denildiğini bilmiyorum. (Bilet parası tesviye edildi, yani ödendi, anlamında ve bugünkü "paso" karşılığı olarak kullanıldığını sanıyorum.)

Arkadaşım Kırşehirli Hüseyin Avni'nin ağabeyi, Altıntaş taraflarındaki cephede üsteğmen idi. Muntazam mektuplaşırlardı. Hüseyin Avni, bir ay önceden ona mektup yazıp, mümkünse yolda *İhsaniye* İstasyonu'na gelip bizi görmesini bildirdi ve Konya'dan hareket günümüzü yazdı. Ben Hüseyin Avni'ye ille *"Biz gidip onu yerinde görelim"* deyip duruyordum. O, mektuba bunu da ekle-

di. Durumu Konya İstasyon Kumandanı Memduh Ağabey'e de anlattık. Bize, İhsaniye İstasyonu'ndaki subaya verilmek üzere bir tavsiye ve tanıtma mektubu verdi.

1921 Temmuzu'nun ilk haftalarıydı. Cephelerde durgunluk vardı. Trenimiz İhsaniye İstasyonu'na geldiğinde bir çavuş bizi buldu. Hüseyin Avni'nin yüzbaşı rütbesinde olan ağabeyi bu çavuş ve bir erle birlikte iki de boş at göndermiş. Eşyalarımızı kendisine Memduh Ağabey'in tavsiye mektubunu verdiğimiz İhsaniye istasyon subayına bıraktık; atlara bindik. Dört atlı olmuştuk.

Çocukluğumda Çorum'da ve köylerde pek çok at koşturmuş olduğumdan, at yolculuğunu hiç yadırgamadım. Avni de öyleydi. Kimi zaman tırıs, kimi zaman dörtnala sürerek, bir buçuk-iki saat sonra, akşama doğru bir köye vardık. 'Burası' dediler, indik; çavuşla birlikte basık, tek odalı bir eve gittik. Hüseyin Avni'nin ağabeyi bizi bekliyormuş: *"Yahu dedi, bu akıl size nereden geldi? Siperler beş yüz metre ileride. Bir çatışma başlasa ne yapacaksınız? Ben bizim binbaşıdan gelip dönecekler diye izin aldım. Halbuki şimdi dönemezsiniz gece oldu"* dedi. Benim de istediğim buydu zaten; fakat bir şey söylemedim. O gece Hüseyin Avni'nin ağabeyi ile birlikte, küçük kıtalar halinde mevzilenmiş olan Mehmetçiklerin yanına gittik. Ateş yakmak, yüksek sesle türkü söylemek yasaktı. Mehmetçik vakarlı ve rahat yürekli bir bekleyiş içindeydi. Kimisi çok neşeliydi.

O günden bir yıl sonra 1922'de Trabzon Lisesi'nin son sınıfında kimya öğretmenimiz olan Avni Bey, sınıfta bizlere, Birinci Dünya Savaşı'nda *"Küt - ül - Amâre"*de İngiliz bombardımanı sırasında top, gülle ve şarapnellerin ortalığı cehenneme çevirdiği sırada, derin siperler içinde, subay olarak erleri yoklarken, iki Mehmetçiğin birbiriyle, üzerlerindeki basma gömleğin fiyatı üzerinde bir konuşmaya daldıklarını görünce, kendi moralinin birden

yükseldiğini anlatmıştı. O, bunları anlatırken ben bir yıl önce Altıntaş yakınındaki cephede hücuma kalkmayı veya düşman saldırısını karşılamayı korkusuzca bekleyen erleri düşündüm.

Vatan onların 'yüzü suyu hürmetine' ayakta duruyordu.

Ertesi günü İhsaniye İstasyonu'na dönerek tren yolculuğumuza devam ettik. Hep cepheden konuşuyorduk. Yaptığımız işin büyük bir tehlike olduğunun ve Hüseyin Avni'nin ağabeyi için de büyük bir sorumluluk taşıdığının, sonradan sonraya daha çok bilincine varıyorduk.

IX. YENİDEN ANKARA LİSESİ'NDE

Ankara'da Taşhan'a yerleştik. Zaten o zamanın Ankarası'nda otel olarak bir Taşhan bir de Zincirli Cami karşısında Adalet Oteli vardı.

Rıza Nur Bey'in Milli Eğitim Bakanlığı'ndan ayrıldığını, yerine Hamdullah Suphi Bey'in seçildiğini, daha Konya'da iken Babalık gazetesinde okumuştum. Yeniden Ankara Lisesi'ne girmek ve bize haksızlık eden müdürle uğraşmak için biraz da bu değişikliğe güveniyorduk. İleriki yaşamında edebiyat öğretmenliği yapan rahmetli arkadaşım Hüseyin Avni, beceriksiz ve yumuşak bir insandı. İşleri ben yönetiyordum.

İlk işimiz Büyük Millet Meclisi'ne gidip benim eski arkadaşlarımın aracılığıyla Çorum Milletvekili Abdurrahman Dursun Bey'i bulmak oldu. Dursun Bey hem benim memleketim olan Çorum'un milletvekili hem Ankara'da lisenin eski edebiyat öğretmeni, yani benim eski bir hocam hem de babamın arkadaşı idi. Durumu anlattık. Bizi aldı, o zaman öğretmen okulunun bir bölümünde bulunan Milli Eğitim Bakanlığı'na götürdü. Bekledik, kendisi Hamdullah Suphi Bey'in yanına girdi. Az sonra bizi çağırdılar. Benim Abdurrahman Dursun Bey'e vermiş olduğum hastane raporu Hamdullah Suphi Bey'in elindeydi:

"Pekiyi çocuklarım, öğleden sonra gelin, emrinizi alın. Sizleri Ankara Sultanisi'ne yeniden alacağım" dedi. Teşekkür edip ayrıldık. Merdivenleri sıçrayarak, hatta uçarak indik diyebilirim. Sevincimiz sonsuzdu.

Öğleden sonra bakanın yanı çok kalabalıktı. Uzun zaman bekledik. En sonunda akşama doğru yanma girebildik. *"Gidin, Kâzım Nami Bey'den emrinizi alın"* dedi.

Günümüzde bir okuldan başka bir okula aktarılmak için öğrenciler doğrudan doğruya Milli Eğitim Bakanı'na başvuramaz. Milli Mücadele sırasındaki halk hükümetinde böyle şeyler olağandı.

Ortaöğretim Genel Müdürü Kâzım Nami (Duru) Bey bizi sert karşıldı: *"Vekil Beyefendi Hazretleri size acıdı. Hastalanmışsınız. Bununla beraber mektepte,* "Bakın biz nasıl geri gelirmişiz" *diye böbürlenirseniz, sizlere müebbed tard cezası veririm"* dedi ve bizi yanına alıp, o sırada Ankara Milli Eğitim Müdürlüğüne yeni atanmış olan Hakkı Baha Bey'in odasına götürdü. *"Bu efendiler, Konya'nın âb-ü havasiyle imtizaç edememişler. İşte rapor. Vekil Beyefendi'nin emriylę Ankara Sultanisi'ne alınacaklar. Ahval ve hareketlerine dikkat edilerek en ufak bir uygunsuzlukları görülürse, vekâlete bildirilsin diye Ankara Sultanisi Müdürlüğü'ne bir tahrirat yazınız. Ve imzalayıp gönderiniz"* dedi ve gitti.

Günlerden perşembe idi. Vakit de akşam. Bu kâğıt yetişmezse —ertesi cuma günü resmi hafta tatili olduğundan— iki gece daha otelde kalacaktık. Paramız kıttı. Bunu uygun bir dille Maarif Müdürü'ne söyledik. Hemen kalem mümeyyizi (büro şefi) Bekir Efendi adında Osmanlı döneminde yetişmiş, yaşlı bir zatı çağırdı. Çalışma saati dolmuş, öteki memurlar gitmişti. Damgalı bir kâğıt isteyip üst yamnı boş bırakarak yarıdan aşağı düşen bir yerine *"Maarif Müdürü Hakkı Baha"* diye imza attı. Doktor raporu verdi. Kâzım Nami Beyin kendisine söylediklerini

daha yumuşak bir dille Bekir Efendi'ye tekrarladı ve *"Bu tahriratı, imzanın üzerine denk getirmeye dikkat ederek yazdıktan sonra numaralayıp, bu efendilere verin"* dedi, kendisi de bırakıp gitti.

Bekir Efendi Konya'da Dr. Rıfkı Bey'den almış olduğum raporu okuyunca bizi doğrudan doğruya Bakan'ın kayırdığım sandı. Önce şöyle bir müsvedde yaptı: *"Konya Sultanisi on ikinci sınıf talebesinden Mustafa Hıfzı ve Hüseyin Avni efendiler Konya'nın âb ü havası ile imtizaç edemediklerinden, bâ emr-i Vekâletpenâhi Ankara Sultanisi'ne nakledilmişlerdir. Mumaileyhimin (yani bu kişilerin) ahvali sıhhiyesine fevkalâde dikkat ve itina olunması ve en ufak bir hastalıkları görüldüğü takdirde derhal Vekâleti Celileye ihbârı keyfiyet edilmesi mercudur."*

Bu müsveddeyi bize okuyunca çılgın bir sevinç kahkahası atmamak için dudaklarımı ısırdım. Bekir Efendi konuyu büsbütün ters anlamış, Milli Eğitim Müdürü'nün söylediklerinden, bizim korunmamız gerektiği anlamını çıkarmıştı: Kâzım Nemi Bey, Hakkı Baha Bey'e: *"Bu efendilerin hal ve gidişlerine dikkat edilmesi ve en küçük yaramazlıkları görülürse hemen bakanlığa bildirilmesi"* diye yazınız demişti. Bekir Efendi ise okul müdürüne: *"Bu efendilerin sağlık durumlarına çok dikkat edilmesi ve en küçük bir hastalıkları görülürse hemen Bakanlığa bildirilmesi"* diye yazıyordu. Bu olay, kulaktan kulağa aktarılan bir sözün nasıl anlam değiştirebildiğini gösteren şaheser bir 'sui tefehhüm' (yanlış anlama) örneği idi ve bizim çok işimize geliyordu.

Müsveddeyi, tam imzanın üzerine denk getirerek temize çekti. Numaraladı. *"Ankara Sultanisi Müdirriyeti Aliyyesi'ne"* diye bir zarf yazarak içine koyup elimize verdi.

Müdür Ali Haydar bunu okuyunca öfkesinden kıpkırmızı oldu. Fakat biz yokken başka rezaletleri de ortaya çıkmış. Bir hafta geçmeden ortaokul öğretmenliğiyle liseden uzaklaştırıldı ve bir süre sonra lise müdürlüğüne Nafi Atuf (Kansu) getirildi.

Yazgı'nın acı bir cilvesidir ki eski müdür Ali Haydar, benim Avrupa'da hukuk doktorası yaptığım yıllarda, her gittiği okulda ahlaka aykırı davranışları görüldüğü için *"bir daha milli eğitim mesleğinde çalıştırılmamak üzere"* görevden atılmış. Maliye Bakanlığı'nda küçük bir memurluk bulmuş. Buna karşılık onun Maarif Vekili Rıza Nur Bey'e yaklaşarak Ankara Lisesi'nden sürdürdüğü öğrencilerden hemen hepsi milli eğitim mesleğine girerek öğretmenlik, genel müdürlük, müfettişlik ve en önemlisi, bunlardan iki arkadaşımız, Cemal Gökçe ve Mehmet Doğan, 1920'de bizleri attıran Ali Haydar'ın müdürlük yapmış olduğu, Ankara Lisesi'nde yıllarca ve başarı ile müdürlük ve öğretmenlik yaptılar.

Bizi Konya'ya sürdürürken beni hastanede yatan küçük kardeşimle görüştürmeyen, üstelik onu da yatılı öğrencilikten çıkarıp Çorum'a, babamın yanına gönderen Ali Haydar ise yalnızlık ve sefillik içinde bu dünyadan göçüp gitti.

Buna, rastlantı mı yoksa tanrısal adalet mi demeli, bilmiyorum!

X. KAYSERİ'YE GÖÇ VE SAKARYA UTKUSU (ZAFERİ)

1921 Ağustosu'nun başlarıydı. O zamanki Ankara'nın sıcak, sıkıntılı günlerinde okulda kalan biz yatılı öğrenciler, her gün belli saatlerde izin alıp dışarı çıkar, her birimiz bir haberle döner, akşam bunları birbirimize anlatır,

tartışıp değerlendirirdik.

Böyle izinli günlerde ben ara sıra Meclis'e uğrar, eski büro arkadaşlarımı ziyaret ederdim. Bu ziyaretlerden birinde, cephede durumun iyi gitmediğini, düşmanın ilerlemekte olduğunu öğrendim. Hâkimiyeti Milliye gazetesindeki cephe haberleri de pek parlak değildi. Meclis'e bir başka gidişimde, Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bütün yetkilerini üzerine alarak, bir kanunla Başkumandan atandığını duydum. Düşmanın boyuna ilerlediği söyleniyordu. Halkın Ankara'yı boşaltması salık verilmiş, resmi dairelerin Kayseri'ye kaldırılması kararlaştırılmıştı.

Yeni müdürümüz Nafi Atuf Bey, çok saydığım ve sevdiğim, kibar bir insandı. Çok sakin konuşurdu. Bir gün bizleri topladı, iki gün sonra Kayseri'ye doğru yola çıkacağımızı söyledi.

At arabası yoktu. Her şey cephe ve savaş için kurtuluş için kullanılıyordu. Birçok kağnı arabasına yatak ve yorganlar üst üste serilmiş, okulun gerekli eşyası yüklenmiş ve öğrencilerin binmesi için yeterince eşek kiralanmıştı. Bana düşen eşek, sırtında yarası bulunduğu için semer değince hemen geriye doğru çöküverirdi. Bu yüzden birkaç kez fena halde düşmüş, birinde yüzümden yaralanmıştım. O sıcak ağustos günlerinde sert semer üzerindeki bu eşek yolculuğunu çok eziyetli ve yorucu bulduğumuzdan çoğumuz yaya gitmeyi yeğ tutuyorduk.

Daha dört ay önce Konya'da zatürree geçirmiş olduğumdan, bu gerçekten güç yolculuğa dayanamayıp hastalandım. 1919'da Ankara'ya geldiğimiz yıl yakalanmış olduğum sıtma hastalığının nöbetleri de tekrarlamıştı. Beni okulun kimi öğretmenlerinin ailelerini götüren, üzeri uydurma beyaz tenteli bir kağnıya aldılar. Hep kinin veriyorlardı. Kadınlı erkekli elli kişi kadar tutan bu topluluktaki insanların o sırada bana göstermiş olduğu şefkatli il-

gi ve okul arkadaşlarımın candan dostluğu göz yaşartıcı idi. Geçtiğimiz köylerde biraz süt veya ayran bulsalar hemen bana getirirler, kendi yiyeceklerini bana yedirmek isterlerdi.

Milli Mücadele'de —hainler ve kimi yörelerdeki ilgisizler ayrık olmak üzere— bütün Anadolu, tıpkı bu yolcu topluluğu gibiydi. Düşman karşısında, çoluk çocuk genç ihtiyar, erkek kadın, herkes direnme, vatanı kurtarma ülküsüyle birleşmiş, birbirine kenetlemişti.

1919 Temmuzu'nda Yozgat'tan Ankara'ya gelirken arabalarla yapmış olduğumuz yolculuk, bu defaki yolculuğun yanında çok konforlu sayılırdı. Ama tıpkı o zamanki gibi yine eşkıya korkusu vardı. Bizim topluluğa beş tüfek vermişlerdi. Gerektiği zaman bunları bizimle birlikte giden müdür yardımcısı, öğretmen, başhademe ve biraz kabaca olan öğrenciler kullanacaktı. Aramızda Memduh Payzın, Salih Orhan gibi geçen yıl Kuvayı Milliye'ye katılarak Demirci savaşlarında bulunmuş olan arkadaşlarımız vardı. Az çok silahtan anladıkları için: *"Bu tüfekler bir işe yaramaz"* diyorlardı. Bizim yaşlı başhademenin söylediğine göre bunlar 1312 (1896) Türk-Yunan Savaşı'ndan kalma, adına *'Yunan Gra'sı'* denilen tüfeklerdenmiş. Her tüfek için on mermi vermişlerdi.

Yola çıktığımızın beşinci günü sıtma nöbetlerim durmuştu. Arkadaşlarımdan ayrı olarak kağnıda kadın ve çocuklar arasında yolculuk yapmak bana ağır geliyordu. Bunu *"erkekliğin şanına sığmaz bir şey"* sanıyordum herhalde! Bütün ısrarlara karşın kağnıdan ayrıldım.

Ankara'dan Kayseri'ye, Kırşehir üzerinden gidilirdi. Yer yer girintili çıkıntılı, çukurlu ve tozlu bir şose üzerinde ilerliyor, akşamları yola yakın bir düzlük, bir köy kenarı veya bir ağaç kümesi bularak oralarda açıkta geceliyorduk. Kağnılardan öğrencilerin yatakları ve yorganları yere indirilip serilir, kağnılar bunların yöresine sanki bir

siper, daha doğrusu barikat gibi dizilir, hayvanlar — ikisinde kadın ve çocukların bulunduğu— kağnılara bağlanırdı. Minik bir ordugâh durumuna koyduğumuz bu konaklama yerinin yöresinde dört kişi, her iki saatte bir değişmek üzere nöbet tutardı. Ben de birkaç kez nöbete kalkmıştım. Eşkıya gelse tabii bir şey yapabileceğimiz yoktu; ama biz kafilemizi koruyabileceğimiz kanısında idik.

Bir gün akşam üzeri erken konaklayınca, bir tarlaya doğru uzaklaşıp nişan talim atışı yapmıştık. Yere yatıyor, silahı sağ omzumuza dayıyor, karşıya konulan bir taşı vurmaya çalışıyorduk. Herkesin bir tek kurşun harcama hakkı vardı. Ben tüfeğin kazbasını omuz boşluğuma iyice dayamamışım, gevşek kalmış. Bu yüzden geri tepme sonucunda omuz kemiğim zedeledi, haftalarca bunun ağrısını çekmiş, vaktiyle Demirci Savaşı'na katılan arkadaşlarım tarafından alaya alınmıştım. Çünkü silahı bana vermek istemedikleri halde, direnmiş, çırpınmış ve atış talimine neredeyse zorla katılmıştım. Beni kızdırmak için: "Oh olsun" diyorlardı.

Yolculuğumuzun son günlerinde bize başka gruplar da katıldı. Ankara boşalıyordu. Atlı araç bulabilenler bizi geçip gidiyorlardı. Eşekli ve kağnılı olanlar geceleri bizim konakladığımız yere yakın bir yerde konaklıyorlardı. Bu durum içimize bir güvenlik duygusu veriyordu. O günlerde hiç yağmur yağmadı. Zaten Anadolu bozkırlarında ağustos ayı en kurak aydır. Yoksa perişan duruma düşerdik.

Ankara'dan Kırşehir'e dokuz, Kayseri'ye on üç günde varabildik. Kırşehir kentinin içinden küçük küçük derecikler akıyor, her evin bahçesinde ağaçlar görünüyordu. Bize çok uzun gelen bir bozkır yolculuğundan sonra bu yeşillik, ruhumuzda iç açıcı bir etki yarattı. Orada bir gece konakladık.

Ben ve iki arkadaşım Konya'dan birlikte döndüğüm

Hüseyin Avni'nin evini bulup orada geceledik. Yaşlı babası ve anası bizlere ne ikram edeceklerini şaşırıyorlardı. Bütün konuşmalarımız *'cephe'* üzerineydi. Cephedeki büyük oğullarını düşünüyorlardı. Kendilerine cephede geçen geceyi anlattım, çarpışmalar bütün şiddetiyle sürdüğü için çok merak ediyorlardı.

Milli Mücadele Anadolusu'nda hemen herkesin konuşması, savaş üzerine idi. Herkes birbirinden haber soruyordu. Savaş, Sakarya yöresinde sürüp gidiyordu.

KAYSERİ'DE:

Kayseri'de lise binasına yerleştik. Bakanlıklardan çoğu, bu arada Milli Eğitim Bakanlığı da Kayseri'ye taşınmıştı.

Bu kentte bir aydan fazla kaldım. *'Gültepe'* ve *'Talas Amerikan Koleji'*nden başka pek bir şey anımsamıyorum. Çok dolaşamadım; çünkü bir günü iyi isem iki gün hasta yatıyordum.

Talas Amerikan Koleji'nin düzgün ve bakımlı bahçesini gezerken ve güzel binalarına bakarken yedi yıl önce 1914'te anamı tedavi ettirmek için gittiğimiz Merzifon Amerikan Hastanesi'ndeki doktor Mardin'i, o hastanenin yakınındaki koleji düşündüm ve babamın o zamandan beri hiç unutamadığım bir sözü aklıma geldi: *"Oğlum, düşman memlekete yalnız topla tüfekle gelmez; böyle mekteple, kolejle, hastane ile de gelir. Biz adam olup böyle şeyleri yapamadıkça istikbalimiz müemmen değildir."* (Şimdi de kültür yardımı, üs, tesis, barış gönüllüsü lafları edildikçe yine bu sözleri hatırlarım.)

Sabahtan akşama değin bütün işi gücü yer aramak olan kuşlar gibi bizim de nereye gitsek bütün işimiz gücümüz savaş boylarından haber sormak, haber toplamak oluyordu. Bu, yalnız okumuşlar için değil, köylüler için de

böyleydi. Sokaklarda rastladığımız yaşlı köylüler bizi durdurup: *"Efendi, muharebe nasıl gidiyor? Bizimkiler kazanıyor mu?"* diye sorarlardı.

Ankara'dan Kayseri'ye bizden sonra gelenler, top seslerinin Ankara'dan duyulduğunu söylüyorlardı. Yüreğime bir sızı düşmüştü. Sakarya'da yenilirsek bütün vatan tehlikeye girebilirdi.

Tam bir yıl önce, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde memurken, asker kaçakları hakkındaki yasanın görüşülmesi sırasında verilen rakamlardan eni konu ürkmüştüm. Birinci ve İkinci İnönü utkuları ve sözünü ettiğim yasa ile kurulan İstiklal Mahkemeleri'nin çabaları, ordu birliklerinden kaçma olaylarını kökünden önleyememişti. Kayseri'ye göç ederken bizlere dağıtılan tüfekler, eşkıyalık yapan asker kaçaklarına karşı savunma aracı idi. Eğer Sakarya Savaşında yenik düşersek kaçma olayları çoğalabilir, hatta ordu büsbütün çözülebilirdi. Beş ay süre ile Meclis'te önemli görüşmeler izlemek beni çok olgunlaştırmıştı. Küçük öğrenci kafamla en ters olasılıkları düşünüyordum. Günler birbirini izliyor, haftalar uzadıkça uzuyordu. Dikkatle okuduğumuz savaş haber ve tebliğlerinde *'alınan tepelerden', 'tashih edilen cephe hattından'* söz ediliyor, fakat bütün bunlardan ferahlatıcı bir sonuç çıkmıyordu. Ruhlarımız gittikçe kararıyordu.

Eylül başlarıydı. Sakarya Savaşı bütün bütün kanlılığıyla sürüp gidiyordu. Eylül ortasında sevindirici haber geldi: Sakarya'da düşman yenmiştik. Gerçekten mutluyduk; böyle bir ortamda utku haberini alınca birkaç arkadaş sevinç gözyaşlarıyla birbirimizi kucakladık.

Milli Mücadele yıllarındaki yaşımımın, benim için yıl veya aylarla ölçülen bir yaşam değil, kimi zaman saat, hatta dakikalarla bile ölçülemeyen coşku ve mutluluklardan oluşan bir *"yaşantılar zinciri"* olduğunu söylemiştim. İşte Sakarya Utkusu'nu öğrendiğim günkü mutluluk anı be-

nim ömrümün, böyle küçücük zaman 'zerre'lerinden fakat büyük mutluluk yaşantılarından biridir.

XI. HASTALIK VE MİLLİ MÜCADELE ANADOLUSU'NDA UZUN BİR YOLCULUK DAHA

Konya'da geçirmiş olduğum zatürree ve Kayseri yolculuğunda yeniden depreşen sıtma nöbetleri beni bitkin düşürmüştü. Kayseri'nin havasını da hiç kaldıramadım. Okula gelen doktor, *"Deniz kenarına gitmesi lazım"* diye rapor verdiği için o tarihte Türkiye'nin, Lisesi olan tek kıyı kenti Trabzon'du. Okul idaresinin benim durumumu Milli Eğitim Bakanlığı'na bildirmesi sonucunda Trabzon Lisesi'ne gönderilmekliğim uygun görülmüş. Nakil işiyle ilgili yazılı emrimi ve okuldan nakil belgemi aldım.

Bana Milli Mücadele Anadolusunda yeniden uzun bir yolculuk görünmüştü.

Kayseri'den Trabzon'a, Boğazlıyan-Yozgat-Alaca-Çorum-Merzifon-Samsun üzerinden gidecektim. Bana yolluk gibisinden biraz para da verdiler. Vücutça zayıftım. Fakat bir yandan bilmediğim yerleri görme arzusu (Trabzon'u hiç görmemiştim), bir yandan on ikinci sınıfında bulunduğum liseyi bitirme konusundaki büyük istek beni bu uzun yolculuktan yıldırmıyordu.

Sakarya Utkusu'nu ve düşmanın tümüyle bozguna uğradığını öğrenmek, herkes gibi beni de çok mutlu etmiş, âdeta güçlendirmişti.

Öğretmen okulundan resim öğretmeni Şevket Bey, ailece Merzifon'a gidiyormuş. Evvelki yazılarda sözünü ettiğim Şeref ağabeyimin arkadaşlarındanmış. Onun kiralamış olduğu tenteli yaylıda bana da yer verdiler.

Yine bir bozkır yolculuğu başladı.

Yolda laf lafı açtı. Yozgat'tan beri süregelen yaşamı-

mı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki memurluğumu, herhalde az çok böbürlenerek anlattığım zaman Şevket Bey'in gözlerinde bir kuşku kıvılcımı belirdiğini gördüm. Hemen cebimden, Meclis'ten almış olduğum —çalışma süremi gösteren— onaylı belgeyi çıkarıp gösterdim. O belgede, çalışkanlık ve doğruluk gibi beni övücü sözler de vardı. O zaman Şevket Bey ve hanımı kutladılar ve bana *'Büyük adam muamelesi'* yapmaya başladılar. Zaten o çağlarda insan kendisine 'çocukça' davranılmasını istemiyor.

Kayseri'den Yozgat'a dört günde, oradan Alaca'ya bir günde geldik. Yozgat'ta eski okulumu ziyaret etmeyi unutmadım. Bu okulda 1915-1919 yıllarında tam dört yıl yatılı olarak okumuştum; *'dört yıl'* az bir süre değildi; o zamanki yaşımın dörtte birinden birkaç ay fazla bir zaman parçası. Boğazlıyan ve Yozgat'tan geçerek vardığımız Alaca'nın o zamanki resmi adı 'Hüseyinâbat' idi.

XII. SÜRPRİZ BİR GÖREV: ALACA İLÇESİNDE TAHRİRAT KÂTİBİ VEKİLLİĞİ

Babam o tarihte Alaca ilçesi *"Bidayet Mahkemesi Reisi"* idi. Evvelce İstanbul'da öğretmen iken hukuk mektebinde de okumuş olduğu için milli mücadelede yargıç gereksinmesi dolayısıyla kendisine yapılan öneriyi kabul edip yargıçlık mesleğine geçmişti. Bunun nedenini kendisine sorduğumda, Arapça bir tümce söylemiş ve sonra bunu Türkçeye çevirerek "Adalet mülkün temelidir; madem ki lazım, burada çalışmak memlekete daha faydalı olur" demişti. O zaman anlamadığım bu Arapça tümcenin *"El-adlü esas-ül-mülk"* olduğunu sonradan öğrendim.

Hemen hemen dört yıldan beri tatillerde eve gitmek olanağını bulmadığımdan, araya uzun bir özlem devresi girmişti. Babam beni büyümüş, uzamış, bıyıkları terlemiş

bir genç olarak görünce heyecanlandı, kucaklayıp uzun uzun bağrına bastı. Ve hiç değilse bir ay Alaca'da kalmaklığımı istedi. "Sen nasıl olsa dersleri yetiştirirsin. Burada doktor raporu alırız, bir ay tebdil hava etmiş olursun" diyordu. Kıramadım.

Ama benim yaşamım hep hareketli geçmişti. Boş duramıyordum. Babamın yeni hanımından bir kız çocuğu olmuştu: Saadet. İki yaşlarında, çok sevimli, çok dilli bir kızdı bu. Öz kardeşim Fahri kadar onu da sevdim. Ankara Lisesi Müdürü Ali Haydar beni Konya'ya sürgün ettirmekle öcünü alamamış, kardeşim Fahri, numune hastanesinden çıkınca sağlık durumunu bahane ederek onu da parasız yatılı okuldan çıkarıp gündüzlü öğrenci yapmış. Artık oldukça büyümüş olan Fahri de Çorumlu bir hemşeri vasıtasıyla, Alaca'ya babamın yanına giderek öğrenimine orada devam etmiş. Üç kardeş Alaca'nın Çorum şosesine giden yolunda gezintiler yapar, daha doğrusu Saadet'le oynardık.

Alaca'ya varışımdan birkaç gün sonra kaymakamı ziyaret ettik. Kaymakam, akrabamızdı, ona eskiden beri 'ağabey' diye hitap ederdim. Adı Suheyb (Karafakıoğlu) idi, sonradan birçok ilimizde valilikler ve Meclis'te milletvekilliği yaptı. İlk Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde mübeyyizlik ve dosya memurluğu yapmış olduğumu babamdan öğrenmiş. O sırada ilçenin "tahrirat kâtipliği" boşmuş. İlçelerde tahrirat kâtibi, kaymakamların eli koludur. Suheyb Bey bunalmış; bana, Alaca'da kaldığım sürece bu görevde "tahrirat kâtibi vekili" olarak aylıkla çalışmamı önerdi. Pek memnun oldum. Aylığım 400 kuruş olacaktı. Böylece devlet kapısındaki yeni görevim, 19 Eylül 1921 ile 2 Kasım 1921 tarihleri arasında Çorum'un Hüseyinâbad (Alaca) ilçesinde 400 kuruş maaşlı tahrirat kâtibi vekilliği oldu.

Bu beklenmedik görev sırasında da çok şey öğrendim. Gerçi işim 45 gün sürdü, ama benim için gerçekten eğitici ve öğretici bir görev oldu bu.

Anadolu ilçelerinde tahrirat kâtibi, kaymakamın bir tür özel kalem müdürü ya da yardımcısı niteliğindedir. Eğer tahrirat kâtibinin öğrenim durumu yüksekse, kaymakam izinli olduğu zamanlar ona tahrirat kâtibi vekillik eder. Bu demektir ki yalnız ilçenin değil, ilçeye bağlı köy halkının da birçok yönetsel işleri için ilk başvurma yeri, tahrirat kâtipliğidir. Bu nedenle ben Alaca'da bu görevde bulunduğum 45 gün içinde her gün en az 20-30 kasabalı ve köylünün derdini dinler, dilekçelerini kabul edip işleme koyardım. Ve bunlardan çabuk bitirilme olanağı bulunan işleri hemen sonuca bağlayıp kaymakama imza ettirirdim. Kısacası, Osmanlı döneminden kalma "Bugün git yarın gel" geleneğini Alaca'da, kendi yetki alanımda yıktım. Öyle ki benim bu davranışım kısa zamanda köylere yayılmış, artık herkes benden önce çözüme bağlatamadığı ne gibi işlemi varsa onu çözüme bağlatmak için bana gelmeye başladı. İşlerinin böyle kısa zamanda yapılması onları şaşırtıyordu. Daha önceki tahrirat kâtibi, eski zihniyetin adamı olduğu için resmi çarkı yavaş işletiyormuş. Bunu bana bir gün Alaca'nın eski belediye başkanı ve babamın ahbabı Behçet Bey söylemişti.

Kimi zaman kaymakamlıkla belediye, hatta kaymakamlıkla adliye arasındaki idari işlerde o makamlardan herhangi bir yanıt alamayan halk doğrudan doğruya bana gelirdi; benim kişisel olarak oralardaki yetkililere gidip, gecikmenin sebebini sorduğum ve: "Yazık değil bir bu köylüye; üç-dört saatlik yoldan yarın tekrar ilçeye nasıl gelsin. Lütfen işlemini bitiriverin" diye rica ettiğim olurdu. Bu davranışım çoğunca iyi karşılanır, çok genç olmama rağmen (o tarihte 17 yaşındaydım), memurlar —daha önce Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde çalışmış olduğum

haberi ilçede yayıldığı için— bana saygı gösterirlerdi.

Kaymakam Suheyb (Karafakioğlu) Bey kendi üzerinden büyük bir yük almış olduğum için pek memnundu. Ayrıca herhalde halktan veya kaymakamlıkla işi olanların yakınlarından benim için övücü sözler işitmiş olmalı ki resmi kâğıtları imzalatmak için yanına girdiğim bir gün: "Hay Allah razı olsun senden, benim üzerimden büyük bir yük kaldırdın ve biraz nefes aldım. Şunu bil ki ahali de seni çok seviyor. Keşke mektebini bitirmiş olsaydın, o zaman temelli burada kalır, sonra da kaymakam olurdu" demişti. Milli mücadelenin sürdüğü o dönemde lise mezunları da kaymakam atanabiliyordu.

Bir yandan halkın türlü işlerini hiç bekletmeden çözüme bağlarken bir yandan da memleketin dertlerini öğreniyordum. Alaca'da —ülkemizin güneydoğusunda ve güneyinde olduğu gibi— büyük toprak sahibi feodallar yoktu. Bununla birlikte kendini beğenmiş birkaç köy ağası vardı. Köylülerden kimisinin işlerinin tamamlanması için bu ağalardan bazısının ilçeye gelmesi gerekiyor, fakat gelmiyorlardı. Bir iki kez haber gönderdim, gelmediler. Durumu kaymakama söyleyerek jandarmayla getirtmek için izin aldım. Ben halkın işini görürken onları dışarıda bekletmez, makamındaki çürük çarık iki sandalyeye oturturdum. Bu ağalar jandarma eşliğinde geldikleri vakit gayet sert çıkış yaparak, devletin jandarmasını köye kadar yormak neticesini doğuran bu itaatsizlikte bulunmalarının nedenini sordum. Alışmamışlardı böyle muamele görmeye. "Biz kaymakam beyi görmek istiyoruz" dediler. Yanlarındaki jandarmayı kaymakamın odasına gönderip jandarma eşliğinde getirilen ağaların kendisini görmek istediklerini bildirdim. Az sonra jandarma onları kaymakama götürdü. Kaymakam bağırmış çağırmış ve "Gidin tahrirat kâtibi ne diyorsa onu yapın. O benim vekilimdir. Benim namıma emir vermeye yetkilidir" demiş. Yeniden ba-

na geldiklerinde süngüleri düşmüş durumda idiler. Kendileriyle ilgili işlemin bir an önce bitirilmesini rica ettiler. "Bakın, bu kadar halk bekliyor, herkesin işi sırayla görülür burada; çıkın, dışarıda bekleyin, ben sizi çağırtırım" deyip onları dışarı çıkardım. Oysa yapılacak işlem, iki kâğıda onların mühürlerini basmaktı. Bu mühürler olmadıkça öbür köylüler kendilerine yapılacak yardımı alamıyorlardı. Çünkü bu ağalar köy ihtiyar heyetinden (yönetim kurulundan) idiler. İlgili köylülerin anlattıklarına göre onlardan bir şey sızdırmadan mühürlerini basmazlarmış. Fukara sömürücüsü idi bunlar.

Biraz beklettikten sonra birer birer içeri çağırtıp, mazbataya (tutanağa) mühürlerini bastırdım ve bir daha hükümetin emrine zamanında uymazlarsa kendilerini adliyeye vereceğimi söyledim. Kaymakamdan da yüz bulamayınca benim karşımda iki büklüm olmuşlar, "Kusura kalma efendi, bir daha böyle bir şey olmaz, işlerimiz çoktu da gelemedik" diyerek özür dileyip gittiler.

Onların, karşımda böyle süklüm püklüm olması, o günkü duruma tanık olan asıl iş sahibi köylünün gözünde benim saygınlığımı bir kat daha yükseltmişti. Mazbataya (tutanağa) en son mührü (kaymakamlık mührünü) ben bastım, imzaladım, malmüdürüne de ufacık bir pusula yazıp bu yaşlı adamların uzayan işinin, mümkünse o gün bitirilmesini rica ettim. Adamlar asker ailelerine mahsus yardım parasını gerçekten o gün almışlar. Bunlardan biri ertesi hafta kasabanın pazarına geldiğinde bana bir ufak sepet dolusu yumurta getirmiş. Kendisine teşekkür ettim, fakat bunu kabul edemeyeceğimi, ne kadar ufak olursa olsun, yapılan iş karşılığında verilen şeyin rüşvet sayılacağını, bir daha yalnız bana değil, hükümette hiç kimseye böyle bir şey getirmemesini söyledim. İhtiyarcık, gönlünden kopan bu hediyeyi kabul etmediğim için çok üzüldü, fakat bir şey diyemedi. "Allah senden razı olsun, başımız-

dan eksik etmesin'' gibi birtakım dileklerde bulunarak odadan ayrıldı.

Aslında adliyeye gitmesi gereken çatışmaları da birkaç kez barış yoluyla çözümletmiş, memleketin düşmanla savaştığı bu günlerde Türk halkının birbiriyle uğraşmasının çok acı olduğunu onların anlayacağı dille kendilerine anlatmıştım. Bunu akşam evde babama anlattığımda, hem memnun hem şakacı bir tonla: ''Eh artık adliyenin işlerine de el atıyorsun. Bizi kazada (ilçede) işsiz mi bırakacaksın?'' diye takılmıştı. Benim olumlu yöndeki icraatımı başkalarından işiten babamın pek memnun olduğunu, fakat yavaş yavaş kendimi beğenmişlik ve şımarma yoluna sapmamdan korktuğu için hiçbir şey söylemediğini, ben kasım ayında tahrirat kâtipliğinden ayrılıp Trabzon Lisesi'ne gitmek için yola çıkmadan önce kendisi anlatmıştı. Maaştan kazandığım bir buçuk aylık 600 kuruş kâğıt paradan başka babam bana Trabzon'da harçlık yapmak üzere birkaç altın lira da verdi.

XIII. YENİDEN YOLCULUK MİLLİ MÜCADELEDE TRABZON VE LİSESİ

Konya ve Kayseri'deki hastalıklarımı babama yazmamıştım. Yazsaydım hemen gel diyecekti. Şimdi okul vaktini geçirdiğim için doktordan rapor almak gerekince bunu açıkladım ve eski raporlarımı gösterdim. Alaca'da baba ocağında kendimi toparlamıştım. Gerçi dünyanın en temiz kalpli kadını, çok sevdiğim anam, yedi yıl önce ölmüştü, ama analığım da bana çok iyi bakmıştı.

Doktor raporunu alıp yeniden yola koyuldum. Alaca'dan sonra Çorum, Merzifon, Kavak kentlerinde konaklayarak Samsun'a geldim.

Kavak'tan sonra yükselen dağların üstündeki yol kısmına gelince Karadeniz'i bütün genişliği ve *'kara'*lığı ile

gördüm ve heyecanlandım. Bu denizi çocukluğumda, İstanbul'dan Çorum'a gitmek için gemi ile Samsun'a gelirken görmüştüm, ama belleğimde bundan pek az bir iz kalmıştı.

Bu kez hava kapalı olduğu için Karadeniz gerçekten kara görünüyordu.

Samsun'dan (Friji) adında bir Fransız vapurunun ambar bileti ile iki günde Trabzon'a vardım.

Birkaç yıldan beri hep Anadolu bozkırlarında, ağaçsız bölgelerde dolaştığım için Trabzon kenti bir gül bahçesi gibi göründü gözüme. Okulumuz da çok güzeldi. Bahçesi, o zamana değin hiç görmediğim portakal ağaçlarıyla doluydu. Okulun önündeki alana *'Kabak Meydanı'* derlerdi. Orada futbol oynardık. Okulun içinde *'Trabzon İdman Ocağı'* adlı bir kulüp kurmuştuk. Bu okulun öğrencileri arasında Halk Partisi iktidarı sırasında türlü bakanlıklarda bulunmuş olan Tahsin Bekir (Balta) da vardı. Bizlerden yaşça büyük olan Tahsin Bekir, her zaman kitap okur, Fransızca çalışır, futbol oynamazdı. (Rahmetli Tahsin Bekir'le yıllar sonra İsviçre'nin Neuchatel ve Almanya'nın Berlin kentlerinde -bu kez üniversite öğrencisi olarak- yine arkadaşlık ettik.)

Trabzon Lisesi'nde, Türkistan'dan gelmiş olan Behram Lütfü ve Mecit adlarında iki öğrenci vardı. Bunların genel kültürleri ve yabancı dil bilgileri bizlerden çok ileriydi. Behram Lütfü ayrıca, okulun büyük salonunda duran piyanoda klasik müzik parçaları çalardı. Sonra ayrıldı gitti. Fakat Mecit orta ve yüksek öğrenimini Türkiye'de tamamladı. (Şimdi üniversite öğretim üyeliğinden emeklidir). Bu Türkler, bizim Kurtuluş Savaşı'mızla çok yakından ilgili oldukları için ben onları âdeta dert ortağı edinmiştim.

Bir de Trabzon Lisesi'nde, benden iki sınıf aşağıda fakat yaşça benimle akran, Burhan adlı bir arkadaşım var-

dı. Mert bir çocuktu. Almancayı küçük yaşında ana dili gibi öğrenmiş. Benim Fransızcam, bir lise Fransızcası olarak, fena değildi. Bu dersten nasıl olsa geçerdim. Almancaya merak sardım. Trabzon'da bulunduğum sürece Burhan'dan (Metod Alge kitabı ile) Almanca dersi aldım. Bu arkadaşımın o zamandan beri bir daha izine rastlamadım. Ne yazık!

Müdür Ali Cânip Bey'in adını daha Yozgat'taki Türkçe derslerimizde Ömer Seyfettin'in adıyla birlikte öğrenmiştim. Aynı zamanda edebiyat öğretmeniydi. Fakat derslere çok az gelirdi. Bu derslere bir ara Fransızca öğretmeni Nizamettin Bey, sonra Murat (Uraz) geldi.

Nizamettin Bey Trabzon'da Anadolu adlı bir edebiyat dergisi çıkarıyordu. Bu dergi tutunmuştu. Onda herhalde beni özendirmek için- *"Dalgalara"* başlıklı bir koşuğumu yayımlamıştı. Bu koşuğu, 1922 yılının Haziran başının güneşli ve dalgalı bir gününde, okulumuzun biraz ilerisindeki kayaların üstüne yapılmış deniz fenerinin yanında, fizik sınavına çalışırken -denizin hareketli durumundan esinlenerek- müsveddelik sarı defterimin bir yaprağına oracıkta karalamıştım. Bu, benim ilk 'şiir'imdi. Bir dersten sonra çekine çekine Nizamettin Bey'e gösterdim. Pek beğendiğini söyleyerek dergisinde yayımladı.

Henüz 18 yaşımı doldurmamıştım. Ömrümde ilk kez bir yazıma -hem de o zaman 'şiir' dediğim bir koşuğumabir dergide yer verilmişti. On-on beş gün önce elimle yazdığımı şimdi basılmış durumda görmek benim için yepyeni bir coşku kaynağı oldu. Sınav çalışmalarından yoruldukça hemen gizlice dergiyi açar, basıldıktan sonra daha çok beğendiğim bu 'şiir'imi bir garip duygu ile tekrar tekrar okurdum.

Ne tatlı duygulardı onlar!

Şimdi düşünüyorum; O Ulusal Kurtuluş Savaşı günlerinde ve savaş sürüp giderken Trabzon ilinde bir düşün

ve edebiyat dergisinin çıkıp yaşamasının, ne denli büyük anlamı vardı.

O tarihte Reşat Nuri'nin ünlü romanı *'Çalı Kuşu'* yeni yayımlanmıştı. Nizamettin Bey onu okuyarak bir kompozisyon hazırlamamı söyledi. Henüz on sekizini süren bir gencin romantik duyguları ve yürek çarpıntıları ile bu romanı iki günde okuyup bitirdim. Roman kahramanı *'Feride'*yi, ruhsal yönden analiz eden bir kompozisyon hazırladım. Öğretmen beğendi.

Yukarıda belirttiğim gibi Nizamettin Bey'den sonra edebiyat öğretmenimiz, müdür yardımcısı Murat Bey olmuştu (Eski İstanbul Milli Eğitim Müdürü Murat Uraz), *'Kara Murat'* diye anılan bu öğretmenimizi pek severdik. Onun dikte ettiği divan edebiyatı not defterimi bugün hâlâ saklarım. Kendisinden yalnız edebiyat değil, felsefe de okudum. (*) Hem iyi hoca hem yumuşak insan hem de sevgisiyle otorite kurmuş bir yönetici idi. Trabzon'da hastalandığım zaman da bana büyük ilgi ve şefkat göstermişti. Kendisine gönül borcum vardır.

MÜDÜR ALİ CÂNİP VE BİR YOBAZ ÖĞRETMEN

Müdürümüz Ali Cânip Bey'e karşı derin ve içten saygım vardı.

Trabzon Lisesi'nde, güzel ve unutulmaz anılarım yanında iki de çok üzücü anım vardır:

Din bilgisi hocamız Oflu Recep Efendi idi. On ikinci sınıfın din dersleri programına göre *'Kitab-ün-nikâh'* (dini evlenme ve boşanma) kurallarını okutuyordu. Kendisi-

(*) Uzun yıllar sonra da onun oğlu, Lütfü Uraz İstanbul Hukuk Fakültesi'nde benim öğrencim oldu.

ne *"Milli Mücadele bir cihat mıdır"* diye sorduğum soruya kızdı; *"Sen talebesin, böyle şeylere karışma"* diye beni yerime oturttu.

Buna karşılık bir gün zifaf (yani gerdek) bahsinde - arada birtakım Arapça dualar okuyarak- o denli çirkin ayrıntılara girdi ki ben dayanamadım, ayağa kalkarak: *"Affedersiniz hocam, bu anlattıklarınız Kuran-ı Kerim'de var mıdır?"* dedim. *"Vardır"* deyince, on sekiz yaşın körüklediği olanca gerilim ve öfke ile: *"Olamaz"* yanıtın verdim *"Ne biliyorsun?"* diye sordu. *"Çünkü benim bildiğim kadar, Cenab-ı Hak böyle süfli şeylerle uğraşmaz"* dedim. Çok öfkelendi, beni sınıftan dışarı çıkarmak istedi, çıkmadım. Kendisi çıktı gitti.

"Dine, Kuran'a küfretmek, öğretmene karşı gelmek" suçlarını işlediğim için okuldan "müebbet olarak tard" edilmemi, yani büsbütün kovulmamı isteyen bir rapor yazmış, Müdür Ali Cânip Bey'e vermiş.

Ali Cânip Bey beni çağırttı. Önce sert bir tutumla sorguya çekti. Gerçeği —Hocanın kullandığı çirkin sözleri tekrarlamadan— olduğu gibi anlattım. Öğretmene karşı gelip sınıftan çıkmadığım için azarladı. Disiplin kurulunda beni okuldan kovulmaktan kurtarmış. Yalnız 'öğretmene karşı gelmek' suçundan dört 'izinsiz' cezası verdiler.

Din bilgisi hocası Recep Efendi, yalnız cahil, yalnız yobaz değil, —ahlaksız demeye dilim varmıyor— kaba ve acımasız bir adamdı. Aradan bir ay geçmeden başka yere atandı gitti. Öğrenciler onu müdürün uzaklaştırdığını söylerlerdi.

Aydın kafalı Ali Cânip olmasaydı, liseyi bitirmek için katlandığım onca zahmetler, harcadığım emekler ve geleceğe ilişkin bütün umutlarım yok olup gidecekti.

1968'de rahmetli eşimle birlikte İstanbul Kızıltoprak'taki kızının evinde ziyaretine gidip saygı ile elini öptük.

O günden birkaç ay sonra yaşama gözlerini yuman rahmetli Ali Cânip'e minnet borçluyum.

Trabzon'da ikinci üzüntüm, savaş üzerineydi. 1922 Haziranı'nda okula kötü bir haber geldi: Yunanlıların Averof zırhlısı Karadeniz'e girmiş ve Samsun'u bombardıman etmişti. Trabzon'un da bombardıman edilmesinden korkuluyordu. Bizi bu korkudan çok, bir Yunan zırhlısının Karadeniz'de bir kentimizi bombardımana cüret etmesi etkilemişti. Çok üzülüyorduk.

Bu anı, benim için Ulusal Kurtuluş Savaşı anılarının en üzücülerinden biridir.

DİPLOMA VE TEKRAR YOLCULUK

Haziran 1922 sonunda, bütün sınavları vererek Trabzon Lisesi'ni bitirdim. Yaşamda çok önem verdiğim ve özlediğim bir aşamaya ulaşmıştım. Önümde ulaşılacak yeni aşamalar vardı. Kendimce bunları düşlerdim. Fakat amaca nasıl erişeceğimi bilmiyordum. Liseyi 'pekiyi' derece ile bitirmenin sevinç ve coşkusu durulunca, boşlukta kalmış gibi oldum. Bir ürkeklik ve yalnızlık duygusu çöktü içime! Yeni bir yolculuk başlayacaktı. Bu defaki yolculuk, şimdilik, 'bilinmeyene doğru' bir yolculuktu.

Trabzon'da lise diplomasım aldıktan sonra önce istanbul'a gitmeyi kafama koydum. Orada bulunan dayım, Tophane'den emekli bir tesviye ustabaşısı, dayımın oğlu ise istihkâm üsteğmeni idi. Mektuplaşırdık.

İstanbul'a gidiş konusunda beni düşündüren tek sakınca, İstanbul'un İngiliz işgali altında bulunması idi. (Biz o zaman müttefik işgaline İngiliz işgali der ve İngilizleri en büyük düşman görürdük.) Eğer ulaşım kesilirse Anadolu'ya nasıl dönerdim?

Her şeyi göze alıp yine Fransızların Friji vapuru için bir güverte bileti alarak İstanbul'a yollandım.

XIV. MİLLİ MÜCADELEDE İSTANBUL VE 30 AĞUSTOS UTKUSU (ZAFERİ):

1922 yılının temmuz başıydı. Yolculuğum dolunaya rastlamıştı. Gelirken Karadeniz'in, Samsun gerisindeki tepelerden ilk gördüğüm 'karalığı' gitmiş, onun yerini koyu lacivert bir enginlik almıştı. Hele geceleri ay ışığının pırıltılarına saatlerce bakıyor, yine de doyamıyordum. Yolcu olarak benimle birlikte İstanbul'u az çok tanıyan Yunus adında bir okul arkadaşım vardı.

Gemimiz İstanbul Boğazı'ndan girerken kendimi her iki kıyısı yeşilliklerle bezenmiş bir cennet ırmağında sandım. Fakat Bebek hizasını geçtikten sonra ileride yabancı savaş gemilerini görünce gözlerim buğulandı, boğazıma da sanki bir şeyler tıkandı.

Vapur limanda demir attı. Bir kayıkla Sirkeci'ye çıktık. Vakit akşamdı. Bugün hâlâ yerinde duran koyu sarı badanalı *'Paris Oteli'*nde geceyi geçirdikten sonra ertesi sabah erkenden küçük bavulumu alıp Sirkeci-Topkapı tramvayına binip dayımlara gittim. Beni altı yaşımdan sonra hiç görmemişlerdi. Şimdi büyümüş bir delikanlı olarak yeniden görmenin evde yarattığı sevinç ve çoşku büyük oldu.

Alaca'da tahrirat kâtibi vekilliği yaptığım sırada bir buçuk aylığımın tutarı olan altı yüz kuruştan başka babam bana altı altın lira vermişti. Ben bu parayı okulda, analığımın Alaca'da dikmiş olduğu küçük bir torbanın içinde çamaşırlarımın altında boynuma asılı olarak saklardım. Bu altı lirayı dayımın hanımına emanet bıraktım ve üç lirasını, İstanbul'da kaldığım üç ay içinde yavaş ya-

vaş bozdurup kendime harçlık ettim. İstanbul'dan 1910'da ayrıldığımız zaman henüz çok küçük olduğum için kenti bilmiyordum. Eminönü - Bebek Şişli - Fatih tramvaylarına binip önce İstanbul'un yönlerini öğrendim.

Aksaray'dan, dayımların oturduğu Şehremini'ne kadar yolun iki tarafı yangın yeriydi. Birinci Dünya Savaşı sürerken çıkan bir yangı buralarını baştan başa yıkıntıya çevirmişti.

Şirket-i Hayriye vapurlarıyla Boğaz kıyılarını, ayrıca büyük camileri ve müzeyi gezdim dolaştım. Her şey benim için yeni ve -düşman işgali dışında- İstanbul'da her şey benim için güzeldi.

Taksim Kışlası'nın şimdiki Taksim Gezisi'nin karşısında, Talimhane denilen geniş alanda Beyaz Ruslar bir sürü çadır kurmuş, kimisinde operet temsili, kimisinde talih oyunu, kimisinde, -sirklerde olduğu gibi- palyaço gösterileri ile yaşamlarını kazanıyorlardı.

Operetin ne olduğunu ömrümde ilk kez böyle bir çadırda gördüm ve bu müzikli oyundan hoşlandım. En az haftada bir kez Taksim alanına gidip bu çadırlardaki oyunları seyrederdim.

Yine ömrümde ilk kez rulet denilen kumar oyununu orada gördüm; bu oyunda önce biraz kazandımsa da sonra çantamdaki bütün parayı, yani -o zaman benim için çok büyük bir para olan- elli beş kuruşu kaybettim. O tarihte Galata Köprüsü'nden bir kuruş ödenerek geçilirdi. Benim ise bir meteliğim bile kalmamıştı. Köprüye girmek üzere olan bir tramvay arabasının arka sahanlığına binip biraz ileride yere atlayarak bu engeli kazasız belasız aştım. Kalabalıktan yararlanıp bir suç işlediğimin bilincinde idim. Ama eve ulaşmak için başka çarem yoktu. Böylece Taksim'den Şehremini'ne kadar Beyoğlu - Tünel - Yüksekkaldırım - Karaköy - Eminönü Mercan Yokuşu - Beyazıt - Aksaray yoluyla' yaya olarak bir buçuk saatte gitmiş,

yorulmuş ve çok terlemiştim. Akşamları eve hiç böyle geç kalmadığımdan, başta yaşlı dayım olmak üzere, herkes merak içinde kalmış. Akşam yemeğine el sürmeden beklemişler. Bir lokma bile yiyemedim. Safranbolulu olan rahmetli dayım sofrada bana: *"Merak ettik"* cümlesinden başka tek sitemde bulunmadı. Keşke bağırıp azarlasaydı. Utancımdan yerin dibine batmıştım (*).

Beyaz Ruslar -o zaman Ayastafanos denilen- Yeşilköy'ün yöresini de kaplamışlar, Florya'da ilk plajları açmışlardı. Liseden arkadaşım Yunus ile birlikte bir gün oraya gitmiş, Rusların kadınlı erkekli, mayolarla denize girdiklerini ve kumlarda güneşlendiklerini görünce şaşkınlık duymuştuk. Oysa bundan daha doğal bir şey olamazdı. Kimsenin kimse ile ilgilendiği yoktu. Ne var ki bizim gözlerimiz böyle görünümlere henüz alışkın değildi.

Dayımın oğlu Muammer (Doruk) ağabeyim Hasköy silah ve malzeme deposu komutanı olan bir mülazımıevvel (üsteğmen) idi. Haftanın üç dört gecesi eve çok geç gelirdi. Ben uyumuş olurdum. Birkaç kez bunu sordum; "Nöbetçi kaldım" yanıtını verdi. Sonra bir gün anladım ki kimi geceleri el ayak çekilince depodan Anadolu'ya kaçırılmak üzere, iki yıldan beri takalara gizlice ve azar azar silah, cephane ve malzeme verirlermiş; bunu duyunca kendimi tutamayıp Muammer ağabeyimin boynuna sarılarak onu candan kutladım. (Bu hizmetleri İstanbul'un kurtuluşundan sonra değerlendirilmiş, askerlikte kıdem eklemesi almıştı.)

Azınlıkların, özellikle Rumların İstanbul'daki şımarıklık ve taşkınlıklarına katlanamadığımdan o zaman *'Cadde-i Kebir'* denilen Beyoğlu İstiklal Caddesi'nden ya-

(*) Bu, bana büyük bir ders oldu: Kumara tövbe ettim. Oynamak şöyle dursun, hiçbir kumar oyunu öğrenmedim ve o gün kendi kendime verdiğim sözü bugüne değin bozmadım. **"Bir musibet, bin nasihatten yeğdir"** sözü ne kadar doğru!

ya olarak pek geçmezdim. İşgal subaylarına rastladıkça da yolumu değiştirirdim. Mütareke İstanbulu'na geldikten sonra Fransızlara, İngilizlerden daha çok düşman olmuştum. Çok küstah, terbiyesiz ve saldırgan davranırlardı. İtalyanlar en nazikçeleri (!) idi.

Bir cuma günü Muammer ağabeyim sivil giyinip, beni Boğaz'ın Anadolu yakasındaki Çubuklu bahçesine götürdü. Bu bahçe o zamanki İstanbul'un en gözde eğlence yerlerinden biri imiş. *'Dar-üt-Talimi Musiki'* adındaki dernek orada tatil günleri (hafta tatili cuma idi) alaturka müzik konserleri verirmiş. Gittik, bahçeye oturduk. Bir süre sonra iki Fransız subayı yanlarında —Türk oldukları belli olan— iki kadınla gelip bahçede bir masaya oturdular. Oradaki halk hafiften homurdanmaya başladı. Herkeste patlamaya hazır öfke belirtisi vardı. Müzik durdu ve birden, yarı şarkı yarı marş biçiminde olan ve her bölümü "Ey Mustafa Kemal'im" diye biten bir marşın keskin müziği ortalığı çınlattı.

Halk önce yavaş, sonra yüksek sesle bu bestenin güftesini, müziğe uyarak, koro halinde söylemeye başladı. Marş bitince büyük bir alkış koptu. Fransız subayları kalkıp gittiler. Ben, sanki bir utku kazanmış gibi sevinmiştim. Demek ki işgal altındaki İstanbul, düşmandan korkmuyordu. İstanbul'da bulunduğum üç aylık süre içinde, her yerde bu direnişe tanık oldum.

Her gün Akşam gazetesi alırdım. Birkaç kez Peyamı Sabah almış, ondan, şimdiki bazı gazetelerden tiksindiğim gibi tiksinmiştim.

★ ★ ★

Trabzon Lisesi'nin 'fen' bölümünü 'pekiyi' derece ile bitirmiştim. Eskiden beri mühendis olmak arzusunu beslerdim. İstanbul'da rastladığım Ankara Lisesi'nin gündüz-

lü öğrencilerinden Raşit (Börekçi) ve Rıfat (Pilavcı) ile birlikte 'Mühendis Mektebi Âlisi'nin giriş sınavlarına katıldım. Sınava giren daha pek çok aday vardı. O tarihte bu yüksek mühendis okulu parasız yatılı idi. Üçümüz de sınavları kazandık; fakat o yıl yatılı öğrenci alınmayacağı, yalnız gündüzlü öğrenci alınabileceği bildirildi.

Raşit ile Rıfat bir pansiyon odasına yerleşip okula gündüzlü olarak devam etmeyi kararlaştırdılar. Ben taaa Şehremininden Yıldız'a gelip gidemezdim. Pansiyonda yaşamak için de parasal gücüm yetersizdi. Mühendislik arzum kursağımda kaldı.

İyi ki kalmış!

30 AĞUSTOS:

O sırada Büyük Zaferin rüzgârı İstanbul'a gelmiş, ordularımızın her gün hızla ilerlediği haberleri, vatansever Türk gazetelerinin ilk sayfalarını doldurmaya başlamıştı. Ben yüksek mühendis okulunun sınavını kazandığımı unutmuş, kendimi bu haberlerin oluşturduğu çoşku seline kaptırmıştım.

Bir akşam Muammer ağabeyim *"İzmir alındı"* diye bağırarak eve girdi. Rahmetli dayımın nasıl sevinç göz yaşı döktüğü bugünkü gibi gözümün önündedir. Kendimden söz etmek istemiyorum. Yalnız şunu söyleyeyim ki, o mutluluğumun sınırı yoktu.

İstanbul coşmuştu. Her yanda fener alayları yapılıyor, birkaç yıldan beri Türklere âdeta yasak olan Beyoğlu caddelerinden bu alaylar marşlar söyleyerek geçiyordu. Yunan bayrakları ortadan kaldırılıyordu. İşgal subayları da bu coşkun halk yığınlarına pek karışamıyordu. Hatta bir kısmı toz olmuş, silinmişti.

Bütün Ulusal Kurtuluş Savaşı boyunca olaylarla hemen her gün ilgili ve haşır neşir olduğum için düşmanın yenilgisinin sonuçlarını, düşman işgali altındaki İstanbul'da görmek ve Büyük Utku'yu burada kutlamak, düşmandan öc alma duygumu doyuruyor, genç ruhuma büyük bir gurur veriyordu.

Güzel İzmir kurtulmuş, vatan kurtulmuştu. Ve ben bu sevincin etkisiyle yerimde duramıyordum. İstanbul her gün bayram yapıyordu. Kendi kendime: *"Acaba şimdi Konya'da ve Kayseri'de de böyle günlerce süren coşkun bir sevinç havası var mıdır?"* diye düşünüyordum. Çünkü Birinci ve İkinci İnönü utkularında Konya'da, Sakarya Utkusu sırasında Kayseri'de halkın, buradakinin onda biri kadar coşku gösterisine tanık olmamıştım. Acaba ulusal zaferlerin değerini bilmek için ille düşman işgaline uğramak, düşman çizmesi altında hakaret görmek ve ezilmek mi gerekiyordu!...

O zaman yaptığım bu felsefede yanılmışım. Yunan işgalinden Atatürk'ün kurtarmış olduğu kimi bölgelerde şimdi O'nun büstlerine, devrimlerine karşı yapılan saldırılara, Türklüğü bir yana koyup Araplaşma, ümmetleşme, uşaklaşma çabalarına bakıyorum da *"ulusal ruh"* denilen tinsel (manevi) değerin sürekli olarak beslenmesi gereken kutsal bir duygu olduğu sonucuna varıyorum. Çünkü Atatürk'ün büstlerine ve ruhuna saldırılan ve küfredilen bölgelerde bundan 71 yıl önce düşmana karşı ilk kurşunlar atılmıştı. Demek ki *ulusal ruh* beslenmezse bakılmadığı için asalaklar saran güzel bahçeler gibi- körleşir, yabanlaşır, her türlü haşarata ve zararlı düşüncelere yuva olur. İşte bizim derdimiz bu: Eğitimsizlik. Halkın ulusal bilinç taşımasını istemeyenler de, dış düşmanlarla iş ve kazanç ortaklığı içinde bulunan çıkarcı çevreler. Onlar için para nerede ise vatan orada! Millet ne olursa olsun ne denli karanlıkta kalırsa kalsın, ne önemi var. Üm-

met toplumu olmak için ne gerekirse yapılıyor. Kırk yıldır sağ iktidarların desteğiyle bu amaç hızla gerçekleştirilme yoluna girdi.

İstanbul'a geleli üç ay olmuştu. Giriş sınavını kazandığım yüksek mühendis okuluna gündüzlü olarak devam etme olanağım bulunmadığına göre artık burada daha fazla durmanın anlamı kalmamıştı. Milli Mücadele ruhunun o zamanki beşiği, kâbesi olan Ankara'ya dönmeliydim.

XV. MİLLİ MÜCADELE ANADOLUSU'NDAKİ YOLCULUKLARIMIN ÖZETİ VE HARİTASI

Ulusal Kurtuluş Savaşı süresince nerelerde niçin bulunduğumu kısa çizgileriyle özetlemek yararlı olacaktır.

1. Yozgat'ta: Öbür sayfadaki haritada görüldüğü gibi, milli mücadeledeki yolculuklarım Yozgat'tan başlıyor: Yunanlıların İzmir'e çıktığı 15 Mayıs 1919 ve Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıktığı 19 Mayıs 1919 tarihlerinde —o zaman Sultani Mektebi denilen— Yozgat Lisesi'nde yatılı öğrenci idim ve o ders yılının sonunda onuncu sınıfa geçmiştim. Babam emekli bir milli eğitimci olduğundan, lisede parasız okuyordum.

2. Ankara'da: 1919 yılı Haziran ayında, sınavlar bittikten sonra Yozgat'taki okulumuzun lise bölümü kaldırıldı. Bu bölümün yatılı öğrencilerini Ankara Lisesi'ne gönderdiler. 23 Temmuz 1919'da Erzurum 4 Eylül 1919'da Sivas kongrelerinin yapıldığı, Mustafa Kemal Paşa ile Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Temsilciler Kurulu üyelerinin Ankara'ya geldiği, İstanbul'un 16 Mart 1920'de İngiliz, Fransız ve İtalyanlarca işgal edildiği tarihlerde Ankara Lisesi'nin onuncu sınıfında idim. Okul binasının bir bölümünün asker hastanesi olarak kullanılması zorunlu-

ğu doğmuş. Bu nedenle 1920 yılında dersler erken kesildi ve nisan başında başlayan sınavlar 15 Nisanda bitirilip okul tatil edildi. O yıl on birinci sınıfa geçmiştim. O tarihte bütün liseler on iki sınıflı olduğundan, liseyi bitirmeme daha iki yıl vardı. Okulumuzun tatili sırasında 23 Nisan 1920'de ilk açıldığı günden başlayarak 2 Ekim 1920 tarihine değin beş ay dokuz gün *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde* memur olarak çalıştım ve lise öğrenimimi bitirmek amacıyla 2 ekimde memurluktan çekilip okula döndüm.

3. Konya'da: Kasım 1920'de birkaç arkadaşımla birlikte Ankara Lisesi'nden Konya Lisesi'ne gönderildik, daha doğrusu sürgün edildik. Birinci ve İkinci İnönü Utkularını Konya'da yaşadım, lisenin on birinci sınıfını Konya'da okuyup on ikinci sınıfa geçtim.

4. Yeniden Ankara'da: Temmuz 1921 başında, geçen yıl Konya'ya birlikte sürgün edildiğimiz arkadaşlardan biriyle Ankara'ya dönüp yeniden Ankara Lisesi'ne kaydedildik.

5. Konya'dan trenle Ankara'ya giderken İhsaniye İstasyonu'nda inip, arkadaşımın cephede görevli bulunan ağabeyini ziyaret ettik.

6. Kayseri'de: 1921 yılının Ağustos ayı sonlarına doğru Sakarya Savaşı sırasında Ankara boşaltılırken bizim lisenin bütün yatılı öğrencileri Kayseri'ye gönderildi. 13 Eylül 1921 Sakarya Utkusu'nun haberini Kayseri'de aldık.

7. Trabzon'da: Ankara'da sıtma, Konya'da zatürree (pnömoni) hastalıkları geçirdiğimden, Ankara-Kayseri yolculuğuna ve Kayseri'nin sert havasına dayanamadım, hastalandım. Kaydımı Trabzon Lisesi'ne aktardılar. Kayseri'den Boğazlıyan-Yozgat yoluyla, o tarihte Alaca ilçesinde bulunan babamın yanına oradan, Çorum-Merzifon-Kavak üzerinden Samsun'a gittim, gemiye binip Kasım 1921'de Trabzon'a vardım. Yunanlıların Averof zırhlısının 7 Ha-

ziran 1922'de Samsun'u bombardıman ettiği sırada ben Trabzon'da bulunuyordum. Onikinci sınıfın sınavlarını Trabzon'da verip, yıllardan beri güttüğüm amaca ulaştım: Artık lise mezunu olmuştum.

8. Mütareke dönemi İstanbulu'nda: Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında Karadeniz limanlarımız ile İstanbul arasındaki bağlantı kesilmemişti. Bu bağlantıyı hep yabancı kumpanyaların gemileri sağlardı. Bir gemiye güverte bileti alıp Temmuz 1922 başında İstanbul'a gidip Ekim 1922 başına değin yaklaşık üç ay dayımlarda kaldım ve bu sırada düşman işgali altındaki İstanbul'un durumunu gördüm. Büyük Utku'nun ve İzmir'in kurtuluşunun sevinç ve çoşku dolu günlerini de İstanbul'da yaşadım.

9. Üçüncü kez Ankara'da: Ekim 1922'de yine bir gemi ile Samsun'a ve oradan Merzifon-Çorum yoluyla Ankara'ya gittim. Buraya -Yozgat'tan 1919'da ve Konya'dan 1921'deki gelişlerimi hesaba katarsak -üçüncü gelişim oluyordu. Böylece yeniden Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın merkezinde bulunuyordum.

10. Yeniden İlk Meclis'te: Bir dilekçe verip yeniden Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde memurluğa atanmamı rica ettim. İlk Meclis dönemi daha sürüyordu. Yazı işleri müdürlüğünde, o sırada boş bulunan bir memurluğa atandım. Bu duruma göre ben İlk Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, *birincisi* 23 Nisan - 2 Ekim 1920 tarihleri arasında beş ay dokuz gün; *ikincisi* de 13 Kasım 1922 - 11 Ağustos 1923 tarihleri arasında dokuz ay -ki toplam olarak on dört ay- görev yapmış oldum.(*)

(*) Daha sonra 2. ve 3. Meclis'te de 1 Ocak 1929'a kadar çalıştım.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İLK MECLİS'İN SON YILI

I. GENEL BAKIŞ

İlk Meclis'in son yılı, İzmir'in düşmandan kurtarıldığı 9 Eylül 1922 tarihinden İkinci Büyük Millet Meclisi'nin çalışmaya başladığı 11 Ağustos 1923 tarihine değin, yaklaşık on bir ay sürer. Gerçi daha önce belirtildiği gibi, *eylemli olarak* İlk Meclis 16 Nisan 1923 tarihinden sonra çoğunluk sağlanamadığı için toplanamamış ise de o zaman yürürlükte olan 85 sayılı Anayasa'nın 5. maddesinin ikinci fıkrasındaki: *"Eski Meclis sonraki Meclis'in toplanmasına kadar görevini sürdürür"* kuralına göre İlk Meclis'in görev süresi, *hukuksal olarak* 11 Ağustos 1923'e değin sürmüştür.

İkinci Meclis'in bu son yılında *en önemli olay,* saltanatla halifeliğin birbirinden ayrılması, saltanatın kaldırılması, halifeliğe de şehzade Abdülmecit Efendi'nin seçilmesi, böylece Cumhuriyetin ilanı yolunun açılması, *ikinci çok önemli olay ise* 26 Ağustos 1922'de başlayan Büyük Taarruz ve 30 Ağustos 1922'de kazanılan Başkomutanlık Meydan Savaşı'ndan sonra 9 Eylül 1922'de İzmir'in, birkaç gün sonra da bütün Anadolu'nun Yunanlılardan

temizlenmesi üzerine, düşmanlarla *Mudanya Silah Bırakması'nın imzalanmasıdır.*

Böylece "Kuvayı Milliye ve Milli Mücadele Meclisi" olarak nitelenen İlk Meclis amacına ulaşmış, yurdu düşmandan temizlemiştir.

İlk Meclis'in son yılında önemli sayılabilecek bir olay da Gizli Tutanak Dergileri'ne geçmiş tartışmalara ve açıklamalara neden olan *Veliaht Abdülmecit Efendi'nin Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na göndermiş olduğu mektuptur.* Bu olay yukarıda "İlk Mecliste Geçen İlginç Olaylar" bölümünde anlatılmıştır.

II. İKİ YIL SONRA YENİDEN İLK MECLİS'TEKİ GÖREVİME DÖNÜŞ

30 Ağustos 1922 Utkusu'nu ve 9 Eylül sevincini İsanbul'da kutladıktan sonra 1922 Eylülü'nün son haftasında bu güzel kentten ayrılıp Samsun - Çorum üzerinden Ankara'ya döndüm. Amacım yeniden Meclis memurluğuna girmekti. Alaca ilçesi Bidayet Mahkemesi Başkanlığı'ndan Çorum ili Asliye Mahkemesi üyeliğine atanmış olan babamın istemi üzerine, bir süre Çorum'da kalıp ekim ayının sonu yaklaşırken Ankara'da oldum.

Çorum - Ankara yolculuğunun, Anadolu bozkırlarında eskiden yapmış ve daha önce bir kısmını anlatmış olduğum öteki yolculuklara oranla ayrı bir özelliği yoktu: Yine aynı tozlu, bozuk şoseler; yer yer rastlanan, tuz torbaları yüklenmiş, eşekli gruplar veya gıcırtılı kağnılar (Hepsi taaa Konya'nın Tuz Gölü'nden gelirmiş); pire lekeli çarşaflarıyla yine aynı viran ve kasvetli hanlar; yöresinde birkaç tavuk veya üç beş kaz dolaşan ve duvarlarında damga damga tezek kurutulan aynı basık kerpiç evler;

yüzleri kirli paslı ve üstü başı yırtık, bakışları boş ve anlamsız (fakat düşünen kafalar için çok anlamlı) kız ve erkek köylü çocukları; kimi yerlerde rastlanan bulanık derelerin yöresinde kümelenmiş söğüt ve kavak ağaçları; yoldan uzak tepelerin boz yamaçlarında koyu birer leke görüntüsü halinde göze çarpan köyler; kısacası hâlâ yüzyılların öncesini yaşayan ve belki de binlerce yıl öncesinin uykusunu uyuyan çileli Anadolu!

İstanbul'daki üç aylık yaşantımdan ve orada tanık olduğum lüks ve refahtan sonra, bu yolların yöresinde üç bin yıl önceki Hitit çağma dönmek (Hititler tam buralarda yaşamışlardı) içimi hüzünle dolduruyordu. Bununla birlikte mademki Ulusal Kurtuluş Savaşı kazanılmış, düşman ülkemizden kovulmuştu; artık her şey düzelecek, buralar da bakımlı duruma gelecek, artık bu uyku bitecek, bu halk sefaletten, yoksulluktan ve bu ilkel yaşayıştan kurtulacaktı. Vatanı kurtarmak için dökülen kanlar elbet boşa gitmeyecekti.

İçimden böyle kuruyordum.

Arabadaki yol arkadaşlarım arasında —eski deyişle— "hoşsohbet" bir Mustafa Ağa vardı. Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale'de ayağından yaralanıp topal kalmış. Çanakkale'deki siper savaşını, zırhlıların bombardımanlarını, kan ve ateş deryasını, kendine özgü söyleyişle çok güzel canlandırıyor, *Mustafa Kemal Paşa*'nın kıtasında savaşmış olmakla övünüyor, *"O'nun ne yaman adam olduğu daha o zamandan belliydi. İşte bak yedi düvele karşı geldi. İzmir'i nasıl aldı"* diyordu. Mustafa Ağa yolda *"Karabekir"* denilen büyücek bir köyde (şimdi ilçe oldu) inip ayrıldığı zaman geri kalan bizler bayağı üzülmüştük. Üç yolcudan birisi memur, birisi tüccar, birisi galiba celep idi. Konuşacak pek bir şey bulamıyorduk. Seyahat aracımız bir yaylı araba idi. Herkes düşünmeye dalıyor, celep uyukluyordu.

***

Ankara'ya vardığım zaman 1922 Ekimi'nin son günleriydi. Yine Taşhan'a indim ve eşyalarımı orada bırakıp doğruca Meclis'e gittim.

Memur arkadaşlar ve öğretmenlikten ayrılıp Meclis'te kalmayı yeğlemiş olan eski hocalarım beni çok candan karşıladılar. Liseyi bitirmiş olduğum için hepsi ayrı ayrı kutladılar. Büyük Utku'nun sevinç pırıltıları henüz gözlerinden silinmemişti.

İki buçuk yıl önce Meclis'e girerken yazılı sınavımı yapmış olan Evrak ve Tahrirat (Yazışleri) Kalemi Müdür yardımcısı Tevfik Bey'e yeniden Meclis'e girmek için geldiğimi söyleyince sevindi: *"Tam zamanında geldiniz; bizim kalemde bir Divân-ı Riyaset Memurluğu boşaldı. Gelin sizi yeni müdüre tanıtayım"* dedi.

Ben ayrıldıktan sonra Evrak Kalemi'nin Kanunlar Müdürlüğü'ne olan bağlılığı kaldırılmış. Evrak ve Tahrirat Müdürlüğü'ne Necmettin Sahir (Sılan) adında bir kişi atanmış. Bu zat, müdür yardımcısı Tevfik Bey'e oranla çok genç, yakışıklı, zeki bakışlı, kibar konuşan bir kimse idi. Tevfik Bey beni kendisine götürüp Meclise girme arzumu söyleyince: *"Sizin methinizi bütün arkadaşlardan duydum. Hay hay. Hemen bir istida yazın. Kâtibi Umumî beye verelim"* dedi. (Eski başkâtipliğin adı şimdi "Kâtibi Umumilik" olmuştu.)

Dilekçeyi yazdım. Recep Bey'in odasına gittik. Recep Bey beni görünce pek memnun oldu. Hakkımda Necmettin Sahir Bey'e övgü dolu sözler söyledi. Necmettin Sahir Bey de: *"Evet Efendim, çalışkan bir genç olduğunu her zaman bütün arkadaşlarından duyardım"* diye, aynı doğrultuda konuştu. Recep Bey bana: *"Eğer Ankara'da yapılacak işin yoksa, şimdiden vazifeye başla. Belki tayin muamelesi bir hafta gecikir. Boş durmamış olursun"* dedi. Memur atanmalarını artık ya Reis Paşa'nın, ya da İkinci Reis'in onaylaması gerekiyormuş.

Hemen ertesi günü Divan-ı Riyaset Memurluğu görevime başladım.

Göreve böyle erken başlamamın benim için en önemli yararı, Meclis'te 1 Kasım 1922 de Saltanatın kaldırılması kararının görüşmelerini izlemek olanağına kavuşmaklığım oldu.

EMİNE BACI

Uzun süre otelde kalmaya kesem elverişli olmadığından, Ankara'ya geldiğimin ertesi gününden başlayarak eş dost yardımıyla bir oda aramağa başladım. En sonunda, Hacı Musa Mahallesi'nde Emine Bacı adında yaşlı bir hanımın evinde bir oda kiraladım. Otel paraları bir yana bırakılırsa, ömründe ilk kez ev kirası ödeyecektim.

Ev bir iç avluya bakan kerpiç iki oda ve bir mutfaktan oluşuyordu. Tuvalet, Emine Bacının —Saksıları durduğu için— *"bahçe"* dediği ağaçsız avlunun öbür ucunda, odalardan uzakta idi.

Emine Bacı, en az altmış yaşında, çevik, sağlıklı, her zaman başörtülü ve yaşmaklı, saksılarda çiçek yetiştirmeye meraklı, evinde ve işinde temiz ve titiz bir hanımdı. Eski bir kilim serili olan toprak tabanlı odama ayakkabı ile giremez, onları çıkarıp terlik giyerdim.

Ben kullanılmış bir karyola edininceye değin, Emine Bacı her akşam yatağımı kerevetin üstüne serer, sabah ben gidince avluda havalandırıp yüklüğe kaldırırdı.

Evde su yoktu. Bunu yakındaki çeşmeden, teneke ve testilerle Emine Bacı taşırdı. El yıkamak için yaptırdığım musluklu bir teneke onun çok hoşuna gitmişti. Benim de zaman zaman çeşmeden su taşıdığım olurdu.

Emine Bacı'ya hem acır, hem saygı duyardım. Kocasını Balkan Savaşı'nda kaybetmiş, bir daha da evlenmemiş. Çocuğu da yoktu. Bana öz evladıymış gibi bakardı.

Çok bağlı olduğum anamı küçük yaşta yitirmiş olduğumdan Emine Bacı'nın bana gösterdiği evlat sevgisinden pek hoşlanır, ben de onu ana gibi severdim. İkide bir beni "evermeğe" kalkar, mahalledeki kızlardan söz eder, ben de onu tatlılıkla atlatırdım.

1923'te Çorum İdadisi'ni bitiren amcaoğlum, çocukluk arkadaşım —beni 1920 Nisanı'nda ilk kez Meclis'e götürüp evrak mübeyyizliğine atanmamı sağlayan rahmetli Halil Şerafettin'in küçük kardeşi— Arif (Veldet) Ankara'ya gelmiş, Meclis'te açılan sınavı kazanıp zabıt (tutanak) kaleminde görev almıştı. Emine Bacı'nın oda kirasını artırdık; Arif'in benim odamda kalmasına razı oldu, iyi yürekli bir genç olan Arif'i de pek sevdi (*).

Emine Bacı'nın evinde iki yıldan fazla kaldım. Evden çıktıktan sonra da sık sık ziyaretine gider, ufak tefek hediye götürürdüm. Sonra bir gün öldüğünü öğrendim ve çok üzüldüm. Nurda yatsın!

III. ANKARA'NIN TOPLUMSAL HAVASINDAKİ DEĞİŞİKLİK

1922 ekim sonunda yeniden Ankara'ya gelince, iki yıl öncesine oranla birçok şeyi değişmiş buldum.

1. Bizim Kalem: Önce bizim Büro'dan başlayayım: 23 Nisan 1920'de Meclis'e "mübeyyiz" atandığım zaman, kadrosu üç kişi olan Evrak ve Tahrirat Kalemi, Kanunlar Kalem Müdürlüğü'ne bağlı idi. Şimdi ise Kanunlar Kalemi'nden ayrılıp bağımsız olmuş ve memur sayısı, bir mü-

(*) Arif Veldet, Meclis Tutanak Kalemi'nde ömrü boyunca kaldı; müdür yardımcılığına kadar yükseldi. Şimdi onun oğlu Orhan Veldet de ikisi de rahmetli olan amcasının ve sonra uzun yıllar babasının çalışmış olduğu Meclis Tutanak Kalemi'nde çalışmakta, onların anısını yaşatmaktadır.

dürlük, bir dosya memurluğu, bir de Divân-ı Riyaset memurluğu eklenerek, altıya çıkarılmış.

Benim atandığım Divân-ı Riyaset memurluğunun görevi, başkanlık divanının kararlarını, buna özgü olan deftere geçirip üyelere imzalatmaktı. Bu kararlar genellikle Meclis'in iç yönetim işlerini ilgilendirdiğinden, Reis Paşa, Divan toplantılarına çok seyrek başkanlık ederdi. Toplantı tutanağını müdür Necmettin Sahir Bey tutar, karar müsvettelerini, deftere geçirilmek üzere bana verirdi.

Ankaralı Tevfik Bey taaa Abdülhamit döneminden beri vilayet kalemlerinde çalışmış, büro şefliğine kadar yükselmiş, Meclis ilk açıldığı zaman yazı kuruluna katılarak Yazıişleri Müdür Yardımcılığı'na atanmış eski bir memurdu. 1920 Ekimi başlarında Meclis memurluğundan ayrıldığım sırada, o, müdürlük bekliyordu. Ne var ki evrak kalemi kanunlar kaleminden ayrılınca, Recep Bey onu müdürlüğe yetenekli görmemiş, bu göreve Necmettin Sahir Bey'in atanmasını sağlamış. Bu nedenle Tevfik Bey, hakkının yendiği kanısındaydı; yeni müdürü pek sevmezdi.

Müdürümüz Necmettin Sahir Bey, zaman ilerledikçe gördüm ki halkın *"ateş gibi zeki"* dediği türden bir insandı. Olayları çok çabuk kavrama gücü bakımından olağanüstü bir yeteneği vardı. Aynı zamanda uzak görüşlüydü. Bugünkü Yenişehir'in bulunduğu yerin, yani o zamanki yolsuz ve bomboş tarlaların ortasına ilk evi o yaptırmıştı. Bazı kişiler zeki oldukları halde kendilerini satmasını bilmezler, çekingen, dahası donuk olurlar. Bizim müdür öyle değildi. Kendini satmasını çok iyi becerir, birçok milletvekiliyle senli benli konuşurdu. O zamanki İcra Vekilleri Heyeti Reisi (yani Başbakan) Rauf (Orbay) Bey bile bizim kaleme onu ziyarete gelir, masasının karşısına oturup Müdür'ün ısmarladığı kahveyi içerdi. Müdür başta olmak üzere hepimiz aynı odada oturduğumuzdan, bunu birçok kez gördüm. İkinci Grup'un başkanı durumunda

olan Erzurun Milletvekili Hüseyin Avni (Ulaş) Bey ve Birinci Grup'un önde gelen kimi milletvekilleri de onun ziyaretçileri arasındaydı.

Bu iki Grup, İlk Meclis'in, 1921'de odaklaşmağa başlayan iktidar ve muhalefet partileri gibiydi.

Evrak tevzi memuru, 1920'den arkadaşım Mehmet Bey yine eski görevindeydi. Bu kez kalemde, benim eskiden tanımadığım, iki yeni memur vardı: Evrak memuru Rıza Bey ve dosya memuru Süreyya Bey.

Rıza Bey (Sonradan Cumhurbaşkanlığı Kalemi'ne geçerek orada yazılışleri müdürlüğüne kadar yükselmiş bulunan) çok efendi bir arkadaştı. Yazısı güzel, çalışması disiplinli, arkadaşlığı dürüsttü.

Süreyya Bey, tıpkı müdür Necmettin Sahir Bey gibi canlı, işlek zekâlı, eleştirici ve alaycı yaradılışlı, yaşına göre geniş kültürlü bir gençti. O zamanki gençlerden çoğunda bulunmayan bir *"dünya görüşü"* vardı. *"Kalem adamı"* değildi ve olamazdı da. Nitekim memurlukta çok durmadı. Kendisini basın ve propaganda işlerine verdi. Aramızda *"Parmaksız Süreyya"* diye anılan bu arkadaşa karşı hem sevgi hem saygı duymuşumdur.

2. Bürokratik Hava: Kalem bahsini bitirmeden önce şunu ekleyeyim ki Meclis memurlarının üzerinden, 1920 yılındaki halkçılık, o cana yakınlık, o bir tür okul havası kalkmış yerini, ağırbaşlı, bürokratik bir ortam almıştı.

Kâtibi Umumî Recep Bey, 1920'de giydiği, Stalin'inki gibi kapalı yakalı, apuletsiz subay giysisini çıkarmış, sivil giyinerek kravat takmıştı. Bütün Meclis memurlarının da kılık kıyafeti, eskiye oranla daha düzgündü. Ben de ilk maaşımdan "Avunduk"ların manifatura mağazasından iyi bir kumaş almış, ertesi ay da terziye verip onlara uymuştum.

3. Meclis'in Değişen Fizyonomisi: Mebusların havası da değişmişti. Bir defa eskiden hiç tanımadığım üyeler

görüyordum. Malta sürgününden dönen ve öteki illerden gelen milletvekilleri Meclise katılmışlar, benim bulunduğum 23 Nisan 1920 günkü ilk açılışında 115 olan milletvekili sayısı, şimdi 350'yi geçmişti. Onlarda da kılık kıyafet eskisine göre düzelmişti.

Meclis Başkanlığı görevi ile İcra Vekilleri Heyeti Reisliği (yani Başbakanlık) görevi ayrılmış, bu göreve Rauf (Orbay) Bey seçilmişti.

Meclis'te —yukarıda değindiğim gibi— bir muhalefet grubu kurulmuştu. İkinci Grup denilen bu grubun belli bir lideri yoktu. Ama Hüseyin Avni (Ulaş) Bey eylemli lider durumundaydı.

İkinci Grup milletvekillerinin hemen hepsi kalpaklarını önlemesine (yani sivri tarafları öne ve arkaya gelecek biçimde), Birinci Grup üyeleri ise yanlamasına (yani ilk Kuvayı Milliye biçiminde) giyerlerdi.

4. İş Takipçiliği: Zafer sonu Ankarası'nda dikkati çeken değişikliklerden biri de bu kentin, *"iş takibine"* gelenlerle dolup taşması olmuştu. Hatırı sayılır, sözünden çıkılmaz milletvekillerinden devlet daire amirlerine tavsiye mektubu koparmak için birtakım aracılar türemişti.

O tarihte Ankara'da kadın kıtlığı vardı. İstanbul'dan bazı kişilerin uygunsuz genç kadınları namuslu kadın gibi giydirip parmaklarına altın halka takarak Ankara'ya birlikte getirdikleri ve etkin, sözü geçer kişilere *"refikam câriyeniz"* diye takdim etmek suretiyle işlerini gördürdükleri çok yaygın bir söylenti durumundaydı.

Köhne Bizans, utkudan (zaferden) hemen sonraki yıllarda Millî Mücadele Ankarası'm kokuşturmaya başlamıştı.

5. Arsa Ticareti: Bir değişiklik de arsa spekülasyonu idi. 1920'lerde kimsenin arsa, bağ, bahçe edinme hırsına kapıldığım görmedim ve duymadım. 1922 yılı sonunda, hele 13 Ekim 1923'te Ankara'nın hükümet merkezi olma-

sından sonra bu kentte bir arsa edinme hırsı başladı.

Daha 1922 sonlarında bir gün Kanunlar Kalemi'nden Fehmi Bey adında bir arkadaşımız bizim kaleme gelerek belediye binası karşısındaki yangın yerinde çok büyük bir arsanın satılık olduğunu, 20-30 arkadaş ortak olursak bunu alabileceğimizi söyledi.

Ben istemedim. Arsayı ne yapacaktım?

Katılanlar olmuş, fakat istenilen para toplanamadığından iş suya düşmüştü.

O zaman beş bin liraya olan o arsanın bir yıl sonra elli bin liraya satıldığını Fehmi Bey gelip bize yana yakıla anlatmıştı. Aynı arsa birkaç yıl sonra Ankara Memurlar Kooperatifi'ne beş yüz bin liraya satılmış. Bunu yine Fehmi Bey'den duyduk. O, "kaçırılmış fırsat" için pek üzülüyordu.

Çok içtenlikli olarak Fehmi Bey'e: *"Pekiy, alsaydık, onu on üç yıl önce beş bin liraya satanın hakkını yemiş olmayacak mıydık!"* dedim. Yanıt vermedi.

6. Düş Kırıklığı: Sözün kısası Ankara'ya bu kez gelişimde, 1920'lerin ülkücü savaş coşkusu ve kurtuluş amacı, şimdi bir utku gevşekliğine, bir *"dünyalık edinme"* hevesine dönüşmüştü. *Benim bozkır yolculuklarında tanık olduğum Anadolu sefaletini düşünen yoktu.*

Bu gözlem benim için gerçekten düş kırıcı ve üzücü oldu!...

IV. SALTANATIN KALDIRILMASI

Meclis'in ilk açıldığı günlerde Padişaha bir bağlılık yazısı gönderilmesi ile güdülen amaç, Meclis'in sadakatine onu inandırmak değil halka ve Meclis içindeki bir grup milletvekiline karşı propaganda, hatta bir gösteriş yapmaktı. yoksa Padişahın ve Padişahlığın alınyazısı Mustafa Ke-

mal Paşa'nın, daha Meclis'in toplandığının ertesi günü, 24 Nisan 1336 (1920) tarihli toplantıda yapmış olduğu uzun konuşmanın içinde bulunan şu sözlerle belli olmuştu:

Halifelik ve Sultanlık makamını kurtarmayı başardıktan sonra Padişahımız ve Müslümanların Halifesi Efendimiz her türlü baskı ve tehditten tümüyle kurtulmuş ve bağımsız olarak kendini ulusun sadık kucağında gördüğün, *yüksek Meclisinizin düzenleyeceği yasa kuralları uyarınca saygın ve yüce yerini alır.*

Bu satırların üzerindeki yaldızlı sözler silkelenip atılınca şu anlam çıkmaktadır: *"Kesin zafere ulaşıp İstanbul kurtarıldıktan sonra Padişahın durumu, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce konulacak yasa ile belirlenir."*

Mustafa Kemal Paşa Padişahlığın kaldırılacağını o tarihte açıktan açığa söylememişti ve söyleyemezdi. Halk henüz böyle bir karara hazırlıklı değildi. Ülkenin şurasında burasında TBMM Hükümeti'ne karşı çıkan isyanlar hep "Padişaha sadakat" parolası altında hazırlanıyor, Türkiye'yi tarihe gömmek için uğraşan, o zamanki emperyalist düşmanlarımız, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı halk içinde kırıp çökertmek için Müslüman Halifeliğinden yararlanmak istiyordu.

İşte Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin halka yaptığı ilk bildiride olduğu gibi, Padişaha yazılan yazıda da bu yıkıcı propagandayı önleyecek bir karşı propaganda özü yatıyordu. Düşmanlarla işbirliği eden son Osmanlı Padişahı Mehmet Vahidüddin'in ve Sultanlığın yazgısı artık belli olmuştu.

1. Kafamda Yerleşmiş Olan Kavramlar: Bizim kuşak gözlerini Saltanat ve Hilafet rejimi içinde açmıştı. Abdülhamid'in son günlerinde babam İstanbul'da ilkokul müfettişi idi. O devirden pek bir şey anımsamıyorum. Yalnız bir gün babam eve gelmiş, anneme "evden hiç dışarı çıkılmamasını" tembih etmişti. Annemin korkulu bir sesle:

"Peki Efendi, fakat siz de çıkmayın" demesi belleğimde kalmış.

Babam arka arkaya birkaç gün evde kaldı. Bu, benim hiç alışık olmadığım bir durumdu. Ara sıra komşular bize geliyor, babama telaşla bir şeyler anlatıyorlardı. Evdeki bu olağanüstü durumun 31 Mart olayından ileri geldiğini ve daha sonra Abdülhamid'in tahttan indirilip yerine "Beşinci Mehmet" adıyla, Sultan Reşad'ın çıkarıldığını çok sonraları öğrenmiştim.

Meşrutiyet'ten sonra babam tam 27 yıl ayrı kaldığı kendi memleketi olan Çorum'a idadî mektebi tarih, coğrafya ve kozmografya (astronomi) öğretmenliğine atanmıştı.

Ben Çorum'da okula başladığım zaman, büyük şenliklerle kutlanan en önemli ulusal bayram, Padişahın tahta çıktığının yıldönümlerinde yapılan "cülûs bayramı" idi. O gün okulla Saathane Meydanı'na gider, hiç anlamadığımız nutuklar dinler, sonra da hep bir ağızdan üç kez *"Padişahım çok yaşa"* diye bağırırdık.

Mahalle mektebinde bize "Âdem, İdris, Nuh, Hûd..." diye sırasıyla otuz kadar peygamber adı ezberlettikleri gibi, ilkokulda da: Osman Gazi, Orhan Gazi, Murat Hüdavendigâr Gazi, Sultan Yıldırım Bayezit..." diye kronolojik sırayla padişah adları ezberletiyorlardı. İlkokul öğretmenimiz Kadifezade İsmail Efendi, padişahların "Peygamber postunda oturduklarını" söylerdi. Böylece küçük yasta Padişah, gözlerimizde tanrılaşmıştı.

Babama bu konuda bir çok şey sorardım. Bana: "Oğlum, padişah da senin benim gibi bir insan. Her memleketin bir başı olur. İşte o da bizim memleketimizin başı; ölürse yerine hanedanın en yaşlı erkeği geçer" dediği zaman, bayağı düş kırıklığına uğramıştım. Padişahlarda keramet sahipliği, ya da evliyalık gibi olağanüstü, daha doğrusu insanüstü, bir nitelik bulunduğunu düşlerdim.

Küçüklükte kafamda yer etmiş bütün bu duygu ve izlenimler dolasiyle, Büyük Millet Meclisi'nde önce Saltanat sonra Hilâfet hakkında verilen kararları ve çıkarılan yasaları büyük bir ilgi ile izledim.

Son Padişah Vahdettin'in İngilizlerle birlik olarak Millî Mücadele'yi çökertmeye ve bastırmaya uğraşması, bir "Şûrâ-yı Saltanat" toplayıp Türk milletinin idam fermanı demek olan Sevr Antlaşması'm tasdik etmesi, Sultanın ve Sultanlığın artık ulustan büsbütün kopmuş kişi ve kurum durumuna geldiğini göstermişti. Vahdettin, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce kendisine gönderilmiş olan uyarı yazılarına aldırış etmemiş, kendi milletine karşı hıyanet içine düşmüş, en sonunda bir düşman zırhlısına sığınıp hazin ve acı sonunu zaten kendisi hazırlamıştı.

2. Saltanat Gidiyor: "Saltanatın Kaldırılması" kararının gerekçesi, sadeleştirilmiş Türkçe ile şuydu:

"Birkaç yüzyıldır Saray ve Babıâli'nin cehalet ve sefahati yüzünden devlet büyük felâketler içinde, müthiş bir surette çalkalandıktan sonra nihayet tarihe karışmış bulunduğu bir anda Osmanlı İmparatorluğu'nun kurucusu gerçek sahibi olan Türk ulusu; Anadolu'da hem dış düşmanlarına karşı ayaklanmış hem de o düşmanlarla birleşip ulusa karşı harekete geçmiş olan Saray ve Babıâli'ye karşı savaşa atılarak Türkiye'de Büyük Millet Meclisi ve onun hükumet ve ordularını kurup dış düşmanlar ve Saray ve Babıâli ile eylemli ve silahlı olarak, bilinen çetin güçlükler ve acı yoksunluklar içinde çarpışmaya girişmiş, bugünkü kurtuluş gününe ulaşmıştır.

"Türk ulusu Sarayın ve Babıâli'nin hayınlığını gördüğü zaman *anayasasını çıkararak onun birinci maddesiyle* egemenliği Padişahtan alıp doğrudan doğruya ulusa *ve ikinci maddesiyle* yürütme ve yasama erklerini ulusun güçlü eline vermiştir. *Yedinci madde ile de* savaş ilanı, ba-

rış yapılması gibi bütün egemenlik haklarını ulusun kendisinde toplamıştır. (*)

"Böylece o zamandan beri eski Osmanlı İmparatorluğu tarihe karışmış ve yerine yeni ve Ulusal bir Türkiye Devleti kurulmuş, *yine o zamandan beri* padişahlık kalkmış olup yerine Türkiye Büyük Millet Meclisi geçmiştir. *Yani bugün İstanbul'da bulunan hükümet, varlığını koruyacak hiçbir meşru ve* yabancı güçler dışında, *güce ve ulusal destek ve yardıma sahip olmayıp kaybolmuş bir bölge durumundadır. Ulus, kişisel egemenlik ve saray halkının ve yöresindekilerin sefahati üzerine kurulmuş bir saltanat yerine* asıl halk yığınlarının ve köylünün haklarını koruyan ve mutluluğunu garanti eden bir halk hükümeti yönetimi *kurmuş ve yerleştirmiştir."*

İşte *"gerekçe"* budur (1 Kasım 1922). Büyük Zafer'den iki ay geçtikten sonra henüz Lozan Barış Antlaşması görüşmeleri başlamadan, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, yukarıki gerekçeye dayanarak vermiş olduğu iki maddelik kısa karar da şöyledir:

"1 — Anayasa ile Türk halkı, egemenlik ve hükümranlık haklarını, kendi gerçek temsilcisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin manevi kişiliğinde, başkasına terkedilemez, parçalanamaz ve geçirilemez olmak üzere temsil etmeye ve eylemli olarak kullanmaya ve ulusal iradeye (istence) *dayanmayan hiçbir gücü ve kurulu tanımamaya karar verdiği için Millî Misak* (Ulusal Ant) *sınırları içinde Türkiye Büyük Millet Meclisi hüküumetinden başka hükümet biçimini tanımaz. Bundan dolayı Türkiye halkı kişisel egemenliğe dayanan İstanbul'daki hükümeti* (devleti) *16 Mart 1336'dan (1920) başlamak üzere ebedî olarak tarihe karışmış saymaktadır."*

(*) Bak: Yukarıda "İlk Meclis'in Gecikmeli Anayasası"

"2 — Hilâfet, Osmanlı hanedanına ait olup halifeliğe Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bu hanedanın bilgi ve ahlakça en olgun ve lâyık olanı seçilir. Türkiye Devleti, Hilafet makamının dayanağıdır."

ALTIYÜZELLİ YILLIK BİR SALTANAT GÖZÜMÜN ÖNÜNDE YIKILDI GİTTİ:

Saltanatın kaldırılması konusunda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde geçen görüşmeler gerçekten ilginçti. Fakat iki yıldan fazla bir zaman önce *"Men'i Müskirat"* (içki yasağı) kanununun görüşülmesinde olduğu gibi büyük gürültüler ve tartışmalar olmadan Saltanat kaldırıldı. Meğer daha önceden Gazi Mustafa Kemal Paşa bu konudaki muhalefeti yenmiş. Son Osmanlı Sultanı Vahidüddin'inUlusal Kurtuluş Savaşı boyunca süren hiyaneti zaten saltanatın kaldırılmasını herkesin gözünde haklı kılacak ortamı hazırlamıştı.

Süleyman Şah, Ertuğrul Gazi ve Osman Gazi'den beri sürüp gelen yükseliş ve çöküş çağlarını ve türlü karakterdeki padişahlarını tarihlerde okuduğum 650 yıllık koca Osmanlı Saltanatı o gün 1 Kasım 1920 Meclis'te —çürüyüp cılk olmuş bir armut gibi— gözümün önünde dalından düşüp dağılıverdi. O anda, Konya Lisesi'ndeki tarih öğretmenimiz Muhtar Bey'in: *İçtimaî müesseseler, devletler, hatta milletler dahi, tıpkı insan uzviyeti gibi doğar, büyür, yükselir; sonra devrini bitirir ve tarihten silinir gider"* sözü hatırıma geldi. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Osmanlı Saltanatı'nı o gün kaldırmış değil, eylemli olarak zaten tarihe karışmış olan bu Saltanatın 16 Mart 1920'de, İstanbul'un İngiliz, Fransız ve İtalyan birliklerince işgali tarihinde yok olduğunu tescil etmişti.

O gün, yeteneklerim ölçüsünde, kendi kendime felsefe yapa yapa Meclis'ten ayrıldım.

V. İLK MECLİS'TEN CUMHURİYETE GİDEN YASAL AŞAMALAR

Cumhuriyet'in altmış yedinci yılındayız. Ama bu 67 yıla, eylemli olarak, 70 yıl öncesinden geldik. 23 Nisan 1920'de kurulan Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, Anadolu'da ulusal egemenliğe dayalı yepyeni bir Türk devleti kurdu ve bu devlet Atatürk'ün önderliğinde, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı utkuyla sona erdirip vatanı kurtardı, saltanata son verdi.

Seçimlerin yenilenmesi sonucunda 11 Ağustos 1923'te toplanan İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, bağımsızlığımızı ve kapitülasyonların kaldırılmasını belgeleyen Lozan Barış Antlaşması'nı onayladı. Cumhuriyet'i ilan etti, hilafeti kaldırdı ve büyük Türk Devrimi'nin siyasal, sosyal ve tüzesel doğrultudaki en önemli evrelerini art arda gerçekleştirdi.

23 Nisan 1920 Meclis hükümetinden 29 Ekim 1923 Cumhuriyeti'ne tek bir sıçrayışta varılmadı. Birinci Meclis'ten İkinci Meclis'e, İkinci Meclis'ten Cumhuriyet'e giden yol üzerinde biribiri izleyen ve birbirini güçlendiren aşamalar vardır. Genel olarak kamusal ve yasal nitelikteki bu aşamalar bilinmeden Cumhuriyet'in kuruluşunu bütünüyle görüp kavrama olanağı yoktur.

İlk Büyük Millet Meclisi olmasaydı, daha doğrusu, bu Meclis ulusal egemenlik yolunda yüklendiği görevi başarıyla yerine getirmeseydi, Cumhuriyet kurulabilir miydi? Bu soruyu şöyle yanıtlamak gerekir. Mustafa Kemal Paşa'yı kendisine başkan seçen Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, ulus yazgısının sorumluluğunu eylemli olarak yüklenmesi ve bütün kamu işlerinde Türk ulusunun

bağsız koşulsuz egemenliğini bütün dünyaya ilan etmesi, tarihsel ve siyasal bakımdan, Türkiye Cumhuriyeti'nin daha o zaman, ad söylenmeksizin ilan edilmiş olduğunu gösterir. Bu düşüncemizi kanıtlamak için TBMM Tutanak Dergileri'ne ve tarihsel belgelere dayanarak, yukarıda sözünü ettiğimiz aşamaları birer birer gözden geçirelim:

Birinci aşama: Türkiye'de Cumhuriyet'in ilk aşaması, Atatürk tarafından kaleme alınmış olup ilk Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışına en yaşlı üye niteliğiyle başkanlık eden Sinop Milletvekili Şerif Bey tarafından 23 Nisan 1920 Cuma günü öğleden sonra saat 13.45'te okunan (benim de o zaman ayakta dinlediğim) konuşmasındaki şu cümle saklıdır:

"Ulusumuzun içte ve dışta bağımsız olarak kendi yazgısının sorumluluğunu doğrudan doğruya yüklenip kendisini yönetmeye başladığını, bütün cihana duyurarak Büyük Millet Meclisi'ni açıyorum."

Ulusun kendi yazgısının sorumluluğunu eline alıp kendi kendisini yönetmeye başladığının bütün cihana ilan olunması ne demektir? Bu, artık Osmanlı devletinin tarihe gömüldüğü ve Türk ulusunun kendi iradesini egemen kılıp yeni bir devletin temelini attığı anlamından başka bir anlam taşımaz. Bu nedenle, bu açış konuşmasına "Cumhuriyet'in İlk Müjdecisi" denebilir.

Gerçi Atatürk'ün kafasında çok daha önceki tarihlerde oluşan düşünceleri Amasya Genelgesi, Erzurum ve Sıvas Kongreleri'nin kararları da Cumhuriyet doğrultusunda birer aşama sayılabilirse de bunların anlamı daha çok özel ve sınırlı bir niteliktedir. Bu belgeler Cumhuriyet'in kuruluşu doğrultusunda tarihsel birer değer taşımakla birlikte, bunların bütün ulus iradesini kapsayan genel,

ulusal, en önemlisi, kamusal (resmi) nitelikleri yoktur.

İlk Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki açış konuşması ise bütün ulus iradesini kapsayan genel ve kamusal bir belgedir. Bu nedenle biz Cumhuriyet'e giden yoldaki tarihsel aşamaların 23 Nisan 1920 günü tarihe geçen bu belge ve ertesi günü Mustafa Kemal Paşa tarafından, bir ulusal hükümet kurulması yolunda verilip Meclis'çe kabul olunan önerge ile eylemli ve yasal olarak başladığı kanısını taşıyoruz.

Mustafa Kemal Paşa'nın önergesi çoğunlukla kabul edildi. Böylece Türkiye Büyük Millet Meclisi ulusun işlerine doğrudan doğruya el koyunca, hukuksal yönden ulusal egemenlik kurulmuş oldu. Bu olay, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ilk tarihsel ve yasal aşamasıdır. O gün, adı söylenmeyen, biçimi bakımından ulusal egemenliğe dayalı, Cumhuriyet niteliği taşıyan yeni bir devlet kurulmuş oluyordu. Bu devlete bir başkan lazımdı. Aynı gün, öğleden sonra Mustafa Kemal Paşa Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne başkan seçildi, milletvekillerinin çağrısı üzerine başkanlık kürsüsüne çıkıp temelini "ulusal egemenlik" üzerine oturttuğu bir konuşma yaptı ve sözünü şöyle bağladı:

"İnşallah cihan Padişahı olan Efendimiz Hazretlerinin sağlık ve esenlikle ve her türlü yabancı boyunduruğundan kurtulmuş olarak şahane tahtlarında sürekli kalmalarını, Tanrı'nın lütfundan yakarırım."

Görülüyor ki Atatürk, Ulusal Kurtuluş Savaşı'mn ilk günlerinde padişahı, Türk halkını ve milletvekillerini kuşkulandırıp bu savaşı tehlikeye düşürmemek için çok dikkatlidir, Vahdettin hakkında: *"Cihan Padişahı olan Efendimiz Hazretleri"* deyimini kullanmaktadır. Oysa aradan dokuz ay geçmeden, ilk Anayasa görüşmeleri sırasında aynı padişah için "hain" sıfatını kullanacaktır.

25 Nisan 1920 pazar günü ise geçici bir İcra Heyeti

(kabine) kuruldu ve asıl kabinenin kurulması için dayanılacak yasanın hazırlıklarına başlandı. Meclis'çe seçilen bu geçici İcra Heyeti'nin üyeleri almış oldukları oy sayısı sırasına göre şunlardı: Celalettin Arif Bey (Erzurum), Cami Bey (Aydın), Bekir Sami Bey (Amasya), Fevzi Paşa (Kozan), Hamdullah Suphi Bey (Antalya), Hakkı Behiç Bey (Denizli). Böylece parlamentosu, başkanı ve geçici hükümeti ile ulusal egemenliğe dayanan ve Cumhuriyet niteliği taşıyan yeni bir devletin temeli 23, 24 ve 25 nisan günleri atılmış bulunuyordu.

İkinci aşama: Kanımızca Cumhuriyet doğrultusunda ikinci aşama, 29 Nisan 1920 tarihinde Meclis'çe kabul edilen 2 sayılı Hıyaneti Vataniye Kanunu'dur. Bu yasanın en önemli üç maddesi bugünkü dille şöyledir:

Madde 1: Büyük Millet Meclisi'nin meşruluğuna başkaldırma niteliğinde olarak söz, eylem ve yazı ile karşı koyanlar veya karışıklık çıkartmak isteyen kişiler vatan hayını sayılır.

Madde 2: Doğrudan doğruya vatana hayınlık yapanlar asılarak idam edilir.

Madde 8: Bu yasa uyarınca mahkemelerce verilecek kararlar kesin olup Büyük Millet Meclisi'nce onaylandıktan sonra yerlerinde infaz edilir. Onaylanmazsa, Meclis'çe verilecek karara uyulur.

Üç maddesini yukarıya aktardığım "Hıyaneti Vataniye Kanunu" yeni devletin egemenlik hakkını, yasama, yürütme ve yargı gücünü belirttiği ve koruduğu için bunu, Cumhuriyet kuruluşu doğrultusunda, ikinci aşama olarak kabul ediyoruz. Meclis hükümetinin meşruluğu ilkesini koyan bu yasa, Meclis'in bütün yasama ve yürütme işlerinde en yüksek merci olduğunun söz götürmez bir bel-

gesini oluşturmaktadır. Ayrıca sekizinci maddede, mahkemelerce verilen Meclis'çe tastik olunmayan kararlar konusunda "Meclis'çe verilecek karara uyulur" denilmesi, ilk Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yargı erkini de kendi elinde topladığını açıkça gösteriyor.

Üçüncü Aşama: Ulusal egemenliğe dayanan Cumhuriyet'in kuruluşu doğrultusundaki 3. yasa aşamaya, 2 Mayıs 1920 Pazar günü kabul edilen İcra Vekilleri Seçimi Yasası ile gelinmiştir. 3 sayılı bu yasa *"Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret İntihabına Dair Kanun"* adını taşımaktadır; birinci maddesi şöyledir:

"Şeriye ve Evkaf, Sağlık ve Sosyal Yardım, Ekonomi, Milli Eğitim, Adalet ve Mezhepler, Maliye, Bayındırlık, İçişleri, Milli Savunma, Dışişleri ve Genelkurmay ile ilgili işleri görmek üzere Büyük Millet Meclisi'nin on bir kişiden oluşan bir İcra Vekilleri Heyeti (Bakanlar Kurulu) vardır."

Bu maddeye göre ticarete, sanayie, tarıma, orman ve madenlere ilişkin işler Ekonomi Bakanlığı'na, güvenlik ve posta telgraf işleri ise İçişleri Bakanlığı'na bağlanmış bulunuyordu.

Bu yasanın ikinci maddesi, bakanların, Büyük Millet Meclisi'nin salt çoğunluğu ile bu Meclis üyeleri arasından seçileceği kuralını koyuyor, dördüncü maddesi ise: **"Bakanlar arasında çıkacak anlaşmazlıklar Büyük Millet Meclisi'nce çözüme bağlanır"** diyordu.

Burada açıkça görülüyor ki Türkiye Büyük Millet Meclisi, yürütme yetkisinin kullanılmasını bir Bakanlar Kurulu'na vermekle birlikte bu yetkinin özünü, temelini kendi elinde tutmuştur. Çünkü bu yasa "Yürütme yetkisi Bakanlar Kurulu'na aittir" demiyordu; "Büyük Millet

Meclisi'nin on bir kişiden oluşmuş bir Bakanlar Kurulu vardı" diyor; ayrıca, bakanlar arasında çıkacak anlaşmazlıkların Meclis'çe çözüme bağlanacağını açık açık belirtiyordu.

Böylece ulusal egemenliğe dayanan ve henüz adı söylenmeyen yani Cumhuriyet'in ilk başkanı, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı adıyla 24 Nisan 1920'de seçildikten ve Meclis'in meşruluğunu belgeleyen Hıyaneti Vataniye Kanunu 29 nisanda kabul edildikten sonra gelinen üçüncü aşamada, yeni devlet, 3 Mayıs 1920'de yasaya dayanan ilk Bakanlar Kurulu'na sahip oldu.

Dördüncü aşama: Cumhuriyet'e giden doğrultudaki dördüncü aşama, 7 Haziran 1920 tarihinde kabul edilen 7 sayılı yasadır. *"16 Mart 1920 tarihinden itibaren İstanbul Hükümeti'nce aktedilen Bilcümle Mukavelat, Ukudat Vesairenin Keenlemyekün Addi Hakkında Kanun"* başlığı taşıyan bu yasanın birinci maddesi bugünkü dille şöyledir:

"İstanbul'un işgal tarihi olan 16 Mart 1336/1920'den itibaren Büyük Millet Meclisi'nin onayı dışında olarak İstanbul Hükümeti'nce yapılmış olan bütün antlaşma, anlaşma ve sözleşmeler ve kamusal kararlar ve verilmiş ayrıcalıklar (imtiyazlar) ve maden devri ve verilen ruhsatnameler ile mütarekeden sonra yapılmış bütün gizli antlaşmalar ve doğrudan doğruya veya bir aracı eliyle yabancılara verilmiş ayrıcalıklar (imtiyazlar) ve madenlerin devri ve verilen ruhsatnameler geçersizdir."

Görülüyor ki, bu yasada geriye yürüme, başka bir deyişle, geçmişi kapsar niteliği vardır. Çünkü bu maddede, biri İstanbul'un işgal tarihi olan 16 Mart 1920, öbürü ilk Dünya Savaşı'ndan sonra Mondros Silah Bırakışması (mütarekesi) tarihi olan 30 Ekim 1918 olmak üzere geride kal-

mış iki tarih, başlangıç olarak alınıp o tarihlerden sonra İstanbul Hükümetince yapılmış olan —birinci maddede yazılı— işlemlerin geçersiz, yasanın deyişiyle, keenlemyeküun yani *yok, hiç yapılmamış* sayılacağı açıkça belirtilmiştir. Böylece Türkiye Büyük Millet Meclisi, İstanbul'un işgali tarihi olan 16 Mart 1920'den sonra orada artık bir hükümet bulunmadığım, bu yasayla karar altına almış ve kendisinin ülkede tek egemen güç olduğunu içeriye ve dışarıya bir kez daha duyurmuştur.

Burada bir parantez açarak Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın o ölüm kalım günlerinde, ülkenin, madenler gibi doğal kaynakları ve milli serveti üzerinde Büyük Millet Meclisi'nin ne denli titiz davrandığım belirtmek, günümüzdeki yabancı sermaye işbirlikçiliği zihniyeti karşısında, gerekli ve belki de yararlı olur.

Beşinci Aşama: Cumhuriyetin kuruluşu doğrultusunda beşinci aşama, 5 Eylül 1920'de kabul edilen 18 sayılı *"Nisab-ı Müzakere Kanunu"* yani Görüşme Yetersayısı Yasası'dır. Bu yasa, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin çalışma ve işleme yöntemi için sadece görüşmelerle ilgili kuralları kapsayan bir görünüm içinde bulunmakla birlikte özü bakımından doğrudan doğruya ulus egemenliğini ve Meclis'in anayasal durum ve konumunu ilgilendiren bir yasadır. Bundaki kuralların hepsini buraya geçirme olanağı yoktur. Yalnız bir iki noktası üzerinde durmak gerekiyor:

Yasanın *birinci maddesi* Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, Ulusal Kurtuluş Savaşı'mn amacına ulaşmasına değin sürekli olarak toplanacağım saptamıştır. *Üçüncü maddesi,* bu durumda Meclis'e bir yılda mazeretsiz ve aralıksız iki ay devam etmeyen üyelerin üyelik görevlerinin Meclis kararıyla sona erdirileceği açıkça belirtilmiştir. *Dördüncü maddesinde* ise Büyük Millet Meclisi üyeliğiyle memurluğun bir kimsede birleşemeyeceği saptanmakla bir-

likte, Bakanlar Kurulu üyeliği ve Meclis'in onayı ile elçilik görevinin ve ordu kolordu komutanlığının Meclis üyeliğiyle birleşmesi caiz görülmüştür. Hatırlardadır ki bu kural 1924'ten sonra kaldırılmış, Büyük Millet Meclisi üyesi bulunan komutanlara iki görevden birini yeğlemeleri bildirilmiş, böylece askerlik göreviyle politika görevi Atatürk tarafından kesin olarak birbirinden ayrılmıştır.

5 Eylül 1920 tarih ve 18 sayılı "Nisab-ı Müzakere Kanunu"nun, Cumhuriyete doğru giden yolda bize göre beşinci aşama olmasının nedeni, bu yasada Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin hiç ara vermeden toplanacağı konusundaki anayasal kural ve ayrıca Meclis üyelikleri için kabul edilmiş olan aynı nitelikteki kurallardır. Böylece bu yasa ülkede Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin egemenliğini perçinlemiş bulunmaktadır.

Altıncı Aşama: Yasal bakımdan Cumhuriyet doğrultusundaki altıncı aşama *"İcra Vekilleri Kanunu'nun İkinci Maddesini Muaddil Kanun"* başlığını taşıyan 4 Kasım 1920 gün ve 47 sayılı yasadır. Bu yasanın konumuzu ilgilendiren ikinci maddesi bugünkü dille şöyledir:

"Madde 2: Bakanlar, Büyük Millet Meclisi Başkanının, Meclis üyelerinden gösterdiği adaylar arasından salt çoğunlukla seçilirler."

Bunu cumhuriyet yolunda bir aşama olarak kabul edişimizin nedeni, bu yasada, normal cumhuriyet devleti kabine sistemine doğru atılan bir adımın yer almasıdır.

Bu yasadan önce Millet Meclisi Başkanı bakanlıklar için aday göstermediğinden, bakanların Meclis'çe teker teker seçiminde oylar dağılıyor, kimi zaman çoğunluğun sağlanması güçleşiyordu. Nitekim daha ilk kabinenin seçiminde Dr. Rıza Nur'un Millî Eğitim Bakanlığı'na seçilmesinde bu yüzden güçlükler doğmuştur (!). Yukarıda değinildiği gibi Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı aynı zamanda Bakanlar Kurulu Başkanlığı yetkisini de taşıdığın-

dan, bakanların, onun göstereceği adaylar arasından Meclis'çe seçilmesi, demokratik cumhuriyetlerdeki kabine sistemine doğru bir gidiş, bir ilerleme, daha doğrusu bir aşamadan başka bir şey değildi.

Yedinci Aşama: Cumhuriyet kuruluşu doğrultusundaki çok önemli bir aşama, hiç kuşkusuz, 20 Ocak 1921 gün ve 85 sayılı *"Teşkilâtı Esasiye Kanunu"*dur. Bu Anayasa, bir kısmı gizli oturumlarda geçen çok uzun ve çetin görüşmelerden sonra kabul edilebildi. Bu aşamaya ulaşmak için Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilk açılışı gününden başlayarak dokuz ay geçmesi gerekmişti. Bunun nedeni şudur: Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinden azımsanamayacak bir bölümü "Teşkilâtı Esasiye" adı altında bir anayasanın kabulüne gereklik olmadığı, Osmanlı Anayasasının zaten yürürlükte bulunduğu, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin görevinin sadece "hilâfet ve saltanatın, vatan ve milletin kurtarılması ve bağımsızlığın sağlanması"ndan ibaret olduğu, böylece bu görevin geçici bir nitelik taşıdığı kanısında idiler; ayrı bir anayasa yapımını gereksiz, hatta tehlikeli görüyorlardı. Görüşmelerdeki çetinlik işte bundan ileri geliyordu. Sonunda bütün engeller aşılıp Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin ilk Anayasası olan 20 Ocak 1921 günlü yasa kabul edildi (2)

Sekizinci Aşama: Cumhuriyet doğrultusundaki sekizinci yasal aşama, 23 Nisan 1923'te, yeni Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışının ilk yıldönümünde kabul edilen 112 sayılı yasadır. Bunun adı: *"23 Nisan'ın Millî Bayram Addine Dair Kanun"*dur. Bir tek maddeden oluşan bu yasa şöyledir:

"Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilk açılış günü olan 23 Nisan günü Ulusal Bayramdır."

O tarihe değin, padişahların tahta çıktıkları gün olan

(2) Yukarıda "İlk Meclis'in Gecikmeli Anayasası"na bakınız.

ve her padişah için değişen cülus bayramları ve İkinci Meşrutiyet'ten sonra da 10 Temmuz Hürriyet Bayramı bir tür ulusal bayram sayılırdı. İlk kez günümüzden 50 yıl önce, 23 Nisan 1921'dedir ki halk egemenliğine dayanan bir gün, bir yasa ile ulusal bayram olarak kabul edilmişti. *O tarihte bu, adı söylenmemiş Cumhuriyet Bayramı'ndan başka bir şey değildi.* Ve bu nedenle biz bu yasayı cumhuriyete giden yolda önemli bir aşama olarak niteliyoruz.

Dokuzuncu Aşama: Saltanatın kaldırılması: 30 Ağustos 1922'de kazanılmış olan Büyük Zafer'den sonra, 9 Eylül'de İzmir'in alınması üzerinden bir ay üç hafta geçince, devletin biçimi bakımından "cumhuriyet" adının kamusal olarak ilanına doğru en önemli aşamaya varıldı. Bu, yukarıdan beri yaptığımız sıralamaya göre dokuzuncu aşamadır. Bu aşamada Türkiye Büyük Millet Meclisi bir kararla İstanbul'daki saltanata kesin olarak son verdi, saltanatla halifeliği ayırdı ve İstanbul'da dinsel kimlikten başka bir varlık ve yetkisi olmayan bir halife bıraktı. Burada önemli bir nokta üzerinde durmak istiyorum; o da saltanatın 16 Mart 1920 tarihinden başlayarak kaldırılmış olduğunun bu kararda saptanmış olmasıdır. Bu tarih İstanbul'un müttefikler tarafından işgali tarihidir. Böylece bu saptama, bir bakıma yukarıda dördüncü aşamada sözünü ettiğimiz 7 Haziran 1920 gün ve 7 sayılı yasa ile paralellik göstermektedir. Çünkü o yasada da 16 Mart 1920 tarihinden sonra İstanbul hükümetince yapılmış olan bütün antlaşma, ve anlaşmaların yok ve geçersiz sayıldığı saptanmakta idi. (*)

VI. SEÇİMLERİ YENİLEME KARARI VE İKİNCİ MECLİSE DOĞRU

Saltanat kaldırılınca Türkiye devlet biçiminin açıklığa kavuşturulması gereksinmesi doğdu. Ancak Birinci Türki-

(*) Saltanatın kaldırılması kararı ve gerekçesi yukarıda *"IV. Saltanatın Kaldırılması"* başlığı altında yer almıştır.

iye Büyük Millet Meclisi'ni oluşturan üyelerden bir kısmının zihniyeti ve kimliği, son aşamaya rahatlıkla gidilmesini güçleştirecek durumda olduğundan, aşağıda belirtilecek olan görüşmelerden sonra 1 Nisan 1923 tarihli Meclis kararıyle Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yenilenmesine ve yeni seçimler yapılmasına gidildi. Bu kararın başlığı metninden daha uzundu. Başlık şuydu: "Teşkilâtı Esasiye Kanununun Maddei Müzeyyelesinin İlgasına ve Tecdid-i İntihabata Dair Karar." Bugünkü Türkçeyle: "Anayasa ek maddenin kaldırılması ve seçimlerin yenilenmesine ilişkin karar."

Burada kaldırılması söz konusu edilen ek madde, 85 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun sonundaki "Maddeyi münferide" başlığını taşıyan maddedir. Bu maddede şöyle deniliyordu: "Bugün görev yapan Büyük Milet Meclisi, 5 Eylül 1336 (1920) tarihli Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun birinci maddesinde gösterildiği üzere ereğinin elde edilmesine kadar aralıksız toplanacağından, bu Teşkilâtı Esasiye Kanunu'ndaki 4, 5 ve 6. maddeler, ereğin eldeedildiğine mevcut Büyük Millet Meclisi üye tam sayısının üçte iki çoğunluğuyle karar verildiği takdirde ancak yeni seçimden sonra yürürlüğe girecektir."

Görülüyor ki Meclis kararı ile kaldırılmış olan ek madde, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin sürekliliğine ilişkin olan maddedir. Bunu kaldıran kararın metni ise şudur: "Yeniden intihabat icrası karargir oldu". Bugünkü Türkçeye çevirirsek şöyle olur: "Seçimlerin yenilenmesine karar verildi." (1)

Çünkü, 30 Ağustos 1922 Utkusu (zaferi) sonucunda Anadolu düşmandan temizlenip Mudanya Silah Bırakışması (mütarekesi) imzalandıktan sonra Gazi Mustafa Kemal Paşa uzunca bir yurt gezisine çıktı ve sonunda

(1) T.B.M.M. Kavanin Mecmuası, cilt 1, s. 417.

Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine dayanan Halk Fırkası'nı (partisi) kurdu (1). Artık ilk Meclis'in ülkeyi düşmandan kurtarma amacı gerçekleşmişti, böylece işlevini bitiren bu Meclis'in yenilenmesi gerekiyordu. Aydın Milletvekili Esat Efendi ve 120 arkadaşı 85 sayılı "Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun ek maddesinin kaldırılmasına ve seçimlerin yenilenmesine ilişkin" bir yasa önerisi Meclis'e sundu (2).

Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında Batı Cephesi Komutam olan ve Büyük Utku'dan sonra Mudanya Silah Bırakışması görüşmelerini İngiliz, Fransız ve İtalyanlara karşı başarı ile yürüten İsmet Paşa (İnönü) dışişleri bakanlığına atanmıştı. İsmet Paşa kürsüye gelerek bu öneri üzerine görüşlerini açıkladı ve sözlerini şöyle bitirdi:

"Büyük Millet Meclisi'nin vereceği kararla ülkenin bütün kaynakları ve olanaklarıyla yürümek için seçimlerin yenilenmesi yoluyla ulusun genel oyunun yeniden ortaya konulmasını öneriyorum."

Bunun üzerine bir-iki kısa konuşma yapıldıktan sonra Burdur milletvekili İsmail Suphi Bey şu konuşmayı yaptı:

"Efendiler; yüce Meclis üç yıl önce burada bir meşru savunma için toplanmıştı. Üç yıl önce yüce Meclis burada toplandığı zaman ülkenin her yanı düşmanla çevrilmişti ve ülkenin kendi içinde düşman vardı. Ülke abluka altındaydı. Geldik, üç yıldır didiştik, uğraştık. Yerle gökle savaştık. Sonunda Tanrı'nın yardımıyla düşmanı yendik. Bugün ile dün arasında varlıkla yokluk arasındaki kadar fark vardır. Bugün yüce Meclis özgür bir ülkenin üzerinde ulusun vekili olarak egemendir. Ulus da özgürdür. Öz-

(1) Bir süre sonra Cumhuriyet Halk Fırkası (partisi) adını alan ve Atatürk tarafından kurulmuş bulunan ilerici nitelikli bu parti 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra Genelkurmay Başkanı Org.Kenan Evren'in başkanlığı altındaki Milli Güvenlik Konseyi tarafından kapatılmıştır.

(2) TBMM Zabıt Ceridesi Devre I., cilt 28, s.289/290)

gürce düşünüyor. Yabancı korkusu yoktur. Bağımsızlığını elde etmiştir. O halde bugün barış söz konusudur. Ulusun gelecekteki yazgısı söz konusudur. Artık bağımsızlığı, varlığı değil, gelecekteki yazgısı, kendi kendisini onarması, yenilemesi, güçlenmesi söz konusudur. O halde biz diyoruz ki ulusun genel oyuna başvuralım. Nasıl ki üç yıl önce geldiğimiz zaman ulustan güç alarak, ulusun savunma gereksinmesine dayanarak geldikse, bugün de ulusun kendi kendini güçlendirmesi, düşmanlarla barış konusunda yeni bir dayanç (azim) ve karar ile kendini göstermesi gereksinmesi karşısında, yine ulusa başvuruyoruz. Ülkenin kimi bölgeleri işgal altındaydı. O bölgeler düşman elinden kurtarıldı. O bölgelerdeki kardeşlerimizin de Millet Meclisi'nde oylarının temsil edilmesi gerekir.

Efendiler; Millet Meclisi'nin savaşım ve savaş yaşamında çok bunalımlı zamanlar, dalgalı, fırtınalı zamanlar olmuştur; bundan düşmanlarımız kimileyin aldandılar, umuda kapıldılar, aymazlık ettiler. Nasıl ki üç yıl önce biz burada toplandığımızda bizleri hemen dağılıverecek, kendi kendine çözülüverecek sanıp aldandılarsa, nasıl ki Yunan ordusu Anadolu topraklarında bulunurken ve kimi zaman dış görünüşe göre geçici yengiler (zaferler) kazanırken nasıl aldandılarsa, sonra bugün de böyle bizim aramızda kimi zaman tartışmalar, mücadeleler, geçici görünümlü olaylar çıktığında aldandılar ve aldanıyorlar ve belki daha da aldanacaklardır. Türk ulusu birdir. Gerektiği zaman kararını verir. Büyük Millet Meclisi bütün dünya karşısında kanıtlayacaktır ki Türk ulusu birlik içindedir. Kararını verir. Büyük Millet Meclisi ulusun vekillerinden oluşmuştur. O vekiller ulustan gerektiğinde güç alırlar. Millete gidelim. Zaten milletten gelmişlerdir, tekrar millete giderler. Böylece efendiler, şu imzaları bulunan önergede görüldüğü gibi, ulusun gereksinmesi için yeniden oya baş vurulduğu zaman Büyük Millet Meclisi kararını verecektir.

Büyük Millet Meclisi buraya gelmiş, her şeye karşın sorumsuz olarak yerinde oturan, direnen vekillerden oluşmuş değil, ulusun kararını, oyunu, düşüncesini her şeyin üstünde kutsal tanıyan ve gerektikçe ulusa başvuran vekillerden oluşmuştur. (3)

Bu konuşmadan sonra birçok milletvekili söz alıp düşüncesini bildirdi ve sonuçta yukarıda belirtildiği gibi seçimlerin yenilenmesine ilişkin yasa kabul edildi. (4).

Ancak 1 Nisan 1923'te alman bu karardan sonra Büyük Millet Meclisi on altı gün daha çalışarak gündemindeki işleri bitirdi (5) ve 16 Nisan 1923 tarihinde oturumu başka bir güne bıraktı. O gün çoğunluk sağlanamadığından toplantı 21 Mayıs 1923 gününe bırakıldı. O gün de çoğunluk sağlanamadığı için toplantı yapılamadı.

Seçimler yapıldı ve İkinci Meclis 11 Ağustos 1923 tarihinde toplandı. Böylece Kuvayi Milliye ruhunu taşıyan ve "Milli Mücadele Meclisi" niteliğinde olan ilk Türkiye Büyük Millet Meclisi üç yıllık şanlı tarihini kendisi kapatıp yerini bir devrim meclisi niteliği taşıyan ikinci Büyük Millet Meclisi'ne bıraktı.

Cumhuriyet'in 29 Ekim 1923'te ilanına bu *İkinci Meclis* karar verecektir.

VII. İLK MECLİS'İN KARAKTERİ VE İKİNCİ, ÜÇÜNCÜ MECLİSLERDEN AYRIMI

İlk Meclis'i kendi içinde iki evreye ayırmak gerekir:

Birinci evre; 23 Nisan 1920'de Anadolu'dan ivedi olarak seçilen ve kapatılan İstanbul Mebusan Meclisi'nden kaçıp gelebilen bir kısım milletvekilleriyle başlar; İngiliz-

(3) TBMM Zabıt Ceridesi Devre 1, cilt, 28, s.285/286
(4) TBMM Zabıt Ceridesi Devre 1, cilti 28, S.287/294
(5) TBMM Zabıt Ceridesi Devre 1, cilt 29, s.240

ce Malta'ya sürülmüş olan İstanbul Mebusan Meclisi üyelerinin geri dönüp, büyük bir bölümünün Ankara'ya gelerek Meclis'e katılmasına kadar sürer.

Birinci evrede milletvekili sayısı 110-140 arasındaydı. İlk kabine 125 üyesi olan Meclis tarafından seçildi. Birçok önemli karar da bu birinci evrede alındı.

İkinci evre; Malta'dan gelenlerle Anadolu'nun türlü yerlerinden yeni seçilen milletvekillerinin katılımıyla oluşan Meclis evresidir. Bu son evrede birinci ve ikinci grup adıyla iki ayrı grup, sanki iktidar ve muhalefet partileri gibi karşı karşıya gelmiştir.

Birinci grup Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın yöresinde odaklaşan "Müdafaa-i Hukuk" grubuydu. Henüz bir siyasal parti niteliği yoktu. Ama temelde ülkenin hemen her yanında şubesi bulunan ve etkinlik gösteren Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'ne dayanıyor, ilerici bir görünüm taşıyordu.

İkinci grup ise bir tür muhalefet partisi görünümünde olup, o da parti değildi. Belirli bir lideri de yoktu. Ama konuşmalarına bakılınca Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni (Ulaş), ikinci grubun başkanı olarak görünürdü. İkinci grup üyeleri, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda cephelerdeki durumun denetimine bile karışır, bu konudaki eleştirilerini Meclis'te dile getirirlerdi. Bu grubu oluşturan üyeler genelde tutucu bir görüşe sahiptiler. Böylece iktidar karşısında muhalefette bulunan tutucu bir siyasal partinin hükümet icraatını denetleme görevini yapıyorlardı. Kimileyin bu yüzden Meclis'te çok sert tartışmalar olurdu. Bununla birlikte iş vatan savunmasına, Yunanlılar ve onları destekleyen Batılı devletler karşısında kararlaştırılacak tutuma gelince her iki grup tek bir topluluk halinde birleşiverirdi.

Birinci Meclis'in karakterinin bir yönü de diktatör niteliğiydi. Bütün devlet güçleri, yani yasama, yürütme ve

yargı, onun içinde toplanmıştı. Yunanlıların Anadolu'da ilerlediği o ölüm kalım günlerinde ülkenin türlü yerlerinde çıkan ve İstanbul hükümetince kışkırtılıp desteklenen iç isyanlarla savaşmak ve türlü propagandalarla ayartılıp ordudan gizlice ayrılarak şurada-burada eşkıyalık yapan asker kaçaklığını önlemek için Birinci Meclis kendi üyeleri arasından seçtiği milletvekilleriyle "İstiklâl Mahkemeleri" kurmuş, bunları Anadolu'nun türlü yerlerine göndermişti.

Dışarıdan sanıldığı gibi Birinci Meclis, Mustafa Kemal Paşa'nın her dediğini yerine getiren bir "uydu Meclis" değildi. Zaman zaman üyelerden kimileri herhangi bir konuda Mustafa Kemal Paşa'nın görüşlerine karşı çıkar, Paşa konuşma kürsüsüne gelerek düşüncelerini tekrar tekrar savunmak zorunda kalırdı. Yani yetkileri bakımından diktatör niteliğinde olan bu Meclis, içişleri yönünden tam demokrat bir Meclis'ti. Her üye istediğini söyler, gerekli gördüğü konularda yasa önerisi verirdi.

Okuyanlar için biraz çelişkili gelecek ama, diktatör nitelikli bu Meclis, öte yandan tam halkçı, halka açık bir parlamentoydu. Halktan her yurttaş bu Meclis'e kendi özel işleri için dilekçeyle başvurabilirdi. Meclis'in dilekçe komisyonu bunları inceler, gerekiyorsa bakanlıklara yönerge (talimat) verip bu dilekçeleri ilgili mercie gönderirdi.

Bakanlar doğrudan doğruya ve ayrı ayrı oylama ile Meclis tarafından seçildiği için örneğin tarım, sulama ya da cephedeki bir durum konusunda Meclis, ilgili her bakanı sorguya çekebilirdi; bu durum ortak sorumluluk taşıyan hükümet, "kabine" sisteminin değil, tek tek bakanlıkların sorumluluğu üzerine dayalı, kendine özgü bir sistemdi.

1919 yılında İstanbul Mebusan Meclisi'ne gönderilecek milletvekili seçimleri, o dönemdeki seçim yasasına göre düzenli olarak yapılmıştı. Ama İstanbul'un 16 Mart

1919'da işgal edilmesi Mebusan Meclisi'nin kapatılması, bu Meclis'in kimi üyelerinin İngilizler tarafından Malta'ya sürgün edilmesi sonucunda çok ivedi olarak Ankara'da toplanması gereken Büyük Millet Meclisi üyeleri, İstanbul mebusları gibi tam düzenli olarak seçilemedi. Denebilir ki Anadolu illerinde birçok kişi, böyle bir Meclis'e katılmaktan çekindiği için kim yürekli ise ve yurt savunması için böyle olağanüstü yetkili bir Meclis'in toplanmasını gerekli görüyorsa, neredeyse gönüllü olarak başvurmuş, çoğunca onlar seçilmiş ve gelmişti bu Meclis'e. Bu nedenle milletvekillerinden çoğu, sözünü sakınmayan atılgan insanlardı. Cephelerde askerleri yüreklendirmek için mavzer kurşunları taşıyan kuşaklar kuşanıp tüfeği omzuna takarak at üzerinde savaş boylarına gidenler vardı. Örneğin; Isparta Milletvekili Sarıklı Hoca Hafız İbrahim Bey bunlardan biriydi.

Bu anlattıklarım gösteriyor ki İlk Meclis'in üyelerinden bir bölümü Anadolu'nun türlü yerlerinden hemen koşup Ankara'ya gelmiş, belki öğrenim düzeyi düşük, ama yurt savunması konusundaki istenci çok güçlü kişilerden oluşuyordu. Bir kısmı da İstanbul Mebusan Meclisi'nin kapatılması üzerine kurtulup kaçabilen ve türlü tehlikeyi göze alıp Anadolu'nun o dönemdeki yoksunluk zahmetlerine katlanarak Ankara'ya ulaşabilen mebuslardı.

Yukarıda belirttiğim ikinci evrede Malta'dan gelenlerle, ilk günlerde Anadolu'dan Ankara'ya ulaşamayanların bir süre sonra gelip katılması sonucunda üye sayısı üç yüzü aşmıştı. İstanbul'dan gelenler genellikle daha kültürlüydüler. Anadolu'dan seçilenler arasında çokça hacı, hoca, çelebi, şeyh gibi kişiler ve Doğu'dan gelmiş Diyab Ağa gibi aşiret başkanı Kürt beyleri de vardı.

Çok önemli olarak not edilmesi gereken bir nokta; ayrı ayrı kılıkta, ayrı ayrı görünüm ve formasyonda, çok değişik yaşlarda olan bu milletvekillerinin birbiriyle çok

sıkı bir dostluk, anlayış, ülkü birliği içinde kenetlenmiş olmasıdır; eğer Ulusal Kurtuluş Savaşı başarıya ulaşmamış olsaydı, hepsinin yazgısı aynı olacaktı; birer birer yakalanıp ya öldürülecekler, ya da "Padişaha isyan" suçundan mahkemeye verileceklerdi. Bir yanda vatan sevgisi, öte yanda bu yazgı birliği milletvekillerinin düşüncelerinde saklıydı ki, aralarında eğitim, yaş ve görüş ayrılıklarına karşın onları böyle birleştiriyordu.

Ayrıca şunu da önemle vurgulamak gerekir. Birinci Meclis'in başkanından en genç üyesine kadar ortak bir amaçları vardı: Yunanlıları ülkemizden atmak, böylece Anadolu, Trakya ve İstanbul'u düşman işgalinden kurtarmak amacıydı bu. Padişah Vahdettin'in ihaneti ve İngilizlerle işbirliği saptamncaya kadar milletvekillerinden genişçe bir bölümünün amacı İstanbul'u ve Padişahı tutsaklıktan kurtarıp Osmanlı Devleti'ni devam ettirmekti. Bu nedenle ilk zamanlarda hep "makamı Hilafet ve Saltanatı tahlis etmek"ten söz edilirdi. Halka da bu yolda telkin yapılırdı. Çünkü yüzyıllardan beri padişahlığa bağlı olan Anadolu halkım Padişah'ın ihanetine inandırmak kolay değildi. Anadolu'nun türlü yerlerinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne karşı çıkarılan isyanların ana teması, "bu Meclis'in Padişaha karşı isyan halinde olduğu" idi.

Bütün bunların üstünde Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın ruhu, motoru, örgütleyicisi ve lokomotifi Mustafa Kemal Paşa'nın liderlik niteminin etkisini özellikle belirtmek gerekir. Onun gerek Hareket Ordusu'nda gerek Çanakkale'de, gerekse Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu ve Güney cephelerimizde, "hiç yenilmeyen komutan" ününe sahip olduğunu bu Meclis'teki herkes biliyordu ve O'na inanıyordu. Gerçi Sakarya Savaşı'ndan önceki günlerde milletvekillerinden kimileri bu inançlarını yitirmiş göründülerse de büyük çoğunluk Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya istediği geniş yetkileri vererek

'O'nu Başkomutan atamışlardı. Sakarya'da düşmanı yenen Başkomutan Meclis'e döndüğünde ayakta alkışlanmış, kendisine oybirliğiyle "Gazi" unvanı verilmişti. Mustafa Kemal'in büyüklüğü, bütün icraatını halka dayanarak ve onun temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi ile gerçekleştirmiş olmasıdır.

★ ★ ★

Başta belirtildiği gibi İlk Meclis'in üyelerinden bir bölümü, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi (Yönetim Kurulu) Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından yayımlanan genelge uyarınca illerden ivedi olarak seçilmişti; bir bölümü de 16 Mart 1919'da işgal edilmiş olan İstanbul'da kapatılan Osmanlı Mebusan Meclisi'nden kaçıp Ankara'ya gelebilen mebuslardan oluşmuştu. Oysa İkinci ve Üçüncü Meclisler tek parti Meclisleriydi; bunların üyeleri, yurdun düşmandan temizlenmesinden sonra Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından kurulan Halk Partisi (1924'te Cumhuriyet Halk Partisi adını almıştır) adayları olarak seçilmişti. Bu parti, Müdafaa-i Hukuk dernekleri ve İlk Meclis'teki Müdafaa-i Hukuk Grubu temeline dayanıyordu. Halk Partisi'nin Başkanı Mustafa Kemal Paşa ve yönetim kurulu üyelerince gösterilen milletvekili adayları halkın seçimine sunulup seçildiler. Gerçi iki dereceli seçim yasasındaki yönteme göre bütün illerde milletvekili seçimleri yapılıyordu, ama bu seçim işin formalite yönüydü. Halk Partisi tarafından gösterilen aday mutlaka seçiliyordu. O halde bu adaylar, "halkın seçimine sunuluyordu" demektense, "halkın onayına sunuluyordu" deyişini kullanmak belki daha yerinde olur. Demek ki İkinci ve Üçüncü Meclisler tek parti meclisleriydi. Gerçi İkinci Meclis'e Bursa'dan Nurettin Paşa, Gümüşhane'den Zeki Bey bağımsız olarak seçilmişlerse de bunlar tek tek olaylardı. Başka yerlerde bağımsız adaylar seçim kazanamamışlardı. Meclislerin tek parti Meclisi ol-

ma niteliği yalnız İkinci ve Üçüncü Meclislere özgü olmayıp, 1946'da çok partili rejime geçilinceye dek sürdü.

İlk Meclis ile İkinci ve Üçüncü Meclisler arasında "işlevleri" bakımından da ayrım vardı. Hep belirtildiği gibi İlk Meclis, Milli Mücadele Meclisi'ydi. Bu Meclis, "ülkede ilk kez ulusal egemenliği" kurmuş, "tam bağımsızlık" ilkesinden yola çıkarak Mustafa Kemal'in önderliğinde inanılmaz güçlüklere, kışkırtılan iç isyanlara ve ihanetlere karşın savaşı sürdürmüş, ülkeyi düşmanlardan temizlemişti; Padişah VI. Mehmet Vahdettin'in İngilizlerle işbirliği yapıp Büyük Utku'dan sonra bir İngiliz zırhlısıyla İstanbuldan kaçtığı anlaşılınca da Padişahlık ve Halifeliği birbirinden ayırıp Padişahlığa son vererek Osmanlı Devleti'ni sona erdirmişti. Halifeliğe ise Abdülmecit Efendi'yi seçti. Henüz "cumhuriyet" sözcüğü ağıza alınmıyordu, Ankara'daki yeni devlet, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti" adını taşıyordu.

Cumhuriyet, İkinci Meclis tarafından ilan edildi. Lozan Barış Antlaşması da İkinci Meclis tarafından onaylandı. İlk Cumhuriyet Anayasası 1924'te İkinci Meclis'te hazırlanıp kabul edildi. Halifelik 3 Mart 1924'te İkinci Meclis'çe kaldırıldı. Aynı gün seriyye Vekâleti (bakanlığı) ve Şeriyye Mahkemeleri kaldırılıp yargı birliği, medreseler kaldırılıp öğrenim birliği yerleştirildi. Böylece Türkiye Cumhuriyeti'nde laik devrimin temeli İkinci Meclis'te atıldı. Bu temel, 17 Şubat 1926'da kabul edilmiş olan Türk Medeni Kanunu (Yurttaşlar Yasası) ile pekiştirildi. Bütün bunlar İlk Meclis ile İkinci ve Üçüncü Meclisler arasındaki işlevsel ayrımı göstermektedir. Çünkü 'yazı devrimi'ni gerçekleştiren Üçüncü Meclis de İkinci Meclis'in başlattığı Kemalist devrime yeni halkalar ekledi. Bu nedenledir ki biz İlk Meclis için "Milli Mücadele Meclisi", İkinci ve Üçüncü Meclis'ler için ise "devrim Meclisleri" nitelemesini kullanıyoruz.

VIII. MECLİS'TEN SON AYRILIŞIM VE AVRUPA'YA DOĞRU

1. Yüksek Öğrenim Özlemim Gerçekleşiyor: Bir yandan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde memurluk görevimi yerine getirirken, bir yandan da yüksek öğrenim yapmanın bir yolunu arıyordum. O tarihlerde Meclis altı ay çalışıp altı ay tatil yaptığından, görevim, yüksek öğrenim yapmak için elverişliydi, ama Ankara'da tek bir fakülte veya yüksek okul yoktu. Gerçi bir mustantık (sorgu yargıcı) okulu açılmış ise de oradaki öğrenim, yüksek tahsil sayılmıyordu.

1924 yılında İstanbul'a gidip fakülteleri inceledim, devam zorunluğu olmayan bir fakülte arıyordum. Hukuk Fakültesi'ni buldum. Profesör Aynizâde Tahsin Bey fakülte reisi (yani dekan) idi. Lise diplomamı götürüp kaydımı yaptırdım. Kendi kendime "İyi ki liseyi bitirmişim" diyordum. Şimdi artık "üniversiteli" olmuştum. İçimde bir övünç duygusu vardı.

Gerekli kitapları tedarik edip Ankara'ya döndüm.

1925 yılı Kasım ayı başında Ankara'da, —ilk yüksek öğrenim kurumu olarak— bir Hukuk Mektebi açıldı. 1927'de Bakanlar Kurulu kararı ile adı fakülteyeye çevrilen bu mektep, bugünkü Ankara Üniversitesi'nin çekirdeği oldu. İstanbul Hukuk Fakültesi'ndeki kaydımı ona naklettirdim.

Mektep 5 Kasım 1925'te, ilk Türkiye Büyük Millet Meclisi binasında, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın tarihsel bir söylevi ile açıldı.

O'nun konuşmasını, ilk kez 1919 yılı aralık ayında, yani yaklaşık altı yıl önce, Ankara lisesinin alt holünde nasıl coşku ile dinlediğimi yukarıda anlatmıştım. Aynı yıl ve daha sonraları onu Meclis'te de dinledim. Bu kezki konuşması başka türlüydü: Yalnız bir savaş adamı, bir millî mü-

cadele adamı, bir politika adamı, bir büyük komutan olarak değil, büyük bir devrimci olarak konuşuyordu. Atatürk bu konuşmasında özellikle bir vicdan ve öte dünya ilişkisi olan dinin, devlet ve dünya işlerine karıştırılmasının ne denli korkunç ve uğursuz sonuçlar doğurduğunu anlatıyor, hukuk öğrenimine başlayan biz gençlere lâik hukuk ve uygarlık yolunu gösteriyordu.

Yüksek öğrenimimi 1928 Haziran ayında bitirdim. O zaman gerek İstanbul Hukuk Fakültesi'nde, gerek Ankara Hukuk Mektebi'nde öğrenim süresi üç yıldı.

2. Sınav Kazanmak Yetmiyor: İsviçre Medenî Kanunu alınalı henüz iki yıl olmuştu. Bu kanun hakkında "mahallinde" bilgi sahibi olmak için İsviçre'ye, sınavla öğrenci gönderileceği ilan edildi. Sınava 10 kişi girdik. Sonradan Ankara Hukuk Fakültesi Medenî Hukuk Profesörü olan rahmetli arkadaşım Cahit (Oğuzoğlu) ile ikimiz kazandık.

Beni o günlerde çok büyük üzüntülere düşüren ve bazı kişiler hakkında düş kırıklığına uğratan bir olayı bu kitapta vurgulamadan geçemeyeceğim: Adalet Bakanlığı benden, *"Avrupa'dan Türkiye'ye döndüğüm zaman göstereceği yerde çalışmadığım takdirde, Avrupa tahsilim için harcamış olacağı paranın iki katını geri ödeyeceğime dair noterden tasdikli bir taahhütname ve bir de kefil"* istedi. Verilen formüle göre taahhütnameyi notere hazırlattım; fakat *kefil* kim olacaktı?

Daha önce tanıdığım Denizli Milletvekili Necip Ali (Küçüka) Bey'e gittim. Hemen kefil yerini imzaladı. Sevinerek Bakanlığa koştum; oradaki yetkili memur: "Mebus memur sayılır. Kefil, Ankara Ticaret Odası'na kayıtlı tüccar olmalıdır" diye kabul etmedi. Yeniden Necip Ali Bey'e geldim. Birkaç tüccar mebus buldu ise de hiçbiri imzalamadı. Necip Ali Bey, İsparta mebusu Hafız İbrahim Bey'e dert yandı. O da "Haydi Emin Bey'i bulup imzalatalım"

dedi. Ikinci Meclis binasının içinde, noterliğin kâğıdı ellerinde ben de arkalarında olmak üzere —o tarihte "encümen" denilen komisyon odalarını— arayıp Eskişehir Milletvekili Emin (Sazak) Beyi bulduk. Durumu ona anlattılar *"Ben kefil olmaya yeminliyim, kimseye kefil olamam"* diyerek kestirdi attı. Necip Ali ve Hafız İbrahim Beyler: "Sizin imzanızı, Ankara Ticaret Odası'na kayıtlı olduğunuz için istiyoruz. Siz imzalayın, bizler de size karşı kefil olalım; eğer bir zarar gelirse biz öderiz" diye ısrar ettilerse de yine kabul ettiremediler.

İlk Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kürsüden "Vatan, millet, şehitlerimiz, evlatlarımız" gibi büyük laflar eden Emin Bey demek buydu?

Ağlamaklı oldum. Ayrıldık.

Hafız İbrahim Bey: "Haydi Besim Atalay Bey'e gidelim" dedi. Kütahya Mebusu olan Besim Atalay, Koyun Pazarı denilen çarşı bölümünde petrol ticareti yaparmış. Onun 1920'de ilk hükümet proramı okunduktan sonraki konuşmasını coşku ile dinlemiştim. Eski bir eğitimci ve kültürlü bir kişiydi. Bir ilin milli eğitim müdürü iken ilk Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne üye seçilmiş, Meclis'in ikinci ve üçüncü dönemlerinde de seçilerek milletvekilliğini o güne değin sürdürmüştü. Noter kâğıdını her halde imzalayıp bana kefil olurdu. İçim ferahlamıştı.

Yanma yine üçümüz gittik. O da bütün ısrarlara rağmen, "yeminliyim" diye kefillik belgesini imzalamadı. Dükkândan çıktık. Necip Ali ve Hafız İbrahim Beyler aşağıya, ben ise Samanpazarı yoluna doğru, birbirimizden ayrılırken "Üzülme, nasıl olsa birini bulacağız" diye beni teselli edici sözler söyledilerse de ben artık umudumu kesmiştim.

Demek Türkiye buydu! Demek çalışmak, didinmek, sınav kazanmak, hepsi boş şeylerdi ve insanlar dıştan göründükleri gibi değillerdi! Sözleri özlerine uymuyordu.

4. Gösterişsiz bir büyük insan: Başım çatlayacak gibi ağrıyordu. Evimin bulunduğu Hamamönüne giderken orada eczaneye uğrayıp aspirin satın aldım. Ara sıra alışveriş ettiğim eczane sahibi Seyid Bey, askerî eczacıhktan emekli bir zattı. Yüzümün çizgileri üzüntüden ne kadar bozulmuş olacak ki bana hastalığımı sordu. "İmtihan kazandım, boşa gidecek. Çünkü Ticaret Odası'na kayıtlı kefil bulamadım" dedim. *"Bana niçin söylemediniz? Ben Oda'ya kayıtlıyım, verin imza edeyim"* diyerek benim hem sevinç, hem de şaşkınlık içinde uzattığım kefillik belgesini imzaladı. Sevincim sınırsızdı.

Demek Türkiye'de idealist insanlar da vardı. (*)

5. Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki memurluk yaşamımdan kesin olarak ayrılışım: 1928 yılının son günleriydi. Parasızdım. Hukuk Fakültesi'nde Roma Hukuku Profesörümüz olan TBMM'nin İdare Amiri, İstanbul Milletvekili Tevfik Kâmil (Koperler) Bey beni Ocak 1929 için bir ay izinli saydı. Böylece bir maaş fazla alacaktım.

1927'de seçimler yenilenmiş, Meclis'in üçüncü dönemi başlamıştı. Benim oradaki en son görevim ise "muhasebe mümeyyizliği" (saymanlık bürosu şefliği) idi.

Meclis'in ilk döneminin açıldığı 1920 yılının 23. Nisan'ında "evrak mübeyyizi" olarak göreve başladığım zaman, 16 yaşımı doldurmaya daha dört ay vardı.

Sekizbuçuk yıl sonra, Avrupa'da hukuk öğrenimi yapmak üzere 31 Aralık 1928'de Meclis'in üçüncü dönemindeki muhasebe mümeyyizliği görevinden çekildiğim tarihte ise, 24 yaşımı birkaç ay önce doldurmuştum; hem de evli ve birbuçuk yaşında bir oğlan babası idim.

(*) Avrupa'daki öğrenimimi bitirip Türkiye'ye döndükten sonra her Ankara'ya gidişimde Hamamönü'ne, onun mütevazı eczahanesine gider, elini öpmek isterdim. O da öptürmezdi. Şubat 1947'de yaşama gözlerini yumduğu zaman, babamı kaybettiğim günkü kadar üzüldüm. Işıklar içinde yatsın.

İlk Meclis'e girerken, başta anlattığım gibi henüz lise sıralarında öğrenci idim. Meclis'in üçüncü döneminde görevden ayrılırken Hukuk Fakültesi mezunu bulunuyordum.

Şunu belirtmeliyim ki Meclis'in ilk üç döneminde değişik kalemlerdeki görevlerim bana bizdeki politika yaşamının iç yüzünü, kalıplı kıyafetli nice insanın, bilgi ve insanlık yönünden kofluğunu gösterdi ve üniversite sıralarında hiçbir zaman öğrenemeyeceğim çok şeyler öğretti.

6. Avrupa'ya Doğru: Şimdi Avrupa toplumlarının türlü sorunlarıyle karşılaşacaktım. Millî Mücadele, Meclis Memurluğu, hukuk öğrenimi, aile ve evlat sahibi olmanın sorumluluğu beni pişirmiş, Avrupa'da karşılaşacağım toplumsal ve siyasal sorunları kendime göre değerlendirebilecek bir olgunluğa ulaştırmıştı.

Görevden çekilme dilekçemi muhasebe müdürü Mazlum Bey'e verdim (1). Liseyi bitirmek için ayrı kaldığım iki yıl çıktıktan sonra, çeşitli kalemlerinde toplam olarak altıbuçuk yıldan biraz fazla çalışmış olduğum Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden bu son ve kesin ayrılışım oldu (2).

İçimde bir eziklik, bilinmeyene doğru gitmekten doğan bir tür endişe vardı. Artık beni hiç bilmediğim yeni ülkeler, yeni insanlar, yeni çılışmalar ve yeni çevrenler (ufuklar) bekliyordu.

---

(1) Meclis'teki son görevim olan muhasebe mümeyyizliğinde bana verilmiş olan ve üzerinde o zamanki Meclis İdare Amiri Sayın **Tevfik Kâmil Koperler**'in imzası bulunan memurluk kartımın aslı T.B.M.M. Müzesi'ndedir.

(2) 1924 Anayasası'nın kabulü sırasındaki görüşmeleri, memurluğum sırasında izlemiş ve bu anayasanın yürürlüğe girmesine bu sıfatla tanık olmuştum. Meclis memurluğu görevinden ayrılışımdan tam 33 yıl sonra bir süre benim de Yasama görevi yapacağımı, bu kez Kurucu Meclis üyesi kimliğiyle 1961 Anayasası'nı doğrudan doğruya hazırlayan, kaleme alan ve kabul edenler arasında bulunacağımı o zaman nereden bilebilirdim! "Yazgı" ve "raslantı" denilen kavramların "azizliği"nin sınırı yok!...

Dördüncü Bölüm

23 NİSAN 1920'DEN 50 VE 70 YIL SONRA DEĞERLENDİRME VE UYARILAR

I. Bana Düşen Görev

İlk Meclis'in başlangıç ve son yılında, toplam bir yıl, çalışmak beni yetkinleştirdi. Bu iki çalışma dönemi arasındaki iki yıllık Anadolu yolculukları ile birlikte tam üç buçuk yıl tarihsel olaylar içinde yaşadım. Bu yolculuklar süresince —kimi bölgeleri hâlâ Hitit çağını yaşayan— Anadolu'da, kendime göre gözlemler yapma olanağını buldum; o zamandan beri de ömrümün tam 70 yılı geride kaldı.

Bu yetmiş yıldaki yeni olayları, yeni insanları, açılan yeni tarih dönemlerini; benim *çocukluğumda* gerçekten uçsuz bucaksız ,çok büyük bir evren durumunda olan yer yuvarlağının, *yaşlılığımda* her yerinden, her an haber alınabilen, futbol topu kadar küçülmüş bir uzay küresi durumuna geldiğini bir yana bırakalım; arkada bıraktığımız bu yetmiş yılda Türkiyemiz, halkımız ne duruma geldi?

Şimdi bana düşen görev, yeni kuşaklara Milli Mücadele coşkusunu aktarmak için kaleme aldığım bu kitabı bir üniversite hocası kimliği ile bağlamaktır.

Aşağıda, 23 Nisan 1920'nin 50. yıldönümündeki görüş ve tutumumuz ile 70. yılındaki düşüncelerimiz dile getirilmiştir.

II. 23 Nisan 1920'nin 50. Yıldönümündeki Görüş ve Tutumum.

1970 yılındayız. Millî Mücadele'de çetin koşullar ve büyük yoksunluklar içinde, kahramanlıklar ve özveriler pahasına tam bağımsızlığını alan ve Atatürk'ün önderliğinde "Hasta Adam"lıktan kurtulup yabancılar gözünde yeniden büyük saygınlık kazanan Türkiye'de o zamandan beri neler değişti, neler ve niçin değişmedi? Eğer bunlar üzerinde, her dürüst Türk aydını gibi biraz durup düşünmezsek, asıl görevimizi yapmamış oluruz.

Önce değişenlerden başlayalım:

★ Nüfusumuz Millî Mücadele başlangıcında on milyon kadardı. Bugün 36 milyondur. Demek ki, üç kattan fazla arttı. (Şimdi, 1990'da, yaklaşık 55 milyon)

★ Okur-yazar oranı %15'ten, en iyimser tahmin ve istatistiklere göre, %40'a çıktı. (Şimdi erkek kadın ortalaması %60)

★ Çeşitli yasalarla kadına —başta siyasal alanda olmak üzere— eşit haklar, çalışanlara sosyal haklar tanındı.

★ Memleket çelik ağlarla örüldü, fabrikalarla bezendi.

★ Ekonomimiz elli yıl öncesine oranla çok büyük bir gelişme kaydetti. Millî Mücadele'de ilk bütçemiz seksen milyon lira iken, bütçemiz otuz milyarı çoktan aştı. (Şimdi trilyonlarla hesaplanıyor).

★ Birçok toprak yol veya bozuk şose, asfalt yol oldu. Bu kitapta sözünü ettiğim tatar arabalarının ve yaylıların yerini, şehirlerarası uzun yolculuklarda, trenler, otobüsler, kamyonlar, otomobiller, uçaklar aldı.

★ Büyük kentlerimizde lüks apartmanlar, 15-20 katlı iş hanları ve oteller, lüks eğlence yerleri, büyük ticarethaneler, geniş montaj sanayii oluşturuldu.

★ Ülkede barajlar yapıldı ve elektrik üretimi yüzlerce kat arttı. Köylere elektrik veriliyor.

★ İstanbul Boğazı üzerine bir asma köprü kurularak Asya kıtası ile Avrupa birbirine bağlandı. (Günümüzde ikinci köprü de var)

Şimdi de değişmeyen noktalara geçelim:

1. Halk Kitlelerinin Yaşamı Değişmedi: Çok küçük yaşımdan beri —pek az yeri müstesna olarak— Anadolu'nu dört bir ucunu, Doğudakiler de içinde olmak üzere hemen bütün ormanlarını gezmiş, Anadolu köylerinde, kimi zaman haftalarca yatıp kalkmış, harmanlarda keçi kılından yapılma siyah çul üstünde yıldızlara baka baka gecelemiş, Anadolu hanlarında veya köy evlerinin damlarında konaklamış olduğum için Türkiye'nin temeli, altyapısı olan insanın, yâni halk yığınlarının ekonomik durumunu ve günlük yaşantısını çok yakından bilirim. Şimdiki ilişkim, türlü sağlık nedenleriyle, eskisi kadar yoğun değilse de büsbütün kesilmiş de değildir Her yıl kısa, ya da uzun bir bozkır yolculuğuna, sonra da bir orman yeşilliğine çıkmadan ruh rahatlığı bulamam.

Bütün bu gezi ve temaslarda hep görmekteyim ki halk yine aynı halk, giyim yine aynı giyim, kadın yine aynı tutsak kadın. Çok az sayıdaki kimi bölgeler müstesna olmak üzere insanlar yine az beslenmiş, aynı soluk benizler; ormanlarda yine aynı keçiler, yine aynı tahribat, yine omuzlarında aba taşıyan çobanlar.

Kısacası, büyük yığınlar, kadını, erkeği, yaşlısı ve genci ile hep yarım yüzyıl önceki yığınların benzeri.

Köyün yapısında bir değişiklik, üretici kitlelerin genel iktisadî yaşamında göze görünür bir yükselme yok. Bu kitapta anlattığım kerpiç köy evlerinin duvarları hâlâ yarım yüzyıl, hatta yüzlerce yıl öncesinde olduğu gibi damga damga tezek taşıyor. Bu tezeklerle ısınmaya, yemek pi-

şirmeye çalışan halk yığınları bu ülkede büyük bir çoğunluktur.

★ Anadolu evleri ve hanları yine susuz, sıvasız, badanasız ve doğru dürüst tuvaletsiz durumda. evlerin çürüklüğü yüzünden bir tek depremde yüzlerce, binlerce Türk yurttaşı can veriyor. Büyük kentlerimizdeki lüks eğlence yerleri, onbeş-yimi katlı iş hanları ve lüks oteller bir tek gün içinde parmakla sayılabilir. Sahipleri de bellidir. Buna karışılık vatanımızdaki sefalet yuvalarını, değil günler, hatta yıllar içinde bile saymak olanaksız. Sahipleri de milyonlar ve milyonlarca Türk halkı.

Şu halde, yoğunlaşmış kent zenginlikleri, Türk halk yığınlarının bugünkü genel durumu karşısında, övünülecek anıtlar olmayıp —Birinci Dünya Savaşı'nın "Bulgur Palas"ı için bu kitapta söylediğim gibi— yüz kızartıcı belge ve kanıtlardır.

Büyük kentlerin sınırlı bayındırlık ve konforunun binde biri bile köye gitmemiştir. Buna karşılık, köy yoksulluğunun tümü büyük kentlerin yöresini sarmıştır. Dar gelirli kent çocukları ve aileleri de yoksulluk yüzünden birer birer bu köy sefaletinin barınak bölgeleri olan gecekondulara taşınmak zorunda kalmakta ve böylece göbekteki zenginliğin yöresini, halka halka büyüyen sefalet çemberi kuşatmaktadır.

★ Eli iş tutan genç ve dinamik vatandaş yığınları yabancı ülkelere akın etmekte, pek çoğu da bu akına katılmak için can atmaktadır.

★ Üniversitelerdeki —benim hiçbir zaman, hiç bir suretle tasvip etmediğim ve kullanılmamasını öğütlediğim— *molotof kokteyllerinden çok, gittikçe şişen büyük kent sefahati karşısında, gittikçe genişleyen kitle sefaletinden korkmak ve bunları söyleyip yazanlara ve çare isteyenlere değil, bu ortamı yaratan ve sürdürmek isteyen kişilere kızmak gerekir.* Politikacılar bir an önce ve büyük bir hız ve

içtenlikle altyapı reformuna geçmelidirler. *"Biz imtiyazlılar"*, boğazlarımızdan geçen her lokmanın, bu altyapının emeğinden geldiğini bilmeli ve bunun üzerinde düşünmeliyiz. *İftiralarla, çamur atmalarla, adam öldürmelerle gerçekler değiştirilemez.* Bunları yapanlar, gün gelir en azından, vaktiyle lisedeyken iftira atıp bizleri Konya'ya sürdüren "Lâz Haydar"ın durumuna düşer ve kimsenin yüzüne bakamaz olurlar.

Fırsat Eşitliği Kurulamadı. Oysa bu ülkede gerçekleştirilmesi zorunlu olan en önemli ilkelerden biridir "fırsat eşitliği". Ben üç buçuk yıllık Millî Mücadele döneminde ve daha sonra, "büyük" sandığım nice kişinin gerçekte "küçük" olduğunu, buna karşılık, *Türkiye'mizde "büyük" olabilecek yetenekte nice "küçük" cevherin söndüğünü gördüm.* Bir 1920'den beri geride kalan yarım yüzyıla, bir de şimdiki yığınların sosyal kültürel ekonomik bakımdan değişmemiş çehresine bakıyorum da kendi kendime: *"Eğer bu memlekette fırsat eşitliği sağlanıp o küçük cevherler ülke yönetiminde yer alabilselerdi, Türkiye nasıl yücelirdi"* diyorum. Bir yandan Köy Enstitülerini ve Halkevlerini kapatıp böyle cevherlerin yetişmesini engelleyenler, öte yandan İmam Okulları, Arapça dersleri ve Kur'an kursları diye, körpe Türk dimağlarını körleştirenler "vatan dostu" oluyor da bunlara karşı çıkanlar "vatan haini"!

Nasıl bir Türkiye'de ve hangi ortamda yaşıyoruz? Bunu artık satılmamış, genç, yaşlı, bütün namuslu Türk halkının bilmesi, anlaması gerekir. Yukarıda anlattığım gibi eğer askerlikten emekli, ülkücü bir eczane sahibinin kefilliği olmasaydı, bu satırların yazarı, kazanmış olduğu devlet imtihanını değerlendiremeyecek, Avrupa öğrenimini gerçekleştiremeyecekti. Çünkü zengin değildi. *Ticaret Odasına kayıtlı kefil* de bulamıyordu. Biri medrese öğrenimi, öteki çağdaş öğrenim görmüş ülkücü iki milletvekilinin noterde resmen garanti vermeye razı olmalarına rağmen çok

zengin bir derebeyi toprak ağası milletvekili —kendisi için hiçbir sakıncası olmayan— bir kefilliği reddetmişti. O zamandan bu yana tam kırk üç (şimdi 62) yıl geçti. Durum yine aynı durumdur. Üstelik şimdi Devlet sınavını kazananlardan üç kefil istemiyor. Nerede çalışkanlığın, başarının korunması? Nerede fırsat eşitliği? Bu düzen içinde seçkin insan, idealist insan yetişmez; yetişse de Türkiye'nin yönetiminde etkili olamaz. Çıkarcıların bin bir hilesi, iftira ve komplosu ile çabuk bertaraf edilir. Çünkü bugünkü düzen bir "ülkü düzeni" değil, bir "çıkar düzeni"dir; en başta değişmesi gereken de budur.

★ *Sosyal ve Ekonomik durum Değişmemiştir:* Millî Mücadele'nin kazanılması sonunda Lozan'da kapitülasyonları kaldırıp iktisadî bakımdan tam bağımsızlığa kavuşmuştuk. Bugün bu sonucun ne kadarı elimizde kaldı? Emperyalist sömürücüleri vatanımızdan söküp çıkarmıştık; bugün ne durumdayız?

Yukarıda "Değişenler" başlığı altında saydıklarının önemli bir kısmı, Atatürk devrinde yabancılara hiç borçlanmadan gerçekleştirilen işlerdir. Uzun yüzyıllar sonra ve on binlerce Mehmetçiğin kanı pahasına söküp atabildiğimiz kapitülasyonlardan, yabancı imtiyazlarından Atatürk nefret ederdi. Tam bağımsızlığa kavuşturduğu halkının köylüsü, kentlisi, çiftçisi ve mekteplisi ile yakın temasını hiç kesmez, gerçekleri görür, sosyal hastalıkları bilir, direktiflerini ona göre verirdi. Dışarıya borç yapmazdı.

Şimdi büyük kentlerimizin yöresinde bir sürü montaj fabrikası var. Fakat acaba yabancılara kaç milyar dolar borcumuz var? Ve bunu kaç kuşakta ödeyeceğiz? Eski *"Düyunu Umumiye"* başımıza ne felaketler açmıştı. Şimdiki *"Konsorsiyum"*un ve uzun ve kısa vadeli borçlarımızın başımıza neler açacağım yakın tarihin aynasında gören var mı?

★ Kadına hak eşitliği, emekçilere sosyal haklar tanın-

dı. Bunlar köylü, hatta kentli yığınlar bakımından, yasalarda kâğıt üzerinde kaldı; büyük kentlerin kimi çevreleri dışında uygulandığı yok. Geniş kitleler ortamında kadın gerçekten kurtuldu mu? Ülkenin sosyal ve ekonomik yaşamında "vatandaş" olarak, hattâ "insan" olarak kendine yaraşan onurlu yeri aldı mı?

★ Millî gelir dağılımında emekçinin payı nedir?

★ Vatan sahillerinden ve kıyı kentlerimizin denizlerinden yararlanmada halk yığınlarının payı nedir?

★ Karamsar bir insan değilim. Fakat *en önemli endüstrileri yabancı ortaklarına borçlu oldukça; savaş endüstrimizi milletçe kuramadıkça; bütün doğal zenginlik kaynaklarımızı bilimsel bir teknikle biz işletmedikçe; Türk halkı Türklükten uzaklaştırılıp ümmetçilik batağında Araplaştırıldıkça; Türk kadını, çok büyük bir çoğunlukla, bugün hâlâ kuluçka makinesi bir tutsak durumunda kaldıkça; toprak ağası denilen ortaçağ kalıntısı büyük arazi sahiplerinin emrinde hâlâ bütünüyle köy, hattâ köyler bulundukça ve köylüler oralarda köle gibi yaşadıkça; millî gelir dağılımında adalet kurulmadıkça; çalışanlar, emeklerinin gerçek karşılığını almadıkça ve Türkiye, uygarlık yolculuğunda, kendisinden henüz yüz yıl önce ayrılmış olan kapitalist veya sosyalist Balkan devletlerinin bile çok gerisinde yürüdükçe, bu ülkede hangi durumun, Türk halk yığınları yararına olarak kökünden değiştiğine inanılabilir ve bu politika düzeninden ve onun adamlarından nasıl bir umut beklenebilir.*

★ Bu gerçekleri yazıp söyleyenlere karşı olan tutum değişmemiştir; eskiden olduğu gibi şimdi de onları hemen "komünistlik" ile suçluyorlar. Komünizm tehdidini öne sürerek kendi "servet ve varlıklarını torunlarının torunlarına aktarabilmek" için Türk halkına bugünkü yoksulluk ve yoksunluğu reva görenler şu kadarcığını olsun düşünemiyorlar ki, bir ülkede halkın %70'inin kaybetmekten kor-

kacağı bir dünyalığı yoksa, o ülke sosyal bakımdan hasta demektir ve komünizm akımı asıl orada yeşerir ve yerleşir. Kızıl Çin'in ve fakir Asya, Afrika hattâ kimi Amerika ülkelerinin durumları ortadadır. Bu akımı, gerçek işlevinden saptırılmış din ve şeriat ödün ve öğretimiyle uzun süre önleme olanağı yoktur; Bu, ancak üretici halk yığınlarının emeğinin tam hakkını onun eline geçirmekle; toprak ağalığına, aracılığa, tefeciliğe son vermekle, büyük üretim araçlarını, tıpkı Demiryolları gibi, devletleştirmekle; anayasayı (1961 Anayasası'nı) kendi gerçek amacının doğrultusunda uygulayıp özgür ve sosyal hukuk devletini gerçekleştirmekle önlenebilir. Oysa şimdiki gidiş tam tersine bir gidiştir. Ulusun doğal zenginlikleri bile bireysel kazanç girişimlerine ve yabancı ortaklıklara bırakılıyor.

★ Yukarıda yazılanların gerçekleştirilmesini istemek, tastamam Atatürkçülük, halkçılık ve milliyetçiliktir. Buna karşılık ülkede düşünce özgürlüğünü boğmak, "solcu" denilen aydınları ve Atatürkçü gençliği cahil halka boğazlatmayı planlamak, komünist ihtilalinin ön hazırlığından başka bir şey değildir.

★ *Bugünkü Durumda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 50. Yıl Töreninin Anlamı Olur Mu?* Ben bugünkü sonuçta Atatürk'ten sonraki politikacıların sürdürdükleri sosyal, kültürel ve ekonomik politikayı, özellikle Millî Mücadele'de ve devrimlerde Atatürk'ün en yakın arkadaşlarından olduğu halde sonradan O'nun gerçekleştirmiş olduğu devrimler konusunda ödün üstüne ödün veren Celâl Bayar'ı ön planda kusurlu görüyorum. Bu nedenle Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşunun ellinci yılı kutlanırken çağrıldığım törene, sırf onunla birlikte bulunmamak ve karşı karşıya gelmemek için katılmadım.

Millet Meclisi ve Senato başkanlarının imzalarını taşıyan 10 Nisan 1970 gün ve 08600 sayılı çağrı yazısı şöyle idi:

Sayın Hıfzı Veldet Velidedeoğlu

T.B.M. Meclisi Birinci Döneminde Memur

T.B.M.M.'nin kuruluşunun 50'nci yıldönümü münasebetiyle 23 Nisan 1970 Perşembe günü, Yasama Meclislerince bir tören düzenlenmesi ve bu törene T.B.M.M.'nin Birinci Döneminde memur olarak hizmet vermiş sayın zevatın da davet edilmesi C. Senatosu ve Millet Meclisi müşterek Başkanlık Divanı'nca kararlaştırılmıştır. Mezkûr günde zâtıâlilerini aramızda görmekten büyük memnuniyet duyacağız.

Teşrifiniz rica olunur.

C. Senatosu Başkam — M. Meclis Başkanı

İ. Şevket Atasagun — **Ferruh Bozbeyli**

Bu yazıyı alınca çok düşündüm. Bir yandan Millî Mücadele günleri ve sonra Atatürk tarafından büyük devrim ve reformların art arda gerçekleştirildiği yıllar gözümün önüne geldi. Öte yandan da şimdiki coşkusuz, amaçsız ve ülküsüz görüntülü toplumumuza, yurttaşın yurttaş karşısındaki düşmanlığına ve özellikle bütün bunları doğurucu nedenlerin başında gelen iktisadi geri kalmışlığımıza baktım; bunda kusurlu olanları düşündüm ve sonunda bu törene katılmamaya karar verip Meclis Başkanı'na 12 Nisan 1970'te şu mektubu gönderdim:

Sayın Ferruh Bozbeyli — **12 Nisan 1970**

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı

Ankara

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşunun ellinci yıldönümü vesilesiyle yapılacak kutlama törenine, yüce Meclis'in ilk memurlarından biri niteliğiyle katılmam için Sayın Cumhuriyet Senatosu Başkanıyla birlikte gönderdiğiniz 10 Nisan 1970 gün ve 08600 sayılı nazik davet yazınızı aldım. İlk Meclis memurluğunu, hayatımda şim-

diye değin yüklenmiş olduğum resmi görevlerin en şereflisi saydığım için adı geçen tören dolayısiyle nâçiz şahsımı da hatırlamak lutfunda bulunmanız beni minnettar kılmıştır. Şükranlarımı sunarım.

Belki yüksek bilgileri içindedir ki benim, Meclis memurluğundan ve Üniversite öğretim üyeliğinden başka bir hüviyetim daha vardır: Bendeniz 27 Mayıs 1960 İhtilaliyle düşürülen bir iktidarın meşruluğunu kaybetmiş olduğunu açıklayıcı bildiriyi yazanlardan ve -gerek İstanbul Üniversitesi'ndeki Anayasa Bilim Komisyonu'nda gerek Kurucu Meclis'te- 27 Mayıs 1961 Anayasası hazırlayıp kaleme alanlardan biriyim. Bu Anayasa'nın altında imzam vardır.

Yine yüksek bilgileri içindedir ki bu Anayasa'nın yürürlükteki metninden bir parça olan "Başlangıç" kısmında sözü edilen iktidar, memleketi 27 Mayıs İhtilaline sürükleyen iktidardır. Bendeniz o iktidar döneminde hiç kimseden kötülük görmedim ve o iktidar mensuplarından kimseye karşı kişisel bir kinim yoktur. İçlerinde eski arkadaş, dost ve öğrencilerim vardır. Onların üzüntülü durumlarını görmemek için bir kez bile Yassıada'ya ayak basmadım ve ailemden de hiç kimseyi oraya göndermedim. Onlar memleket işlerinde hataya düşmüşler, daha doğrusu hataya sürüklenmişlerdir. Bütün yurt sorunlarını politika açısından ve varlıklı sınıfların gözlüğü ile görüp ihtisasa sırt çevirmekten doğan bu hataları tartışmanın yeri burası değildir. Ölen ölmüş, kalan kalmıştır. Ancak naçiz bir bilim adamı olarak şunu arz edeyim ki İkinci Dünya Savaşı'nın dışında kaldığı halde, Türkiye'nin bugün içinde bulunduğu geri kalmışlık ve siyasal, sosyal ve iktisadi güç durum, Atatürk'ten sonra çeşitli zamanlarda sorumluluk yüklenmiş olan çeşitli kişilerin üst üste yığılmış hatalarının bir sonucu ve aynı zamanda su götürmez bir kanıtıdır.

Dünyaca bilinen bir gerçektir ki *büyük sorumluluk mevkilerine geçmiş olan devlet adamlarının hataları kendi memleketleri için çok vahim sonuçlar doğurur. Vatana eskiden yapılmış büyük hizmetler, sonradan işlenen hataları asla mazur göstermez ve hata edenleri yasalar affetse de tarih bu hataları affetmez.*

Düşüncem bu olunca, 27 Mayıs 1960'tan önceki iktidarın yasa ile affedilmiş bulunan baş sorumlusu (Celal Bayar'ın) da katılacağı bir toplulukta, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kutsal çatısı altında yer almak, bendeniz için bir restorasyon olup-bittisini kabullenmek ve kendi kendimle çelişkiye düşmek olur ve bu durum bana büyük elem verirdi.

Ayrıca, 23 Nisan 1920'nin heyecanını, o günün tazelik ve canlılığı ile bugüne değin, yarım yüzyıl, ruhumda sakladığımdan, bu heyecanı artık yitirdiklerini gördüğüm bazı eski devrimcilerle de bir araya gelmek bendenize tasavvur edemeyeceğiniz ölçüde üzüntü verecekti. Ben, "Bir ittifaktan ayrılıp, başka bir ittifaka", bir uyduluktan başka bir uyduluğa geçmeyi düşünenlerden değilim. İç ve dış bütün koşullar bugünküne oranla bin kat aleyhimizdeyken, 23 Nisan 1920'de Yüce Meclis, geçici başkanının kısa konuşmasında, "İstiklâli tam" parolasıyla açılmıştı. Bendeniz bu açılış konuşmasını orada ayakta dinleyenlerden biriyim.

Zatı devletlerinizin bugün bulunduğu yüce makamda yarım yüzyıl önce oturan Mustafa Kemal tarafından 28 Nisan 1920'de, Meclis kararıyla padişahı uyarmak için gönderilen ve Meclis Tutanak Dergisi'nin birinci cildinin 122 ilâ 124'üncü sayfalarında bulunan yazının sonunda aynen şu cümle yer almıştır: *"Kendi hükümetimizin idaresi altında bedbaht ve fakir yaşamak, ecnebi esareti pahasına nail olacağımız huzur ve saadete bin kere müreccahtır."* Müsveddesinden benim elimle temize çekilen ya-

zıdaki bu cümle, benim için her zaman şaşmaz bir prensip ve genç kuşaklara aktarılacak ölümsüz bir vatan vasiyeti olmuştur. O taze heyecanı bozmak istemeyişimi, romantik bir duygu saymayınız ve lütfen beni anlayınız.

Demokrasi dönemi denilen yıllarda, politika hayatına atılmak isteyen kimi kişilerin, önce kamuoyu karşısında şu ya da bu yolla gösterişli bir çıkış yapması, bir vakitler moda olmuştu. Benim davranışımı böyle yorumlamayacağınızı umarım. Çünkü bendeniz şimdiye değin birçok fırsatlara rağmen politika hayatına atılmadım. Bundan sonra da hiçbir şart altında, hiçbir suretle, politika görevi istemeyeceğim ve kabul etmeyeceğim. Yasalar ve sağlık durumum elverişli olduğu sürece bugünkü görevimde çalışmak ve eğer daha yaşarsam, ömrümü emekli bir üniversite hocası ve -düşünce özgürlüğü büsbütün yok edilmediği takdirde- mütevazı bir yazar olarak bitirmek hususundaki kararım kesindir ve hiç değişmeyecektir. Bütün dileğim, Anayasamızın, yalnız biçimsel olarak değil, sosyal hükümleriyle birlikte, tam olarak uygulanmasıdır.

Vicdammın derinliklerinden gelen yukarıki samimi açıklamalar karşısında, beni gerçekten duygulandıran nazik çağrınıza uyup Ankara'ya varmayışımın sadece kendi kişisel kanaatlerim dolayısiyle olduğunu, bunun gerek Sayın Senato Başkanı'mn gerek Zâtı Devletlerinin yüksek kişiliklerinize karşı bir davranış olmadığını takdir buyurarak beni mazur göreceğinizi umar, her ikinizden de en derin saygılarımın kabulünü dilerim.

Hıfzı Veldet Velidedeoğlu

Türkiye'nin bugün içinde bulunduğu acıklı durumda bu düzenin eski ve yeni politikacıları ile birlikte 50. yıl törenine katılmak, bir suçluluğa iştirak ederek o Meclis'in ve Atatürk'ün anısına saygısızlıkta bulunmak demek olacaktı benim için. Bu nedenle, az önce belirtiğim gibi

pek çok düşündükten sonra, Meclis Başkanı'nın mektubuna yukarıki yanıtı yolladım ve Ankara'ya gitmedim.

Çok sevdiğim ilk Meclis binasında yapılan o törende bulunamadığım için üzgünüm; ama verdiğim karardan dolayı pişman değilim.

★ *Türk Toplumunun Karşısında Bulunduğu Saldırı:* 23 Nisan 1920'nin en önemli kişilerinden ve kahramanlarından olan Sayın İnönü, yarım yüzyıl sonra, 23 Nisan 1970'teki bir radyo röportajında şu gerçeği dile getirmek yürekliliğini gösterdi: *"İçeride ve dışarıda, 1920 de Milli Mücadele'nin başlangıcındaki aynı sorunlar, yine çözüme bağlanmamış olarak ve aynı tehlikeler yine ve daha da ağır biçimde bizi tehdit ederek karşımızda duruyor."*

Doğru.

Teşkilâtlı bir kafa yıkama faaliyeti ile Türkiye'yi yeniden yarı sömürge durumuna getirmek ve bunun sağlanması için de *Atatürk devriminin ruhu ve temeli olan laiklik devrimini, milliyetçilik ve tam bağımsızlık ilkesini yok etmek doğrultusunda çok sinsi ve haince bir saldırı karşısındayız.* Milliyetçilik, milli ekonomi, bağımsız milli irade gibi kavramlardan nasibi bulunmayan, laiklik ilkesini her an yok etme çabasında olan ve ne yazık ki bu çabayı kimi gençlere "milliyetçilik" gibi yansıtan irtica hortlakları ve onları besleyen menfaat grupları, masum ve dindar halk yığınlarını etki alanında bırakmakta; dışarıdan yönetilen metotları, örgüt, gazete ve dergileriyle, rahat rahat aramızda, hatta büyük mevkilerde dolaşmakta, *"kör testere ile boğazlanacak"* yeni Kubilay'ların listelerini hazırlamaktadırlar.

Onların planına göre *"boğazlayacaklar"* geri kalmış halk yığınları, "boğazlanacaklar" ise o yığınların mutluluğu için her tehlikeyi göze alarak çırpınıp uğraşan aydınlardır.

Ancak kafası yıkanmışlardan çoğu, kimin kesesine ve

hangi kişi, zümre ve devletlerin çıkarına hizmet ettiklerinin; bu planı perde arkasında pişirip kotaran kişilerin kimler olduğunun farkında bile değildir. *Bu gibiler* "Fisebilullâh" *dini korumak için çalıştıklarını sanmaktadırlar. Onlara göre vatan, millet, halkın mutluluğu, tam bağımsızlık* -bu satırların yazarının da aralıksız tam bir yıl, gece gündüz üzerinde çalıştığı- *Türk Anayasası gibi kavramlar bir anlam taşımaz. Çünkü öyle yetiştirildiler. Çünkü Türkiye'nin hiçbir devrinde din, son yirmi yılda, hele son beş yılda olduğu kadar bir politika, bir menfaat ve ticaret matahı haline getirilmedi. Bu iş şimdi Türk vatanının bağımsızlığına kasteden çirkin bir sanat haline konmuştur. Her meslekten, genç ve yaşlı, bütün namuslu aydınlar bunu bilmelidirler.*

Evet, bu kez ki saldırı, 1920'dekinden daha tehlikelidir; çünkü pek çok gözün farkedemediği, çok sinsi, çok sabırlı, çok haince bir saldırıdır bu!..

★ *Bu kitabı okuma fırsatını bulan gençlere de bir çift sözüm var:* Yarım yüzyıl (şimdi 70 yıl) önceki ölüm kalım savaşında bizler, hem kendimize düşen görevi karınca kararınca yerine getirdik, hem de birçok yoksulluk ve yoksunluklar içinde ve çeşitli engellere rağmen, derslerimizi bırakmadık, çalıştık. Savaş alanında şehit düşen liseli arkadaşlarımız vatan toprağında sonsuz ve şerefli uykularına daldı. Kurtulup gelenler ise öğrenimlerini tamamladı. *Fikir savaşında öğrenimsiz, bilgisiz insan, cephede silah ve cephanesi olmayan askere benzer; kolayca harcanır gider.*

Yarım yüzyıl (şimdi 70 yıl) önceki Milli Mücadele'de, liseli küçük bir memur niteliğiyle, 1920 Meclisi'nde çalışmayı; Büyük Ata ile karşılaşmayı; 1922'de Büyük Zafer'de, işgal altındaki İstanbul'da can düşmanlarımızın ruh perişanlığını görmeyi; 1960'ta milliyetçi ve sosyal içerikli Anayasamızın naçiz işçilerinden biri olmayı bana nasip

eden yazgı, çeşitli idaresizlik, bilgisizlik, ihanet ve emperyalistlerle işbirliği halinde olan düzenbazlar yüzünden başımıza açılan bugünkü Milli Mücadele'de de üniversite hocası niteliğiyle yazdığım yazılarla karınca kararınca, savaşım vermeyi bana nasip etti.

Gerçi bugün -halkımızın çoğunluğunun gerçek durumunu görüp bildiğim için- acılıyım; fakat onların yarınını ve Atatürk gençliğinin onlara getireceği aydınlığı düşündükçe umutlu ve mutlu oluyorum. Yurdumuzun tam bağımsızlığını ve geri kalmışlıktan kurtulmasını sağlayacak olan zaferi kutlamak, Atatürk devrimcisi genç kuşakların inançlı, yürekli ve ülkücü savaşımı ile yakında nasip olacaktır. Bunda en küçük bir kuşkum yoktur. Çünkü "artık hepten battı" sanıldığı bir dönemde bir Atatürk yetiştiren ve düşmanlarını ezen Türk ulusu, bütün tarihinde başına tutsaklık boyunduruğu taktırmamış, ezilen bütün dünya halklarına, emperyalizmin yenilmez sanılan dev güçleri karşısında, Milli Kurtuluş Savaşı'nın ilk örneğini vermiş olan büyük bir ulustur ve *Atatürk'ün, vatanı ve devrimleri Türk gençliğine emanet etmesi boşuna değildir.*

III. 23 NİSAN 1920'NİN 70. YILINDA DÜŞÜNCELER

Yirmi yıl önce yapmış olduğum yukarıki değerlendirmeler günümüzde de geçerli olduğu gibi İsmet İnönü'nün: *"İçeride ve dışarıda, 1920'de Milli Mücadele'nin başlangıcındaki aynı sorunlar, yine çözüme bağlanmamış olarak ve aynı tehlikeler yine de daha da ağır biçimde bizi tehdit ederek karşımızda duruyor"* yolundaki tehlike işaretleri, daha da ağırlaşmış olarak içeride ve dışarıda karşımıza dikilmiş bulunuyor.

İçeride demokrasi bir türlü çağdaş doğrultusuna oturtulamadı; düşünce özgürlüğü sağlanamadı; dahası Türkiye Cumhuriyeti'nin temel ilkesi olan *laiklik* özellikle 1970

yılından bu yana çok büyük yaralar aldı. Hele Kenan Evren'in başkanlığındaki generaller cuntasınca gerçekleştirilen 12 Eylül 1980 askeri darbesinden ve 1961 Anayasası'nın ortadan kaldırılmasından sonra hazırlanıp yürürlüğe konan 1982 Anayasası'nın ortadan kaldarılmasından sonra, hazırlanıp yürürlüğe konan 1982 Anayasası'nın içine yerleştirilen bir madde ile ortaöğretim kurumlarına zorunlu din dersleri konulması, laiklik ilkesini büsbütün yok edecek bir durum yarattı.

Laiklik demek, bir bakıma, şeriat kurallarının dünya ve devlet işlerinde geçerli olmaması demektir. Eğer geçerli olursa o zaman o devlete laik devlet değil, şeriat devleti, ya da günümüzde kimi örnekleri görüldüğü gibi İslam devleti denir. Laik Türkiye Cumhuriyeti'nin bir İslam devletine, herhangi bir karşı devrim ayaklanması ile dönüştürülemeyeceğini bilenler, çok sinsi ve sabırlı çalışarak en sonunda, yukarıda sözünü ettiğim maddeyi Anayasaya koydurmayı başardılar ve şimdiye değin açık, gizli yürüttükleri politikalarının ürünlerini daha da geniş ölçüde toplamaya başladılar. Şöyle ki bir yanda imam hatip okullarının, yüksek İslam enstitülerinin, ilahiyat fakültelerinin sayılarını gereğinden fazla çoğaltıp, bu kurumlarda şeriat kafasıyla yetişmiş olanlardan bir bölümünü, başta güvenlik örgütü olmak üzere bütün yönetim ve adalet kadrolarına geniş ölçüde yerleştirmeyi başarırken öte yandan sözünü ettiğim dinsel öğretim kurumlarında şeriat öğretisiyle yetiştirilen kişileri laik öğretim kurumlarındaki din derslerine öğretmen, dahası bu kurumlara yönetici atamak yoluyla bu kurumlardaki öğrencilere de şeriat düşüncesi aşılamak fırsatını ele geçirdiler. Böylece laik devlet kendi içinden çökertilerek Türkiye'de bir şeriat devleti kurulmak isteniyor; yıllarca önce bu doğrultuda yapılmış olan planlar gerçekleşme yoluna girmiştir. En acısı ve tehlikelisi de bu olgunun 1980 yılından beri bütün yöneticile-

rin gözleri önünde, devlet eliyle gerçekleşme aşamasına gelmesidir. Bütün bunlar da Atatürk diye diye, Meclis kürsülerinde laik devletin korunacağına dair yeminler yapıla yapıla, "Atatürkçülük uğruna" yürütülmektedir. Türk halkı tehlikeyi görmüyor, göremiyor, çünkü aydınlanmasına olanak bırakılmıyor. Bir kısım politikacı ve aydın kesimi tehlikeyi küçümsüyor. En az yirmi beş yıldan beri yazdık durduk, "imam hatip okullarında pozitif bilimler ve ibadet kuralları öğretilir, şeriat kuralları değil, dinsel hukuk kuralları değil" diye. Yazılanlar, ne yazık ki solcu ve bir kısım Atatürkçü aydınlar ortamında yankı bulmadı. Ancak birkaç yıl oluyor ki tehlikeyi görebildiler. Eskiden beri bu büyük tehlikeyi gören rahmetli Prof. Muammer Aksoy gibi aydınlar laikliği korumak için yalnızca yazı yazmanın yetmediğini düşünerek düşünsel savaşım vermek üzere örgütlenmeye başladılar.

Ne acıdır ki 12 Mart 1971 faşizminden sonraki dönemde Prof. Bedri Karafakioğlu, Prof. Doğanay, Prof. Tütengil, Doç. B. Cömert gibi Atatürkçüleri öldüren karanlık güçler, o yurtsever Muammer Aksoy'u da kurşunlatıp yok ettiler; Atatürkçü Çetin Emeç'i de öyle. Görülüyor ki gizli güçler gerçek Atatürkçülüğü savunan kişileri yaşatmıyorlar. Tehlike ortada; ne var ki devlet yetkilileri bu tehlikeyi kamuoyuna açıklamıyor ve verdikleri demeçlerle olabildiğince küçültüyorlar. İşte tehlikenin en büyüğü de bu tutumda odaklanmış durumda. İç düşmanın hangi boyutlarda genişlediğini görmemek bir bakıma gidişe rıza göstermek demektir.

Dışarıdaki tehlikeye gelince; Ermeniler kıpırdanıyor; 30 Ağustos 1922 Utkusu (zaferi) ve 23 Temmuz 1923 Lozan Antlaşması ile yırtılmış ve hiçbir zaman yürürlüğe girmemiş olan Sevr Antlaşması Batı'da, özellikle Amerika'da ikide bir su yüzüne çıkarılıyor.

İran İslam Cumhuriyeti bize soğuk bakıyor, büyük

bir pervasızlıkla, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk'e dil uzatıyor; dahası, içimizdeki şeriatçıların eylemleri yetmiyormuş gibi Türkiye'ye şeriat ihraç etmek istiyor.

Suriye, Hatay ilimizi haritada kendi sınırları içinde gösteriyor; ayrıca siyasal bakımdan pek anlaşamadığı Irak ile birlikte Fırat ve Dicle'nin suları dolayısıyla sorunlar çıkarıyor. Bu iki devlet aynı zamanda kendi topraklarında bölücü Kürt teröristlerinin komando eğitim kampları kurmalarına, silahlanmalarına göz yumuyor.

Yunanlılar, Lozan Antlaşması'nı delip kıyılarımızdaki adaları askerleştirmişlerdir. Kıbrıs'ı tümüyle Yunanistan'a bağlamak sevdasından vazgeçmediklerini bütün tutumlarıyla gösterip dünya kamuoyunda hazırlık yapmaya çalışıyorlar.

Bulgarların, ülkelerindeki soydaşlarımıza karşı olan tutumlarında değişiklik görülmüyor.

Sovyetler Birliği ile 1920'lerde yaptığımız gibi bir dostluk antlaşmasına ulaşmanın tam sırası iken bu fırsat kullanılmıyor; çünkü ABD'den korkuyoruz.

Avrupa Topluluğu'na girmek konusunda küçüklü büyüklü Avrupa devletleri Türkiye'yi horluyor, dışlıyor; onurumuz kırılıyor.

Süper güçlerin ve Avrupa'daki büyük devletlerin Türkiye üzerinde hangi kartları oynadığını bilemiyoruz.

Demek ki dış dünya ile ilişkilerimiz hiç de iç açıcı değil. Uzun yıllar önceki yazılarımda belirttiğim gibi bir "tehlike çemberi" ile kuşatılmış bulunuyoruz. Rahmetli İsmet İnönü böyle bir durumun gelip çatacağını daha erken gördüğü için daha 1970'lerde Türk milletini uyarma görevini, devlet adamı ağırlığıyla yerine getirmiştir. Ne yazık ki yirmi yıldan beri devleti yönetenler içeride ve dışarıdaki bu tehlikeleri bir türlü görmemişler ve ülkeyi bugünkü duruma getirmişlerdir.

Bunun ötesinde, Türkiye'yi çok büyük dış ve iç borç altına sokup dıştaki ekonomik ve siyasal saygınlığımızı çok önemli boyutlarda sarsmışlar, Türk parasının değerinin korkunç bir hızla düşmesine neden olmuşlar, böylece zengini daha zengin, yoksulu daha yoksul duruma düşürmüşlerdir.

Bütün bunlara karşın ben 20 yıl önceki (yukarıda belirttiğim) iyimserliği yitirmiş değilim. Türk ulusu bu *"İkinci Milli Mücadele"*yi de er geç kazanacaktır; elverir ki birincisindeki gibi yürekli ve kararlı olalım, güçlüklerden yılmayalım.

YAZARIN ÖZYAŞAM ÖYKÜSÜ, YAPIT VE YAZILARI

1. Kişisel Durumu

Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, 24 Ağustos 1904'te İstanbul'da doğdu. Eski yargıç ve öğretmenlerden Çorumlu Velidedeoğlu Hüseyin Hüsnü Bey'le Safranbolulu Camcıcemaloğlu Havva Halide Hanım'ın oğludur.

1 Ocak 1926'dan beri evli olduğu eşi Saime Velidedeoğlu'nu 7 Ocak 1975'te kaybetmiş, birbuçuk yıl sonra, 25 Haziran 1976'da Meriç Velidedeoğlu ile ikinci evlilik yaşamına girmiştir.

İki oğlu, üç erkek torunu ve büyük torunundan, —her ikisi de kız olan— ikiz torun çocuğu vardır.

II. Öğrenim Durumu

İlk ve orta öğrenimini Çorum ve Yozgat'ta, liseyi Ankara, Konya ve Trabzon'da okumuş, haziran 1922'de Trabzon Lisesi'ni bitirmiştir.

1925'te Ankara'da açılan Hukuk Fakültesi'ne yazılıp 1928'de bu fakülteyi bitirmiş ve Adalet Bakanlığı'nca açılan bir sınavı kazanarak 1929 başında, hukuk doktorası yapmak üzere devlet hesabına Avrupa'ya gönderilmiştir.

İsviçre'de Neuchâtel Hukuk Fakültesi'nde önce lisans sınavını verip bu fakülteden de mezun olmuş, ayrıca Almanya'da Berlin Hukuk Fakültesi'nde iki yıl öğrenim görmüş ve doktora tezini hazırlamış, sonra yeniden Neuchâtel'e dönüp 1933 Haziran ayında doktora sınavını vererek "hukuk doktoru" unvanını kazanmıştır. Oradan Roma'ya gidip Roma Hukuk Fakültesi Ceza Hukuku Yüksek İhtisas Okulu'na devam etmiş, oradan da sertifika almıştır.

1934 mart aymda yurda dönen, Velidedeoğlu, Fransızca, Almanca ve İtalyanca bilir.

III. Devlet Memurluğu

1 — Ankara Lisesi'nin 11. sınıfında öğrenci iken 23 Nisan 1920'de açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne, ilk gününden başlamak üzere memur atanmış, lise öğrenimini bitirmek için 5 Ekim 1920'de memurluktan çekilerek okula dönmüştür.

2 — 1920 yılından daha önce ve daha sonra yine okul tatilleri sırasında, 17 Temmuz 1918 ile 31 Ağustos 1918 tarihleri arasında, 150 kuruş aylık ücretle Çorum Vilayeti Tahrirat Kalemi Mübeyyiz Vekili olarak 45 gün ve 19 Eylül 1921- 2 Kasım 1921 tarihleri arasında da Çorum'un Hüseyin Abad (Alaca) ilçesinde 400 kuruş maaşla Tahrirat Kâtibi Vekili olarak yine 45 gün devlet hizmetinde bulunmuştur.

3 — 1922 Haziranı'nda liseyi bitirdikten bir süre sonra Ankara'ya dönerek 13 kasım 1922'de yeniden Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne memur atanmış, orada 1929 yılı başına değin türlü görevlerde çalışmıştır. 1925-1928 yıllarında Ankara Hukuk Fakültesi'ndeki öğrenimini bu memurluk döneminde tamamlayıp 1929 yılı başında —hukuk doktorası yapmak üzere devlet hesabına Avrupa'ya gönderildiğinden— Meclis memurluğundan temelli çekilmiştir.

IV. Üniversite Öğretim Üyeliği, Türkiye ve Avrupa'daki Bilimsel Çalışmaları

1 — Avrupa'dan döndükten sonra 31 mayıs 1934'te İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Medeni Hukuk Doçentliği'ne atanan Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, 1942'de Profesörlüğe, 1948'de Ordinaryüslüğe yükselmiştir. Beş ciltlik "Medenî Hukuk" kitabı, yetmişe yakın bilimsel inceleme, araştırma ve konferansı, Almanca ve Fransızca'dan büyüklü küçüklü on beş kitap ve inceleme çevirisi yayımlanmıştır. Ayrıca, başka müelliflerle ortaklaşa yazdığı dört medeni hukuk ve borçlar hukuku kitabı vardır.

2 — Çeşitli ülkelerde toplanan uluslararası hukuk kongrelerinin bir kısmında başkanlık, genel raportörlük gibi görevlere seçilmiş, türlü tarihlerde aldığı özel davetler üzerine İsviçre'nin Zürich, Bern, Basel, Genève, Lausanne, Neuchâtel, Fribourg; Almanya'nın Freiburg/Br: İtalyanın Roma ve Floransa Hukuk Fakülteleri'nde, İsviçre'nin St. Gallen İktisadi ve Ticari Bilimler Akademisi'nde konferanslar vermiş, Almanca, Fransızca ve İtalyanca dillerinde, İsviçre, Almanya, Belçika, Fransa ve İtalya'da 10'dan fazla inceleme, rapor, tebliğ, konferans ve makalesi yayımlanmıştır. Alman Mukayeseli Hukuk Derneğinin aslî üyesidir.

3 — İlki 1946 - 1948, ikincisi 1952-1953'te olmak üzere İstanbul Hukuk Fakültesi'nde iki kez dekanlık yapmıştır.

4 — 24 Ağustos 1974'te yasal emeklilik süresini dolduran Velidedeoğlu, bu tarihte Profesörlükten emekli olmuştur. Tüm devlet hizmetinin süresi —Millî Mücadele zammı ile birlikte— 50 yılı aşmaktadır.

V. Anayasa, Medeni Kanun ve Başka Yasalar Üzerindeki Çalışmaları

1 — Velidedeoğlu, hükümetin görevlendirmesi üzerine, 1959 yılında *Kat Mülkiyeti Kanunu Öntasarısını* hazırla-

mış, en son kendisinin başkanlığındaki bir komisyondan geçen bu tasarı 1965'te, hemen hemen olduğu gibi kanunlaşmıştır.

2 — 27 Mayıs 1960 günü Milli Birlik Komitesi'nce İstanbul Üniversitesi'nde kurulan Anayasa Bilim Komisyonu'na seçilmiş olan Velidedeoğlu, yeni Anayasa Tasarısı'nın hazırlanmasına katılmış, bu komisyonda hazırlanan öntasarıya, gerek biçim ve sistem gerek kimi kuralları yönünden muhalif kalarak kendi düşüncesine göre bir *Anayasa Öntasarısı taslağı* hazırlayıp Milli Birlik Komitesi'ne sunmuş, gerekçesiyle birlikte 83 büyük sayfa tutan bu öntasarı Komite'ce bastırılmıştır (1960). Aynı yılın sonunda kurulan Kurucu Meclise de üye seçilen Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, bu Meclis'in Genel Kurulunca Anayasa Komisyonu'na seçilmiş, yeni anayasanın kaleme alınması işine doğrudan doğruya katılmış, Komisyon'da, Temsilciler Meclisi ve Kurucu Meclis Genel Kurullarında, anayasanın türlü konuları üzerindeki düşüncelerini savunmuştur.

Özellikle yurttaşın oy verme hakkının 18 yaşında kazanılması ve Millet Meclisi'nin 450 üyeden oluşması konularına komisyonda tek başına muhalif kalarak Anayasa Tasarısı'na muhalefet şerhini yazmış, Temsilciler Meclisi Genel Kurulu'nda da aynı düşünceleri savunmuştur. Seçmen yaşının Anayasa ile belirlenmeyip Seçim Kanunu ile 21 olarak kabulünde başarı sağlamış ise de Millet Meclisi üye sayısının 350'ye indirilmesi fikrini Genel Kurula da kabul ettirememiş, bu sayı, Komisyon Tasarısında olduğu gibi 450 olarak kalmıştır.

1961 yılında Anayasa'nın kabulünden ve yeni Parlamento'nun bu Yasaya göre seçilmesinden sonra Kurucu Meclis üyeliği sona erince üniversitedeki görevine dönmüş ve 1974'te emekli olana kadar orada çalışmıştır.

3 — "Türk Medeni Kanunu'nun memleket ihtiyaçlarına

göre değiştirilip yeni bir öntasarı hazırlanmış, ayrıca bu Kanunun ifadesinde vaktiyle yapılmış olan tercüme yanlışlarının düzeltilmesi, ifadenin sadeleştirilmesi" için 1951 Ocak aymda, Adalet Bakanlığı'nda Yargıtay başkan ve üyelerinden, profesörlerden ve bazı hukukçu milletvekillerinden kurulan komisyonda raportör olarak 1960 yılına kadar çalışmış ve mayıs 1960'ta Komisyon çalışmalarının durması üzerine bu görevden ayrılmıştır. Ancak Komisyon üyelerinden dördünün ölmesi, kimisinin de başka yere gitmesi yüzünden bu ilmi kurulu yeniden görevlendirme olanağını bulamayan Adalet Bakanlığı, Kurulun dokuz yıllık çalışmasının ürünü olan tutanakları ve taslağı ve 1960'tan sonra çıkan kanunları, uygulama ve doktrinde meydana gelen yeni gelişmeleri göz önünde bulundurarak gerekçeli bir Medeni Kanun Öntasarısı hazırlama görevini, 1967 yılında, — Medeni Kanun Komisyonu'nun ilk kuruluşundan beri raportörlüğünü yapmış olan— Ord. Prof. Dr. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu'na vermiş, Velidedeoğlu, üçbuçuk yıllık bir çalışma sonunda meydana getirdiği 908 büyük sayfalık gerekçeli öntasarıyı 1970'te Adalet Bakanlığı'na sunmuş, bu Öntasarı 1971 yılında Bakanlıkça bastırılmıştır.

4 — 1970 yılında Türk Medeni Kanununu ve Borçlar Kanunu'nu Türkçeleştirmiştir. Bunlar, Türk Dil Kurumu'ca üç kez yayımlanmıştır.

VI. Yazarlık Durumu

1 -1942 yılından beri Cumhuriyet gazetesinin sürekli yazarı olan Velidedeoğlu'nun bu gazetede şimdiye değin sayısı bini aşan ve öbür gazete ve dergilerde ise yirmiden fazla makalesi çıkmıştır. Yazar, kimi yazılarını —babasının ve kendi oğlunun özadlarından oluşan— *Hüseyin Erdoğan* takma adıyla yayımlamıştır.

2- Hukuk kitapları inceleme ve araştırmaları: Türk Medeni Hukuku —Umumi Esaslar (1. bası. 1943, 7. bası

1968), Şahsın Hukuku (1. bası 1943, 6. bası 1963), Aile Hukuku 1.bası 1948, 5. bası1965, Umumi Esaslar, Şahsın Hukuku, Aile Hukuku, Miras Hukuku, Eşya Hukuku (1. bası 1954, 3. bası 1963), İktisat Fakültesi İçin Medeni Hukuk (1969)*Türkçeleştirilmiş metinleriyle birlikte Türk Medeni Kanunu ve Borçlar Kanunu* (1. bası 1973, 3. bası 1988), *(Gayrimenkul Tasarrufları ve Tapu Sicil Tatbikatı* (Galip Esmer ile birlikte hazırlanmıştır) (1. 1950, 2. bası 1956), Medeni Hukuk El Kitabı (1961), Borçlar Hukuku El Kitabı (1. bası 1955, 3. bası 1960).

Velidedeoğlu'nun ayrıca 1937 yılından 1978 yılına kadar 70 inceleme ve araştırması, Almanca, Fransızca ve İtalyanca dillerinde Avrupa'nın türlü ülkelerinde basılmış 11 inceleme ve konferansı, yabancı dillerden Türkçe'ye çevrilmiş 15 kitap ve etüdü yayımlanmıştır.

3- Anı, deneme ve derlemeleri: *Toplumsal Yaşam ve Hukuk Düzeni* (1. bası 1944, 2. bası 1983); *Türkiye'de Üç Devir* (İki cilt, 3. bası, 1972-1974); *Sağsız Solsuz Demokrasi* (1. ve 2. bası 1974, 3. bası 1976); *Devirden Devire* (3 cilt 1974-1976); *Ailenin Çilesi Boşanma* (1976); *İnsancı yolcular* (1976); Milli Mücadele Anıları (1. bası 1971, 2. bası 1983); *Anıların İzinde* (2 cilt-1976); *Yol Kesen Irmak* (1. bası 1984, 2. bası 1986); *Atatürk'ün Söylevinin Osmanlıca'dan Öz Türkçeye Çevirisi* (İki cilt) (1. bası 1979, 18. bası 1988): *Söylev, Üçüncü cilt-belgeler* (1. Bası 1981, 3. bası 1988); *Osmanlı İmparatorluğunun Batış Evreleri* (Ahmet Resim'den öz Türkçeye çeviri) (2. bası 1988, 3. bası 1989) *12 Eylül: Karşı-Devrim* (1989); *12 Mart: Faşizmin Felsefesi* (1990); *İlk Meclis ve Milli Mücadele'de Anadolu* (1990)

HIFZI VELDET VELİDEDEOĞLU'NUN CUMHURİYET GAZETESİ'NDE ÇIKAN YAZILARI

	TARİHİ
1- Medeni Kanunumuzun Dili - I	3.5.1942
2- Medeni Kanunumuzun Dili - II	4.5.1942
3- Evlilik ve Boşanma	16.6.1942
4- Boşanmada Güçlük ve Kolaylık 1	25.6.1942
5- Boşanmada Güçlük ve Kolaylık 2	5.7.1942
6- Hukuk, Kitap, Kütüphane	28.9.1942
7- Büyük Bir Hukuk Kütüphanesi	7.10.1942
8- Mirasta Vasiyet Hürriyeti	24.10.1942
9- İnkılâplar ve Hukuklar: 1	29.10.1942
10- İnkılâplar ve Hukuklar: 2	30.10.1942
11- Mirasta Vasiyet Hürriyeti	16.11.1942
12- Hukukçu, Kanuncu, Formalisteci	29.11.1942
13- Tren Kazaları	22.1.1943
14- Tren Kazalarında Mes'uliyet	3.2.1943
15- Tren Kazalarında Tazminat: 1	9.2.1943
16- Tren Kazalarında Tazminat: 2	20.2.1943
17- Tren Kazalarında Tazminat: 3	21.2.1943
18- Fertler Arası Hak ve Kuvvet	6.3.1943
19- Devletler Arası Hak ve Kuvvet	12.3.1943
20- Hukuk, Ahlâk, Aile	2.4.1943
21- Devletler Hukuku ve Harp	21.5.1943
22- Sevr, Mudanya, Lozan, Montrö: 1	22.7.1943
23- Sevr, Mudanya, Lozan, Montrö: 2	24.7.1943
24- Sevr, Mudanya, Lozan, Montrö: 3	30.7.1943
25- İtalyan Hukuku ve Faşizm: 1	4.8.1943
26- İtalyan Hukuku ve Faşizm: 2	8.8.1943
27- İtalyan Hukuku ve Faşizm: 3	16.8.1943
28- Faşizm, Cemiyet ve Devlet	24.8.1943
29- Faşizmin Hukuk Görüşü	14.9.1943
30- Devletler Hukukunda İdealizm	1.10.1943
31- Uludağ Cemiyeti	8.10.1943
32- Faşizmin Yeni Kanunları	21.10.1943
33- Yirmi Yıllık Cumhuriyet	29.10.1943
34- Devamlı Sulh Arzusu: 1	5.11.1943
35- Devamlı Sulh Arzusu: 2	8.11.1943
36- Hukuk ve Gazete Makaleleri	25.11.1943
37- Türk Aile Hukuk İnkılâbı	1.12.1943
38- Cürüm ve Ceza: 1	14.12.1943
39- Cürüm ve Ceza: 2	17.12.1943
40- Cezada Sertlik ve Yumuşaklık	22.12.1943
41- Umumi Menfaat Meftumu	19.4.1944
42- Adliyemizde İslahat	22.5.1944

43- Medeni Kanunun Tadili: 1 ..... 21.6.1944
44- Medeni Kanunun Tadili: 2 ..... 28.6.1944
45- Evlenmemin Kolaylaştırılması 6.7.1944
46- Boşanma Güçlüğü 12.7.1944
47- Boşanmanın Kolaylaştırılması 19.7.1944
48- Şehirde Memur Evleri: 1 ..... 25.7.1944
49- Şehirde Memur Evleri: 2 ..... 31.7.1944
50- Cevdet ve Âli Paşalar 7.8.1944
51- Ekonomik Nizam ve İdam Cezası 12.8.1944
52- Ölüm Cezası: 1 ..... 26.8.1944
53- Ölüm Cezası: 2 ..... 28.8.1944
54- Adliye Bayramı 6.9.1944
55- Mütareke Nedir? 14.9.1944
56- Cezanın Gayesi ve Cezaevleri 29.9.1944
57- Hukuk Dilimiz Türkçeleşirken: 1 ..... 7.10.1944
58- Hukuk Dilimiz Türkçeleşirken: 2 ..... 21.10.1944
59- Cumhuriyet ve Medeni Kanun 30.10.1944
60- Çocuk Meselesi 8.11.1944
61- Medeni Kanun ve Mecelle: 1 ..... 18.11.1944
62- Medeni Kanun ve Mecelle: 2 ..... 22.11.1944
63- Ormanlarımız ve Kanunlarımız 3.12.1944
64- Başıboş Çocuklar 22.2.1945
65- Sosyal Davalarımız ve Halkevleri 27.2.1945
66- Teşkilatlık - Sınıfsızlık 5.3.1945
67- Sırma Savaşı 26.3.1945
68- Hukuk Davaları 2.4.1945
69- Siyaset ve Hukuk: 1 ..... 30.5.1945
70- Özel Ormanlar 21.6.1945
71- Siyaset ve Hukuk: 2 ..... 29.6.1945
72- Edebiyat ve Hukuk 6.7.1945
73- Hukuk Devleti ve Dergiler 11.7.1945
74- Hukukta Menfaat ve Sosyal Adalet 18.7.1945
75- Orman Kanunları ve Yangınlar 25.7.1945
76- İngiliz Anayasası 2.8.1945
77- Potsdam Kararları: 1 ..... 13.8.1945
78- Potsdam Kararları: 2 ..... 17.8.1945
79- Hukuki Adalet, Sosyal Adalet: 1 ..... 22.8.1945
80- Hukuki Adalet, Sosyal Adalet: 2 ..... 12.9.1945
81- Yargıtay Başkanı ve Hukuk Dili: 1 ..... 19.9.1945
82- Hâkim ve Siyaset 25.9.1945
83- 1. Niçin, Nerelerde, Nasıl Gezdim? 28.9.1945
84- 2. Orman Aşkı ve Orman Düşmanlığı 29.9.1945
85- 3. Orman Denizi 30.9.1945
86- 4. Abant Gölü'nde 2.10.1945
87- 5. Ormanın Ölümü 6.10.1945
88- 6. Ormanın Kurtuluşu 9.10.1945
89- 7. Orman Sanayii ve Modern Türkiye 13.10.1945
90- 8. Ormancı Ruhu 17.10.1945
91- Yargıtay Başkanı ve Hukuk Dili: 2 ..... 30.10.1945
92- Nüfus Disiplini, Soyadı Anarşisi: 1 ..... 11.10.1945
93- Nüfus Disiplini, Soyadı Anarşisi: 2 ..... 19.10.1945
94- İhtisasa Doğru 20.10.1945
95- Sosyal Adalet Aşırı 27.10.1945
96- Cumhuriyetin Manası 29.10.1945
97- İngiliz Hukuku ve Türkiye 7.11.1945
98- Türkiye'de Hukuk İlmi 14.11.1945
99- Kumar ve Cemiyet 22.11.1945

100- Kat Mülkiyeti 27.11.1945
101- Hukuk Dilinin Türkçeleştirilmesi 1.12.1945
102- Kumar ve Hukuk 7.12.1945
103- Ticari Taahhüt 13.12.1945
104- Osmanlı Devrinde Memur ve Halk . 15.12.1945
105- Hukukun Oluşu 21.12.1945
106- Eski ve Yeni Zihniyet 23.12.1945
107- Hâkimlerimiz ve Meclis 27.12.1945
108- İktidar ve Tefekkür: 1 ..... 6.2.1946
109- İktidar ve Tefekkür: 2 ..... 13.2.1946
110- Fransız Medeni Kanunu 21.2.1946
111- Hukuk Şûrası 27.2.1946
112- Şifasız Dellerin Öldürülmesi 16.3.1946
113- Şifasız Hastalar ve Cemiyet 23.3.1946
114- Rusya ve Ermeniler: 1 ..... 4.4.1946
115- Rusya ve Ermeniler: 2 ..... 6.4.1946
116- Rusya ve Ermeniler: 3 ..... 8.4.1946
117- İlim ve Vücut Mahremiyeti 12.6.1946
118- Umumi Sağlık İşlerimiz 29.3.1947
119- Hukukun Kuvveti ve Zaafı 14.7.1948
120- Din ve Hukuk 21.3.1949
121- Tarihimizi Karıştırırken 28.3.1949
122- İkiyüzlülük 30.3.1949
123- Atlantik Paktı 2.4.1949
124- Demirperde ve Fikir Hürriyeti 4.4.1949
125- Tarihimizi Karıştırırken 11.4.1949
126- İngiliz Siyaseti 15.4.1949
127- İngiliz Siyaseti ve Türkiye 18.4.1949
128- İlk Meclisin Binası 23.4.1949
129- Türkçenin Müdafaası 26.4.1949
130- Mukaddes Mülkiyet 3.5.1949
131- Mukaddes Menfaat 9.5.1949
132- Halkın Dili, Kanun Dili 16.5.1949
133- Hukukun Kuvveti 24.5.1949
134- Bolşevik Rusya: I 26.5.1949
135- Hukukun Zaafı 30.5.1949
136- Bolşevik Rusya: II 4.6.1949
137- "Hakk"ın Zaafı 10.6.1949
138- Kanundan Şikâyet 14.6.1949
139- Muhalefet ve Vatan Hainliği 16.6.1949
140- İki Anayasa 20.6.1949
141- Şüpheciler 27.6.1949
142- Yine Şüpheciler 5.7.1949
143- Şeref Duygusu 15.7.1949
144- Devlet ve Mesuliyet 18.7.1949
145- Kaza ve Tazminat 25.7.1949
146- Kusursuz Mesuliyet 1.8.1949
147- Çorum'un Faciası 8.8.1949
148- Voltaire ve Fikir Hürriyeti 15.8.1949
149- Seçim ve Hâkim 21.8.1949
150- Adli Teminat 1.9.1949
151- Seçim ve Geçim 9.9.1949
152- Teminatsız Teminat 26.9.1949
153- Teminat Buhranı 10.10.1949
154- Medeni Kanun Düşmanlığı 17.2.1951
155- Üç Akrabaya 2.3.1952
156- Avrupa'nın Müdafaası 18.3.1952

157- Bugünkü Almanya'da Komünizm 25.3.1952
158- İnkılap Türkiyesi ve Alman Halkı 3.4.1952
159- Laiklik Prensibi ve Anayasa 9.4.1952
160- Din, Halk ve Devlet 16.4.1952
161- 23 Nisandan Hatıralar 23.4.1952
162- Fatih'e Layık Olmak İçin 28.4.1952
163- Andreas Schwarz 16.9.1953
164- Üniversitelerin Muhtariyeti 19.2.1954
165- Üniversite Zihniyeti 26.2.1954
166- Floransa Kongresi 6.4.1954
167- Toprak Hukuku Kongresinin Sonu ... 14.4.1954
168- Âlem Yine Ol Âlemi 23.4.1954
169- Asalet ve Esaret 9.4.1956
170- Medeni Kanun'un 34. Yılında 17.2.1960
171- 19 Mayıs'ın Düşündürdükleri 19.5.1960
172- Meclislerin İtibarı 3.1.1962
173- Ahir Zaman Peygamberi: 1 ..... 31.8.1962
174- Ahir Zaman Peygamberi: 2 ..... 1.9.1962
175- Gerçek Atatürkçülük Nedir? 29.10.1962
176- Atatürkçülüğün İlerisi 29.10.1963
177- Ağlama Duvarı 1.3.1965
178- Anayasa ve Parlamento 1.4.1965
179- Düşünce ve Aksiyon Adamı Atatürk 10.11.1965
180- Türkün Çilesi Dolsun Artık 22.12.1965
181- Af Tasarısı ve Fikir Suçları 20.1.1966
182- Düşünce Özgürlüğü ve Aydınlar 7.2.1966
183- Türk Medeni Kanunu'nun 40. Yılı ... 18.2.1966
184- Bir Hukuk Köprüsü 18.4.1966
185- 1. Medeni Kanun'un Sosyal Yönü .. 24.10.1966
186- 2. Sosyal Hukuk ve Sosyalistlik 25.10.1966
187- 3. Politikacıların Tarihi Sorumluluğu 26.10.1966
188- Kemiğe Dayanan Bıçak 5.3.1967
189- 1. Türk Toplumunda Kadın 20.3.1967
190- 2. Kadının İktisadi Durumu 21.3.1967
191- 1. Baltalanan Kalkınma Hamlesi 18.4.1967
192- 2. Var Olmanın Şartı: 19.4.1967
193- 3. İnceleme ve Gözlemler 20.4.1967
194- 4. Köy Enstitüleri'nin Felsefesi 21.4.1967
195- Politika ve Politika 28.4.1967
196- Üniversite ve Akademiler 27.5.1967
197- 1. Hukuk İnancı 6.6.1967
198- 2. Hukukun Koruduğu Menfaat 7.6.1967
199- 3. Hukuk ve Temel Haklar 8.6.1967
200- 4. Politika ve Hukuk 9.6.1967
201- Bir Dokunulmazlığın Kaldırılması 1.7.1967
202- 1. Şeriat ve Fıkıh 16.7.1967
203- 2. İslâm Hukukunun Niteliği 17.7.1967
204- 3. Suriye, Irak ve Lübnan Hukuku .. 18.7.1967
205- 4. Mısır, Cezayir ve Tunus 19.7.1967
206- Bir Garip Düzen 25.7.1967
207- Liseler ve Din Dersleri 2.8.1967
208- 1. Dikta Hevesi ve Demokrasi 24.8.1967
209- 2. Demokrasinin Temelleri 25.8.1967
210- 3. Dikta Rejimi ve Türkiye 26.8.1967
211- 4. Diktatörlerin Sonu 27.8.1967
212- "Necat" Ne Yanda? 13.9.1967
213- 1. Yargıtay'ın Geleceği 17.10.1967

214- 2. Hâkimlerin Salâbeti 18.10.1967
215- Bir Hocalık Hatıram 27.12.1967
216- 1. Hâkimlerin Bağımsızlığı 15.1.1968
217- 2. Hâkim ve Düşünce Özgürlüğü 16.1.1968
218- 3. Hâkim ve Vicdan Özgürlüğü 17.1.1968
219- 26 Yılda Nereye Gelmişiz? 4.5.1968
220- 1. Toplum Yarası ve Aile 8.5.1968
221- 2. Son Çare: Boşanma 9.5.1968
222- 3. Uzun Süreli Ayrılıklar 10.5.1968
223- Avukatlık ve Politika 20.5.1968
224- Artık Konuşalım 26.6.1968
225- Yılan ve Keçi Yavrusu 5.9.1968
226- Din ve Devlet 4.11.1968
227- 1. O'nun Ölüm Günlerinde 11.11.1968
228- 2. Mustafa Kemal ve Ankara 12.11.1968
229- 3. İlk TBMM ve Katafalk 13.11.1968
230- 1. Türkiye'de Kalp Nakli 27.11.1968
231- 2. Organ Naklinin Sorunları 28.11.1968
232- 3. Organ Alım-Satımı 29.11.1968
233- Tabii Senatörlük 18.12.1968
234- Zavallı Üniversite 5.6.1969
235- Senato Artık Çekilmelidir 12.6.1969
236- İnönü ve Üniversite 19.6.1969
237- 1. Parlamento Benim 26.6.1969
238- 2. Fiyaskonun Sonucu 27.6.1969
239- 1. Türkiye'de Dil Sorunu 2.7.1969
240- 2. Osmanlı'da Türkçe Öğrenimi 3.7.1969
241- 3. Devlet Dili 4.7.1969
242- Gerçek Hukukçuluk 13.7.1969
243- 1. Sosyal Ne Demektir? 16.7.1969
244- 2. Sosyal Bilincin doğuşu 17.7.1969
245- 3. Sosyal Devlet Kavramı 18.7.1969
246- 1. Tarih Boyunca Hekim 24.8.1969
247- 2. Özel Hukuktaki Dayanağı 25.8.1969
248- 3. Yapıt ve Vekillik 26.8.1969
249- Tunceli Olayı ve Hukuk 7.9.1969
250- Kötü Çığır 23.9.1969
251- 1. Benim Oğlum Bina Okur 6.10.1969
252- 2. Âlem Yine Ol Âlem 7.10.1969
253- 3. AP'nin İç Yapısı 8.10.1969
254- 4. Yık Kanun - Yap Kanun 9.10.1969
255- Bir Doğan Nadi Vardı Aramızda 22.10.1969
256- Atatürk'te İstiklâl Fikri 20.11.1969
257- Vurulan Öğrenci 20.12.1969
258- Hak Arayan Öğretmen 21.12.1969
259- Yarım Yüzyıl 27.12.1969
260- Yine Anayasa 27.12.1969
261- Sessiz kahraman Dursunoğlu 16.1.1970
262- 1. Yasal Görevler 19.1.1970
263- 2. Reformun Yönleri 20.1.1970
264- 1. Türkiye "Halkları" 3.2.1970
265- 2. Bölücülük ve Ermeniler 4.2.1970
266- 3. Bir İhanet Örneği Daha 5.2.1970
267- Milli Nizam, Milli Menfaat 16.2.1970
268- Ütopya 17.2.1970
269- Ölüm Cezasının Tarihine Dair 25.2.1970
270- Hükümet Buhranı 6.3.1970

271- Yetişir Gayri 29.3.1970
272- Bozbeyli'ye Mektup 15.4.1970
273- Milli İrade Grafiği 23.4.1970
274- Askeri Yargı 4.5.1970
275- Toplum Düzeni ve Hukuk Devleti .. 23.10.1970
276- Demokrasinin Özü 1.11.1970
277- Atatürk Meş'alesi 10.11.1970
278- Halksız Demokrasi 22.11.1970
279- 1. Toplumsal Bir Sorun 15.12.1970
280- 2. Türkiye'de Boşanma Sorunu 16.12.1970
281- 3. Karşılıklı Anlaşma ile Boşanma .. 17.12.1970
282- 1. İnönü ve Silahsızlanma 30.12.1970
283- 2. Silahsızlanmanın Koşulları 31.12.1970
284- Kanunlarımızdaki Karmaşıklık 10.1.1970
285- 1. Hep Aynı Hikâye 18.1.1970
286- 2. Bizdeki "Medroso"lar 19.1.1971
287- Özel Okullar Kararı 26.1.1971
288- Hukuk Devletinin Böylesi 12.2.1971
289- 1. Medeni Hukuk Ne Demektir? 15.2.1971
290- 2. Medeni Kanun ve Mecelle 16.2.1971
291- 3. 45 Yıl Önceki Devrim İmarcı 17.2.1971
292- 4. Medeni Hukuk Devrimi 18.2.1971
293- Hakimler Diktatoryası 25.2.1971
294- Dikkat Gerektiren Önemli Günler 17.3.1971
295- Muhtıra ve Milli İrade 23.3.1971
296- Reformlarla Ne Değişecek 3.4.1971
297- 1. Yeni Hükümetin Programı 6.4.1971
298- 2. Teknokrasi ve İktisat Bilimi 7.4.1971
299- 3. Teknokrasi ve Plan 8.4.1971
300- 4. Teknokrasi ve Hukuk Devleti 9.4.1971
301- Yine Milli İrade ve Sandık 16.4.1971
302- Atatürk ve Sandıksal Demokrasi 18.4.1971
303- 1. Sillest Legesi İnter Arma 18.5.1971
304- 2. Suçlu Bir Anayasa 19.5.1971
305- Suçluların Telaşı 6.6.1971
306- Kısır Döngü 20.6.1971
307- Yasama Organında Reform 13.7.1971
308- İdealizm Tartışması 14.7.1971
309- Bir Varmış, Bir Yokmuş 18.7.1971
310- 1. Eski Günlere Dair 27.7.1971
311- 2. Roma'da Düşünce Kırıntıları 28.7.1971
312- 1. Vatan Kıyıları 5.8.1971
313- 2. Kıyılar ve Yasalar 6.8.1971
314- 3. Toplum Yararı 7.8.1971
315- Partitokrasi ve Teknokrasi 13.8.1971
316- Hocalık Hayalyeti 21.8.1971
317- Ayrıcalık Tutkusu 9.9.1971
318- Bir Fikir Gazetesinde 30 yıl 6.8.1972
319- Karmanyola 11.8.1972
320- Sadık Sami ve H. Saka 15.8.1972
321- Devrimciliğin Denektaşı 20.8.1972
322- 30 Ağustos 30.8.1972
323- Siyasal Reform 3.9.1972
324- Yazarlığımızın Öyküsü 10.9.1972
325- Reform, Meform 17.9.1972
326- Üniversitelerin Gençliği 24.9.1972
327- Demokrasi Savaşı 27.9.1972

328- Yorumsuz Bir Derleme 1.10.1972
329- Tehlikeli bir yarış 8.10.1972
330- Bir Dosta Mektup 10.10.1972
331- Fazilet ve Rezilet 15.10.1972
332- Güvenlik Mahkemeleri 22.10.1972
333- Cumhuriyet'in 49. Yılında 29.10.1972
334- Oda, Salon ve Reform 5.11.1972
335- Bir Efsane Sona Erdi 8.11.1972
336- Sağsız ve Solsuz Demokrasi 12.11.1972
337- Hanedan Odaları 19.11.1972
338- Grip Kafası 26.11.1972
339- Yine Hukuk Devletine Dair 3.12.1972
340- Hanedan Odasında İkramlar 10.12.1972
341- Miras Kavgası ve Partiler 17.12.1972
342- Başkent Ankara 24.12.1972
343- Ankara'nın "Hava"ları 31.12.1972
344- Bireyler ve Kuramlar 7.1.1973
345- Çetin ceviz 14.1.1973
346- Başkanın Tabii Senatörlüğü 21.1.1973
347- Solculuk mu, Yurtseverlik mi? 28.1.1973
348- Benim Politikacılığım 4.2.1973
349- Politikacılığımın Sonu 11.2.1973
350- Yalnızlık Duygusu 18.2.1973
351- Hangi Ölüm O'nunkinden Acı 25.2.1973
352- 1946 Seçimlerinden Bugüne 4.3.1973
353- Adalet ve Siyaset Mahkemesi 11.3.1973
354- Parlamento Mahkemeleri 18.3.1973
355- Ankara İstiklâl Mahkemesi 25.3.1973
356- 1 Nisan ve Bir Oy 1.4.1973
357- Okurlarımla Derleşme 8.4.1973
358- Tüze Terimleri Üzerine 15.4.1973
359- Millî Mücadeleci Refik Şevket 22.4.1973
360- Koalisyon Protokolü 29.4.1973
361- 1. İlk Kurucu Meclis Düşüncesi Taslağı 23.4.1973
362- 2. İlk Meclis'te Reform Grubu 24.4.1973
363- 3. Grup Tüzüğü'nün İlginç Girişi 25.4.1973
364- 4. Devlet Yapısına 26.4.1973
365- 5. Mali ve İktisadi Görüşler 27.4.1973
366- 6. Millî Eğitim İşleri 28.4.1973
367- 7. Öbür Devlet Hizmetleri 29.4.1973
368- Protokolcular ve Partiler 6.5.1973
369- Akın Egemenliği Üzerine 13.5.1973
370- Politika ve Hukukta Adalet 20.5.1973
371- Bir Tarih 27.5.1973
372- 150 Bin Öğrenci 3.6.1973
373- Millî Eğitimdeki Çıkmaz 10.6.1973
374- Son Reformun Düşündürdükleri 17.6.1973
375- Yine Toprak Reformu Üzerine 24.6.1973
376- Torun 1.7.1973
377- Öğrenci Dalkavukluğu 8.7.1973
378- Bellîydi Böyle Olacağı 15.7.1973
379- Lozan'a 50. Yıl Armağanı 22.7.1973
380- Af ve Seçim 29.7.1973
381- Sağ-Sol Saçlamaları 5.8.1973
382- Yaşam Üzerine Bir Söyleşi 12.8.1973
383- Uğraşı 19.8.1973
384- 26 Ağustos'un Başlattığı 26.8.1973

385- 1. Yüzlerce Yıllık Sorunlar 7.8.1973
386- 2. Lozan Konferansı'nda Eşitlik 8.8.1973
387- 3. Lozan'ın Kısıtlayıcı Kuralları 9.8.1973
388- 4. Nereden Kalktık, Nereye Geldik 10.8.1973
389- Atatürkçülük ve Hukukçular 2.9.1973
390- Gâvur İzmir'i 9.9.1973
391- Adama İş Bulmak 16.9.1973
392- "Dil" Üzerine Bir Söyleşi 23.9.1973
393- Nereye Göç Edeceğiz 30.9.1973
394- Yurttaşlar Yasası'na Övgü 7.10.1973
395- Büyük Yargıç R. Seçkin 14.10.1973
396- Seçimler ve Sabır Taşı 21.10.1973
397- Tarihe Tanık Olma 28.10.1973
398- 50. Yıl ve İlk Meclis 29.10.1973
399- Bütün Tedbirler ve Ak Günler 4.11.1973
400- Atatürk'ün Özü ve Sözü 11.11.1973
401- Faşizme Davetiye mi? 18.11.1973
402- Sanat Yüzeyinde Bir Söyleşi 25.11.1973
403- Kişilik Ölümsüzlüğü 23.12.1973
404- Şu Ömrün Yaprakları 30.12.1973
405- 1. Açılış Söylevi 27.12.1973
406- 2. Atatürk'ün Ünlü Önergesi 28.12.1973
407- 3. İlk Kabinenin Kurulması 29.12.1973
408- 4. Yeni Aşamalar ve İlk Anayasa 30.12.1973
409- 5. Saltanatın Kaldırılması 31.12.1973
410- 6. Cumhuriyet'ten Önce 1.1.1974
411- 7. Hükümet Bunalımı 2.1.1974
412- 8. Tarihsel Akşam Yemeği 3.1.1974
413- 9. Meclis'e Sunulan Tasarı 4.1.1974
414- 10. Yunus Nadi Kürsüde 8.1.1974
415- 11. Coşkulu Konuşmalar 9.1.1974
416- 12. Cumhuriyet ve Ulusçuluk 10.1.1974
417- 13. İlk Cumhurbaşkanının Seçilişi 11.1.1974
418- 14. İlk Cumhuriyet Kabinesi 12.1.1974
419- İnsancı Yolcular 13.1.1974
420- Sol İktidar Umacısı 20.1.1974
421- Bir Kültür Savaşçısı 27.1.1974
422- İşkence ve Af 3.2.1974
423- Çağ Dönümü Fırtınası 10.2.1974
424- Yine Af Üzerine 17.2.1974
425- Yurttaşlar Yasası ve Boşanma 24.2.1974
426- İtalyan Usulü Boşanma 3.3.1974
427- Sevgililerin Ölümü 10.3.1974
428- Pazar Ola Hasan Bey 17.3.1974
429- Güzelliği Düşünme Sanatı 24.3.1974
430- Vicdan Özgürlüğü..... 31.3.1974
431- Kışkırtıcı Ajan Sorunu..... 7.4.1974
432- Osmanoğulları'nın Dönüşü..... 14.4.1974
433- TBMM Müzesi ve Çağrışımlar..... 21.4.1974
434- Yeni Bir 12 Mart Özlemi mi?..... 28.4.1974
435- Cumhuriyet'te Yarım Yüzyıl..... 5.5.1974
436- Cumhuriyet Gazetesi 50. Yılı..... 10.5.1974
437- Sayın Sunay'ın "Bir" Oyu..... 12.5.1974
438- 19 Mayıs Tatili Düşünceleri..... 19.5.1974
439- Şeriat Usulü Boşanma..... 26.5.1974
440- 1. Giriş..... 27.5.1974
441- 2. Hukuk Devletinin Oluşuma..... 28.5.1974

442- 3. Hukuk Devleti ve Anayasa..... 29.5.1974
443- 4. 12 Mart'tan Sonraki Anayasa..... 30.5.1974
444- 5. Öze Dokunan Değişiklikler..... 31.5.1974
445- 6. Sosyal Devlet..... 1.6.1974
446- 7. Kapitalizm ve Sosyalizm..... 2.6.1974
447- 8. Sosyal Devlet Düşüncesi..... 3.6.1974
448- 9. Sosyal Olmayan Devlet..... 4.6.1974
449- Saltanatın Yıkılış Sahnesi..... 2.6.1974
450- Eğitimde Asıl Tehlike..... 9.6.1974
451- Devirme Çabası..... 11.6.1974
452- Zamanı Öldürüyoruz..... 16.6.1974
453- Eğitimde Reform ve Şâra..... 23.6.1974
454- Işık Akar Geçmişten Geleceğe..... 30.6.1974
455- Niçin Bu Saburuzluk..... 7.7.1974
456- Özgürlük Aşkıdır, Hukuk Aşkı..... 14.7.1974
457- Kıbrıs, Haşhaş ve Bağımlılık..... 21.7.1974
458- Erken Sevinç, Erken Tasa..... 28.7.1974
459- Kıta Sahanlığı ve Dünya..... 4.8.1974
460- Kıta Sahanlığı ve Türkiye..... 11.8.1974
461- Diriltmenin Yolu Bu Değil..... 18.8.1974
462- Anayasa'yı Yargıçlar Korur..... 25.8.1974
463- Karamanlis'in Tutumu..... 1.9.1974
464- Anayasa'yı Yargıçlar Korur..... 8.9.1974
465- İzmir 9 Eylül Müzesi..... 15.9.1974
466- Başka İlkeler ve Askeri Yargı..... 22.9.1974
467- Anayasalarda İstikrar..... 29.9.1974
468- Demokrasi Çarkını İşletiniz..... 6.10.1974
469- MSP Otayı..... 13.10.1974
470- Çocuklar Anılarımda Ulucamii..... 20.10.1974
471- 51. Yılda Düştü..... 27.10.1974
472- Camii Kebir Mahallesi..... 3.11.1974
473- 36. Ötüm Yıldönümünde..... 10.11.1974
474- Sevsin, Sevmesin, Övünsünler..... 17.11.1974
475- Varlık İçinde Yokluk..... 24.11.1974
476- Çok Mutlu Bir Otay..... 1.12.1974
477- Sarılık Olan Demokrasimiz..... 8.12.1974
478- Yazara Yön Veren Okuyucu..... 15.15.1974
479- Emeklilik, Yaşlılık..... 22.12.1974
480- Kurun Efendiler Kurun..... 23.12.1974
481- Üniversitede Kalan 40 Yıl..... 29.12.1974
482- Menekşeler ve İnsanlar..... 5.1.1975
483- Nazime Nadi ve Cumhuriyet..... 16.1.1975
484- Ve Bunlar Ülke Yönetecekler..... 16.2.1975
485- Tedhiş Alışkanlık Yaratırsa..... 23.2.1975
486- Hilafetin Kaldırılış Sahnesi..... 2.3.1975
487- Ne Değişmez Bir Toplum Olduk..... 9.3.1975
488- Andiçme Görev ve Sorumluluk..... 12.3.1975
489- Eski Bir Albüme Bakar Gibi..... 16.3.1975
490- Öğretmenin Çilesi..... 23.3.1975
491- Zaman ve Bir Çalar Saat..... 30.3.1975
492- İkinci Sınıf Vatandaş: Kadın..... 6.4.1975
493- Değirmenin Sayısı..... 13.4.1975
494- Vatandaşlık ve Muhalefet..... 20.4.1975
495- Devletin Kuruluş Günleri..... 27.4 1975
496- Benim Oğlum Bina Okur..... 4.5.1975
497- Muhabirler ve Şeref Duygusu..... 11.5.1975
498- 19 Mayıs ve Büyük Nutuk..... 18.5.1975

499- Soğukkanlılıkla 25.5.1975
500- Taşlar ve Başlar 8.6.1975
501- Bu Yol Restorasyon Yoludur 15.6.1975
502- "U.A.Ş."lar ve "T.A.Ş."lar 22.6.1975
503- Halk, Millet, Ümmet 29.6.1975
504- Ecevit Fobisi 6.7.1975
505- Layiklik Dinsizlik midir? 13.7.1975
506- Kıbrıs ve İç Politika 20.7.1975
507- Yaz Sıcağında 27.7.1975
508- 1. Üs Değil Tesis idi Bunlar 29.7.1975
509- 2. Tüm ABD Basını 30.7.1975
510- 3. ABD Yönetimine Davetiye 31.7.1975
511- Mülemeleri Yoziaştırmak 3.8.1975
512- Özeldir, Girilemez 10.8.1975
513- 01 Demekle Olmaz Demokrasi 17.8.1975
514- Niçin Olmuyor Demokrasi 24.8.1975
515- Bir Uyanış 31.8.1975
516- Aynı Şeyi O Yapardı 7.9.1975
517- Namusun Görevi 14.9.1975
518- Rejimimiz ve Hâkimlerimiz 21.9.1975
519- Politik ve İmamlık 28.9.1975
520- Asıl Bayram 5.10.1975
521- Seçim Yangınları 12.10.1975
522- Sandık 19.10.1975
523- Durağan Sarayı 26.10.1975
524- 1. Boşanmada Erkek ve Kadın 18.10.1975
525- 2. Boşanmalar Niçin Artıyor 19.10.1975
526- 3. Boşanma Nedenleri 20.10.1975
527- 4. Bizde Kusur İlkesi 21.10.1975
528- 5. Boşanmanın En Yaygın Nedeni ... 22.10.1975
529- 6. Boşanmada Yargılama Yöntemi ... 23.10.1975
530- 7. Boşanmada Yargıçlar 24.10.1975
531- 8. Boşanmanın Sonuçları 25.10.1975
532- 9. Bozulan Yuvanın Çocukları 25.10.1975
533- 10. Boşanmada Yakınılan Noktalar .. 27.10.1975
534- 11. Karşılıklı Anlaşma 28.10.1975
535- Allah İslah Etsin 2.11.1975
536- O'nun Ölümü Karşısında 9.11.1975
537- Devrim ve Devrimler 16.11.1975
538- Devrim İdeolojisi 23.11.1975
539- Devrimin Koşul ve Süreci 30.11.1975
540- Karşı Devrimin Öncüleri 7.12.1975
541- Kurban Yası 13.12.1975
542- Diş Kırıkhğı 21.12.1975
543- Erenköy'de Yeşilin Ölümü 28.12.1975
544- Huzur Yasaları ve Özgürlük 4.1.1976
545- İptalden Önce DGM'nin Öyküsü 8.1.1976
546- İptal Kararından Sonra DGM 9.1.1976
547- Brej-Ford Doktrini 11.1.1976
548- Geçmişten Geleceğe Doğru 18.1.1976
549- Demirel ve Sıkıyönetim 25.1.1976
550- Hakmzlığa Karşı Direnmek 1.2.1976
551- Tavaif-i Mülûk 8.2.1976
552- Yurttaşlar Yasası 50. Yılında 15.2.1976
553- Rüşvetî Önleme Çabaları 22.2.1976
554- Hukuka İnanmak 29.2.1976
555- Dönme Dolap 7.3.1976

556- İşgal Nedir Bilir misiniz?..... 14.3.1976
557- Örf-Âdet ve Anayasa..... 21.3.1976
558- Özel Hukuk'ta Örf ve Âdet..... 28.3.1976
559- Ahlak Diye, Diye..... 4.4.1976
560- Koşar Adımla..... 11.4.1976
561- İlginç Bir Basın Toplantısı..... 18.4.1976
562- Türkeş'le İlgili Bazı Anılar..... 25.4.1976
563- Doğaya Sığınma..... 2.5.1976
564- Özgürlüğe Layık Olmak..... 9.5.1976
565- Boşanmada Ne Musa Ne İsa..... 16.5.1976
566- Hukuk Devleti ve Danıştay..... 23.5.1976
567- Tanzimattan 27 Mayıs'a..... 30.5.1976
568- Can, Irz, Mal Dokunulmazlığı..... 6.6.1976
569- Kellim, Kellim La Yenfa..... 13.6.1976
570- Bizim Ev..... 20.6.1976
571- Şeriat Düşmanına Öpücük..... 27.6.1976
572- Şeriat; Hukuk mu, Din mi?..... 4.7.1976
573- Partizanlık ve Polis..... 11.7.1976
574- Kutsal Görev..... 18.7.1976
575- Partilerin Sağ, Sol Sınırları..... 25.7.1976
576- İnsanlar ve Yasalar..... 1.8.1976
577- Eleştirme, Hesabı Çekme..... 8.8.1976
578- Toplumlarda Bulanıklık..... 15.8.1976
579- Toplumsal Bulanıklık ve Biz..... 22.8.1976
580- Atatürk'ü Unutturmak..... 29.8.1976
581- Yengi ve Coşku..... 5.9.1976
582- "Rejimin Temsilcisi" İmiş..... 12.9.1976
583- Anayasal Yargı Gücü ve DGM..... 28.9.1976
584- Türkçemiz ve Aksoy..... 3.10.1976
585- Hukuka Saldırı Dönemi..... 10.10.1976
586- 50. Yılı Derken..... 17.10.1976
587- Türkçülük mü, Arapçılık mı?..... 24.10.1976
588- 53. Yılda Düş ve Gerçek..... 31.10.1976
589- Bağımsız, Milliyetçi Türkiye..... 7.11.1976
590- Devrimde İki Önemli Ay..... 14.11.1976
591- Günün Politika Anatomisi..... 21.11.1976
592- Sol Ülkeler ve Sol Partiler..... 28.11.1976
593- Demirperde..... 12.12.1976
594- Taze Geldik..... 19.12.1976
595- Yitip Giden Yıllar..... 26.12.1976
596- Utandırıcı Olaylar..... 2.1.1977
597- Çağın Gerisine Gidenler..... 9.1.1977
598- Otoriter Demokrasi ve Biz..... 16.1.1977
599- Namusun Kapısını..... 23.1.1977
600- Üç Sınıf Arkadaşı..... 30.1.1977
601- Düşman Kardeşler Ülkesi..... 6.2.1977
602- Üyelerin Sayısı ve Ödeneği..... 13.2.1977
603- Halk ve İktidar..... 20.2.1977
604- Halk İktidarı, İktisadi İktidar..... 27.2.1977
605- Kar Fırtınası ve Pusula..... 6.3.1977
606- Bir Tek Söz Bekledim..... 7.3.1977
607- 18 Yaş..... 13.3.1977
608- Dinamit..... 20.3.1977
609- Cogito Ergo Sum..... 27.3.1977
610- Kargaşa..... 3.4.1977
611- Hakkın Sultasınalı..... 10.4.1977
612- Beyin Rafinerisi..... 17.4.1977

613- Milli İrade ve İlk Başkan..... 24.4.1977
614- 1 Mayıs..... 1.5.1977
615- 53 ve 35 Yıl Önceki Mayıslar..... 8.5.1977
616- İzmir..... 15.5.1977
617- Hava Hastalığı..... 22.5.1977
618- Ölenler, Öldürenler..... 29.5.1977
619- Sandık Başından Kitapları..... 5.6.1977
620- CHP'de Gelişmeler..... 12.6.1977
621- Politikada Bağımsızlık ve MSP..... 19.6.1977
622- Türkiye Devleti, Aşiret Değil..... 24.6.1977
623- Savunmak mı, Yıkmak mı?..... 3.7.1977
624- Hangisi İyi?..... 10.7.1977
625- Felakete mi, Saadete mi?..... 17.7.1977
626- Oldu da Bitti Meşalleh..... 24.7.1977
627- Kovalayan Sorunlar..... 11.9.1977
628- Düşünce Bombasının Göcü..... 18.9.1977
629- Meray'ın Sönmeyen Işığı..... 25.9.1977
630- Çağ Dışı Esnaf Harici..... 2.10.1977
631- Abdestinde Namazında..... 9.10.1977
632- Büyük Söylev..... 16.10.1977
633- Gönlümce Yazmak..... 23.10.1977
634- Cumhuriyetimiz ve Bir Kitap..... 30.10.1977
635- Yaşanılı, kanıtlı, Barlı..... 6.11.1977
636- Utanç Duygusu ve Başkanlık..... 13.11.1977
637- Ne Kazandık?..... 20.11.1977
638- Solcu..... 27.11.1977
639- Türkiye'nin Medroso'ları..... 4.12.1977
640- Görüntü Hakkı..... 11.12.1977
641- Kara Kuvvet..... 18.12.1977
642- Demirel ve Yöresindekiler..... 25.12.1977
643- Yılbaşı Düşünceleri..... 1.1.1978
644- Taşınmak..... 8.1.1978
645- Nefes Almak..... 15.1.1978
646- Aydınlık ve Kararmışlık..... 22.1.1978
647- Sayıştay..... 29.1.1978
648- Kötüleri Yaşatma..... 5.2.1978
649- Ayıp Denilen Şey..... 11.2.1978
650- Kötüleri Yaşatmak..... 12.2.1978
651- Yurttaşlar Yasasının Felsefesi..... 19.2.1978
652- İki Bilim ve İnsanlık Eri..... 26.2.1978
653- Sen de Uyan Kardeşim..... 5.3.1978
654- 12 Mart..... 12.3.1978
655- Zaman Olur ki..... 17.3.1978
656- Türkiye'de Limyit Sorunu..... 19.3.1978
657- Barış, Savaş ve Tethiş..... 26.3.1978
658- Şiddet Tohumu Nasıl Atılır?..... 2.4.1978
659- Koşullanmış Kafalar Ülkesi..... 9.4.1978
660- Özgürlükçü Partiler..... 14.4.1978
661- Olumlu, Olumsuz Koşullanma..... 16.4.1978
662- 23 Nisan ve Atatürk'ün Dehası..... 23.4.1978
663- Bir Oyun ki!..... 30.4.1978
664- CHP İktidarının Sorumluluğu..... 3.5.1978
665- Atatürk Devriminin Gazetesi..... 7.5.1978
666- Ata'nın Lisedeki Konuşması..... 14.5.1978
667- Tarihin İyi ve Kötü Günleri..... 19.5.1978
668- Bilinmesi Gereken Olaylar..... 21.5.1978
669- Anayasa Sahipsiz mi Kaldı?..... 28.5.1978
670- Çerkez Etem ve Delibaş..... 4.6.1978

671- MHP ve Müftü Nikâh..... 8.6.1978
672- Tanrı Anlayışı..... 11.6.1978
673- Linyit Birfiketi..... 18.6.1978
674- Bir Cinayet ve Türkeş'in Sözü..... 25.6.1978
675- Aile Tüzesinde Devrimci İlke..... 2.7.1978
676- Boşanma Zorunluğu ve Eşler..... 9.7.1978
677- Boşanmada Duygu ve Para..... 16.7.1978
678- Ermenilerin Ülkücüleri..... 23.7.1978
679- Boşanmada Özel Güvence..... 30.7.1978
680- Ayrı Yaşam Nedeniyle..... 6.8.1978
681- Boşanmada Yasal Güvence..... 13.8.1978
682- Dinlence..... 20.8.1978
683- Yürekliik İsteyen Dönem..... 27.8.1978
684- Minna Setere..... 3.9.1978
685- Emperyalistlerin Öcü..... 10.9.1978
686- Büyük Millet Meclisi..... 17.9.1978
687- Bir Cumhuriyet Kitapçısı..... 24.9.1978
688- AP İçinde Fraksiyon mu?..... 1.10.1978
689- Tefrika..... 8.10.1978
690- Neden Bu Düşmanlık..... 15.10.1978
691- İzmir'de Kurtuluş Müzesi..... 22.10.1978
692- 55. Yılda Bağımsızlığımız..... 29.10.1978
693- Ben, Ben, Ben Demokrasisi..... 1.11.1978
694- İzmir'de Hukuk Fakültesi..... 5.11.1978
695- Atatürk'ün Getirdiği..... 12.11.1978
696- Uluslararası Partiler..... 19.11.1978
697- Ekonomiye Akıl Erdirmek..... 26.11.1978
698- Polisin Ölümü..... 3.12.1978
699- Siyasal Haklar ve Türk Kadını..... 10.12.1978
700- Çalışan Kadın ve Kocası..... 17.12.1978
701- Yasada ve Toplumda Laiklik..... 24.12.1978
702- Maraş ve Sakıyönetim..... 31.12.1978
703- Bizim Milliyetçiliğimiz..... 7.1.1979
704- Vergi Tasarısı ve AP ile CHP..... 21.1.1979
705- Zemmeye Uymak..... 28.1.1979
706- Hazine Desteği..... 4.2.1979
707- Bir Ölümün Düşündürdükleri..... 11.2.1979
708- 55 Yıl Arı ile..... 18.2.1979
709- Eseri Cedid, Hükümeti Cedide..... 25.2.1979
710- 30 Yıllık Acı Anılar..... 4.3.1979
711- Vatan ve Orman Konusu..... 11.3.1979
712- Demokrasinin İki Ucu..... 13.3.1979
713- Kimin İhaneti..... 18.3.1979
714- Kör Kurşun Üzerine Söyleşi..... 25.3.1979
715- Tezgâh..... 1.4.1979
716- Kâğıt üzerine söyleşi..... 8.4.1979
717- Cezayir'den Telefon..... 15.4.1979
718- 23 Nisan ve Dışa Bağımlılık..... 22.4.1979
719- Biz ve Onlar..... 29.4.1979
720- Yıldönümü Düşünceleri..... 6.5.1979
721- Muhsin Ertuğrul da Gitti..... 13.5.1979
722- Sınav..... 19.5.1979
723- Devrimci Atatürk ve UNESCO..... 20.5.1979
724- 27 Mayıs'tan Bazı Anılar..... 27.5.1979
725- Teklif-i Malayutak..... 3.6.1979
726- Devlet Başkanı ve Demirel..... 10.6.1979
727- Çağın Gidişi..... 17.6.1979

728- 141 ve 142 Üzerine..... 24.6.1979
729- 163. Madde ve MSP Solculuğu..... 1.7.1979
730- Taban ve Tabanvay..... 8.7.1979
731- Türkçemiz ve Politikacılar..... 15.7.1979
732- Türk Politikası..... 22.7.1979
733- Tüze, Yasa ve Toplum..... 29.7.1979
734- 79 Ramazanı ve Din Reformu..... 5.8.1979
735- Şeriat Üniversitesi..... 12.8.1979
736- Siz Ne Karar Verdiniz?..... 19.8.1979
737- Yine Kitap ve Kâğıt Sorunu..... 2.9.1979
738- 9 Eylül Hukuk Fakültesi..... 9.9.1979
739- Cin Arabası ve Mersedes..... 16.9.1979
740- "Armağan Kitap"lar ve Aksoy..... 23.9.1979
741- Pahalılık ve Ayrıcalıklı Kâğıt..... 30.9.1979
742- Siyasal Açıkotorum Günceldi..... 7.10.1979
743- Anadolu Yolculukları..... 14.10.1979
744- Simgeler ve Donmuş Beyinler..... 21.10.1979
745- Cumhuriyet ve Danıştay..... 28.10.1979
746- Orman ve Uygarlık..... 4.11.1979
747- Neden Atatürkçüyüz..... 11.11.1979
748- Banka Kapısında İki Mehmetçik..... 18.11.1979
749- TV'de 10 Kasım Programı..... 25.11.1979
750- Cingıllı ve Kilise..... 2.12.1979
751- Yeni Bir Karanlığa Doğru..... 9.12.1979
752- Orman ve Orman Köylüsü..... 16.12.1979
753- İki Dostu Götüren Ölüm..... 23.12.1979
754- Okurlarla Yılsonu Dertleşmesi..... 30.12.1979
755- Muhtıra ve Atatürk İlkeleri..... 6.1.1980
756- Yasaların Eli Ayağı Oku..... 13.1.1980
757- Biraz İnceleme Biraz Hoşgörü..... 20.1.1980
758- Kös..... 27.1.1980
759- Banka Kapılarındaki Mehmetçik..... 14.3.1980
760- Köşem..... 16.3.1980
761- Meclis Ne Zaman "Dur" Diyecek..... 23.3.1980
762- Kemalizmin Temel Öğeleri..... 30.3.1980
763- Hıristiyanlık ve Bilim..... 6.4.1980
764- Arayış mı, Düş mü?..... 13.4.1980
765- Bu Devletin Doğuş Günleri..... 20.4.1980
766- Kuvvetli İcra Semineri I..... 27.4.1980
767- Var Emri Üzerine..... 4.5.1980
768- 57 Yıl Böyle Geçti..... 11.5.1980
769- Kuvvetli İcra Semineri II..... 18.5.1980
770- Aldıkaçtı ve Karayalçın..... 25.5.1980
771- Sıra Feyzioğlu'nda..... 1.6.1980
772- Seminerde Soru ve Görüşler I..... 8.6.1980
773- Nakşibendi Cumhuriyeti..... 15.6.1980
774- CGP Liderinin Yanıtları..... 22.6.1980
775- Dedelerimin Kenti Çorum..... 29.6.1980
776- Üç Yüksek Mahkeme Kararı..... 6.7.1980
777- "Yunan Böyle Yapmadı"..... 13.7.1980
778-779- Hilafeti mi İstiyor?..... 20.7.1980
780- Atatürk ve Reşit Galip..... 27.7.1980
781- Cumhuriyet Yaşayacaktır..... 22.11.1980
782- Nerede Kalmıştık?..... 30.11.1980
783- Bütünleme..... 7.12.1980
784- Kayyum..... 14.12.1980
785- Başkanın Konuşması..... 21.12.1980

786- Takvim..... 28.12.1980
787- 100. Yılında Dilimiz..... 4.1.1981
788- İki Hukukçu..... 11.1.1981
789- Kırk Yıllık Yanı..... 18.1.1981
790- Devrim ve Tarih..... 25.1.1981
791- Yürek..... 17.1.1982
792- Gurbetteki Yürekliler..... 24.1.1982
793- Enver Ziya'dan Anılar..... 31.1.1982
794- Devrimci Kurumlar ve Kural..... 7.2.1982
795- Evvel Zaman İçinde ve Bugün..... 14.2.1982
796- YÖK'ün Denetimi ve İki Anı..... 21.2.1982
797- Çağdaş Hukuk ve Bir Tasarı..... 28.2.1982
798- Özgür Düşünce Anlayışı..... 7.3.1982
799- Vuran Vuruna Kıran Kırana..... 14.3.1982
800- Rolantide Çalışmak..... 21.3.1982
801- İdeolojik Amaç..... 28.3.1982
802- Yorulmak mı?..... 4.4.1982
803- Ustanın Adı..... 11.3.1982
804- İlk Ulusal Bayram ve Bir Anı..... 18.3.1982
805- Hezârfen..... 25.3.1982
806- Yaşamın Türlü Evreleri..... 2.5.1982
807- Hast Du Zwiebel?..... 9.5.1982
808- Danıştay'ın 114. Yılında..... 16.5.1982
809- Dış İlişkilerde Romantizm..... 23.5.1982
810- Eski Hayrata Dokunmayın..... 30.5.1982
811- Çalmak..... 6.6.1982
812- Otobüs Kazaları Dizisi..... 13.6.1982
813- Hak Arama İstekszliği..... 20.6.1982
814- Vurgunlar Niçin Sürüyor?..... 27.6.1982
815- Viyana 1683-1933-1983..... 4.7.1982
816- Elliyer Yıl Arı ile Türk Dili..... 11.7.1982
817- Hak Arama ve Atma Güçlüğü..... 18.7.1982
818- Yarttaşlar Yasası Üzerine..... 25.7.1982
819- Belli İdi..... 1.8.1982
820- Yarttaşlar Yasasının Dili..... 8.8.1982
821- Kişilik Hakkına Saldırı..... 15.8.1982
822- Kırsal Yaşam ve Özgürlük..... 22.8.1982
823- Milli Mücadele'de Bu Aylar..... 29.8.1982
824- Doğa ve Düşünce Çevresi..... 5.9.1982
825- Demokrasiye Geçilirken..... 10.9.1982
826- Yurtseverlikte Tekel Olmaz..... 17.9.1982
827- Osman Köksal'dan Anılar..... 14.11.1982
828- İki Ödül İki Resim..... 21.11.1982
829- YÖK Başkanı ve Bir Anı..... 28.11.1982
830- Tüze Devriminin İlk Belgesi..... 5.12.1982
831- Tüze Devriminin Can Noktası..... 12.12.1982
832- Bir Değerbilirlik Örneği..... 19.12.1982
833- Devrim ve Medeni Kanun..... 26.12.1982
834- "Kırk Yıl"..... 2.1.1983
835- Sesin Hukuk Değiğu..... 9.1.1983
836- Atatürk'ün Vasiyeti Bozulmaz..... 16.1.1983
837- Bir Kahatanın Düşündürdükleri..... 23.1.1983
838- Atatürk Milliyetçiliği..... 20.2.1983
839- Kolektsyon ve Kesikler..... 27.2.1983
840- Vergi Yasalarının Eleştirisi..... 6.3.1983
841- Yasanın Teknğinin Eleştirisi..... 13.3.1983
842- Özgürlük İçinde Kalkınma..... 3.4.1983
843- Atatürk ve Ekonomik Kalkınma..... 10.4.1983

844- Toplumun Tabanından Kalkınılması..... 17.4.1983
845- Ağaçlar ve Depreşen Anılar..... 24.4.1983
846- ABD ve İnsan Hakları I..... 1.5.1983
847- ABD ve İnsan Hakları II..... 8.5.1983
848- Niçin Atatürk Cumhuriyeti..... 30.10.1983
849- Evrenlerin Düştündürdükleri..... 1.1.1984
850- Dedeler ve Torunlar..... 8.1.1984
851- İslam Rönesansı ve Devrim..... 15.1.1984
852- İslam Devrimi mi?..... 22.1.1984
853- Çöl..... 29.1.1984
854- "Mülkün Temeli" Diye Diye..... 5.2.1984
855- Adaz Hukukçular..... 12.2.1984
856- Osmanlıcanın Muziplikleri..... 19.2.1984
857- Hasan Âli'den Anılar..... 26.2.1984
858- Haksız Bir Eleştiri..... 4.3.1984
859- Bir Adlanışın Öyküsü..... 11.3.1984
860- Çanakkale'de Büyük Zafer..... 18.3.1984
861- Atatürk'ü Anlamak..... 25.3.1984
862- Evdeki Hesap..... 1.4.1984
863- Borç Karşısında Osmanlı..... 8.4.1984
864- Gerçek Vergi Rekortmeni..... 15.4.1984
865- TBMM'nin İlk Üç Günü..... 23.4.1984
866- Yorumsuz Bir Derleme..... 29.4.1984
867- Bugünkü Cumhuriyet..... 6.5.1984
868- Bir Anı, Bir Hesap Hatası I..... 13.5.1984
869- Bir Anı, Bir Hesap Hatası II..... 27.5.1984
870- 27 Mayıs ve Fikir Namusu..... 27.5.1984
871- Nil Mavitına Şaşırdı..... 3.6.1984
872- Atatürk Sağ Olsaydı..... 10.6.1984
873- Top Yuvarlak, Oy Kaypaktır..... 17.6.1984
874- Siyasi Çıkar Amacı Taşımak..... 24.6.1984
875- Unutmak mı?..... 8.7.1984
876- Soluk..... 15.7.1984
877- 65 Yıl Önceden Gelen Ses..... 22.7.1984
878- Lozan..... 29.7.1984
879- 84'ü Yakalamak mı, ya da..... 30.12.1984
880- Yeniden "Hasta Adam" mı?..... 6.1.1985
881- Gerçek Hukuk Bilgisi Ebül Ula..... 13.1.1985
882- Yasaklar Ülkesi Türkiye..... 20.1.1985
883- "Utanmak" Üzerine Söyleşi..... 27.1.1985
884- Rüşvetin Kökeni..... 3.2.1985
885- "Vatan" Diye Bir Şey..... 10.2.1985
886- Yurtseverlikte Tekelcilik..... 17.2.1985
887- Söylev'den Günümüze Sezgenliş..... 24.2.1985
888- Anlatım Özgünlüğü Üzerine..... 3.3.1985
889- Gençler ve Ana-Babalar..... 10.3.1985
890- Akıl Yolu..... 24.3.1985
891- Cumhuriyetimizi Saran Tehlike..... 27.10.1985
892- Törenler Törencikler..... 3.11.1985
893- Devrim Anılı..... 10.11.1985
894- Cabadem Yaşamak..... 17.11.1985
895- Öğretmenim..... 24.11.1985
896- Parti Mücadelesinin Sınırı..... 1.12.1985
897- Şeriatçılık, Milliyetçilik..... 8.12.1985
898- Bir Günün Güncesi..... 15.12.1985
899- Demokrasi Arayışı, Askeri Eğitim.....22.12.1985
900- Yılı Devirmek..... 29.12.1985
901- Demokrasi Arayışı, Askeri Zihniyet.... 5.1.1986

902- Demokrasi Arayışı, Sivil Yönetim..... 12.1.1986
903- İki Dostla Birlikte..... 19.1.1986
904- Demokrasi Arayışı, Partiler I..... 26.1.1986
905- Demokrasi Arayışı, Partiler II..... 2.2.1986
906- Can ve Mal Güvenliği..... 9.2.1986
907- Yurttaşlar Yasasının öyküsü..... 16.2.1986
908- Adalette de Batı Standardı..... 23.2.1986
909- Gerekçe I..... 2.3.1986
910- Gerekçe II..... 9.3.1986
911- Okur Mektupları..... 23.3.1986
912- Halk, Hukuk ve Dil..... 30.3.1986
913- "Orman" Deyince Okumazlar..... 6.4.1986
914- Bolşevikilikle İlgili İki Anı I..... 13.4.1986
915- Bolşevikilikle İlgili İki Anı II..... 20.4.1986
916- Demokrasi, Soru ve Yanıtlar..... 27.4.1986
917- Hatay'da Baharı Yaşamak..... 4.5.1986
918- Nerelerdeydiniz?..... 11.5.1986
919- Aydın Olan ve Olmayan Dinciler..... 18.5.1986
920- Demokrasi Arayışında Sorunlar..... 25.5.1986
921- Demokrasi Arayışında Uyanış..... 1.6.1986
922- Sancılı Günler..... 8.6.1986
923- Demokrasi Arayışında Adalet..... 15.6.1986
924- Siyasette Taban..... 22.6.1986
925- Demokrasi Arayışında Soru..... 29.6.1986
926- Yılı Yakalamak..... 28.12.1986
927- 40 Kuruş - 45000 Kuruş..... 21.12.1986
928- Yılı Kaçırma, Yuvarlak Zaman..... 28.12.1986
929- Pazar Yazıları..... 4.1.1987
930- Bir İhtimal Daha Var..... 11.1.1987
931- Dem Bu Dem, Fırsat Bu Fırsat..... 18.1.1987
932- Kuğunun Ölümü..... 25.1.1987
933- Körleştirilmiş Beyin..... 1.2.1987
934- Kafası Karışıyormuş..... 8.2.1987
935- Adım Gaspı ve Bir Şirket..... 15.2.1987
936- Kıhk Kıyafet..... 22.2.1987
937- Cumhuriyetimizin Temeli..... 1.3.1987
938- Demokrasi Şeybleri..... 8.3.1987
939- Demokrasi Kılıfında Dikta..... 15.3.1987
940- Çağdaş Hukuk Devleti..... 22.3.1987
941- Rabıta ve Bizler..... 29.3.1987
942- Şeriatçıların Amacı..... 5.4.1987
943- Şeriatçıların Stratejisi..... 12.4.1987
944- Düello: Sonuç: 1-0..... 19.4.1987
945- Düello: Aba Altında Sopa..... 26.4.1987
946- Cumhuriyet'te 45 Yıl..... 3.5.1987
947- Bu Gence Kim Sahip Çıkacak?..... 10.5.1987
948- Bir Müzede Bulduğum "Ben"..... 17.5.1987
949- Trabzon'da 100 Yıllık Lise..... 24.5.1987
950- Atatürk Devrimi, Laiklik..... 7.6.1987
951- Aydına Soluk Aldırmamak..... 14.6.1987
952- Dindarlık, Dinsizlik..... 21.6.1987
953- Bazan Garbet Olur Vatan..... 28.6.1987
954- "Evet-Hayır" Oyalaması..... 5.7.1987
955- Dilsiz Kalan Dil Kurumu..... 12.7.1987
956- Sessiz ve Derinden mi?..... 19.7.1987
957- Üniforma..... 26.7.1987
958- Kuran'ın Manzum Çevirisi..... 2.8.1987
959- Yazı Devrimi..... 9.8.1987

960- Yazı Devrimi TBMM'de..... 16.8.1987
961- Evet mi, Hayır mı?..... 23.8.1987
962- Bir Utku ve Bir Devrim..... 30.8.1987
963- Anadolu Basını..... 6.9.1987
964- Sakarya Günleri..... 13.9.1987
965- 64 Yıllık Söyleşi..... 20.9.1987
966- Katmerli Adaletsiz Seçim..... 27.9.1987
967- Osmanlı Boşunu Batmada..... 4.10.1987
968- Demokrasi Kılıfı Dikta..... 11.10.1987
969- Söylev'in 60. Yılında..... 18.10.1987
970- Gülmek mi, Ağlamak mı?..... 25.10.1987
971- Kalın Kalları..... 1.11.1987
972- Papandreu Ne İstiyor?..... 8.11.1987
973- Köy Enstitülerinden Kooperatifçiliğe 15.11.1987
974- Kooperatifçilik Ülküsü..... 22.11.1987
975- Kemalizm Suç mu Oldu?..... 29.11.1987
976- Üç Lider..... 6.12.1987
977- Sözcükleri Doğru Yazmak..... 13.12.1987
978- İmza Günleri..... 20.12.1987
979- Mustafa Kemal ve Ankara..... 27.12.1987
980- Hukukçular ve Mukukçular..... 3.1.1988
981- Şeriat Devleti..... 10.1.1988
982- Cumhurbaşkanlığı Geleneği..... 17.1.1988
983- Boşanma Hukuku..... 24.1.1988
984- İşkencenin İzi..... 31.1.1988
985- Yine İşkence Üzerine..... 7.2.1988
986- İki Değerli Armağan..... 14.2.1988
987- Okurlar Neler Soruyorlar..... 21.2.1988
988- Okurlarımın Düşünceleri..... 28.2.1988
989- "Ey' Bozzaa"..... 6.3.1988
990- Geçmiş Zaman Olur ki..... 13.3.1988
991- İstanbul'da Güzel Olan..... 20.3.1988
992- Ayağım ve Ben..... 27.3.1988
993- Eski Bir MİT Öyküsü I..... 3.4.1988
994- Eski Bir MİT Öyküsü II..... 10.4.1988
995- Köy Enstitülerinin 48. Yılı..... 17.4.1988
996- Kurulışun İlk Üç Günü..... 24.4.1988
997- 1 Mayıs..... 1.5.1988
998- Hep Aynı Hikâye..... 8.5.1988
999- 15 Mayıs..... 15.5.1988
1000- İstanbul'da Güzel Olmayan..... 22.5.1988
1001- 29 Mayıs..... 20.5.1988
1002- Birinci Ağrı Kongresi..... 5.6.1988
1003- İlk Meclis'te Etnik Sorun..... 12.6.1988
1004- Niçin İlle Hukuk..... 19.6.1988
1005- Alarm Çanları-I..... 26.6.1988
1006- Alarm Çanları-II..... 3.7.1988
1007- Neden Atatürkçülük?..... 10.7.1988
1008- Yazmak..... 30.10.1988
1009- Okumak ve Sonrası..... 6.11.1988
1010- 50. Yılında O'nu Anmak..... 13.11.1988
1011- Yaşam Mahkûmları..... 20.11.1988
1012- Ölüm Mahkûmları..... 27.11.1988
1013- İdam Cezası..... 4.12.1988
1014- Sola Giren Virüs-I..... 11.12.1988
1015- Sola Giren Virüs-II..... 18.12.1988
1016- Doctor Honoris Causa..... 25.12.1988
1017- Diş Kurmak..... 1.1.1989

1018- Dostlara Sesleniş..... 8.1.1989
1019- Siyasal İdam-I..... 15.1.1989
1020- Siyasal İdam-II..... 22.1.1989
1021- Taktik, Stratejik Politika..... 29.1.1989
1022- Hakkızlığı Yasallaştırmak..... 5.2.1989
1023- Devlet Yönetimi Yasağın..... 12.2.1989
1024- Kuşlar ve Gurbetçiler..... 19.2.1989
1025- Özgür Kafa..... 26.2.1989
1026- Onlar Bu Vatanın Evladı..... 5.3.1989
1027- Geç Kalmış Yazı..... 12.3.1989
1028- Ne Yapıldı, Ne İstenliyor?..... 19.3.1989
1029- Seçim Üzerine Söyleşi..... 26.3.1989
1030- Karşı Devrim..... 2.4.1989
1031- ANAP Grubu..... 9.4.1989
1032- TBMM'deki İlk Cinayet..... 16.4.1989
1033- Ulusal Egemenlik Bayramı..... 23.4.1989
1034- TBMM'ye Silahlı Girme..... 30.4.1989
1035- 65 Yıl İçinde 65 Yıl..... 6.5.1989
1036- İki Tarih..... 14.5.1989
1037- Laiklik Devrimi..... 19.5.1989
1038- MİT Raporu ve Kişilik..... 21.5.1989
1039- Fetih, Kurtuluş Günleri..... 28.5.1989
1040- Kenan Evren-I..... 4.6.1989
1041- Kenan Evren-II..... 11.6.1989
1042- Uygar Dünyada..... 10.6.1989
1043- Sened-i İttifak..... 11.6.1989
1044- Kanunu Esasi..... 12.6.1989
1045- Türk Kadını, Crunde Farrere..... 18.6.1989
1046- Yaşamsal Bir Konu..... 25.6.1989
1047- Bir Mektup Üzerine..... 2.7.1989
1048- Seriu Kanlılıkta..... 9.7.1989
1049- Şeref-li Mekân..... 23.7.1989
1050- Fatih Kanunnamesi..... 30.7.1989
1051- Kod Napolyon..... 6.8.1989
1052- Süper Zenginler..... 13.8.1989
1053- Şu Amyans-I..... 20.8.1989
1054- Bulgaristan Göçmenleri..... 27.8.1989
1055- Şu Amyans-II..... 3.9.1989
1056- Bitiremediğimiz Ortaçağ-I..... 10.9.1989
1057- Bitiremediğimiz Ortaçağ-II..... 17.9.1989
1058- 1789 Devrimi..... 24.9.1989
1059- Sosyalist Devrim..... 1.10.1989
1060- Server Tanrı..... 8.10.1989
1061- Büyük Söylev'in 62. Yılı..... 15.10.1989
1062- Kahr-ı Rical..... 22.10.1989
1063- Kemalist Devrim..... 29.10.1989
1064- Atatürk'ün Hukuk Devrimi..... 5.11.1989
1065- Atatürk'ün Hukuk Devrimi..... 12.11.1989
1066- Üç Almanya..... 19.11.1989
1067- Islahat Fermanı-I..... 26.11.1989
1068- Islahat Fermanı-II..... 3.12.1989
1069- İnsan Hakları..... 10.12.1989
1070- İşkence, 141, 142, 163..... 17.12.1989
1071- Sünnilik Alevilik..... 24.12.1989
1072- Yazmak Yaşamak..... 31.12.1989
1073- Ermeni Sorunu-I..... 7.1.1990
1074- Ermeni Sorunu-II..... 14.1.1990
1075- Ermeni Sorunu-III..... 21.1.1990

1076- Ermeni Sorunu-IV..... 28.1.1990
1077- Muammer Aksoy..... 4.2.1990
1078- Aksoy'un Mesajı..... 11.2.1990
1079- Kürt Sorunu..... 18.2.1990
1080- Türk Yargıcı..... 25.2.1990
1081- Kapitalizm..... 4.3.1990
1082- Orhan Apaydın..... 11.3.1990
1083- 18 Mart'ın Önemi..... 18.3.1990
1084- Emret Ayağım..... 25.3.1990
1085- Alevi Kürtler..... 8.4.1990
1086- Köy Enstitüleri..... 15.4.1990
1087- İlk Meclis..... 22.4.1990
1088- İlhan Selçuk..... 29.4.1990
1089- 66. Yılında Cumhuriyet..... 6.5.1990
1090- Türk Parasının Üç Sıfırı..... 13.5.1990
1091- Bush'un Yanılgıları I..... 20.5.1990
1092- 27 Mayıs'ın 30. Yılında..... 27.5.1990
1093- Bush'un Yanılgıları II..... 3.6.1990
1094- Mini Belediye Seçimleri..... 10.6.1990
1095- "İrtica Yaygarası" mı?..... 17.6.1990
1096- Ezher Üniversitesi..... 24.6.1990
1097- Kabotaj..... 1.7.1990
1098- Ormanlarımız ve Politikacılarımız 8.7.1990
1099- ABD Hangi Hesaplarda, 15.7.1990
1100- Adalette Savunmanın Önemi 22.7.1990
1101- Özal Gözü Kara Gidiyor 29.7.1990
1102- Mitsotakis ve Evren 5.8.1990
1103- Atatürkçü Düşünce Derneği'nin 12.8.1990
1104- Türkiye'e Devrim ve İrtica Süreçleri-I 19.8.1990
1105- Türkiye'de Devrim ve İrtica Süreçler-II 26.8.1990
1106- Türkiye'de Devrim ve İrtica Süreçleri-III 2.9.1990
1107- Dokuz Eylülden On İki Eylule 9.9.1990
1108- Turkiye'de Devrim ve Irtica Süreçleri-IV 16.9.1990
1109- Turkiye'de Devrim ve Irtica Süreçleri-V 23.9.1990
1110- Turkiye'de Devri ve Irtica Surecleri-VI 30.9.1990

İLK MECLİS
ve
Milli Mücadele'de Anadolu

Önsöz 5

Birinci Bölüm

İlk Meclis'in Kuruluşu ve Türlü Yönleri

I. İstanbul Mebusan Meclisi'nin kapatılması ve Ulusal Ant (Misakı Milli).....9
II. İlk Meclis'in Toplantıya Çağrılması.....12
III. İlk Meclis'in Açılışı ve Birinci Oturum.....15
IV. İkinci Oturum ve Mustafa Kemal Paşa'nın Ünlü Önergesi.....21
V. Halka Bildiri.....28
VI. Geçici İcra Encümeni, İlk Bakanlar Kurulu ve Hükümet Programı.....30
VII. İlk Meclis'te Seçim Bölgeleri.....38
VIII. İlk Meclis'in Tutanak Dergileri (Zabıt Cerideleri)...39
IX. İlk Meclis'in Amir ve Memurları.....41
1) Reis Paşa.....41
2) Başkâtip Recep Bey (Peker).....45
3) Yazı Kurulu.....50
4) İlk Meclis'in Yazı Kurulunda Görevlendirilişimin Öyküsü.....53
X. İlk Meclis'in İstiklal Mahkemeleri.....57
XI. İlk Meclis'in Binası.....62
XII. İlk Meclis'in Gecikmeli Anayasası.....69
XIII. İlk Meclis'te Geçen, Bir Kısmına Tanık Olduğum, İlginç Olaylar.....77
1) Dr. Rıza Nur Bey Olayı.....78
2) İlk Günlerde Din Tartışması.....80
3) Padişaha Gönderilen Yazı.....81
4) İçki Yasağı Yasası Tartışmaları.....92
5) Rasih (Kaplan) Hocanın Hindistan'a Gönderilmesi.....93
6) Bolşevik Rusya'dan Alınan Telsiz.....94
7) Casus Mustafa Sagir Olayı.....100
8) Ali Şükrü Bey'in Öldürülmesi.....100
9) Yerli Kumaş Kullanma Zorunluğu Tasarısı.....101
10) İstiklal Marşı'nın Kabulü.....107
11) 23 Nisan'ın İlk Yıldönümünde Milliyetçi ve Mukaddesatçılar.....108
12) Seçim Sistemi Tartışması.....114
13) Şehzade Abdülmecit Efendi'den Meclis Başkanlığına Gelen Mektup.....118
14) Vahdettin'in Bir İngiliz Zırhlısıyla İstanbul'dan Kaçması ve Şehzade Abdülmecit Efendi'nin Halife Seçilmesi.....121

XIV. İlk Meclis'in Ünlü ve Renkli Kişileri.....
1) Reisi Sani (İkinci Başkan) Celalettin Arif Bey....
2) İsmet (İnönü).....
3) Rauf (Orbay).....
4) Fevzi (Çakmak).....
5) Refet (Bele).....
6) Hüseyin Avni (Ulaş).....
7) Kâzım Karabekir.....
8) Celal (Bayar).....
9) Refik Şevket (İnce).....
10) Yunus Nadi.....
11) Hamdullah Suphi (Tanrıöver) ve Dr. Rıza Nur Beyler.....
12) Tunalı Hilmi Bey.
13) Diyab Ağa.....
14) Hoca Mehmet Salih Efendi.....
15) Hatipler (İyi Konuşanlar).....
16) Fazla Dikkat Çekenler.....
17) Kavuklu ve Külahlılar.....
18) Sarıklılar.....

İkinci Bölüm

Milli Mücadele'de Anadolu ve İstanbul

I. Birinci Dünya Savaşı'ndan Ulusal Kurtuluş Savaşı'na.
II. Bendeki Düşünsel Olgunlaşma Süreci ve Anadolu Yolculuklarının Başlangıcı.....
III. Milli Mücadele'de Ankara ve Ankara Lisesi Öğrencileri.....
IV. Mustafa Kemal'in Ankara'ya Gelişi ve Lisedeki Konuşmasının Metni.....
V. Meclis Memurluğundan İlk Ayrılışım.....
VI. Sürgün ve Konya'ya Yolculuk.....
VII. Milli Mücadele Sırasında Konya ve Konya Lisesi.....
VIII. Düşman Cephesinde Geçirilen Bir Gece.....
IX. Yeniden Ankara Lisesi'nde.....
X. Kayseri'ye Göç ve Sakarya Utkusu (Zaferi).....
XI. Hastalık ve Milli Mücadele Anadolusu'nda Uzun Bir Yolculuk Daha.....
XII. Sürpriz Bir Görev: Alaca İlçesinde Tahrirat Kâtibi Vekilliği.....
XIII. Milli Mücadele'de Trabzon ve Lise Diploması.....
XIV. Milli Mücadele'de İstanbul ve 30 Ağustos Utkusu (Zaferi).....
XV. Dörtbuçuk Yıllık Anadolu Yolculuklarının Özeti ve Haritası.....

Üçüncü Bölüm
İlk Meclis'in Son Yılı

I. Giriş.....
II. İki Yıl Sonra Yeniden İlk Meclis'teki Görevime Dönüş.....
III. Ankara'nın Toplumsal Havasındaki Değişiklik.....
IV. Saltanatın Kaldırılması.....
V. İlk Meclis'ten Cumhuriyete Giden Yasal Aşamalar.....
VI. Seçimleri Yenileme Kararı ve İkinci Meclis'e Doğru....
VII. İlk Meclis'in karakteri, İkinci ve Üçüncü Meclislerden Ayrımı.....
VIII. Meclis'ten Son Ayrılışım ve Avrupa'ya Doğru.....

Dördüncü Bölüm
23 Nisan 1920'den 50 ve 70 Yıl Sonra Değerlendirme ve Uyarılar

I. Bana Düşen Görev.....
II. 23 Nisan 1920'nin 50. Yıldönümündeki Görüş ve Tutumum.....
III. 23 Nisan 1920'nin 70. Yılında Düşünceler.....

Yazarın Özyaşam Öyküsü, Yapıt ve Yazıları

Ord. Prof. Dr. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu Milli Mücadele'nin başlangıcından sonuna değin Yozgat'ta, Ankara'da bulunmuş, Atatürk'ün Sivas'tan Ankara'ya gelişinde ise öğrencileriyle birlikte O'nu karşılamıştır. Daha sonra lisenin tatil döneminde TBMM'nin açılışından başlayarak küçük bir memur kimliğiyle bu Meclis'te görev yaparken çok önemli politik olaylara, özellikle ilk ulusal hükümetin kuruluşuna tanık olmuştur. Yaklaşık altı ay İlk Meclis'te görev yaptıktan sonra lise öğrenimini tamamlamak için ayrılmış, iki yıl süren bu ayrılık döneminde Anadolu'nun türlü önemli merkezlerinde ve İstanbul'da Milli Mücadele'nin etkilerini izlemiş, Birinci ve İkinci İnönü zaferlerini Konya'da, Sakarya'yı Kayseri'de, Samsun'un Yunanlılarca bombardımanını Trabzon'da, Büyük Zafer'i ve 9 Eylül coşkusunu da İstanbul'da yaşadıktan sonra 1992'de yeniden Ankara'ya gelip İlk Meclis'teki görevine dönmüş, daha sonra İkinci ve üçüncü meclislerde 1929 yılı başına kadar türlü görevlerde çalışıp bu meclislerce kabul edilen devrim yasalarının görüşülmesine ve Cumhuriyet'in kurulmasına tanık olmuştur.

Velidedeoğlu bu kitabında 23 Nisan 1920'den başlayarak kapandığı İlk Meclis'in, ilk ve son yıllardaki olayları, Meclis'in türlü yönlerini, önemli kişilerini anılarına, günce ve gözlemlerine, özellikle de açık ve gizli oturumların tutanaklarına dayanarak kendine özgü akıcı bir dille anlatmaktadır. Kitapta ilk ulusal hükümetin programı başta olmak üzere, Ulusal Ant (Misak-ı Milli) padişaha gönderilen yazı ve daha bir çok belge yer almakta; kitabın sonunda yazarın özyaşam öyküsünün, Cumhuriyet Gazetesi'nde 1942 yılından günümüze kadar çıkmış olan yazılarının tam listesinin yer almış bulunması da yapıta ayrı bir değer katmaktadır.

DÜNYA
GENÇLİK MEP

90.34.Y.0074 913 (KDV içinde)